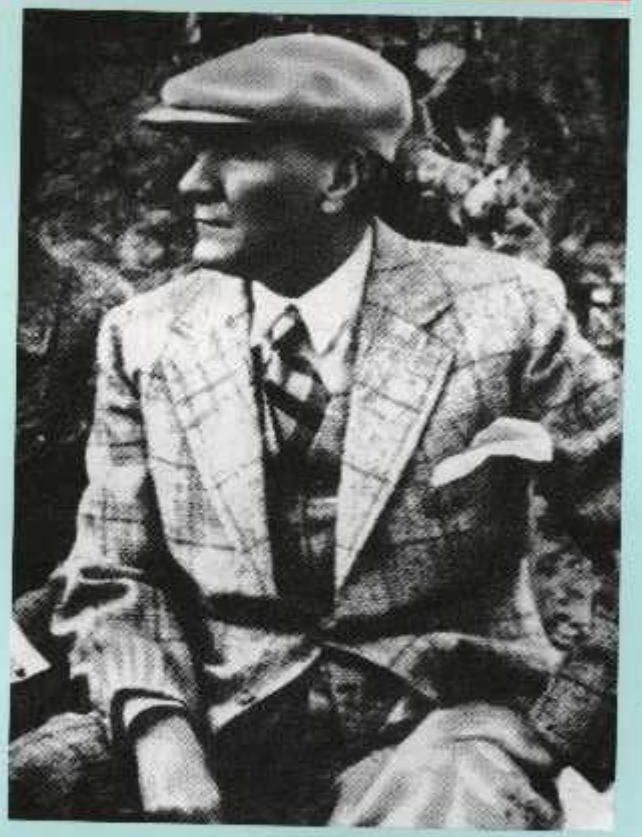
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

75
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YETMİŞBEŞ YILI

ISSN 1011-727X

FAHİR ARMAOĞLU
MUSTAFA KESKİN
SITKI AYDINEL
BURHAN GÖKSEL
BERNA TÜRKDOĞAN
ORHAN HÜLAGÜ
KEMAL ÇELİK
ÖMER AKDAĞ
K. TUNCER ÇAĞLAYAN
ALİ ARSLAN
SADIK SARISAMAN
METE TUNCOKU
E. SEMİH YALÇIN
HAYRETTİN KARACA
ALİ BİRİNCİ
İSMET GİRİTLİ
VEHBİ TANER
ALİ TUNA

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU ÖZEL SAYISI

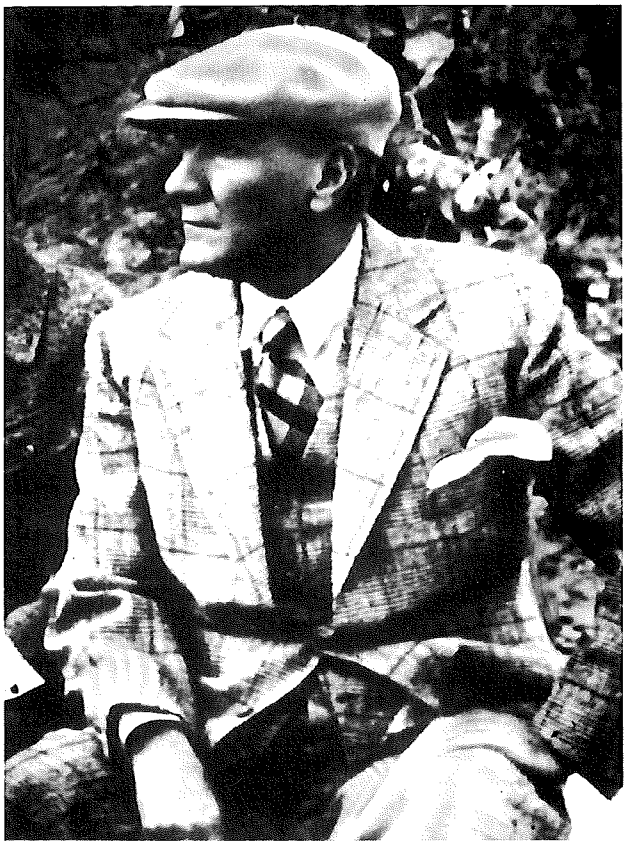
Cilt: XIV **TEMMUZ 1998** **Sayı: 41**

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

FAHİR ARMAOĞLU
MUSTAFA KESKİN
SITKI AYDINEL
BURHAN GÖKSEL
BERNA TÜRKDOĞAN
ORHAN HÜLAGÜ
KEMAL ÇELİK
ÖMER AKDAĞ
K. TUNCER ÇAĞLAYAN
ALİ ARSLAN
SADIK SARISAMAN
METE TUNCOKU
E. SEMİH YALÇIN
HAYRETTİN KARACA
ALİ BİRİNCİ
İSMET GİRİTLİ
VEHBİ TANER
ALİ TUNA

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU ÖZEL SAYISI

Cilt: XIV **TEMMUZ 1998** **Sayı: 41**

Levent Şahverdi Arşivi

Baskı: Basım Ciltevi Tel: 0.312. 337 06 39 ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU	:	Hilâfet'in Dış Cephesi 347
PROF. DR. MUSTAFA KESKİN	:	Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği.....359
E. TÜMG. SITKI AYDINEL	:	Atatürkçülükte Ulusal Hedefler.....375
BURHAN GÖKSEL	:	Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk 405
UZM. YRD. BERNA TÜRKDOĞAN	:	Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri - Atatürkçü Düşünce Işığında.....417
YRD. DOÇ. DR. ORHAN HÜLAGÜ	:	Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Milli Mücadele Hazırlıkları ve Kuva-yı Milliye'nin Teşkili.....449
DR. KEMAL ÇELİK	:	Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu 477
DR. ÖMER AKDAĞ	:	Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati.....487
DR. K. TUNCER ÇAĞLAYAN	:	Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere 513
DOÇ. DR. ALİ ARSLAN	:	I. Dünya Savaşı Sonunda Nahçıvan'da Yapılan Milli Mücadele ve Bugünkü Nahçıvan'ın Statüsünün Oluşumu 521

Levent Sahverdi Arşivi

YRD.DOÇ.DR. SADIK SARISAMAN : Birinci Dünya Savaşında Türkler ve İnsan Hakları.....547

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NCE DÜZENLENEN KONFERANS METİNLERİ

PROF. DR. METE TUNCOKU : Çanakkale Savaşlarının Günümüze Yansıyan Stratejik Sonuçları.....559

DOÇ. DR. E. SEMİH YALÇIN : Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü Çağdaş Düşünce Yapısı.....573

HAYRETTİN KARACA : Atatürk'te Ağaç Sevgisi.....593

DOÇ. DR. ALİ BİRİNCİ : Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri.....611

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Günümüz Işığında "Laiklik", "Milli Egemenlik" ve "Milli Birlik ve Beraberlik" İlkeleri.....621

VEHBİ TANFER : Çanakkale Destanı 633

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

UZM. YRD. ALİ TUNA : Atatürk Hakkında Özbekistan'da Yayınlanan Bir Kitap: "Türk Halkının Büyük Evladı Atatürk" 647

UZM. YRD. ALİ TUNA : Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümü Münasebetiyle Atatürk Araştırma Merkezi Tarafından Yapılan Faaliyetler.....651

UZM. YRD. ALİ TUNA : Atatürk Araştırma Merkezi'nce Hazırlanan Nutuk CD-ROM'u.....667

Levent Şahverdi Arşivi

KAYBIMIZ
Uzm. Yurdagül YÜKSEL

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı, değerli mesai arkadaşımız Yurdagül Yüksel'i elim bir trafik kazasında 20.07.1998 tarihinde kaybettik.

Yurdagül Yüksel 27.08.1962 tarihinde Adapazarı'nda doğdu. İlk öğrenimini Gümüşhane Gazi Paşa İlkokulu, orta öğrenimini Ankara Gazi Osman Paşa Ortaokulu ve Ankara 50. Yıl Lisesi'nde tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne girdi. Bu okulun Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan 1985-1986 öğrenim yılında mezun oldu.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'ne 16.01.1987 tarihinde uzman yardımcısı olarak giren ve 8.03.1990 tarihinde uzman olan Yurdagül Yüksel Osmanlıca bilmekteydi.

Evli ve bir çocuk annesi olan Yurdagül Yüksel güler yüzü, içtenliği, yardımseverliği ve sıcaklığı ile daima içimizde yaşayacak ve bu güzel meziyetleriyle hepimize örnek olacaktır.

Merkezimizin bilimsel faaliyetlerine büyük katkıları olan değerli arkadaşımıza Yüce Allah'tan rahmet, ailesi ve yakınlarına sabır diliyoruz.

Hepimizin başı sağolsun.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

KAYBIMIZ

Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu üyesi değerli bilim adamı Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nu 10.06.1998 tarihinde kaybettik.

1924 yılında Gelibolu'da doğan Armaoğlu ilk ve orta öğrenimini Balıkesir'de tamamladıktan sonra, 1943 yılında Siyasal Bilgiler Okuluna girdi. Bu okulun siyasi şubesinden 1947 yılında mezun oldu. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı Kültürel Dış Münasebetler Şubesinde çalıştı, ardından da Siyasal Bilgiler Okulu Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan oldu.

Armaoğlu, Hukuk Fakültesi'nde fark derslerini vererek 1949 yılında bu fakülteden Hukuk diploması almış, Hukuk mastırını tamamladıktan sonra doktorasına başlamıştır. "Seçim Sistemleri" konulu doktora teziyle fakülteden 1953 yılında "Hukuk Doktoru" unvanını almıştır.

Armaoğlu, 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, siyasi tarih doçenti ve 1963 yılında da siyasi tarih profesörü olmuştur.

Armaoğlu, Amerika'nın Minnesota Üniversitesi'nde 1953 - 1954 yılında kamu yönetimi öğrenimi görmüş ve 1959-60'da Harvard Üniversitesi'nin Russian Research Center'ında ve 1960-61'de de Standford Üniversitesi'nin Hoover Institution on War, Peace and Revolution'ında Sovyet Rusya üzerinde inceleme ve araştırma yapmıştır.

Armaoğlu 1965-66'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, 1968-69'da Türkiye ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürlüğü, 1968-71'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütevelli Heyet Üyeliği, 1971-73'de ODTÜ Mütevelli Heyet Başkanlığı ve 1966-75 arasında da Türkiye İş Bankası A.Ş. İdare Meclis Üyeliği yapmıştır.

Prof. Fahri Armaoğlu, 1976 yılının Ekiminde kendi isteğiyle emek-

Levent Şahverdi Arşivi

liye ayrılmış ve belli bir müddet Tercüman Gazetesi'nde dış politika yazarlığı yapmıştır.

İngilizce ve Fransızca bilen Armaoğlu bir çocuk babasıdır. 1983 ve 1989'da iki defa Türk Tarih Kurumu asli üyeliğine seçilen ve özellikle siyasi tarih ile dış politika konularında çalışmalar yapan Armaoğlu'nun yayınlanmış bir çok makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

Merhum Armaoğlu'na Yüce Allah'tan rahmet, ailesi, yakınları ve dostlarına da başsağlığı dileriz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIV TEMMUZ 1998 Sayı: 41

HİLÂFET'İN DIŞ CEPHESİ

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

Atatürk'ün hilâfetin kaldırılmasındaki kararlılığında rol oynayan en önemli faktör, O'nun "millî bağımsızlık" konusundaki hassasiyetidir. Daha aşağıda değineceğimiz gibi, 1923 Aralık ayında Ağa Han ile Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektupta iki önemli nokta vardır. Birincisi, hilâfete milletlerarası bir nitelik kazandırmak, ikincisi de hilâfeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapısının bir parçası haline getirmektir. Yani hilâfet dolayısile başka devletlerin Türkiye'nin iç işlerine burnunu sokması sağlanırken, bir yandan da yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin teokratik bir yapıya götürülmesi sağlanmış olacaktı ki, her ikisi de Atatürk'ün bağımsızlık veya laiklik ilkelerine ters düşmekteydi.

Şimdi tarihin biraz gerisine giderek soruna bakalım:

1. Osmanlı'dan Önceki Hilâfet Müesseseleri

Bilindiği gibi, İslâmda hilâfet Hulefâ-i Raşîdîn ile başlamıştır. Bununla beraber Hazreti Ebubekir'in Halife ünvanını kullanmadığı, kendisinden sonrakilerin kullandığı ve Halife deyiminin Abbasilerde genelleştiği belirtilir. Bundan sonra halifelik Abbasilerde, Emevilerde ve Fatımilerde de mevcut olmuştur. Hatta Endülüs'te Kurtuba (Cordoba) da da halife ünvanı bir kaç yüzyıl kullanılmıştır.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'na, gerek bu devletlerdeki halifelik müessesesine baktığımızda, bu müessesenin ömrünün bu devletlerin ömrü kadar olduğu görülmektedir. Devlet yıkılınca hilafet de sona ermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan şu sonuç çıkmaktadır: siyasal iktidar güçlü olduğu sürece hilâfet de güçlü ve etkili bir müesssese olabilmektedir. Bunun en belirgin örneği Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu sürece, Hilâfet'in tartışması yapılmamıştır. Osmanlı Halifesi 1914 Kasımında *Cihad-ı Mukaddes* ilân ettiğinde, İslâm dünyasından buna verilen cevap bir sinek vızıltısı kadar bile olmamıştır. Çünkü, 1914'deki Osmanlı İmparatorluğu kolu-kanadı kırılmış, gücünü kaybetmiş bir devlettir.

Bu noktayı şunun için belirtiyorum: Bugün de ülkemizde bazı çevrelerde, Hilâfet bugün Türkiye'nin elinde bulunsaydı, Türk dış politikasının etkinliği çok daha kuvvetli olurdu denilmektedir. Bu, yanlış bir inançtır. Söylediğimiz gibi, Devlet kuvvetli olursa, hilâfet etkin bir müessese olur; daha doğrusu hilâfeti dış politikada etkin bir araç olarak kullanabilirsiniz. Siz güçlü bir devlet değilseniz, sizin hilâfetinizi de kimse tanımaz. Bu sebeple, hilâfet vasıtasile güçlü olmayı düşünmek, sadece bir hayaldir. Aşağıdaki açıklamalarımız bunun örnekleri olacaktır.

2. Çanakkale Savaşları ve Hilâfet Sorunu

I. Dünya Savaşı ile birlikte, İslâm dünyasında, fakat özellikle Arap düyasında, Hilâfet sorununun tartışılmasında, Çanakkale Savaşları'nın önemli bir etken olduğu görülmektedir. İngiltere gibi zamanın en güçlü devletinin, İstanbul'u ele geçirmek üzere Çanakkale'yi zorlaması ve 1915 yazındaki kara muharebeleri, Arap dünyasında, Halife'nin geleceği konusunda sorular ortaya atılmasına sebep olmuştur. Zira, İngiltere İstanbul'u ele geçirecek olursa, Halife ya müttefiklerin elinde esir durumuna düşecek veya bu duruma düşmemek için İstanbul'dan kaçacaktı. Her iki durumda da, Halife'nin itibarı büyük ölçüde sarsılmış olacak ve eski etkinliği kalmayacaktı. Böyle bir durumda da yeni bir Halife sorunu ortaya çıkacaktı.

Tabiî, gerek İslâm dünyasında, gerek Arap dünyasında Halife olmak isteyenlerin sayısı da az değildi. Halifeliği gönlünden geçirenler çoktu. Bunların başında da *Mekke Şerifi Hüseyin* geliyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

3. Şerif Hüseyin ve Halifelik Çabaları

Mekke Şerifi Hüseyin, 1908 yılına kadar İstanbul'da sürgün hayatı yaşamış ve hatta İstanbul'da evlenmişti. II. Meşrutiyet'in ilânı ve o sırada babasının ölümü üzerine *Mekke Şerifliği'ne* atanmıştır. O tarihte 52 yaşında bulunuyordu.

Hüseyin İstanbul'daki sürgün hayatı sırasında, Osmanlı hilâfeti yerine, kendi halifeliğini gerçekleştirmeye karar vermişti. Bundan dolayı, Mekke Şerifi olur olmaz da, bütün çabalarını bu istikamete yöneltti. Hararetli bir Arap politikası izleyerek, Arap dünyasında belirli bir etkinlik kazanmayı da başardı.

Hüseyin, daha savaş çıkmadan, 1914 yılı Şubatında, büyük oğlu Abdullah'ı (Bugünkü Ürdün Kralı Hüseyin'in büyükbabası), İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Lord Kitchner'e göndererek, Arap dünyasını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak istediğini bildirip, İngiltere'nin kendisine nasıl bir yardım yapacağını sordu. İngiltere, Hüseyin'in bu teklifi üzerinde dumadı. Çünkü, İngiltere, Hüseyin'de, böyle bütün Arapları ayaklandırabilecek bir güç görmediği gibi, sonu belli olmayan bir maceraya girip Osmanlı Devleti'ni büsbütün Almanya'nın kucağına itmekten kaçındı.

Lâkin 1914 yazında savaşın patlaması ve Ekim ayı sonunda da Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılması üzerine İngiltere fikrini değiştirdi.

Özellikle Kanal Cephesi, İngiltere'yi Hindistan yolunun güvenliği açısından endişeye sevketti. Hindistan Yolu'nun güvenliği için başka bir tedbir almak istedi ve bunun için de Suriye, Lübnan ve Filistin'in kontrolunu ele geçirmek ve burada bir sed kurmayı tasarladı. Fakat şunu gördü ki, Suriye ve Lübnan'da hem Türk ve hem de Fransız etkisi fazlaydı. Bu sebeple, her iki etkinin de söz konusu olmadığı bir bölge olarak Arabistan kıtasını gördü. Kıtanın güneyinde Yemen, Osmanlı Devleti'ne sıkı bir şe-

Levent Şahverdi Arşivi

kilde bağlıydı. Fakat Basra kıyılarındaki Necd Sultanlığı ile Mekke Şerifi Hüseyin böyle değildi. Her ikisi ile de anlaşarak, Arabistan kıtasında Hindistan Yolu'nun güvenliği için bir blok meydana getirmek istedi.

İngiltere, Suudi'lerin (Vehhabi'ler) yönetiminde Necd Sultanlığı ile 1915 Aralık ayında bir anlaşma yaptı. Buna göre, Suud'lar, İngiltere'nin nüfuzu altındaki Körfez Emirliklerine saldırmıyacağı gibi, topraklarından hiç bir devlete herhangi bir parça vermeyecekti. Buna karşılık, İngiltere de Necd Sultanlığı'nı tanıyor, topraklarını savunmayı ve para yardımı yapmayı kabul ediyordu.

Bu gelişmeler üzerine Şerif Hüseyin, tekrar atağa kaltı. 1915 Temmuzunda, İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri McMahon'a bir mektup yazarak bazı isteklerde bulundu. Hüseyin ile McMahon arasındaki mektuplaşmalar 1916 Martına kadar sürdü.

Hüseyin 1915 Temmuzundaki ilk mektubunda şu isteklerde bulunuyordu: 1) Savaştan sonra, Hüseyin'in başında bulunacağı tek bir Arap Devleti veya bir Arap Devletleri Konfederasyonu kurulacaktı. 2) Bu devletin sınırları ise şöyle olacaktı: Kuzeyde 37 nci enleme kadar olup Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Mardin ve Midyat'ı da içine alan ve İran sınırına kadar uzanan topraklar. Keza, Basra Körfezi'ne kadar olan bölge (Mezopotamya) ile Kızıldeniz'den Akdenize kadar olan bölge. 3) Bu Arap Devleti ile İngiltere arasında 15 yıllık bir ittifak imzalanacak ve bütün Arap ülkelerindeki ekonomik teşebbüslerde İngiltere'ye öncelik tanınacaktı. 4) Nihayet, İngiltere, "Arap İslâm Hilâfeti"ni de tanıyacaktır. Yani Hüseyin İslâm'ın Halifesi olacak ve bunu da Hıristiyan İngiltere onaylayacaktır.

İngiltere verdiği cevapta, 37 nci paralelin altındaki Türk topraklarının Arap olmaması hasebile, Hüseyin'e verilemiyeceğini bildirdi. Hüseyin, *"Asil İngiliz İmparatorluğu'na duyduğu saygı dolayısıyla"*, İngiltere'nin bu itirazını kabul etti. Diğer topraklara gelince; İngiltere, savaşın sonunu görmeden şimdiden böyle müphem taahhütlerde bu-

Levent Şahverdi Arşivi

lunamıyacağını bildirdi. Hüseyin bu konuda ısrarlı olduysa da, İngiltere'nin kararlılığını değiştiremedi. Zira İngiltere bu sırada Fransa ile Orta Doğu'yu paylaşma çabası içindeydi. Hüseyin'in ısrarları karşısında İngiltere, sonunda, Bağdat ve Basra vilâyetlerinde İngiltere'nin "özel çıkarları" olduğunu bildirmek zorunda kaldı.

Tek Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu konusunda da İngiltere kesin bir taahhüde girmeyip, "durum elverdikçe", "uygun hükümet şekillerinin kurulmasına yardımcı olacağını" bildirmekle yetindi.

Hilâfet konusuna gelince: İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grey, daha 1915 Nasınında McMahon'a yazdığı bir mektupta şöyle demekteydi: *Majestelerinin Hükümeti, Halifelik meselesinin de, hiç bir Müslüman olmayan devletin müdahalesi olmaksızın, bizzat Müslümanlarca kararlaştırılması görüşündedir. Müslümanlar, Arap Halifeliği için de karar verebilirler. İngiltere buna da saygı gösterecektir.* Bundan dolayı, McMahon 1915 Ağustosunda Hüseyin'e yazdığı mektupta, *Hilâfet'in gerçek Arap ırkından biri tarafından başlatılmasını İngiltere destekleyecektir.*

Görülüyor ki, İngiltere Şerif Hüseyin'in Halifeliği konusunda da kesin bir taahhüde girmiyor, "Arap ırkından herhangi birinin" halifeliğini destekleyeceğini bildirmekle yetiniyordu.

Hüseyin bu belirsizlikler içindeki anlaşmaya rağmen, 1916 Haziranında Arap dünyasını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırdı. Bir ay önce, 1916 Mayısında, İngiltere ile Fransa, Orta Doğu'yu, yani Arap ülkelerini paylaşan, gizli, *Sykes-Picot Anlaşması*'nı imzalamışlardı.

Her şeyi pişmiş kotarılmış sayan Hüseyin 1916 Ekiminde Mekke'de, bir takım Arap temsilcilerinden meydana gelen bir toplantı düzenledi. Bu toplatıda, Şerif Hüseyin'e, *Melik-ül Arap* yani "Arapların Kralı" olarak biat edilir ve bundan sonra Hüseyin bu ünvanı kullanmaya başlar. Lâkin, İngiltere ve Fransa buna itiraz ederler ve kendisini ancak *Hicaz Kralı* olarak tanıdıklarını bildirirler. Böylece Hüseyin ilk büyük soğuk duşu almış oluyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Mekke toplantısında Hüseyin, Halifeliğini ilân etmeyip, zamanı gelince bu konunun da ele alınacağını belirtmekle yetindi. Bu ifadede İngiltere faktörünün etkisi açıktı. Yalnız, hemen belirtelim ki, İngiltere ile Hüseyin arasında hilâfet konusunda yapılan temas ve müzakerelerden, savaşın sonuna kadar bir sonuç çıkmamıştır. İngiltere'nin tutumunda, Hindistan Müslamanları önemli bir faktör olarak rol oynamıştır.

4. Hilâfet Konusunda İngiliz-Fransız Rekabeti

Şerif Hüseyin'in Halifelik faaliyetlerinin Fransa'nın da dikkatini çektiği görülmektedir. Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé, 1915 yılı başlarında, Fas Genel Valisi General Lyautey'ye gönderdiği yazılarda, Genel Vali'nin Hilâfet konusundaki düşüncelerini sormuş ve oradaki güvendiği din adamlarına da danışarak bir rapor göndermesini istemiştir. Lyautey, 1915 Haziranında gönderdiği raporunda, Şerif Hüseyin'in İngiltere'ye dayanarak Halife olması halinde, Fransa'nın Kuzey Afrika İmparatorluğu'nun (Fas, Cezayir ve Tunus) İngiltere'nin tehdidi altına gireceğini, Hüseyin'in bu üç Müslüman ülkeyi etkileyebileceğini, bunun çaresinin de, *Doğu Hilâfeti*'ne karşı bir *Batı Hilâfeti* kurmak olduğunu, Batı Hilâfeti'nin Fas'ta kurulabileceğini bildirmiştir.

Şunu da belirtelim ki, hanedanı Hazreti Peygamber'in kızı Fatma'dan geldiği söylenen Fas Sultanı, bundan bir süre önce Halifeliğini ilân etmiş, fakat Cezayir ve Tunus halkı buna şiddetle karşı geldiklerinden bir sonuç alamamıştı. Lyautey, raporunda, bu konuya da değinerek, Fas Sultanı'nın Halifeliğinin Cezayir ve Tunus'a da kabul ettirilmesinin sağlanmasını tavsiye ederek, Doğu'dakine karşı bir denge olarak *Batı Hilâfeti*'nin kurulması üzerinde durmaktaydı. Lyautey, *"Mekke Şerifi'nin bizim sömürgelerde Halife ilânı, bu işin çözüm biçimlerinin en kötüsü olur"* diyordu.

Mamafih, Batı Hilâfeti'nin kurulmasının kolay olmayacağını anlayan Fransa'nın doğrudan doğruya Şerif Hüseyin nezdinde faaliyete geçtiği görülmektedir. Hüseyin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağını açtıktan

Levent Şahverdi Arşivi

sonra, İngiltere ve Fransa Cidde'yi işgal etmişledi ve orada birer askerî temsilcileri de bulunuyordu. Fransız temsilcisinin Hüseyin nezdindeki faaliyetleri İngiltere'nin canını sıkmaya başlamıştır. Meselâ Fransızlar Cidde'de banka açmak istedikleri gibi, Şerif Hüseyin de Fransız doktorları istihdam etmeye başlamıştır. Fransa'nın bu faaliyetleri İngiltere'nin tepkilerini gayet açık olarak yansıtmaktadır: *"Kral Hüseyin'in Fransız doktor çalıştırması kaygı uyandırmaktadır." "Eğer bir banka gerekiyorsa bu, İngiliz bankası olmalıdır." "Hicaz'da yalnız İngiltere'nin nüfuzu söz konusu olmalıdır." "Fransa, Suriye'de elde ettiği Arap nüfuzuyla kaçınılmaz olarak Hicaz'ı kendi yörüngesine sokacaktır." "İngiltere, Hicaz'daki Fransız misyonunun İngiltere'yi baltalamak için mevcut olduğuna inanıyor." "Fransa, Hicaz'daki entrikalarına devam ederse, biz de Suriye'de ona aynı şeyi yapmalıyız."*

5. Sykes-Picot Anlaşması'nın Açıklanması

1917 Ekimindeki Bolşevik ihtilâlinin başarılı olması ve Bolşevik'lerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine, yeni Sovyet hükümeti, özellikle Batı sömürgelerinin halklarını ayaklandırmak amacıyla, Çarlık rejiminin Batılılarla yapmış olduğu bütün gizli anlaşmaları 1917 Kasımında açıkladı. Tabiî, bu arada, Orta Doğu'yu paylaşan 1916 Mayıs tarihli Sykes-Picot Anlaşmasını da. Bu anlaşma gösteriyordu ki, İngiltere Şerif Hüseyin'in istediği hiç bir toprağı vermediği gibi, Arap ülkeleri İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmıştı. Böylece, savaşın sonu Hüseyin'in tasarıları bakımından tam bir hüsran oldu.

Bolşeviklerin Sykes-Picot anlaşmasını açıklamaları üzerine, Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'e bir adam göndererek, Sykes-Picot anlaşmasının metnini kendisine vermiş ve Hüseyin'in "İslâm'dan ve Osmanlı Halifesi'nden ayrılmaması" nasihatında bulunmuş ise de, Hüseyin bunlara kulak tıkamış ve İngiltere'ye bağlı kalmakta devam etmiştir.

6. Paris Barış Konferansı'nda Hilâfet

Paris Barış Konferansı (1919-1920) müzakerelerinde Hilâfet konusu doğrudan doğruya söz konusu olmamıştır. Yalnız, Boğazlar ve İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

söz konusu olduğunda, amansız Türk düşmanı Başkan Wilson, Türklerin İstanbul'dan behemahal çıkarılmalarını istediğinde, Padişah ve Halife'ye yer konusu ortaya çıkmış ve tartışmalarda, Padişah'ın, dinsel nitelikli şehirler olan Bursa veya Konya'da oturtulması fikri de ortaya atılmıştır. Fakat, bu fikir gerçekleşmemiştir.

7. Sèvres Anlaşması'nda Hilâfet

Bu anlaşmada da hilâfet ile ilgili her hangi bir hüküm yoktur. Yalnız 36. maddede Padişah'ın, dolayısıyla Halife'nin, İstanbul'da oturma ve bu şehri Devlet'in başkenti olarak devam ettirme hakkı tanınıyordu. Yalnız, maddenin 2. paragrafında, Osmanlı Devleti'nin, Sèvres Antlaşması'nı tam olarak uygulamaması veya savsaklaması halinde, 1. paragraftaki hükmün yeniden ele alınıp gözden geçirileceği tehdidi vardı.

8. Lozan'da

Ne Lozan müzakerelerinde ve ne de Lozan Antlaşması'nda Hilâfet söz konusu olmamıştır. Nasıl olsun ki, Rum Patrikliği'ni basit bir Rum kilisesi haline getiren Türkiye'nin, Hilâfet'in gündeme getirilmesine izin vermesi elbetteki söz konusu olamazdı. Esasında müttefikler de bu konuda herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır.

9. Hilâfet'in İlgası: 3 Mart 1924

Ben Hilâfet'in nasıl ilga edildiğine, T.B.M.M.'nde ne gibi tartışmaların yapıldığına v.s. ye değinecek değilim. Sadece Hilâfet'in kaldırılmasındaki dış faktör üzerinde durmakla yetineceğim.

Başta da belirttiğim gibi, Atatürk'ün Hilâfet'e tepkisi, bu müessesenin, bir takım devletlerin Türkiye'nin iç işlerine burunlarını sokmalarına imkân vermesi, Türkiye'nin bağımsızlığını ihlâle sebep olacak nitelikte bulunmasıydı. Tabiatile, bu müessese, o sırada Atatürk'ün tam olarak açıklamamış bulunduğu ve kendisinin temel inancını teşkil eden *la-*

Levent Şahverdi Arşivi

iklik kavramına da ters düşmekteydi. Gelişmeler ise, Atatürk'ün bu iki konudaki hasasiyeti ile tam bir çelişki teşkil etmiştir.

Daha Millî Mücadele sırasında, II. İnönü Savaşı'ndan sonra, 1921 Mayısında, Hindistan Halifelik Akımının temsilcisi rolünde Mustafa Sagir adında biri Ankara'ya gelmişti. Esasında kendisi İngiliz İstihbarat Servisinin bir ajanıydı ve bir süre izledikten sonra, Mustafa Sagir'in Ankara'ya, Atatürk'e suikast düzenlemek üzere geldiği görüldü. Tutuklandı ve İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve idama mahkûm edilerek hemen idam edildi. Mustafa Sagir'i kurtarmak için İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horaca Rumbold ile Ağa Han teşebbüste bulunmuşlardır.

İşte bu Ağa Han biraz sonra yine sahneye çıktı.

9 Kasım 1923 günü, yani Cumhuriyetin ilânından on gün kadar sonra, 9 Kasım 1923 günlü *Vatan Gazetesi*'nde, Halife Abdülmecid Efendi'nin bir takım sözleri yayınlandı. Gazeteye göre Halife şunları söylüyordu: *"Bütün İslâm âleminin, her daim teveccühlerine mazhar olmaktayım. Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslâm âleminden binlerce mektup, telgraf aldım. Bir çok yerlerden heyetler gönderilerek bu duygular teyid ediliyor"* dendikten sonra, Hükümetin, kendisinin durumunu düzeltmesi gerektiği imâ ediliyordu. Yani, Halife, şikâyetini dile getirirken, bir yandan kuvvet gösterisine girişiyor ve sırtını dışarıya dayıyordu.

Bu demeçten bir ay kadar sonra, *Tanin ve Tasvir-i Efkâr* gazetlerinde, 5 Aralık 1923 günü, *Hindistan Hilâfet Komitesi* adına Ağa Han ve Emir Ali imzalı bir mektup yayınlandı. İşin küstahlığı şuradaydı ki, mektup Başbakan İsmet Paşa'ya hitaben yazıldığı halde, daha onun eline geçmeden gazetelere verilmişti. mektubun içeriğini belirtmeden önce imza sahipleri hakkında bir-iki bilgi sunalım.

İsmaili mezhebinin lideri Ağa Han İngiltere Hükümeti'nin hizmetindeydi ve İngiliz Hükümeti'nin protokolüne göre, kendisinin 11 pare top atışı ile selâmlaması gerekiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Emir Ali'nin ünvanı ise İngiliz Hükümeti'nin danışmanıydı.

İngiltere Hükümeti'nin bu iki hizmetkârının mektuplarındaki bazı cümleleri burada nakledelim: *"... talep etmek istediğimiz şey, âlem-i İslâm'ın riyaset-i diniyesinin şer'i şerife göre tam ve kâmil olarak muhafazasından ibarettir. Halifenin nüfuzunun tenkisi* (azaltılması) *veya bir amil-i dinî gibi Türkiye teşkilât-ı siyasiyesinden onun teb'idi* (çıkarılması) *bizim fikrimizce, İslâm'ın dağılması ... demek olacaktır."* Keza, *"Hilâfet ve İmametin, Müslüman milletlerin itimad ve hürmetine lâyık olan bir mevkie vazolunmasını ... istirham ederiz."* denilmekteydi. Yani, bunlar, hilâfetin, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapısının temel müessesesi haline getirilmesini istemekteydi.

Bu olaydan kısa bir süre sonra, Emir Ali'nin başkanlığını yaptığı *Londra İslâm Cemiyeti* adına Sekreter Said Muhammed imzalı bir mektup da İçişleri Bakanlığı'na gönderildi. Mektupta, *"İslâm âleminin dayanışmasını ve organik bağlarını korumak için, Hilâfetin ruhanî imtiyazlarının kesin surette düzenli ve yasal bir esas üzerinde saptanması gerekliliği"* ileri sürülmekteydi.

Bütün bunlar bardağı taşıran damlalar oldu. 3 Mart 1924 kanunları, yani Sayın Reşat Kaynar hocamın ifadesi ile, Çağdaşlaşma kanunları arasında yer alan 431 sayılı kanunla da Hilâfet'e son verildi. 13 maddelik olan bu kanuna göre, Halife hal edilmiştir ve Hilâfet makamı da kaldırılmıştır. Halife ve Osmanlı Saltanatı'nın erkek, kadın bilcümle üyeleri ve damadlar, Türkiye Cumhuriyeti'nde hiç bir şekilde ikamet edemiyeceklerdir. Bunlar Türk vatandaşlığından da yoksun bırakılmışlardır. Bundan böyle, Türkiye'de gayrı menkul edinemezler. Halife ve ailesi efradı on gün içinde Türkiye'yi terketmek zorundadırlar. Geride bıraktıkları gayrı menkullerini bir yıl içinde tasfiye etmek zorundadırlar. Bu süreler içinde tasfiye edemezlerse, bu gayrı menkuller hükümet tarafından satılıp bedelleri kendilerine verilecektir. Halife ve ailesi efradının Türkiye'yi terketmeleri için gerekli masrafları karşılamak üzere hükümetçe kendilerine belirli bir para ödenecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu suretle *Hilâfet* müessesesi tarihe karışıyordu, fakat bu işin peşini bırakmak istemeyenler de çıktı.

10. Hilâfet'in İlgasından Sonraki Dış Gelişmeler

Halife Abdülmecid Efendi Türkiye'den ayrıldıktan sonra İsviçre'ye gitti. Fakat rahat durmadı. Dünya İslâm başkanlarına bir bildiri yayınlayarak, Türkiye Hükümeti'nin kararını reddettiğini bildirdikten sonra, Müslümanları bir Kongre toplamaya çağırdı.

Bu arada İsviçre gazetelerinde de Hint Müslümanları adına hilâfetçi yazılar yayınlanır. Bunlardan birinde şöyle deniyordu: *"Hilâfet'in Saltanat'tan ayrılmasından sonra, Halife ile hanedanı, eskisinden çok Müslümanların malı olmuştur. Dünkü Saltanat hanedanı bugünkü Hilâfet hanedanıdır. Dinsel başkanımızın bu hanedandan olmasını istiyoruz. Bizim manevî ve politik desteğimizi Türkiye ancak bu şartlarda kazanabilir."*

Abdülmecid'in bu faaliyetleri İsviçre Hükümeti'ni rahatsız eder. Kendisine, siyasal propaganda yapmama şartıyla oturma izni verildiği hatırlatılır.

Fakat Hilâfet'in ilgası, Hüseyin'in iştihasını yeniden kabartır. Hilâfet'in ilgasından tam üç gün sonra, 7 Mart 1924 de, Hicaz Kralı Hüseyin kendisini *Halife* ilân etti. Ne var ki, Hüseyin'in bu teşebbüsü kendisinin de sonunu getirdi. Hüseyin'in halifeliğine İslâm dünyasından itirazlar yükselirken, en şiddetli tepki Necd'deki Suudi'lerden yani *Vehhabiler*'den geldi. Suudi'ler 1924 Ağustosunda Taif'e saldırıp, arkasından Mekke'ye karşı harekete geçtiler. Mekke'nin Suudilerin eline gemesi üzerine, Hüseyin Kralıktan çekildi ve yerine oğlu Ali geçti. Ali, Suudi'lerin saldırıları üzerine Cidde'ye çekildi ve bir yıl kadar orada bekledi. Fakat 1925 Aralık ayında Suudi'lerin yeni saldırıları karşısında o da tahtından feragat etti ve Irak'a sığındı. Suudi'ler Cidde'ye girdiler ve bütün Hicaz Suudi'lerin eline geçti. Necd Sultanı İbni Suud, 1926 Ocak ayında kendisini Necd Sultanı ve Hicaz Kralı ilân etti. 1932 Eylülünde ise devletin adı *Suudi Arabistan Krallığı* oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sefer Halifelik hevesi Suudi'lere geçti. Suudi'ler 1926 başlarında Kahire'de bir İslâm Kongresi toplayıp Hilâfet konusunu ele almak istedilerse de, katılım çok az olduğu gibi, toplantıdan bir sonuç da çıkmadı. Bunun üzerine Suudi'ler bu sefer 1926 Haziranında Mekke'de ikinci bir Kongre düzenlediler. Bazı kaynaklara göre, Türkiye bu Kongre'ye iki tane *"gayrı resmî gözlemci"* göndermiştir. Katılımın biraz daha geniş olduğu bu Kongre'de, en etkin gruplar Hindistan Hilâfet Delegasyonu ile Mısır Delegasyonu idi. Her ikisi de *Hain* Hüseyin'in Kongre'den kovulmasına oy vermekle birlikte, Vehhabi'lerin hilâfetine de yanaşmadılar. Özellikle Mekke'nin ve Hazret-i Peygamber'in merkadi kutsal Kâbe'nin, bağnaz ve mezar sistemini kabul etmeyen Suudi'lerin kontrolu altına girmesinden haşlanmadılar. Hem Hintliler, hem Mısırlılar Kongre'nin liberal kanadını temsil etmekteydiler. Dolayısıyla, Mekke toplantısından da Hilâfet konusunda her hangi bir şey çıkmadı.

Tabir caizse bir hikâyeden bahsetmek istiyorum. 1970'li yıllarda idi. Ankara'daki bazı diplomatik çevrelerde, bizim de şahidi olduğumuz bir söylenti dolaştı. Buna göre, Suudi Hükümeti Türkiye'den 3 milyar dolar karşılığı, *Hırka-i Şerif*'i yani Hazret-i Peygamber'in, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'dan getirdiği hilâfet hırkasını kendisine vermesini istemiştir. O yılların, zamanın Başbakanı Süleyman demirel'in deyimi ile, Türkiye'nin 70 Cent'e muhtaç olduğu bir dönem olduğunu hatırlatalım. Bu söylentide *resmî* bir teşebbüsün söz konusu olabileceğini sanmıyoruz. Yalnız, bu istikamette, şu veya bu şekilde zemin yoklaması, ağız araması yapılması ihtimali daima mevcuttur. Bu derece önemli bir konuda, müsait zemin bulmadan resmî bir teşebbüsün yapılmasının mümkün olmayacağı açıktır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'E GÖRE MİLLET VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Prof. Dr. Mustafa KESKİN*

Millet, Arapça bir kelime olup, çoğulu mileldir. Tarihî kaynaklarımızda geçen "budun" ile batı dillerindeki "nation"un karşılığıdır. Ancak millet kelimesi başlangıçta bugünkü anlamıyla kullanılmıyordu. Bunun yerine "ümmet" kelimesi kullanılıyordu. Şemseddin Sâmi'ye göre millet kelimesi yanlış olarak ümmet yerine, ümmet kelimesi de millet yerine kullanılıyordu[1].

Millet ve ümmet kelimelerine bugünkü anlamlarını yükleyen büyük Türk düşünürü ve ilim adamı Ziya Gökalp olmuştur. O'na göre "aynı dinde bulunan insanların bütününe ümmet adı verilir. O halde Müslümanların bütünü bir ümmettir. Yalnız dilde ve kültürde ortak olan millet zümresi ise bundan ayrı bir şeydir[2]. Buna karşılık budun kelimesi bugünkü milleti karşılayan, gelişmiş bir kavramdır. Eski Türklerde "bod" sözü bağımsız, illi, kağanlı bir Türk Toplumu anlamına geliyordu. Milleti devletin esas kurucusu ve sahibi gibi düşünen eski Türklere göre "Türk Sir Budun" birleşmiş Türk milleti demekti[3].

Millet kelimesi Osmanlı Devleti'nde müslüman olmayan topluluklar için kullanılıyor ve bütün müslümanlar bir ümmet sayılarak "Ümmet-i Muhammed" adını alıyordu. Rum, Ermeni ve Yahudileri ifâde etmek için de, etnik bakımdan değil, fakat dinî cemaatlar bakımından millet deniyordu[4].

---

* Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı.

1 Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 1400.

2 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, M.E.B. Temel Eser, İstanbul 1970, s. 20.

3 Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları,** 2 cilt, M.E.B. 1000 Temel Eser, İstanbul, 1971, Birinci Cilt, no: 49, s. 42.

4 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, T.T.K. yayını Ankara 1970, s. 333.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye'de milleti ilk olarak bugünkü anlamıyla tarif eden Ziya Gökalp olmuştur. O'na göre millet: "dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelen bir topluluktur". "İnsan kanca ortak olduğu insanlardan çok, dilde ve dinde ortak olduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü, insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır"[5].

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931'deki programında buna benzer bir tarifle karşılaşıyoruz: "Millet, birbirine dil, kültür, ideal birliğiyle bağlanmış vatandaşların meydana getirdiği siyasî ve içtimaî bir varlıktır"[6].

Ziya Gökalp'in tanımında "ülke" ile "bir arada yaşama arzusu", partinin programında da "din" unsuru bulunmamaktadır. Laiklik ilkesinin kabulünü müteakip 1924 Anayasası'nda yapılan, 1928 tarihli ve 1222 sayılı kanunla, değişiklik sonucu, ikinci maddede yer alan "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslâmdır..." ifadesi "Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir" diye değiştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti artık laik bir ülke olmuştur. Ülke içinde yaşayan insanların büyük çoğunluğu müslüman olup, çok az sayıda da olsa Rum, Ermeni, Yahudi ve Süryani gibi müslüman olmayan unsurlar da vardır Bu unsurlar "kendilerini Türk hissettikleri için" Türk vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. Türkiye'de Türk vatandaşı olan her fert, Anayasa'nın sağladığı hak ve hürriyetlerden eşit olarak yararlanmakta, "din ayrılığı ancak vicdani bir mesele halinde kalıp, hiç bir siyasî muameleye veya himayeye imkân ve yer vermemektedir"[7].

Mustafa Kemâl Atatürk'ün de milleti tarifi şudur: "Zengin hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve olurda samimi olan, sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam hususunda

---

5. Gökalp, **a.g.e.,** s. 22.
6 Uriel Heyd, **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri**, Ter. Cemil Meriç Sebil Yayınları, İstanbul 1980, s. 44.
7 Zeki Mesud Alsan, **Devletler Hukuku Dersleri**, Siyasal Bilgiler Okulu Yayını, Ankara 1947, s. 161.

Levent Şahverdi Arşivi

iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet adı verilir[8]. Türk milletinin teessüsünde etken olduğu görülen tabiî ve tarihî oluşumlar şunlardır; Siyasî varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihî yakınlık ve ahlakî yakınlık.

Vatanımız, Türk milletinin eski ve yüksek tarihî topraklarının derinliklerinde varlıklarını koruyan eserleri ile yaşadığı bugünkü sınırlarımız içindeki yurttur. Türk milleti için Türk vatanı çok önemlidir. Atatürk, sınırlarını en son Türk nesillerinin kanlarıyla yoğurup çizdiği bu Türk vatınında, vatan mefhumunu anlamlaştırdı. "Yurt toprağı, sana her şey feda olsun. Kutlu olan sensin, hepimiz senin için fedaiyiz. Fakat sen Türk milletini ebedî hayatta yaşatmak için feyizli kalacaksın. Türk toprağı, sen, seni seven Türk milletinin mezarı değilsin. Türk milleti için yaratıcılığını göster"[9].

Dilimizin kaidelerine göre millet ile milliyet arasında esaslı bir fark yoktur. Türkçe'de "ciddiyet" ciddi olmak anlamında kullanıldığı gibi, "milliyet"te milli olmak yani bir millete mensup bağlı olmak anlamına gelmesi gerekmektedir[10].

Milliyet, hukuk bakımından ferdi millî devlete bağlayan vatandaşlık bağıdır. Sosyolojik bakımdan ise aynı türe mensup olma duygusudur. Tabiatta arı arıyla, karınca karıncayla, güvercin güvercinle beraber yaşar. Hayvanları kendi türüne doğru çeken ve türünün fertlerini aratan içgüdüdür. İnsanda bu içgüdü millî duygu şeklini almaktadır[11].

Millî duygu sosyal psikolojinin derin elemanlarından biridir. Dolayısıyla modern devletler hukukunun en köklü prensiplerinden birini teşkil eder. Gerçekten çağdaş devletler hukuku "milliyetler prensibine" da-

---

8 Afet İnan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları**, T.T.K. Ankara 1969, .s. 23: 24.

9 Afet İnan, **M. Kemâl Atatürk'ten Yazdıklarım**, M.E.B. 1000 Temel Eser, İstanbul, 1971, s. 107-108.

10 Mehmed İzzet, **Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat,** Ötüken yayınevi, İstanbul 1969, s. 15.

11 Ali Fuad Başgil, **"Esas Teşkilat Hukuku Dersleri,** C. I, Ankara 1943, s. 144.

Levent Şahverdi Arşivi

yanmakta ve milliyeti bağımsızlığın şartı görmektedir. Bu prensibe göre her milletin kendi millî sınırları içinde, bir devlet halinde bağımsız yaşamaya hakkı vardır. Zamanımızda bir milletin kendinden olmayan zümre ve camiaları zorla ve tahakküm yoluyla kendine tâbi kılma politikası iflas etmiş olduğuna göre, bugün insanları ayrı devlet camialarına bölen kıstas milliyettir.

Ebedî Türk devletinin son halkasını teşkil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliklerini belirleyen ve Atatürk ilkeleri adını verdiğimiz ilkelerden biri, belki de en önemlisi milliyetçiliktir. Atatürk inkılâbının değişmez iki prensibi vardır. Bunlardan birincisi milliyetçilik, ikincisi de medeniyetçiliktir. "Medeniyetçilik kökü bizi Avrupa metoduna, düşüncesine ve muaşeretine bağlar, milliyetçilik kökü de bizi Orta Asya ve Doğu kaynaklarımıza, tarihimize ve dil birliğimize götürür"[12].

Milliyet, ferdi millî grubuna bağlayan ve aynı millet türüne mensup olma duygusundan doğan tabiî bir bağdır. Temiz anlamıyla milliyetçilik, bu tabiî bağı şuurlandırmak ve kuvvetlendirmek üzere millî olan şeyleri sevmek ve takdis etmek demektir. Bu anlamdaki milliyetçilik Avrupa'da yeni olduğu gibi, bizde daha yenidir. İkinci Meşrutiyet yıllarında millî hâkimiyet fikriyle birlikte ortaya çıkmıştır[13].

Milliyetçilik, aynı zamanda milletlerarası politikayı etkilemekle kalmamakta ve çıktığı ülkede aynı millete mensup olanların millî bir devlet kurmaları gerektiği inanç ve amacını da aşılamamaktadır. "Zamanımızda milletlerin mukadderatlarını kendilerinin tayin etmeleri (self-determination) prensibi diye bilinen bu amaç, dünya politik haritasının değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Milliyetçilik zamanımızda insan topluluklarını modern devlet elinde güçlü bir bütün hâline getirmektedir"[14].

---

12 Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar,** Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, s. 85.
13 Ali Fuad Başgil, **A.g.e.,** s. 146.
14 Ahmet Suat Bilge, **Milletlerarası Politika,** Siyasal bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1966, s. 246.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'e göre milliyet prensibi: Bir milletin diğer milletlere nispetle tabiî veya müktesap hususî karakterler sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir uzviyet teşkil etmesi, çoğunlukla onlardan ayrı olarak, onlara paralel inkişafa çalışır olması keyfiyetidir.

Bu psensibe göre, her fert ve her millet kendi hakkında hüsn-i niyet, topraklarına bizzat kayıtsız sahip olmayı istemek hakkına ve hirriyetine sahiptir. Bu düstur, bize hangi milletlerin hür, hangilerinin hürriyetinden şu veya bu şekilde mahrum olduklarını, ani millet adını taşımaya·layık olup olmadıklarını kolaylıkla gösterir[15].

Atatürk'e göre Türk milliyetçiliği: Terakki ve inkişaf yolunda ve milletler arası temas ve münasebetlerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber, Türk içtimai heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına bağımsız hüviyetini korumuş bulunmaktadır[16].

Mustafa Kemâl Atatürk, bir Türk milliyetçisidir. 22 Mayıs 1919'da yazdığı raporda millî birlik, millî egemenlik ve Türk duygusunu amaç edinmişti. İlk hedef Türk milletinin Türkiye'de bağımsızlığını elde etmesidir. Türk milletinin oluşumunda tabiî ve tarihî bağlar ki, dil birliği, tarihî hatıralar, ahlakî örf ve âdetlerde ortak karakter, yurt ve siyasî varlıkta birlik şartlarıdır ve bunların hepsi de Türk milletinde vardır. Ortak kültür mirasına sahip fertlerin teşkil ettiği millî birlik ise, bütün bu unsurların bağları ile kuvvetlenir. Atatürk'ün deyimi ile, **"Ne Mutlu Türküm Diyene"** sözünü millî benliğimizin bir ifadesi olarak kullanabiliriz[17].

Millî Mücadele boyunca Türk İstiklâl Savaşı'yla kendi ideolojik çıkarları bakımından yakından ilgilenen Sovyet Rusya'nın milletlerin millî uyanış ve millî bağımsızlık hareketlerini nasıl istismar ettiğine değinen Mustafa Kemâl, "uyanan doğu milletlerinin zihniyetlerini mükemmelen istismar eden, onların millî ihtiraslarını okşayan ve kinlerini tahrik et-

15 Afet İnan, **M. Kemâl Atatürk'ten Yazdıklarım,** s. 59.
16 Afet İnan, **Medeni Bilgiler,** s. 25.
17 İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılâbı,** T.T.K., Yayını, Ankara 1977, s. 197.

Levent Sahverdi Arşivi

mesini bilen Bolşevikler yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almışlardır[18]" dedikten sonra milliyet rabıtasının milletlerin hayatlarını devam ettirmedeki önemini vurgular. "Milletin idame-i mevcuduyet edebilmesi için efradı arasında düşündüğü râbıta-i müştereke (ortak bağ), asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet dinî ve mezhebî irtibat yerine Türk milliyeti râbıtası ile efradını toplamıştır"[19].

Mustafa Kemâl'e göre milliyet prensibi, Türklüğümüzü korumak için çokça itina gösterilecek bir prensiptir. "Asrî olan milliyet prensibi milletler arası genelleşmiştir. Biz de Türklüğümüzü muhafaza etmek için gayetle itina edeceğiz. Türkler medeniyette asildirler"[20].

Yeni Türk Devleti'nin temellerinden en önemlisi milliyetçiliktir. Milliyetçilik bugünkü birçok milleti esaretten kurtarıp kendi millî hakimiyetine kavuşturmuştur. Türkiye de bu merhaleden geçmiş bulunmaktadır. Mustafa Kemâl, "Yeni Türkiye Devleti cihana hakim o kadir fikrin (milliyetçiliğin) Türkiye'de tecellisidir, tahakukudur[21]" demektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük geleceği, şüphesiz ki, Türk gençliği olacaktır. Bu bakımdan Türk gençliğinin millî bir eğitimden geçirilmesi, millî duygularla donatılması gereklidir ki, Türk milleti ve onun büyük devleti bir daha tehlikenin girdabına düşmesin ve hiç bir milletin önünde eğilmesin. Mustafa Kemâl, çocuklarımıza verilecek eğitim ve öğretim konusunda o kadar hassastır ki, şu sözleri bunun en bariz delilleridir: "Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken, onlara bilhassa varlığı ile, hakkıyla, birliği ile çatışan bilumum yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve efkar-ı milliyeyi, kemal-i istiğrak ile her mükabil fikre karşı şiddetle ve fedakârâne müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuva-i ruhuyesine bu vasıfların ve kâbiliyetin zerki mühimdir"[22].

---

18 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 3, T.İ. Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1981, s. 95.
19 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 237
20 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, 89.
21 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 1, s. 321.
22 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, an'anat-ı milliyesine düşman olan bütün anâsırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Dünyanın milletlerarası durumuna göre böyle bir cidâlin lüzumlu kılacağı unsurlar ile donatılmamış olan fertlerle ve bu özellikte fertlerden meydana gelmiş toplumlara hayat ve istiklâl yoktur"[23]. Bir başka konuşmasında da "çocuklarımıza ve gençlere vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: 1. Milletine, 2. Türkiye Devleti'ne 3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, düşman olanlara mücadele lüzumu. Fetleri bu mücadele esbab ve vasıtalarıyla donatılmamış olan milletler için yaşama hakkı yoktur. Mücadele, mücadele lâzımdır"[24].

Mustafa Kemâl Atatürk, milliyetçilik akımının bütün imparatorlukları, bu arada Osmanlı Devletini de ağır sarsıntılara uğrattığı, temellerini çatırdattığı bir dönemde dünyaya gelmiş, hayatının en önemli safhalarını, gelişen o olayları bizzat yaşayarak ve gözlemde bulunarak çok kuvetli ve sağlam düşüncelerin sahibi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesi için düşünülen çarelerden hiç birine (İslâmcılık, Osmanlıcılık, Pan-Türkizm gibi) iltifat etmemiş, Osmanlı hükümet adamlarının Türk milliyetçiliğine karşı olumsuz tavırlarını hiç tasvip etmemiştir. Türk milliyetçiliği kuvvetlenmelidir ki, kurtuluşumuz mümkün olabilsin. Türk milletinin başına gelenler, milliyetçilik duygusunun bir türlü aksiyon hareketi olamayışındandır. Mustafa Kemâl, bu konuda şunları söylemektedir: "Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok tembellik göstermiş bir milletiz. Bilirsiniz ki, milliyet nazariyesini, millet ülküsünü inhilâle çalışmakta olan nazariyelerin dünya üzerinde tatbik kâbiliyetleri kalmamıştır. Bizim milletimiz, milliyetinden gaflet edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı Devleti dahilindeki çeşitli kavimler hep millî akidelere sarlarak, milliyet ülküsünün kuvveti ile kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış"[25].

23 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 231.
24 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 45.
25 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 143.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Ocakları, Türklük ülküsünün canlandırılması ve aksiyona geçirilmesi amacıyla kurulmuştu. Türklük akamının Türk milletine anlatılması, Türk kültürünün araştırılarak ortaya konulması ve milletin bundan haberdar edilmesi Türk Ocakları için çok önemli bir görevdi. Mustafa Kemâl, bu münasebetle "Türk Ocakları, milletin harsı üzerine önemli tesirler yapmalıdır[26]" diyordu.

Mustafa Kemâl, takip ettikleri politikanın sınırlarını çizerken, Ağustos 1920'de şunları söylüyordu: "Bizim nokta-i nazarlarımız ki, halkçılıktır, kuvvetin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Şüphe yok ki bu, dünyanın en kuvvetli bir esâsı, bir prensibidir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez. Gerçi bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperverânız ki, bizimle teşrik-i mesâ'i eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icâbâtını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz, her halde bencil ve kendini beğenmiş bir milliyetperverlik değildir. Bâhusus biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet nokta-i nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetperverliğin geçmiş olduğu dâire-i mahdûdeyi çok geniş bir sahaya nakleder ve bu nokta-i nazardan da bizim istikâmetimizde Bolşevik istikâmeti görülebilir... Bizim milletimiz heyet-i umumiyesi ile mağdur ve mazlumdur"[27].

Mustafa Kemâl, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş gayesini açıklarken şunları da söylemektedir: "Hudut-ı millimiz dâhilinde bütün milletin bağımsızlığını sağlamaya yönelik, maksadın bundan ibaret bulunduğunu, bu tahlil olunursa tabibi komünizim esâsâtıyla taarruz eder. Bakınız, hudut-i milliden bahsediyoruz... Fakat komunizm bittabi hudut tanımaz. Halkubi biz bir hudut-i millî kabul ediyoruz. Sonra istiklâl-i tamdan bahsediyoruz. İhtimal komünizm, bilâkayd-ı şart serbestiyi gerekli sayar. Biz de bunu kabul edemeyiz. Hükümetin politikası açık bir po-

26 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 142.
27 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 1, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

litikadır. Milletin heyet-i umûmiyesine istinat etmektedir. Yoksa şu veya bu zümre veya partiye istinat eden hiç kimse mevcut değildir"[28].

Mustafa Kemâl'in milliyetçilik alanı, Misak-ı Millî ile sınırları tesbit edilen Türkiye'dir. Bu sınırlar içindeki toprakların işlenmesi, mamur hale getirilmesi ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanların refah ve saadetlerini yükseltmek yegâne amaçtır. "Biz haddini bilir kimseleriz. Gerçekleşmesine imkân olmayan emeller sahibi değiliz. Bugün esaret elemleri altında inleyen bir çok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de kendi çevrelerinde bağımsızlıkla memleketlerinin refah ve yükselmesine çalışmaları en büyük temennilerimizdendir"[29].

Bugünkü sınırlarımız dışında yaşayan soydaşlarımız için Mustafa Kemâl olumlu bir düşüncenin sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün Türklerin bir bayrak altında toplanmasını hedefleyen bir politikayı asla benimsemediğini, böyle bir politikayı uygulamayı imkânsız gördüğüne işaret etmiştik. Fakat, en büyük dileğidir. Ekim 1921'de Azerbaycan'ın Ankara elçisine şunları söylemektedir: "Azerî Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için onların isteklerine nail olmaları, hür bağımsız olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk saadeti ve mazlumların kurtuluşu yolunda Azerbaycan Türklerininde kanını dökmeye hazır bulunduklarına dair olan beyanatınız istilacılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetkâr bir sözdür"[30]. Bugünkü sınırlarımız dışında, başka ellerde, başka siyasî zümrelerle isteyerek veya istemeyerek kader ortaklığı yapmış, bizimle dil, ırk ve menşe' birliğine sahip yakın, uzak tarih ve ahlâk yakınlığı görülen Türk topluluklarının durumu "tarihin binbir hadisesinin bir neticesidir ve Türk milletleri için elim bir hatıradır. Fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekkülündeki asaleti, dayanışmayı asla ihlal edemez"[31].

---

28 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 1, s. 138.
29 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 54.
30 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 19.
31 Afet İnan, **Medeni Bilgiler,** s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti, 1991'de Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar Türklüğün biricik bağımsız devletidir ve her zaman güçlü ve kuvvetli olması gerekmektedir. Böyle olursa, dünyanın şurasında burasında, yaşamak zorunda kalan soydaşları için en büyük teminat olma özelliğini devam ettirebilecektir. "Efendiler, bir millet mevcudiyeti ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün kuvva-i fikriye ve maddiyesiyle alâkadar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine istinaden mevcudiyet ve istiklâlini temin etmezse, şunun bunun bâziçesi olmaktan kurtulamaz"[32]. Milletin kendi mevcudiyeti ve hukuku için bütün gücüyle alâkadar olması kadar, milletin idaresini üstlenmiş olan devlet adamlarının görevi de önemlidir. "Milletleri sevk ve idare eden adamlar, tabiî evvela kendi milletinin mevcudiyet ve saadetinin amili olmak isterler. Fakat aynı zamanda bütün milletler için aynı şeyi istemek lâzımdır"[33].

Türk milliyetçiliğinin dayandığı esaslar bilinmedikçe, yorumlanması imkânsız bir hale gelir. Türk milliyetçiliği sağlam temeller üzerine bina edilmiştir ki, bu temellerden biri de Türk Milletidir.

Atatürk'e Göre Türk Milleti

Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimai heyettir. "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir"[34].

Dünya yüzünde ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur. Bütün insanlık tarihinde görülmemiştir. Bugünkü Türk milletine, bir resim tablosuna bakar gibi bakalım ve şimdiye kadar edindiğimiz bilgilerin yardımı ile düşünelim. Bu tabloda neler görüyorsak, bu tablo bize neler hatırlatıyorsa onları birer birer söyleyelim:

---

32 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 11.
33 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. s. 282.
34 Afet İnan, **A.g.e.,** s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunur bir devlettir.

2- Türk milleti laiktir. Her reşid dinini intihapta serbesttir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunun 68. maddesinde de: "Her Türk hür doğar, hür yaşar"[35] denilmektedir. 1961 Anayasası'nın 54. ve 1982 Anayasası'nın 66. maddesinde "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür[36]" denilmektedir.

Mustafa Kemâl için Türk milleti her şeyin ana kaynağıdır. "Millet sevgisi kadar büyük sevgi yoktur. İstiklâl Harbi'nde milletime ettiğim bir takım hizmetler olmuştur zannederim. Fakat bunlardan hiçbirini kendime mal etmedim. Yapılanın hepsi milletin eseridir. Aranacak olursa da doğrusu budur. Mazide sayısız medeniyet kurmuş bir ırkın ve milletin çocukları olduğumuzu ispat etmek için yapmamız lâzım gelen şeylerin hepsini yaptığımızı ileri süremeyiz... Benim arkadaşlarıma tavsiyem şudur: Şahsınız için değil, fakat mensup olduğumuz millet için elbirliği ile çalışalım. Çalışmaların en büyüğü budur[37]".

26 Mart 1937'de yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemâl Millî Mücadele'de sahip olduğu gücün kaynağını şöyle açıklamakta idi: "Ben 1919 Mayıs'ında Samsun'a çıktığım gün, elimde maddî hiç bir kuvvet yoktu. Yalnız Büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte bu millî kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım. Ben Türk ufuklarından bir gün behemehal bir güneş doğacağına, bunun hareket ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki, bunu adeta gözlerimle görüyordum"[38].

---

35 Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri,** Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1985, s. 124.
36 Kili - Gözübüyük, **A.g.e.,** s. 186, 274.
37 Afet İnan, **Mustafa Kemâl Atatürk'ten Yazdıklarım,** s. 108.
38 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 284.

Levent Sahverdi Arşivi

"Izhâr olunan bütün takdirat, benim şahsımdan ziyade, beni de başında bulundurduğunuz kahraman Türk ordularının yüksek kumanda ve zabıtan hayetlerine ve fedâkar askerlerine, en nihayet bütün bu kahramanların anası, babası, velinimeti olan büyük Türk milletine racidir. Ben de bu şanlı ordunun bir ferdi, büyük Türk milletinin bir evladı olmakla ve hizmetine hasr-ı mevcudiyet eylemiş bulunmakla müftehir ve mesudum"[39].

Mustafa Kemâl'e göre Türk milleti ezelden ebediyete kadar varlığını devam ettirecektir. Bizzat kendisi de Türk milletinin son ölüm kalım mücadelesinde hep ön safta olmuştur. Bu kanaatı savaş meydanlarında kuvvetlenmiştir. 1923 yılının Mart ayında Afyon Belediye Meclisi üyeleri ile yaptığı konuşmada: "Milletimiz bu kadar sarsıntılardan sonra asırların bu kadar tahribatından sonra, nihayetsiz yoksulluklara rağmen, yeniden intibah bulmuş, azim ve iman ile yeniden ayağa kalkmış münkariz Osmanlı Devleti yerine yeni Türkiye Devleti halinde arz-ı mevcudiyet eylemişse, bu milletimizin kendi hukukuna, kendi hürriyetine, kendi benliğine sahip olmasından, hukukundan ve millî emeller haricinde menfaatlerden içtinap ederek yürümesinden husule gelmiştir. Milletimiz aynı yolda yürüdükçe hakikaten ebed-müddet olacağına şüphemiz olmamalıdır"[40].

Atatürk, istiklâl ve hürriyetin aşıkıdır. Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir dedikten sonra da, "Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mevrusatından olan aşk-ı istiklâl ile meftun bir adamım... Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun, insanlığın vücut ve bekâ bulabilmesi mutlaka o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olmasıyla kaimdir... Ben yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir... Benim milletimi esir etmek isteyen herhangi milletin de bu amaçlarından vaz geçinceye kadar amansız düşmanıyım"[41]. O'na göre Türk milleti esaret kabul etmeyen bir millettir. "Millî Mücadele'yi yapan doğrudan doğruya milletin

39 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 183.
40 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 163.
41 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 3, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

kendisidir. Milletin evlatları da Millî Mücadele'de şahsî hırs ile değil, millî mefkure, millî izzet-i nefs saiki ile mücadele etmişlerdir"[42]. 18 Haziran 1922'de Claude Ferrère şerefine verilen çayda "Efendiler, Türkiye halkı yüzyıllardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklâli bir lâzıme-i hayatiye telakki etmiş bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet istiklâlsiz yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır"[43] demektedir.

Onuncu Yıl Nutku, Mustafa Kemâl'in milliyetçiliğinin özünün belirmesi bakımından çok önemlidir. Bütün Türk milletini kucaklayan, onları birleştiren ve ortak ülküler etrafında hareket etmelerini tavsiye eden bu konuşma aynen şöyledir:

"Türk Milleti

Kurtuluş Savaşı'na başladığımızın on beşinci yılındayız. Bugün Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

Kutlu olsun.

Bu anda Büyük Türk milletinin bir ferdi olarak bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim.

Yurttaşlarım,

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve O'nun değerli ordusunun bir ve beraber azimkârane yürümesine borçluyuz.

Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha

---

42 Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. 2, s. 231.
43 Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. 2, s. 35.

Levent Sahverdi Arşivi

büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Bunun için, bizce zaman ölçüsü asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nispetle daha çok çalışacağız. Daha az zamanda daha büyük işler başaracağız. Bunda muvaffak olacağıza şüphe yoktur. Çünkü: Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü, Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürütmekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini yenilmez çalışkanlığını, fikrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür.

Türk milletine çok yarayan bu ülkü, onu bütün beşeriyete hakiki huzurun temini yolunda kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır.

Büyük Türk milleti, on beş yıldan beri giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vaad eden çok sözlerimi işittin. Bahtiyarım ki, bu sözlerimin hiç birinde milletimin hakkındaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.

Bugün aynı iman ve katiyetle söylüyorum ki, millî ülküye tam bir bütünlükle yürümekte olan türk milletinin büyük millet olduğuna bütün medenî âlem az zamanda bir kere daha tanıyacaktır. Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti,

Levent Sahverdi Arşivi

bundan sonraki inkişafı ile, atinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Türk milleti, ebediyete akıp giden her on senede, bu büyük millet bayramını daha büyük şereflerle saadetlerle, huzur ve refah içinde kutlamanı gönlden dilerim.

Ne mutlu Türküm diyene!"[44]

44 Atatürk, **Söylev ve Demeçler,** C. 2, s. 276.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜLÜKTE ULUSAL HEDEFLER

E. Tümg. Sıtkı AYDINEL

Tefekkür icraattan da üstündür.

Tefekkür sözlük anlamı ile düşünme, zihin yorma, düşünülme demektir. Ancak daha kapsamlı olarak incelendiğinde bu kavramın her hangi bir düşünce olmaktan daha öte; anlam ayrıntılarını, kavrayış edinimini de içine alan derin derin düşünme, sağlam ve ciddi zihin yorma ve bilgi birikimi ağırlıklı bir düşünme süreci anlamına geldiğini görürüz[1]. Böyle değerlendirilince tefekkür insanları öğrenmeye de iter. Daha da önemlisi gerekli bilgileri edinerek, muhakeme ve eleştirme, hatta zevkli olma yeteneklerini geliştirmeyi sağlar.

Atatürk'ün en önemli özelliklerinden biri de tefekkür sahibi olması ve devamlı fikir üretmesidir[2]. Ancak O, sadece kitaplarla yetinmemiş bu bilgileri çeşitli ortamlarda bilim adamları ile de tartışarak pekiştirmiştir. Atatürk bir konuşmasında *"Bir milletin kültür seviyesi üç sahada; devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları neticelerinin hasılasıyla ölçülür."*[3]

27.10. 1922 tarihinde öğretmenlere yaptığı konuşmada da " .... *Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler."*[4]

Atatürk'ün diğer büyük bir özelliği de öncelikle içinde yaşadığı top-

---

1 **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler** s. 1 (Atatürk ve Milli Kültür, Aydın Sayılı, TTK, Ankara 1990)

2 Gürbüz D. Tüfekçi, **Atatürk'ün Düşünce Yapısı,** Ankara 1981 s. 78 (Atatürk'ün bütün hayatı boyunca okuduğu kitap sayısı, belgeli olarak 3114 adettir. Bu kitaplar halen Anıtkabir müzesinde saklanmaktadır.)

3 **Atatürk'ün Söylev ve Demetçeleri,** Ankara 1989 (4. Baskı), Cilt 1, s. 412. (Bundan sonra bu kaynakça -S.D.- kısaltması ile gösterilecektir.)

4 **S.D.;** C. 2, s. 47.

Levent Sahverdi Arşivi

lumu ve bununla beraber dünyadaki gelişmeleri, uygar toplumları çok iyi gözlemlemesidir. 23.3.1923 tarihinde Afyonkarahisar Belediye Meclisi üyeleriyle yaptığı konuşmanın bir yerinde: *"Efendiler, bir millette güzel düşünen insanlar, fevkalâde işler yapmaya kabiliyetli kahramanlar bulunabilir, lâkin öyle kimseler yalnız başına hiçbir şey yapamazlar, meğerki bir hissi umumîmin âmili, ifadesi, mümessili olsunlar. Ben milletimin efkâr ve hissiyatına yakından vakıf olmaktan, aziz milletimde gördüğüm kabiliyet ve ihtiyacı ifadeden başka bir şey yapmadım. Onun bu kabiliyet ve hissiyatına olan vukufumla müftehirim. Milletimdeki bugünkü muzafferiyatı tevlid edebilecek hassayı görmüş olmak, bütün bahtiyarlığım işte bundan ibarettir."*[5] Atatürk'ün bu sözleri milletini ne kadar iyi gözlemlediğinin en güzel kanıtıdır. Bu kapsamda söylediği daha bir çok sözü vardır. Bunlara ilerde de değineceğiz. İşte bu gözlemleri (müşahedeleri) sonucu yaptığı muhakeme ile Türk toplumunu çağdaşlık ve uygarlığa doğru yönlendirebilmiştir. Bu gayeye ulaşmak için koyduğu hedefler de hiç değişmemiştir.

İçinde yaşadığımız çağda gerek dünyada, gerekse yurt içinde çeşitli alanlarda mücadeleler süregelmektedir. Bunların bazıları soyut (Demokrasi, İnsan hakları vb.) bazıları da somut (Ekonomik, sınai, teknolojik vb.)'tur. Bu mücadelede uluslararası olanlar bireyler arasındakine oranla daha karmaşık ve çok yönlüdür. Ama hepsinde de menfaat saklıdır. Gaye ise varlığın daha iyi koşullarda devam ettirilmesidir. Her gün gelişen teknoloji insanların ihtiyaçlarını da daha çok çeşitlendirmiştir. Kişilerde –kişisel menfaatlerin–, milletlerde ise –millî menfaatlerin– doyurulması bu mücadelenin esasını teşkil etmiştir. Bütün tarih boyunca menfaatlerin gerçekleştirilmesi ve korunması çoğu zaman kuvvete baş vurularak, bazen de çeşitli politik oyunlarla sağlanmıştır. O halde mücadelede başarılı olmak için önce –her yönden– kuvvetli olmak gerekir. Çağımızda teknolojideki büyük gelişmeler –kuvvetli olma– kavramını da değiştirmiştir. Sadece bilek kuvveti, sağlıklı yapı, sayıca üstünlük kuvvetli olmak için yeterli değildir. Ekonomik güce dayanan, gelişen teknolojiye sahip olmak ve onu

5 **S.D.**; C. 2, s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

iyi kullanabilmek kuvvetli olmak için başlıca faktör olmuştur. Bu gelişmede ön alış nasıl olacaktır? Dikkat edilirse soruyu "bu gelişmeye ayak uyduruş nasıl olacaktır?" diye sormuyoruz. Zira ikinci soruş tarzında geri kalmışlığı baştan kabulleniş vardır. Gelişmiş, ileri durumda olan toplumlar ilk sorumuza cevap aramışlar, teknolojik gelişmede ön almaya yönelmişlerdir. Bu ön alma, her koşulda ***–müsbet ilmi– yol gösterici olarak kabullenmeleri*** ile sağlanmıştır. Bu milletler ***müsbet ilmin*** ışığında, milli bilinçle, ileriye arayışla, ileriyi tefekkür edişle refah düzeylerini yükseltmişler, kişisel ve millî menfaatlerini en üst düzeyde koruyabilmişlerdir. Bunları gerçekleştirirken hedeflerini iyi saptamışlar, bu hedefe ulaştıran politika ve stratejilerini çok iyi uygulamışlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla Atatürkçülüğün ilişkisini daha iyi anlayabilmek için bu terminolojilerin tanımlarını da özetle de olsa yapmak gerekecektir.

Millî hedefler: Elde edilmeleri halinde millî menfaatlerin gerçekleşmesini sağlayan veya milli güvenlik ve refah sağlayıcı etkiler meydana getiren maksat ve gayelerdir.

Daha kapsamlı diğer bir tanım da şöyledir:

Millî hedefler: Her millet, elde edilmeleri halinde millî menfaatlerin gerçekleşmesini sağlayacak olan genel mahiyetteki hedefleri tesbit eder ve bu hedefler için takip edilecek siyaseti tayin eder. Bu hedefler ve siyaset; milletin hükümete ait işlerini, dahili faaliyetlerini olduğu gibi dış ilişkilerini de tayin eder.

İki tanımda da ortak taraf millî menfaatlerin, millî güvenliğin, millî refahın sağlanması maksatlarının mevcut olmasıdır. Bunlardan başka millî hedefler kavramına, millî gücün tüm unsuları ile (ekonomik, askeri, politik, sosyo-psikolojik) arttırılması, Türk Devletinin dünya milletleri arasında itibarlı bir devlet haline getirilmesi, millî birlik ve bareberlikten ve devletin bölünmez bütünlüğünden kesinlikle ödün verilmemesi fikirleri de katılmalıdır. Bu açıklamadan da açıkça görülmektedir ki saptanan bir ana

Levent Şahverdi Arşivi

hedefle birlikte bizi bu ana hedefe götüren ve merhaleleri belirleyen ara hedeflere de yer verilmesi gerekir. Millî güç unsurlarının her biri için birer ara hedef saptanması buna bir örnektir. Bu terimle ***ilk hedef*** terimi de kullanılmaktadır. Bununla da ana hedefe varmadan önce gerçekleşmesi istenen birinci hedef kastedilmektedir.

Bu kavramda üzerinde durulması gereken bir özellik de millî hedeflerin çok uzun vadeli oluşudur. Türkiye Cumhuriyeti var oldukça bunların gerçekleşmesi için daima çalışmak gerekecektir.

Millî hedefler kavramının içinde geçen ***Millî menfaatlar*** deyimine de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Millî menfaatlar: Bir miletin varlığını koruyabilecek ve onu her yönden yüceltmeyi sağlayacak çıkarlardır.

Görülüyorki millî hedeflerin içinde gerçekleştirilmesi gereken millî menfaatlar önce milletin bağımsızlığını, bütünlüğünü, özgürlüğünü temin, idame, sonra da her yönden (ekonomik, askeri, politik, kültürel) yüceltmeyi, dünyanın değişen ve gelişen koşullarına uymayı hedefleyen ideallerdir.

Görülüyorki önce millî hedeflerin saptanması, sonra bu hedeflere ulaşacak yol ve yöntemlerin bir politika (millî politika) olarak belirlenmesi ve daha sonra da elde mevcut bütün güçlerin plânlı bir şekilde sevk ve idaresi (millî strateji), bir devletin idaresindeki esasları ortaya koymaktadır.

Şimdi de bu kadar uzunca bir açıklamadan sonra ***Atatürk'ün tüm Söylev ve Demeçlerini*** tarayarak O'nun büyük bir devlet adamı sorumluluğu ile Türk Milleti'ne gösterdiği millî hedefleri, saptamaya çalışalım:

Atatürk bazı konuşmalarında bu kavramı ***"Hedefi millî veya millî mefkure, milletimizin hedefi"*** gibi terimlerle ifade etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

16.1.1923 günü İzmit'te İstanbul basın temsilcilerine Türkiye'nin o günkü durumu ve hükümetin memleketin kalkınması için yapmakta olduğu ve yapacağı işler hakkında Atatürk yaptığı uzun konuşmasında[6] iktisadi durumu izah etmiş ve ülkenin iktisadi durumunun düzeltilmesi için yapılacakları anlattıktan sonra: *"....Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır: İstiklâli tam, bilâkaydı şart hakimiyeti milliye. Birinci umdesinin ifadesi Misâki Millî'dir. İkinci ve hayati olan umdesinin beyanı Teşkilatı Esasiye Kanunu'dur."* diyerek bunlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra da *"....TBMM ve hükümeti, memleketin bütün vicdanlı ve namuskâr münevveranı millete ve memlekete karşı, evvala bu millet ve memleketin birer evlâdı olmak itibarıyla, saniyen mensup oldukları heyeti içtimaiyenin cihanı medeniyete kadr ve menziletini yükselttikçe bunun kendileri için ne derece mucibi şeref ve bahtiyari olacağının düşünmekle kendilerine müteveccih vazifenin memleketi ve mileti medeniyeti hazıranın ve icabatı insaniyenin zaruri kıldığı mertebei tekemmüle getirmek için bütün mevcudiyetleri ile her türlü şubatı mesaide en doğru yolları aramak, bulmak ve bunun en doğru olduğunu millete anlatmakla beraber, üzerinde seri ve geniş hatvelerle yürümeyi ve bütün milleti yürütmeyi temin etmektedir. Bunda muvaffakiyetin istilzam eylediği evsafı düşünürsek, bu evsaftan mevcut olanlarını mevkii itifadeye koymak ve mevcut olmayanlarını istihsale çalışmak hususundaki gayretin ne kadar vâsi ve ne kadar ciddi olması lâzım geleceğini takdir ederiz.* ***Hedefi millî.***

16.1.1923 malum olmuştur. Ona isal edecek yolları bulmak müşkül değildir, mühim olan, çetin olan o yollar üzerinde çalışmaktır..." demiştir. Bu konuşmasında dikkat edilirse M. Kemâl'in gösterdiği ***millî hedef*** Türk milletini ***medeni bir millet*** haline getirmek ve dünyanın medeni milletlerinin değerli bir üyesi olmasını sağlamaktır.

Bu konuşmanın yapıldığı zamandaki ortamı göz önüne getirelim: Kurtuluş Savaşı henüz bitmiş fakat Lozan Barış Antlaşması so-

6 **S.D.**; C. 2, s. 58-66.

Levent Şahverdi Arşivi

nuçlanmamıştır. Diğer bir deyimle barış tam olarak sağlanmamıştır. Daha bir çok inkılâp gerçekleştirilmemiştir. Cumhuriyet henüz ilân edilmemiştir. Yani yeni devlette medeni olmanın tüm gerekleri yerli yerine oturtulmamıştır. Bu ortamda dahi M. Kemâl millî hedefi göterebilmiştir. Esasen O'nun en büyük özeliklerinden biri de yapacağı inkılâpları çok önceden beri kefasında tasarlamış olmasıdır. Bunlarla ilgili fikirlerini önceden –inkılâplarının adını koymadan– kamu oyuna yurt gezilerinde, basın toplantılarında ve her fırsatta açıklamış ve milletin benimsemesine zemin olmuştur. Bu konuşmaları bütünü ile değerlendirdiğimizde buna ait pek çok örnekler bulabiliriz.

Atatürk'ün 30 Ağustos 1924 günü Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ikinci yıl dönümü dolayısıyle Dumlupınar'da yaptığı konuşmanın[7] bazı yerlerinde de ***millî hedef, milletimizin hedefi*** kavramlarına yer vermiştir.

Bu konuşmanın ilk bölümünde Dumlupınar Zaferi'nin kazanılmasındaki kararlılığı, muharebe safhalarını, cereyanını uzun uzun anlattıktan sonra yine sözü Hakimiyeti Millîye'ye getirmiş ve *".... Efendiler, bu muazzam zaferin muhtelif âmilleri fevkinde en mühimi ve âlisi Türk Milleti'nin bilâkaydüşart hakimiyetini eline almış olmasıdır. Bu hadisenin tarihimizde ve bütün cihanda ne büyük, ne feyizli bir inkılâp olduğunu izaha lüzum görmem"* diyerek bu konuyu derinliğine açıklamıştır. Millî hedef ile ilgili sözleri ise şöyledir: *".... Efendiler, miletimiz hakimiyetini eline aldığı gün, bilmeyen kalmamıştır. En karanlık felaketlerin, en derin uçurumun kenarında bulunuyordu. Kuvvei maddiyesi yıpratılmış, vesaiti müdafaası gaspolunmuş, maneviyatı mukaddesatı duçarı tecavüz olmuş elim bir vaziyette bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarmaya karar verdi. Bu kararında muvaffak olabilmek için bütün milletin kendine bir* ***hedef*** *ve hareket tesbit etmesi lâzım geliyordu. Bütün milletin o hedef üzerinde behemahal muvaffak olmayı gayei emel telâkki etmesi icabediyordu. Milet bütün mevcudiyetiyle, bütün fedakârlığı ile bütün imanı ile o* ***hedefe*** *beraber yürümesi ve behemahal muvaffak ol-*

7 **S.D.**; C. 2, s. 179-188.

Levent Şahverdi Arşivi

ması lazımdı. Efendiler, o hedef burası idi. Gayei emel olan muvaffakiyet burada ihraz olunan zafer idi."

Atatürk'ün bu konuşmasında belirlediği **Millî hedef: "Millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak",** öncelikle milletin mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarmasıdır. Gerçekten de dört bir yandan işgal edilmiş bir ülkenin önce varlığını koruması ve istiklâlini elde etmesi başlıca millî hedeftir. Bu sağlanamadığı takdirde ne millet ne de devlet söz konusu olur. Yok olan bir millete de bir hedef verilemez.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu sonucu çıkarmak mümkündür: ***Millî hedefi*** iki bölüm halinde değerlendirmek gerekir. Kurtuluş Savaşı dönemindeki millî hedef ve zafer elde edildikten sonraki dönemdeki millî hedef. Atatürk, Büyük Nutuk'ta yukarıda belirttiğimiz millî hedefi genel durumu, düşünülen kurtuluş çarelerini açıkladıktan sonra *"Benim kararım"* başlığı altında aynen ifade etmiştir[8].

Şimdi bu hedefin nasıl gerçekleştirildiğini ve o günlerdeki ortamı belirtelim. Böylece, kurtuluştan ve yeni bir Türk devleti kurulduktan sonra yeni millî hedefler tespitine etki yapan faktörleri de değerlendirmek olanağı bulmuş oluruz.

Devletin üç temel ögeden oluştuğu bütün hukukçularca kabul edilmiş olduğu bir gerçektir. Bu üç ögeden ikisi maddi, biri manevidir. Maddi olanları "insan topluluğu" ile "ülke"; manevi olanı ise "egemenlik" veya "devlet gücü" dediğimiz üstün kudrettir. Bu üç ögeden biri olmazsa "devlet" yoktur[9].

Bu üç ögenin durumunu o günkü koşullar içinde inceleyelim: Ancak bu incelemede askeri, siyasi, ekonomik ve sosyo-psikolojik boyutları özetle de olsa ele almak gerekir. Atatürk, Nutuk'un başlangıcında *"Samsun'a*

---

8 **Nutuk,** (Bugünkü dille yayına hazırlayan) Prof. Dr. Zeynep Korkmaz C. 1, s. 9.
9 Ahmet Mumcu, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. 1, s. 3, s. 816

Levent Şahverdi Arşivi

çıktığım gün genel durum ve görünüş" başlığı altında, özetle: Omanlı devleti'nin içinde bulunduğu grubun Birinci Dünya Savaşı'nda yenildiğini, sonunda bir ateşkes imzalandığını ve bunun hükümlerine uyarak birer bahane ile ülkenin dört bir yanının işgal edildiğini ve nihayet 15 Mayıs 1919'da İtilâf Deletleri'nin uygun bulması ile Yunan ordusunun da İzmir'e çıkartıldığını anlatmaktadır. Bundan sonraki başlıklarda da ülkenin içindeki dağınıklığı, kararsızlığı, düşünülen kurtuluş çarelerini açıkladıktan sonra yukarıda millî hedef olarak açıkladığımız kararını ortaya koymaktadır[10]. Bu konularda yazılan pek çok eserden de esinlenerek bunları bir tasnife tabi tutarsak durum daha da açıklığa kavuşacaktır.

Askeri durum: Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 5. maddesine göre Osmanlı Hükümeti *"Hudutların korunması, iç asayişin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetlerden maadasını derhal terhis etmeyi ve geri kalacak askeri kuvvetlerin miktar ve durumlarını İtilaf Hükümetleriyle müzakere ederek tespit etmeyi"* kabul etmiş idi. Bu duruma göre Osmanlı Harbiye Nezareti 1919 yılı başlarından itibaren Osmanlı ordusu için kuruluş, konuş, er ve subay kadrosu ile silâh ve cephane miktarı üzerinde çalışmaya başladı. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı ordusunun tümen sayısı 67 olduğu halde bu sayı 20 tümene indirildi. Tümenlerdeki er ve silâh sayısı da nerede ise hiç yok denecek derecede azaltıldı. Bir örnek olarak Osmanlı Genel Kurmayı'nın teklifi şöyle idi: Tümen karargâhı için dört er, alay karargâhı için iki er, tabur karargâhı için beş er, tümenlerin tüfekli er kadrosu 1500 er[11]. Atatürk'ün Nutuk'ta da belirttiği gibi *"Ordu, ismi var cismi yok durumda"*. Çünkü bu mevcutları ne Osmanlı ordusunun mevcutları ile ne de bugünkü mevcutlarla mukayese etme imkânı vardır. Bundan daha da önemlisi, bu kuvvetler sadece sayı olarak böyle görülmektedirler. Ellerinde mevcut silâhlarının cephaneleri bile yoktur. Zira yurt içinde bulunan tüm cephanelikler birer yabancı subayın kontrolündedir. Buralarda bulunan hafif silâhların mekanizmaları ayrılmış ve başka sandıklarda muhafaza edilmekte, toplar da kamalarından ayrılmış

10 **Nutuk**, A.g.e. s. 3-9.
11 **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gnkur. Basımevi, 1962, s. 175 ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

durumdadır. Dolayısıyla hemen kullanılmaya hazır değildir. Hatta bir kısım mekanizma ve kamalar birbirinden uzak ayrı depolarda muhafaza edilmektedir. Ordunun morali tamamen bozuktur. Buna sebep yıllarca cepheden cepheye koşmaları ve ailelerinden tamamen uzak ve çok kötü koşullarda, bazende aç ve yarı çıplak savaşmak zorunda bırakılmalarıdır. Buna bağlı olarak disiplinleri de alabildiğine zayıftır. Bu durumdaki kuvvetleri muharebeye hazır duruma getirmenin çok zor olduğunu bilen M. Kemâl ilk iş olarak Komutanlarla temasa geçmiş ve orduya çeki düzen vermeye çalışmıştır. Yabancı subaylar denetiminde bulunan cephaneliklere baskınlar düzenlenerek veya başka yöntemlerle silâh kaçırılarak orduya silah sağlanması faaliyeti pek çok yurtsever tarafından Kurtuluş savaşı süresince devam edegelmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın birinci dönemi olan Kuvai Milliye döneminde muhtelif yörelerde düşmana baskınlar, pusular düzenleyerek onları yıpratan ve düzenli ordu kuruluncaya kadar çok kıymetli olan zamanı kazandıran kuvvetleri ve bunlara lojistik destek sağlayan Müdafaai Hukuku Milliye kuruluşlarını organize edebilmek için büyük gayretler sarfedilmiştir. Bu konuda yayınlanan ***(Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilat Tüzüğüne Ek)*** belge[12] bugün bile tetkik edilerek faydalanılabilecek değerdedir. Düzenli ordu kuruluncaya kadar bu faaliyetler devam etmiştir. Kuvai Milliye döneminde bir taraftan işgalci düşmanla mücadele edilirken diğer taraftan da iç isyanlarla uğraşılmıştır. Bu durum Türk Kurtuluş Savaşı'nda daima acı ile anılacaktır. Ne yazık ki bu isyanların çıkmasında işgalci devletlerin kışkırtmaları yanında Osmanlı Hükümetlerinin özellikle din istismarcılığı yapmaları da çok önemli bir etken olmuştur. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra ilk beş ay, Millî Mücadeleye karşı olanların çıkardıkları bu çeşitli iç isyanların bastırılması ile geçmiştir. Bazı Kuvai Milliye kuvvetlerinden de bu isyanların bastırılmasında istifade edilmiştir. Nihayet düzenli ordu kurularak I. İnönü Zaferi kazanılmış ve diğer zaferler birbirini takip etmiştir.

Sosyo-psikolojik durum: Atatürk Nutuk'ta halkın durumunu şu cümle ile belirtmektedir; "*.... Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan*

12 **NUTUK,** A.g.e. C. III, s. 150.

Levent Şahverdi Arşivi

millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde, olup bitecekleri beklemekte..."[13] Gerçekten de millet ne yapacağını bilemez bir durumda idi. Bazı vatanseverler kendi yörelerinde kurtuluş çareleri aramakta idiler. Fakat genelde yukarıda da işaret ettiğimiz gibi yıllar süren savaşlar sonucu halkta da büyük bir bıkkınlık meydana geldiği gözlenmekte idi. İşgaller karşısında Osmanlı Hükümetleri de halkı yatıştırmak için Nasihat Heyetleri adında kurulları Yurt gezilerine çıkarmıştı. Bunların maksadı, Kuvai Milliye faaliyetlerine halkın katkısını azaltmak, sadece Padişah'ın emirlerine uyarak mücadele azmini kırmak, kadere razı olmak, hatta işgalci kuvvetlere karşı koymayı Hükümet'e isyan sayma gibi halkın psikolojisini olumsuz yönde etkilemekti[14]. Bu durumu gören M. Kemâl ve arkadaşları bütün halkın düşmanla mücadele azmini harekete geçirmek için pek çok yerde mitingler tertiplettiler. ***"Ya İstiklâl Ya Ölüm"*** parolası etrafında halk yekvücut hale getirildi. 22 Haziran 1919 tarihinde ayımlanan Amasya Genelgesi'yle ***"Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır."*** denilerek milletin savaş azmi yükseltildi. Sönra da Erzurum, Sivas Kongreleri ile de mücadele faaliyetleri organize hale getirilmek istendi. Henüz Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmamıştı. Halen Osmanlı Devleti yaşamakta idi. Osmanlı Hükümetleri ulusal harekete karşı idi. Bu durumda son Osmanlı Meclisi Mebusanda ***Misaki Milli***'nin kabul ettirilmesi kararı verildi. Böylece ulusal hareket her yönden meşruluk kazanacaktı. 28 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Misakı Millî kabul edildi. Misakı Millî Devrim Tarihimizde halen de değerini kaybetmeyen çok önemli bir olaydır. Misakı Millî ülkemizin sınırlarını çizmekte ve bağımsızlığımızla bağdaşmayacak siyasi, mali, adli gelişmemize engel olan sınırlamaları diğer bir deyimle kapitülasonların kaldırılmasını ön görmekte idi. Yukarıda açıklamış olduğumuz devletin üç ögesi olan insan, ülke ve bağımsızlık ögeleri Misakı Millî ile kurulmuş oluyordu. Atatürk'ün belirlediği ilk millî hedef gerçekleştirilmiş olacaktı. İşte bütün uğraşlar bu yönde devam etti. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılarak gayretler organize hale getirildi.

---

13 **NUTUK,** A.g.e. C. I., s. 7.

14 Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı** (İkinci Baskı), Ankara 1993, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyo-ekonomik durum: Atatürk Nutuk'ta da ifade ettiği gibi ***"Millet yorgun ve fakirdir"***. Fakat bu koşullarda da işgalci düşmanı yurttan atmak için mücadele etmek gerekmektedir. Bu mücadeleyi de destekleyecek mali kaynaklara ihtiyaç kaçınılmazdır. Kurtuluş Savaşı'nın Kuvayı Milliye döneminde organize edilmiş gelir kaynakları yoktu. Kuvayı Milliye kuvvetlerine, onları destekleyen Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak kuruluşları kanalıyla, bazende Kuvayı Milliye Komutanlarının inisiyatifi ile mali kaynak (Nakdî ve Aynî teberru) adı altında bir malî formül ile sağlandı[15]. Bu bir nevi zorunlu vergi idi. Doğaldırki bazı haksızlıkları, düzensizlikleri de baraberinde getirdi ve halkta büyük tedirginlikler de yarattı. Özellikle bazı eşkiyalıktan gelme Kuvayı Milliye komutanları halkı soyar duruma bile geldiler. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından önce savaş ekonomisine katkı olmak üzere Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemâl imzası ile bütün kolordulara, vilayetlere yapılan tamim ile Anadolu'daki Osmanlı Bankaları, Düyunu Umumiye ve Reji gelirlerine el konularak, İstanbul'a para ve değerli maden göndermeleri önlendi[16].

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra ilk üç ay içinde gelir sağlayıcı hiç bir kanun çıkarılmamıştır. Bu sürede İstanbul Hükümeti ve Millî Mücadeleye karşı olanlar Meclis'in halka ağır vergiler yükleyecekleri propagandasını yapıyorlardı. Bu durumda halktan vergi alma yoluna gidilemezdi. Meclis açıldıktan sonra yaklaşık bir yıl içinde 109 adet kanun çıkarılmıştır. Bunların 56 adedi mali kanunlardır. 10 kanun da ekonomiyi düzenleyici, tüketimi azaltmayı ve üretimi teşvik edici tedbirlerle ilgilidir[17]. Mustafa Kemâl Paşa, Başkomutan atanmasını öngören ve kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini tanıyan Başkomutanlık Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden iki gün sonra, 7-8 Ağustos 1921 günlerinde ***Tekâlifi Milliye (Ulusal yükümlülük)*** emirlerini çıkarmıştı[18]. Bunlar on emirden ibaret olup sosyo-ekonomik durumu belirtmesi bakımından dikkatle değerlendirilmelidir. Örneğin: İki numaralı emirde; "Şehirler, ka-

15 Alptekin Müderisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** Ankara 1990, s. 184-185 (Bu eserde bu konu detayları ile açıklanmıştır.)
16 **A.g.e.,** s. 259.
17 **A.g.e.,** s. 257.
18 **A.g.e.,** s. 378-380.

Levent Şahverdi Arşivi

sabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır (kilot ve fanila veya benzeri iç giyimi), birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirli süre içinde komisyona teslim edecekti" denmesi ordunun ne durumda olduğunu, nelere kadar ihtiyaç duyduğunu gözler önüne sermektedir.

Büyük Millet Meclisi kendi öz kaynakları ile Millî mücadeleyi sürdürmesinin mümkün olmadığının bilincinde idi. Bunun için dış yardımlar arama yoluna da gidildi. Ancak bu yolla hiç bağımlılık altına da girilmedi. Bu maksatla yapılan temaslar ve kazanılan zaferler sonucu dış yardımlar gelmeye başladı. Sovyetlerden ilk silah yardım partisi 22 Eylül 1920'de Trabzon'a ulaştı. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Andlaşması sonucunda da Sovyet Rusya Türkiye'ye 10 milyon altın ruble ile iki tümeni donatacak kadar silah ve cephane vermeyi kabul ediyordu[19]. Bu yardımlar devam etti.

Sakarya Zaferi'nin kazanılmasından sonra 20 Ekim 1921 günü Ankara'da imzalanan Türk-Fransız andlaşması ile Fransızlar Güney Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilirken bazı savaş araç ve gereçleri bıraktılar. Bunlardan başka on adet uçağı da hediye ettiler[20].

Dış yardımlar arasında Hint Müslümanlarının da yaptıkları yardımları da zikretmek gerekir. Bütün bu açıklamalardan Kurtuluş Savaşı'nın sosyo-ekonomik açıdan da ne kadar zor koşular altında yürütüldüğü görülmektedir.

Siyasi durum: Osmanlı Devleti daha XIX. yüzyılda emperyalist siyasetin konusu durumuna gelmişti. 1908 yılında Reval'de İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerinde anlaşmaya varmışlardı. Bilindiği gibi 1914 yılında çıkan I. Dünya Harbi'ne Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında harbe katıldı. 1915, 1916 ve 1917 yıllarında İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya arasında yapılan gizli anlaşmalarla Anadolu toprakları da bu devletler arasında paylaşılıyordu. Rusya'da, 1917 Ekim dev-

19 A.g.e., s. 540-542.
20 A.g.e., s. 555.

Levent Şahverdi Arşivi

rimi oldu. Sonra da Bolşevikler tarafından bu gizli anlaşmalar açıklandı. 2 Mart 1919 tarihinde de Brest Litovsk Barış Antlaşması ile de Rusa harpten çekildi. Bu arada 6 Nisan 1917'de Birleşik Amerika Devletleri Almanya'ya harp ilan ederek İtilâf Devletleri tarafına geçti. 8 Ocak 1918 tarihinde de "Wilson Prensipleri" adı ile anılan ve dünyayı barışa kavuşturmak ve dünya harbinin tasfiyesini gaye alan 14 maddelik programını ilân etti. Bu programın onikinci maddesi: "Şimdiki Osmanlı Devleti'nin Türk kısımlarına egemenlik ve tam bir emniyet sağlanmalıdır." Diyerek başlıyordu. Müdafaai Hukukçular ve Reddi İlhakçılar bu ilkeleri Dünya Milletlerine haklı davalarını kabul ettirmek ve işgâlleri protesto etmek için daima öne sürdüler. Ancak, bu bir iyimserlikten öteye gidemedi. Nitekim I. Dünya Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı Devleti'ne mütareke şartları zorla kabul ettirildi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nde Wilson Prensipleri hiç dikkate alınmadı. 24 maddeden oluşan mütareke hükümlerinden özelikle 5. ve 7. maddeler Osmanlı Devleti'ni savunmasız bir duruma düşürdüğü gibi, kendilerinin yaratabilecekleri bazı yapay sebeplerle emniyetlerinin bozulduğunu ileri sürerek ülkenin stratejik önemi haiz bölgelerini kolayca işgal edebilme hakkını elde etmiş oluyordu. Nitekim ateşkes anlaşmasının imzalanmasından sonra bu durum sık sık vukua gelmiş ve işgal ettikleri bölgeler için bir gerekçe olarak ileri sürülmüştür. 31 Ekim 1918 günü de İzzet Paşa Hükümeti ordu komutanlıklarına yolladığı emirde: "Birliklerin terhisine ve müttefiklerin işgaline direnilmemesini" bildirdi.

Bu sırada Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olan Mustafa Kemâl Paşa mütareke hükümlerine sert tepki gösterdi ve İngilizler'in İskenderin'u işgal isteklerine silahla karşı konulması emrini verdi. Bu emir hükümeti kızdırdı ve Yıldırım Orduları Grubu lav edilerek M. Kemâl Paşa Harbiye Nezareti emrine verildi, o da 10 Kasım günü görevini Nihat Paşa'ya devrederek İstanbul'a hareket etti[21].

Bu arada Osmanlı Hükümetleri ile İtilâf Devletleri arasında barış gö-

21 Sıtkı Aydınel, **A.g.e.,** s. 8-13.

Levent Sahverdi Arşivi

rüşmeleri başladı. Paris'te yapılan görüşmeler sonucunda da 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de Osmanlı Hükümeti delegeleri tarihe "Sevr Andlaşması" olarak geçen belgeyi imzaladılar. Bu andlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu parçalanıyor, Türk Milleti'nin yaşama hakkı elinden alınıyordu.

Bernard Lewis'e göre: "Sevr Andlaşması pek insafsızdı ve Türkiye'yi, en zengin illerini ilhak eden devletlerin ve ulusların insafına dayanarak yaşayabilecek, çaresiz, kötürüm ve gölge bir devlet halinde bırakacaktı. Yenilmiş Almanya'ya empoze edilenden çok daha ağırdı ve Türkiye'de bir ulusal yas günüyle karşılandı"[22]. Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1921 tarihindeki toplantısında Sevr Andlaşmasını imzalayanların ve bunu onaylayan Şurayı Saltanatta bulunanların vatan hıyanetiyle itham olunarak vatansız sayılmaları kararını aldı. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu andlaşma ile kendini hiç bir surette bağlı görmediğini ilan etti[23]. Dolayısıyla bu ölü doğmuş bir andlaşmadan öteye geçemedi ve hiç bir zaman uygulanmadı.

Düzenli Ordu kurulduktan sonra kazanılan ilk zafer I. İnönü idi. Bu zafer İtilâf Devletlerince Sevr'i tatil ettirmenin gerekliliğini gösterdi. Bu zafer üzerine Londra'da toplanacak konferansa B.M.M.'den de bir heyet katıldı. Fakat konferansta Yunanlıların Anadolu'dan çekilmeleri isteğimiz kabul edilmedi. Buna karşılık buna katılma bir bakıma millî davamızın dünya kamu oyuna duyurulmasını sağladı. Yunanlılara karşı isteğimizin kabul edilmemesi onların daha fazla kışkırtılmasına neden oldu. Tekrar taarruza geçtiler. Bu defa da II. İnönü Muharebesi'nde yenilgiye uğradılar. Peşinden de Sakarya Meydan Muharebesi hezimeti ile karşılaştılar. Sakarya Zaferi sonucunda Sovyet Rusya'nın aracılığı ile 13 Ekim 1921'de Kars'da Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında bir andlaşma imza edilmiştir. Bu andlaşma ile Moskova Andlaşmasının bu devletlerle ilgili kısımları yeniden düzenlenmiştir. Fransa ile de –yukarıda da belirtildiği gibi– Ankara Andlaşması imzalandı. Bunlardan başka Türk-İngiliz esir-

22 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** T.T.K. basımevi, Ankara 1984, s. 247.
23 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul, 1982, s. 211.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinin mübadelesi sözleşmesi ile de Malta'ya sürülen Türklerin anavatana dönmeleri sağlanmıştır. Keza 2 Ocak 1922'de Ankara'da imzalanan Türkiye-Ukrayna Dostluk Andlaşması sadece Ukrayna ile değil Sovyet Rusya ile de yakın dostluk ve teması geliştirmiştir.

30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz'un kazanılmasından sonra da 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes anlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki silâhlı çatışma son bulmuştur. Bu Andlaşma Arnold Toynbee'ye göre: "Kemalistlerin baskısı altında, müttefiklerin teslim olmaları" demekti[24].

Artık barış andlaşmasının istediğimiz koşullarda yapılması sırası gelmişti. Lozan'da uzun süren müzakerelerden sonra bu da gerçekleşti ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Andlaşması imzalandı. Bu andlaşma ile Mustafa Kemâl Paşa'nın Kurtuluş Savaşı döneminde ortaya koyduğu ***Millî Hedefi (Millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak)*** gerçekleşmiş oldu. Ancak buraya kadar açıkladıklarımızdan, bu ***Millî hedefin*** ne kadar zor koşullar altında ve ne büyük kararlılıkla, azimle elde edildiğini tekrar gözler önüne sermek için Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözlerine tekrar dikkat çekmek gerekir. Bu sözler o günleri yaşayamayanların belleklerinde yer etmelidir. Bu suretle yaşayamadıkları günleri tahayyül etmeleri, canlandırmaları, Millî Mücadele ortamını daha iyi özümsemeleri mümkün olacaktır.

Mustafa Kemâl Paşa 24 Nisan 1920 tarihinde "Mütarekeden Meclisin açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi olaylar hakkında yaptığı konuşmasında, Samsun'a çıkışını, o günkü Osmanlı Hükümetleri'nin tutumunu, buna karşı kurtuluş çareleri arayan Müdafaai Hukuk gibi kuruluşların isteklerini anlattıktan sonra: *"Hayat ve şahsiyetim, kendi malı olan necip ve mazlum milletimizin bu haklı talebi üzerine artık benim için en mukaddes vazife iradei milliyeye mutavaatı her şeyin fevkinde görmekti.*

24 Ornold Toynbee, **Türkiye Bir devletin Yeniden Doğuşu** (Çeviren Kasım Yargıcı), İstanbul 1971, s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine yaptığım bir tamimle millete kati sözü verdim. İşte tamimin son cümleleri şu idi: Geçirdiğimiz şu hayat ve memat günlerinde umum milletçe her taraftaki âmal ve tezahürat ile temine azmedilen istiklâli millimiz uğrunda bütün mecudiyetimle çalıştığımı temin eylerim.

Bu emeli mukaddes uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağıma da mukaddesatım namına söz veririm."[25]

Mustafa Kemâl Paşa 8 Temmuz 1920 günü "Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in umumi vaziyet hakkındaki demeci münasebetiyle" yaptığı konuşmada da Yunan kuvvetlerinin Yurt içine doğru ilerlemeleri karşısında yapılan tenkitlere verdiği cevapta: *"Efendiler; biz bir maksat takip ediyoruz. Bu maksadımız öteden beri muhtelif vesilelerle ifade edilmiştir. Ben şimdi onu tekrar ediyorum: Milletin, devletin istiklâlini muhafaza etmek. Bunun içinde namus ve şeref tamamen mündemiç olacaktır. Müstakil olarak milletimizin muayyen hudutlar dahilindeki tâmamiyetini muhafaza etmektir. Bunun için muharebe ediyoruz. Efendiler; memleketimizin ellide biri değil, heyeti umumiyesi tahrip edilse, heyeti umumiyesi ateşler içinde bırakılsa, biz bu toprakların üstünde bir tepeye çıkacağız ve oradan müdafaa ile meşgul olacağız. Binaenaleyh iki karış yer işgal edilmiş, üç beş köy tahrip edilmiş diye burada feryada lüzum yoktur. Ben size açık söyleyeyim; Efendiler, bazı yerler işgal edilmiştir ve bunun üç misli daha işgal olunabilir. Fakat bu işgal hiç bir vakitte bizim imanımızı sarsmayacaktır."*[26] demiştir.

Bu iki konuşma üzerinde tekrar tekrar düşünmek gerekir. Bu konuşmalarında ortak nokta *"milletin istiklâlinin muhafaza edilmesinin bir mukaddes emel olarak kabul edilmesidir."* Bunun sağlanması için Mustafa Kemâl'in, milleti ile beraber, milletine güvenerek sonuna kadar çalışacağına söz vermesi ne büyük azim ve kararlılıktır. Hiç bir güçlük, milletini ve M. Kemâl'i bu kararından döndüremeyecektir. Ülkenin bir çok yeri işgal edilse bile. Nitekim işgalci düşman Ankara yakınlarına kadar

25 S.D. C. I, s. 14.
26 S.D. C. I, s. 82.

Levent Sahverdi Arşivi

gelmiş ise de bu kararın uygulanması için gereken sabır gösterilmiş ve ülkenin tüm güçleri koordine edilerek taarruza geçilmiş, yurdumuz düşmandan temizlenmiştir. Bu suretle yukarıdan beri açıkladığımız Millî Hedef elde edilmiştir.

Bu hedefe esas teşkil eden Misakı Millî'nin halen yürürlükte olan, Anayasa'mızın yirmi üç maddesine yansımış olması olağanüstü önemdedir[27]. Anayasamız kaç kez değişirse değişsin, içeriğinde Misakı Millî'yi yansıtan esaslar asla değiştirilemeyecektir.

Yeniden Devletin Kurulmasından Sonra Saptanan Yeni Hedef

Yeni devlet kurulmuştu. Ancak devletin üç ögesinden özellikle "İnsan" Atatürk'ün istediği düzeyde değildi. Atatürk yeni devletle birlikte "Yeni bir insan" yaratmak istiyordu. Uygur ve çağdaş bir "İnsan". Bunun için de yeni ulusal hedefler saptanması gerekiyordu.

Bu konuda öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bu fikirler Mustafa Kemâl'in daha okul çağlarında iken, gençlik yıllarından beri kafasında mevcuttu ve bunları geliştirmeye, olgunlaştırmaya çalışıyordu. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşı içinde bile, daha henüz bağımsız yeni bir Türk Devleti kurulma aşamasında iken de bu fikirlerini ortaya koyuyor ve hatta bunun için Maarif Kongresi gibi toplantılar düenliyor. Halkı muharebe ortamı içerisinde dahi aydınlatmaya çalışıyordu. Bu durum, Atatürk'ün fikirlerindeki kararlılığı da göstermesi bakımından da üzerinde önemle durulması gerekir.

Mustafa Kemâl Paşa, 1 Mart 1922 günü Meclis'in üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada: *"Efendiler, milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede lâyık olduğu uygarlık derecesine ulaşması doğal olarak yüksek meslekler erbabını yetiştirmekle ve ulusal kültürümüzü yükseltmekle kabildir."*[28]

---

27 Ahmet Mumcu, **PAM Dergisi,** C. I, s. 3.
28 S.D. C. I, s. 245.

Levent Sahverdi Arşivi

16 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te, İstanbul basın temsilcilerine hükümetin yapmakta olduğu ve yapacağı işler hakkında konuşmalarında: *"Hedefî millî belli olmuştur .... memleketi ve milleti mevcut uygarlığın ve insanlığın gereklerinin zorunlu kıldığı gelişme derecesine getirmek."*[29]

13 Ağustos 1923 günü B.M.M.'nin ikinci dönemini açarken de: *"Efendiler, bu güne kadar elde ettiğimiz başarı, bize ancak ilerlemeye ve uygarlığa doğru yol açmıştır. Yoksa gelişme ve uygarlığa henüz ulaşmış değiliz. Bize ve çocuklarımıza düşen vazife bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir."*[30]

30 Ağustos 1924'de Dumlupınar'da yaptığı konuşmasında: *"Efendiler, ulusumuzun hedefi, bütün dünyada tam anlamıyla uygar bir toplum haline gelmektir."*[31]

1 Kasım 1932'de B.M.M.'nin dördüncü dönem ikinei toplanma yılını açarken de: *"Ulusal kültürümüzün her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz."*[32]

Her 10 Kasım'larda televizyon ve radyolarda dinlediğimiz Atatürk'ün 10. yıl Söylev'indeki şu sözleri de yukarıda örneklerini verdiğimiz konuşmalarının adeta bir sonucudur ve bizlere verilen bir direktiftir.

"Ulusal kültürümüzü, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız."

İşte bağımsız yeni Türk Devleti'nin ***Ulusal hedefi.***

Yukarıda Atatürk'ün konuşmalarından verdiğimiz örnekler gerçekten de birbiri ile uyumlu ve istikrarlı olarak hep bu fikri savunmaktadır. Yeni Türk Devletini "yeni insanı" ancak bu hedefe varılmakta yaratılacaktır.

---

29 S.D. C. 2, s. 63.
30 S.D. C. 1, s. 336.
31 S.D. C. 2, s. 187.
32 S.D. C. 1, s. 390.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hedefte geçen kavramları da açıklamak gerekliliği doğaldır.

Önce "Kültür" kavramı üzerinde duralım: Bilindiği gibi bu kavramın pek çok tanımı vardır. Bu konuda tıptan, biyolojiye, mimariye, sanata, edebiyata, insan bilimlerine kadar pek çok bilim alanını kapsayan tanımlar yapılmıştır. Ayrıca maddi kültür, manevi kültür düşünsel kültür gibi kavramlarda kullanılmaktadır. Bu konunun detayları ile incelenmesi başlı başına kitaplar doldurabilir. Burada sadece Atatürk'ün fikirleri üzerinde durulacaktır.

Atatürk de kültürü muhtelif şekillerde tanımlamıştır. Bir çok konuşmasında "kültür" yerine "Hars" deyimini kullanmış, bazen de uygarlığın kültürün kapsamı içinde olduğunu belirtmiştir. 1930 yılının yaz aylarında, Yalova'da bir gece toplantısında Afet İnan'a yazdırdığı sorulara Atatürk'ün verdiği cevaplarda şöyle der: ***"Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar var. Bence uygarlığı harstan (kültürden) ne demektir tanımlayayım:***

A. Bir insan toplumunun devlet hayatında,

B. Fikir hayatında, yani bilimde, sosyolojide ve güzel sanatlarda,

C. İktisadi hayatta yani tarımda, sanatta, ticarette, kara, deniz ve hava ulaşımında yapabildiği şeylerin bileşkesidir."[33]

"Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, uyanmak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir."

"Yine insan enerjisi ile ve fakat tabiatın ona iltifat ettikçe tükenmez yardımı ile yükselen, genişleyen insan zekâsı hudutsuz kavrayış anlamında 'insanım' diyen bir özel niteliği olur."

"İnsan hareket ve faaliyetin, yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle

33 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara 1969, s. 267-269.

Levent Sahverdi Arşivi

olunca kültür yukarıda işaret ettiğimiz insanlık niteliğinde insan olabilmek için bir temel ögedir."

"Bunu kısaca açıklayalım. Kültür tabiatın yüksek verimliliği ile mutlu olmaktır. Bu ifade içinde çok şey saklıdır. Temizlik, saflık, yücelik, insanlık v.s. Bunlar hepsi insanlık niteliklerindendir. İşte kültür kelimesini mastak şekline soktuğumuz zaman, tabiatın insanlara verdiği yüksek nitelikleri, kendi çocuklarıma, torunlarıma ve geleceğine vermesi demektir."[34]

Atatürk bir kuramcı değildir. Ancak bu tanımlamalarda insanın dinamizmini belirtirken, kültürün de durgun, değişmez değil, devingen bir gerçeklik olduğunu da ifade etmek istemiştir. Bize gösterdiği Ulusal Hedef'de bu felsefeyi içirmektedir. Gerçekten de Batı'dan teknoloji alalım ama toplumsal kurumlarımızda, geleneklerimizde, inançlarımızda, yaşam tarzımızda bir değişiklik yapmayalım demek, hep hammadde üretici olarak kalalım demektir. Ortaçağ zihniyeti ile çağdaş kültür olmaz. Folklor düzeyinden bilim, sanat ve teknoloji düzeyine yükselen kültür çağdaş kültürdür. Gelişkin bir dil, demokratik bir toplum düzeni, özgür bilim ve felsefeye dayalı ileri teknoloji, gelişkin bir ekonomi ve güzel sanatlara dayalı bir kültür, çağdaş bir kültürdür. Bir toplumun kültürü dendiğinde en başta devlet, yani yönetim, aile, eğitim, bilim, teknoloji, ekonomi, dil, sanat, felsefe, ahlak, din; örf, adet, hukuk akla gelir. İşte Atatürk Ulusal Kültürümüzde bütün bu ögelerin çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmasını hedeflemiştir.

Bu noktada Ulusal Kültür (Millî Kültür) kavramını da açıklamak gerekir. Prof. Dr. Emre Kongar bir bildirisinde: "Ulusal kültür: bir toplumun başka toplumlardan değişik bir siyasal ve kültürel kimliğe sahip olduğunu vurgulamak için kullanılır." demektedir[35].

O'nun belirttiği hedef dikkat edilirse "çağdaş uygarlık düzeyi" de-

34 **A.g.e.,** s. 261-262.
35 Emre Kongar, **Atatürk'ün Kültür Anlayışı,** XI Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 1737.

Levent Şahverdi Arşivi

ğildir, onunda üstüne çıkılmasıdır. Diğer bir deyimle Türk kültürünün, çağdaş uygarlıkların da üstüne çıkmasını, önder bir ulusun kültüründe bulunması gereken niteliklere ulaşmasını istemiştir. Burada üzerinde önemle durulması gereken bir husus da kültür ögeleri arasındaki gelişme birbirlerine uyumlu olmazsa, aynı düzeyde olmazsa o toplumda çatışmaların olacağını bir kısım dünya sosyologları da (Prof. Dr. Jacgues Bergue, Prof. Dr. Fazlur Rahman v.b.) belirtmektedirler. Türkiye'de de bu durum yaşanmaktadır. Ne yazık ki dinimizin dünya işlerini, insan ilişkilerini, hukuk kurallarını düzenleyen ve dinimizin kabul edildiği, yayıldığı asırlarda kabul gören "muamelât" hükümleri çağdaşlığa uymadığı halde hâla daha uygulanmak istenmektedir. Bu durum yıllardan beri devam etmekte ve toplumda kavgalara neden olmaktadır.

Bazı bilim adamlarımız Millî Kültürde devrim yapılamayacağını ileri sürmektedirler. Bu fikir kabul edilirse Atatürk'ün Ulusal Hedef olarak bize gösterdiği hedef de tamamen geçersiz olur. Bu fikir bilimsel olarak da doğru değildir. Kültürde bir dinamizm ve değişme olduğunu yukarıda da belirttik. Prof. Dr. Nermin Erdentuğ bir makalesinde: "Bu gün eski bir görüş olan izole kültürlerin hemen hemen tüm duruk (statik) olduğu görüşünün, hatalı olduğu anlaşılmıştır. Artık Antropolog (Etnolog)'lar her ültürün devamlı bir değişme halinde oldukları görüşündedirler. Son kültür dinamizmi incelemesinde iki tip değişme modeli saptanmıştır:

1- Tek bir kültür sistemi içinde "icat" nedeni ile meydana gelen değişme modeli.

2- "Yayılma (Diffusion) ve Kültürleşme (Acculturation)" nedeni ile iki veya daha fazla kültür sistemleri arasındaki temaslar sonucu meydana gelen değişme modeli.

İşte Atatürk devrimleri "yayılma" nedeni ile meydana gelen değişmelere örnek olarak gösterilmelidir.

Yirminci yüzyılın ürünü olan "Kültür" kavramını Atatürk'ün fikir

Levent Şahverdi Arşivi

dünyasının temelinde görmekteyiz. Bu, kültür bilimi açısından çok, pek çok dikkate değer bir özelliktir[36].

Prof. Dr. Mehmet Kaplan'da bir makalesinde: "Millî Kültürün başlıca özelliği o millet tarafından yaratılmış, benimsenmiş ya da geliştirilmiş olmasıdır. Başka milletlerden alınan ve benimsenen şeyler de millî kültür sahasına girer ... Dünyada başka kültür ve medeniyetlerden istifade etmemiş tek bir medeni millet yoktur."[37]

Prof. Dr. Bozkurt Güvenç'de eserinde: "Kültür değişir, değişme uyum yolu ile gerçekleşir... Kültürel değişmenin, yeni durum ve ihtiyaçlara bir uyum süreci olarak kavramlaştırılması, kültürü sadece bir tarihi varlık olarak anlayanlara ters gelmektedir. Oysa, uyumcu bir görüşle, tarihi görüş arasında bir çatışma ve ayrılık yoktur. Kültürel değişme, sistemin bütünlüğünde hemen gerçekleşivermez.

Sistemin belli bir kesimindeki değişmeler, geri kalan kurumları, bu yeni duruma uymaya zorlarlar. Bazı durumlarda geri kalan kurumlar, değişmeyi frenleyip yavaşlatmaya; bazı durumlarda ise destekleyip hızlandırmaya çalışır."[38]

Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız da bir tebliğinde: ".... İlerlemek için söz konusu toplum, kendi geçmişini veya başkasını körü körüne taklitten kaçınarak, her şeyden önce kendi kendini iyi bir tahlile tabi tutması, kültürün ana temellerini tespit etmesi ve bu temellerden hareketle, kültürün, teknoloji, iktisat, hukuk, sanat, eğitim, siyaset ve din gibi çeşitli boyutlarından her birini kendi metod ve izah tarzları içinde, gerektiğinde şuurlu bir şekilde yabancı kültürlerden de istifade ederek, yaratıcı ilmi zihniyeti ile eşit seviyelerde geliştirilmesi gerekmektedir. Bu boyutlardan birisi diğerine nispetle daha yüksek bir seviyeye ulaşırsa, geri seviyede kalanını kendi hakimiyeti altına almak isteyecek ve mesleklerini henüz hal-

36 DTCF 50. Yıl Konferansları, Ankara 1986 s. 91-97 **Atatürk Devrimlerinin Kültürel Antropoloji Açısından Analizi.**
37 **Türk Kültür ve Medeniyetleri** (Makaleler) c. 1, Ankara, 1976, s. 68-69.
38 Güvenç Bozkurt, **İnsan ve Kültür,** Ankara, 1979, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

ledememiş olan bu sonuncusu, kendisine yönelen bu baskı karşısında reaksiyoner bir tutum içine girecek ve cemiyette bir takım çatışma ve huzursuzluklara yol açacaktır.

Bu alanda başarılı olabilmenin tek unsuru ilim zihniyetini benimsemede ve ilim alanında yaratıcı olmaktan ibarettir."[39]

Bütün bu bilimsel analizler kültürde devrim olmaz fikrini çürütmektedir. Keza kültürün değişimi ve gelişiminde hem kendi geçmişini, hem de başka kültürleri körü körüne taklitten kaçınılması, Atatürk'ün Ulusal Hedefe ulaşmak için koyduğu ilkelere tamamen uymaktadır. Keza bilim adamlarımız da yabancı sosyologlar gibi, tüm kültür ögelerinin eşit seviyede gelişmediği taktirde o toplumda bir takım çatışma ve huzursuzlukların olacağını açıklıkla belirtmektedirler. O halde kültür teker teker ele alınarak herbirindeki gelişmenin birbirine paralel bir şekilde, aynı düzeyde olması için büyük çaba gösterilmesi ön koşuldur. Bu da ancak öğretim ve eğitimimizi buna göre düzenlemekle olur. Bundan dolayıdır ki Atatürk'ün yaptığı devrim, hiç şüpheye yer vermeyecek şekilde "Kültür Devrimidir". İnsan bilinçli bir varlıktır. Dolayısıyla maddi kültür değişimine biraz daha kolay uyum gösterebilir. Ancak din, inançlar, gelenekler gibi manevi kültür ögelerinde değişime çok zor uyum gösterir. Eğitim öğretim sistemimizde bu gerçek daima göz önünde bulundurulmalıdır. Ne yazık ki buna uyulmamış tam aksine populist politikalar ile kolaycılığa kaçılmış ve siyasi partilerimiz manevi kültür ögelerini istismar ederek oy toplama yarışına girmişlerdir. Bu durum toplumun çağdaşlıktan, uygarlıktan uzaklaşmasına neden olmuştur.

Oysa Atatürk 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da Cumhuriyet Halk Fırkasında yaptığı konuşmada devrimlerin gayesini şöyle açıklamıştır:

"Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi

---

39 İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Birinci Millî Teknoloji Kongresi. 6-9 Şubat 1978, s. 33 (**Batılaşmanın Üzerine Bazı Düşünceler**).

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mâna ve eşkâliyla medeni bir hey'eti ictimaiye haline isâl etmektir. İnkılâbımızın umdei asliyesi budur."

Atatürk'ün bu sözleri daha önce Ulusal Hedef olarak kabul ettiğimizin bir tamamlayıcısıdır. Çünkü; ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracak olan Türk halkıdır. Eğer Türk Halkı Atatürk'ün gösterdiği gibi çağdaş ve uygar olmazsa, zihinlerinden hurafeler, yani aslı astarı olmayan inanışlar, tamamen çıkartılıp atılmazsa ana hedefin gerçekleşmesi olanaksızdır.

Atatürk'ün ifadesinde yer alan devrimlerin gayesini iyi anlayabilmek için, bu ifadedeki ilk cümleyi doğru çevirmek ve irdelemek gerekir. Bu cümle üniversitelerde okutulan (Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi) kitaplarında ve pek çok bu konudaki kitaplarda bu günkü dile çevrilirken şöyle denilmiştir:

(Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmektir.) ve Atatürk'ün orjinal ifadesindeki –bütün mâna ve eşkâliyle– sözü, –bütün anlam ve şekilleriyle– şeklinde çevrilmiştir. Bu tarz sadeleştirmeler Atatürk'ün sözlerindeki anlamı ve kapsamı tamamen değiştirmiştir. Atatürk'ün bu kelimelerden neyi kastettiğini çok iyi değerlendirmek gerekir. Bu cümledeki "mâna" kelimesinin kapsamında: ruh, davranış, tutum, tüm manevi değerler, bilgi, bilim ve araştırma zihniyeti vardır. "Eşkal" kelimesini de şekiller olarak çevirirsek hiç bir şey anlaşılmaz. Bu kelimenin kapsamında da uygar ve çağdaş olmanın tüm maddi ve manevi değerleri yatmaktadır. Bir insanın toplumun uygar ve çağdaş olması sadece giyimindeki şekli ile değil, günlük yaşamda bütün düzenleyici ve hukuki kurallara uyması, çağdaşlığın simgesi olan her alandaki (teknolojik, sanayi, ziraî v.b.) araç ve gereçlere uyum sağlaması, zihnini, düşüncelerini bunlara uyarlaması, modern toplumlardaki kişi özgürlüklerinin bilincinde olması, insan haklarının tam olarak savunucusu olması ile belirir. Bu açıklamalardan çok daha fazla işlerin yapıldığını gö-

Levent Şahverdi Arşivi

rürüz. Siyasal alanda, hukuk alanında, iktisadi alanda, eğitim alanında ve diğer alanlarda yapılan devrimler bunun kanıtlarıdır.

Bu açıklamalardan sonra da Atatürk'ün bu ulusal hedefe varmak için ortaya koyduğu ilkelerin de neler olduğunu saptamaya çalışalım. Çünkü çoğu zaman, Atatürk devrimlerini benimsemek istemeyen çevreler –çağdaş uygarlık düzeyine ulaşacağız– gibi sözlerin başına –Ulusal Kültürümüzü– tümcesini koymak istemezler. Zira onların görüşüne göre Atatürk, ulusal kültürümüzü emperyalist emellerin etkisinde bıraktırmış veya erozyona uğratmıştır. Bu savlar kesinlikle doğru değildir. Atatürk'ün söylev ve demeçlerinde bu görüşlerin aksine fikirler açıklıkla ifade edilmiştir. Bu ilkelerin başlıcaları şunlardır:

Ulusal benliğimize tam uygunluk: 16 Mart 1923 günü Adana Türk ocağında Adanalı çiftçilerle yaptığı konuşmada Atatürk: *"Ulusların başına gelen felâketlerden kurtulması, ulusların kendi benliğini duyması ile mümkün olur.... Açıklıkla ve kıvançla ilan ederimki, bu ulus ulusal benliğini idrak ve bunu bütün dünyaya kanıtlamıştır."*[40]

20 Mart 1923 günü Konya gençleriyle konuşmasında da: *"Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, evvela bizim kendi benliğimize ve ulusçuluğumuza bu saygıyı hisen, fikren, fiilen ve bütün faaliyet ve harekâtımızla gösterelim; bilelimki ulusal benliğini bulmayan uluslar başka ulusların avı olurlar."*[41]

1 Aralık 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmanın bir yerinde: *"Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi yaradılış ve doğal özelliklerimizle ilerliyoruz ve ilerleyiceğiz."*[42] demektedir.

Atatürk bunları söylerken asla etnik ulusçuluğu değil kültürel ulusçuluğu ele almıştır.

---

40 S.D., C. 2, s. 121.
41 S.D., C. 2, s. 147.
42 S.D., C. 1 s. 220.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mart 1922'de Meclisin 3. toplanma yılını açarken maarif ile ilgili sözleri arasında *"Efendiler, asırlardan beri ulusumuzu idare eden hükümetler eğitimi düzeltme arzusunu göstermişlerdir. Ancak bu arzularına ulaşmak için doğuyu ve batıyı taklitten kurtulamadıklarından sonuçta ulus cehaletten kurtulamamıştır."*[44]

Taklitçiliği asla kabul etmeme: Sakarya muharebesinden takriben bir ay önce 16-21 Temmuz 1921 tarihleri Türkiye Millî Eğitim işlerinin bir programını hazırlamak amacıyla Ankara'da toplanan Maarif Kongresini açış konuşmalarında: *"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin ulusumuzun gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir ulusal terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafelerinden ve yaradılışımızdan gelen özelliklerimizle hiç de ilgisi olmadan doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak ulusal ve tarihi karakterimize, doğamıza uyan bir kültür kastediyorum. Çünkü ulusal dehamızın tam gelişmesi ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir."*[43]

Atatürk diğer pek çok konuşmalarında ulusal kültürümüzün iyi yönlerini, asla kaybedilmemesi gereken örf ve adetlerimizi yaşatmak yolunda moral yükseltici konulara değinmiştir.

Atatürk yapmış olduğu devrimlerle bu ulusal hedefin alt yapısını oluşturmuştur. Ancak, bu konuda daha yapılacakları ve yapılması gerekenleri de bir çok konuşmalarında belirtmiştir. Bunlardan en önemlisi de ***"zihniyet değişikliği"***dir. Bu kavramın içinde düşünülecek pek çok konu olduğu açıktır.

Daha önce belirttiğimiz 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da M. Kemâl'in yaptığı bir konuşmada:[45] *"İnkılâpların gayesinin Türk halkını tamamen çağdaş ve uygar yapmak"* olduğunu ifade ettikten sonra *"Bu gerçeği kabul edemeyen zihniyetleri perişan etmek gereklidir. Şimdiye kadar*

43 S.D., C. 2 s. 19.
44 S.D., C. 1, s. 24-245.
45 S.D., C. 2, s. 224.

Levent Şahverdi Arşivi

milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler tamamen uzaklaştırılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat onurlarını sokmak imkansızdır." demiştir.

Bu konuşmasında M. Kemâl zihinlerden öncelikle hurafelerin çıkarılmasını istemiştir.

27 Ekim 1922'de Bursa öğretmenleri ile yaptığı konuşmada *"Ulusu ulus yapan, geliştiren ve yükselten kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri, sosyal kuvvetler .... Fikirler anlamsız, mantıksız safsatalarla dolu olursa o fikirler hastadır. Keza, sosyal hayat akıl ve mantıktan uzak, yararsız ve zararlı bir takım inançlarla dolu olursa felçli olur. Evvela fikir ve sosyal kuvvetlerin kaynaklarını paklamadan, temizlemeden başlamak gerekir. Hiç bir mantiki kanıta dayanmayan bir takım geleneklerin, dini inanışlarını mûhafazasında ısrar eden ulusların gelişmesi çok güç olur."*[46] demektedir.

Bu konuşmalardan, Atatürk'ün Türk insanının çağdaş ve uygar bir zihniyete kavuşmasını istediği açıktır. Asırlar öncesinin yaşamına geleneklerine asla bağlı kalmayan doğmalara dayanmayan, köhnemiş modası geçmiş zihniyeti o, reddetmektedir. Bu da bilim zihniyetidir, kalıplaşmış dinsel düşüncelerin dışında, gelişmeye, değişmeye açık; skolastik görüşler dışında, herşeyin ilahi kudretten doğmadığına inanan; akla, mantığa dayalı, eleştiriye açık, şüpheci, araştırıcı bir zihniyettir.

Atatürk bu bilim zihniyetini ulusuna aşılamak ve yerleştirmek için de her zaman tekrar ettiğimiz şu kuralı ortaya koymuştur. 22 Eylül 1924 tarihinde Samsun İstiklâl Mektebi'nde öğretmenlere çok önemli bir konuşma yapmış ve burada: *"Dünyada her şey için, maddiyat ve maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir..."*[47] de-

46 S.D., C. 2, s. 47.
47 S.D., C. 2, s. 202.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Ancak üzülerek ifade etmeliyiz ki bu konuşmasının aslı ile Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri kitabında yazılan arasında çok fark vardır. Hatta bazı cümleler atlanmıştır[48]. En önemli hata da –maddiyat ve maneviyat için– sözleri yerine, (medeniyet için) sözleri yazılmıştır. Bu ikisi arasında pek büyük fark vardır. Atatürk –maddiyat ve maneviyat için– demekle ilmin ve fennin sadece maddi değil, manevi alanda da bir yol gösterici olması gerektiğini vurgulamak istemiştir. Toplumumuzda kültür unsurlarından din faktörü çoğu zaman ön planda tutulduğuna göre dinin de yol göstericisinin bilim olduğunu kastettiğini söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır. Atatürk, dogmalardan uzak bilimsel zihniyetin hem maddi, hem manevi alanda yerleşmesini istemiştir. Ord. Prof. Aydın Sayılı bir ilim adamı olarak bu konuda mütevazı bir uslûpla "Bilimsel zihniyetin kökleşmesi ve yaygın bir şekilde kavranmasının ve insan düşünce ve davranışında yer etmesinin, insanların manevi bakımdan yükselmelerine, daha faziletli ve yüksek ahlaklı olmalarına yardım edebileceğini düşünmek boş bir hayal olmasa gerekir."[49] diyerek Atatürk'ün manevi alanda da ilme dayanılması gerektiğini ifade etmesini ne güzel dile getirmiştir.

Sonuç

Atatürk, önce: ***"Ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"*** diye ifade ettiği Ulusal Hedef'i belirlemiş, buna ulaştıktan sonra da; çağdaş, uygar yeni bir Türk insanı yaratmak için ulusuna yeni bir Ulusal Hedef göstermiştir: ***"Ulusal kültürümüzü, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız."***

Bu hedefe ulaşmak için önce alt yapıyı oluşturmak gerekiyordu. Bu maksatla Atatürk pek çok alanda kültür devrimlerini gerçekleştirmiştir. Bunlara ilave olarak yapılması gerekenleri de göstermiştir. Ancak; bu hedefe bütün yönleri ile varabildiğimizi, ne yapılanlar ne de yapılması gerekenlerin, tüm Türk ulusunca özümsendiğini kabul etmekte zor-

48 Sıtkı Aydınel, "Gazi Mustafa Kemâl'in Samsun Öğretmenleriyle Konuşması", **Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt 3, sayı 9, s. 1-9'a bak.

49 Aydın Sayılı, **Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.** Ankara, 1989, s. 13.

Levent Sahverdi Arşivi

landığımızı açıkça ifade etmeliyiz. Bu nedenle, bu Ulusal Hedef'ten sapmalara engel olmak hepimize düşen bir görev olduğunu asla unutmamalıyız. Aksi halde çağdaşlık ve uygarlık yolunda, bu konudaki dünya normlarına uymuş uluslar arasında geri kalmamız kaçınılmaz olur. Oysa Türk ulusu buna lâyık değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇAĞLAR BOYUNCA TÜRK KADINI ve ATATÜRK*

Burhan GÖKSEL **

1. Giriş

"Türk Kadını"nın temel hakların, yaşamını Dünya Kadınları ile kıyaslanmasını, geçirdiği evreleri ve nihayet "Büyük Atatürk"le beraber ulaştığı aşamayı okurlarımıza özet olarak vermeğe çalışacağım.

Konu; ATA'mızın, Cumhuriyetle beraber ele aldığı bir mesele değildir. Bakınız Kasım 1916, Doğu Cephesi'nde, kara kışta, Kolordu Komutanı "Mustafa Kemâl Paşa" Kurmay Başkanına ne not veriyor:

8/9 saat sonraya kadar Erkân Harp reisiyle (Kurmay Başkanı) ile görüşme; "Tesettürün lağvı ve hayata vakıf valide yetiştirmek ve hayatı içtimaiyemizin islahı hakkında sohbet: 1) Muktedir ve hayata vakıf valide yetiştirmek, 2) Kadınlara serbestisini vermek, 3) Kadınlarla müşareket-i umumiye, erkeklerin ahlâkiyatı, efkârı, hissiyatı üzerine müessirdir. Celb-i muhabbet-i mütakabile temeyül-ü fitrisi."

Evet, bu büyük fikirler Çankaya'da masa başında değil, Bitlis Cephesi'nde sert bir muharebe akşamının fikirleridir.

Kadın, bir toplumun, bir milletin temel ögelerinden birisidir. O, toplumun içinde, binlerce yıl geriden gelen bir yaşamın "tarih"ini taşır. "Geleceği" de o yaratacaktır.

Türk kadını da, geçmiş yüzyıllırdan, yaşadığımız çağa kadar, Türk toplumu için bu görevleri başarıyla yaparak gelmiştir.

---

* Yazarın aynı ismi taşıyan ve "Kültür Bakanlığı"nca yayınlanan kitabının, ikinci baskısından (1993) kendisi tarafından özetlenmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi

Levent Sahverdi Arşivi

Son yıllarda, Batı ülkelerinde özellikle Birleşik Amerika'da, Türk kadınının, İslâmiyetten önce ve sonraki sosyal durumunu incelemeye karşı büyük bir merak ve ilgi uyandığını yerinde de bizzat gördüm. Bu amaçla Türkiye'ye gelenlerle de karşılaştım.

Ünlü İngiliz düşünürü Stuart Miller'in dediği gibi "Bir uygarlığın seviyesini ölçmek isterseniz, derhal kadınlarının hayatına bakınız."

Türk kadını, evinin dışındaki her konuda elde ettiği başarıları, yalnız sosyal hayatının yapısını değiştirmekle kalmamakta, aynı zamanda en büyük derdimiz olan, tanınmayla köşesinde oturan bir millet olmaktan da bizi kurtarmaktadır.

2. Türk Kadını

a) İslâmiyetten Önce ve Eski Türklerde Kadın

İslâmiyetten önce ve mitolojik çağda ve daha sonraki "yazılı eserler" döneminde çok ilginç bir yaşam tarzı vardır.

"Şamanizm" döneminde Tanrı ve Tanrıçalara inanmak vardır. Türklerde en güçlü Tanrı'nın adı "Ana Tanrıça"dır.

Mitolojik çağda, Türk'ün kadın anlayışı çok zarif ve bugünün yaşayan toplumlarından bile çok ileridedir.[1] "Oğuz Destanı" kadına çok yer verir.

Şamanizm'de kadın ve erkek eşittir.

Türklerin göçebe yaşamına rağmen, doğal geleneksel millî kültüründe kadının şahsiyeti canlıdır.

Türk toplumunda, Devlet Başkanlığı hizmeti bile, erkeğin tekelinde değildir. "Hatun-Hakan" ekibi yönetiminden sorumludur. Emirnameleri beraber imzalarlar.

1 Şükrü Tezer, **"Atatürk'ün Hatıra Defteri"** 75. T.T.K. Basımevi, 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

b) İslâmiyetin Kabulünden Sonra Türk Kadın Hakları

Türkler İslâmiyeti hiçbir zorlama olmadan, "Karahanlılar" ve "Hakaniler 926'da (M.S.) kabullenmişlerdir. Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde kadına çok saygın yer verilir. Bu anlayış, diğer dinlerden çok üstündür.

Selçuklularda Türk kadını aktiftir. Günlük yaşamda erkekle beraberdir. "Harem" henüz yoktur. Kaç-göç de yoktur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Orhan Gazi'nin eşinin davranışları, Cengiz Devri'nin "Hatun"a benzer. Sultan elçi kabul eder, yüzleri kapalı değildir. Bunlar hep "Bizans"la temastan başlar XVI. yüzyılın sonuna kadar Monogami (Tek evlilik) vardır. Poligami (Çok evlilik) önce sarayda, üst kademede başlar.

c) Tanzimat'tan Meşrutiyet'e (XX. Yüzyıl Başına Kadar) Türk Kadın Hakları

Bu dönemde Gülhane'de ilân edilen Tanzimatı Hayriye'den itibaren yeni bir dönem başlar. Batıya açılma, demokrasiye yöneliş gözükür. Kadın haklarında da bir canlanma hissedilir.

Kızlarımıza İptidaî (ilkokul), Rüştiye (ortaokul) da eğitime 1858'de müsaade edilir. "Ebelik" ve "öğretmenlik" meslekleri kurulur.

d) Meşrutiyetten Atatürk Dönemine Kadar Türk Kadını

Eğitim ve öğretime verilen önem artmış ve (okur-yazar) kadın oranı yükselmiştir.

İlk Kız Liseleri bu devirde açılır. İstanbul'da İnas Sultanisi (bugünkü İstanbul Kız Lisesi) 1913'de açılır.

Bilhassa, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra (Kadın) konusunda fikir hareketleri hızlanır. Kadın gazete ve dergileri artar. 1908'de "Mehasin",

Levent Şahverdi Arşivi

1912'de "Kadın Bahçesi", 1914'de "Kadınlar Dünyası", 1913'de "Kadın Duygusu ve Kadın Alemi", 1918'de "Kadın Hayatı" yayına başlar. Artık bizzat kadının sesi duyulmaya başlamıştır. Namık Kemal, Şinasi ve Ali Suavi "İslam Dini Kaynakları"na dayanarak yorumlar yaparlar.

Tevfik Fikret, Celal Nuri ve Ziya Gökalp kadınlar hakkında incelemeler yayınlarlar.

1867'de Rumeli hududundaki yaralı askerlerimize yardım için kurulan ilk kadın derneğimiz "Cemiyeti İmdadiye" (İmdat Derneği)'nden sonra 1908'de Halide Edip "Müdafaa-i Hukuku Nisvan" (Kadın Haklarını Savunma Derneği)'ni kurar.

Balkan Savaşı sırasında dernek halinde gönüllü çalışmalar artar. 1912'de "Hilâl-i Ahmer" (Kızılay Kadınlar Kolu). 1912'de "Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi", Himayei Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) kurulur.

Bu arada, kadınlarımız iş hayatına alıştırmayı amaçlayan "Biçki Yurdu" kuruluşları görülür. Bu Birinci Dünya Savaşı'nda Türk kadınının Devlet hizmetinde aldığı ilk görevdir. Yavaş yavaş boşalan erkek kadroları yerine Posta Telgraf ve diğer bazı resmi daire hizmetleri de alınır. Böylece kadınlarımızın evin dışına çıktıkları ve taassuba karşı direnişe geçtikleri görülür.

Kadınlarımızın "Yüksek Öğretime" ilk adım atmaları da bu döneme rastlar. 1914'de "Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu", İstanbul Darülfünunu (İnas Darulfünunu) açılır. Bir süre kız ve erkek öğrenciler ayrı okurlar. Kız üniversitelilerimizin azularını dikkate alan "Müderrisler Heyeti" (Profesörler Kurulu) kararıyla 1921'de kız öğrenciler erkek sınıflarına girerler. Eğitim tarihimizde ilk olarak Fen ve Edebiyat Fakültelerimizde "Karma Öğretim" başlamış olur. Bunu, kızlarımızın cüretli ve cesur davranışları etkili olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

1921-1922'de Hukuk, 1922,1923'de Tıp Fakülteleri de "Karma Eğitime" girerler.

Üniversitelerimizin karma eğitime girme işinde Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun büyük emeği vardır.

İlk Kız üniversite mezunları arasında ün yapmış olan "Zehra Celasun, Şukufe Nihal, Seniha Hızak, Süreyya Ağaoğlu"nun isimlerini görürüz.

İlk kez, Kız Üniversitelilerimiz zamanın Maarif Nazırı (Millî Eğitim Bakanı) topluca çıkarlar, tartışırlar ve tezlerini kabul ettirirler.

Tıp Fakültesinin ilk kız mezunları arasında ünlü hekimleri görürüz. Prof. Dr. Müfide Kâzım (Kutay) Dr. İffet Naim Onur, Dr. Suat Rasim ve Dr. Fatma Celal gibi isimler vardır.

Sanat hayatında daha önceleri kadınımız tiyatroya ilgi gösterirse de, bu dönemde 1920'de (Afife) isimli bir hanım bu cesaretin sahibidir.

Hukuksal değişmelerde ilk kez bu dönemde kendini gösterir. 1911'de Mebuslar Meclisi'nde Ceza Kanunu'nun tadiline ait görüşmeler sırasında "Zina" suçunda kadına ve erkeğe ağır cezalar verilmesi tartışılır. Bu konuda eşitlik getirilir.

Evlenmede "Devlet İzni" zorunluluğu 1917'de getirilir. Poligami (çok kadınla evlenme) de "Birinci eşin rızası"nın alınması şartı getirilir.

Dönemin son yıllarında kadına ait fikir hayatı daha canlanır. Tevfik Fikret Atatürk'ün çok sevdiği ve sık sık tekrarladığı şu dizeleri bu sırada yazar.

"Elbette değil nasibi mezellet kadınlığın"

"Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer"

Levent Şahverdi Arşivi

Yine şairin bu konudaki şiirlerinden "Kızlarını okutmayan millet, oğullarını manevî öksüzlüğe mahkum etmiştir. Hüsranına ağlasın" diye başlayan sunuşu kızlarımızın da okutulmasına ışık tutar.

Türk kadınının yetişme ve hakları konusunda Ziya Gökalp ve Mehmet Akif'in değişik açıdan ilgileri fazladır. Akif kadının yetişmesinin hararetli taraflarıydı. Ziya Gökalp'in lideri olduğu ve aralarında Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin, Hüseyinzade Ali Hamdullah Suphi, Celal Nuri, Yusuf Akçura, Halide Edip, Celal Şahin'lerin bulunduğu "Türkçüler Grubu" ile Türk kadını ailede, ev dışında ve sosyal hayatta da gerekli yeri almasını savunurlar. Bu grup 1912'de kurulan "Türk Ocağı"nda Türkiye'de ilk defa olarak "Kadınlı-Erkekli" toplantılar, konferanslar düzenleme cesaretini gösterirler.

Ziya Gökalp, hemen hemen her eserinde Türk kadınını yüceltici fikirler ve iddiaların sahibidir. O; eski Türkler'in "hür vë de feminist" oldukları inancındadır.

Türk'ün kadına verdiği saygıyı tekrar canlandırma çabasındadır.

"Bir kadın var ki ya annem, ya kardeşim, ya kızım"

"O'dur bende en mukaddes duygular yaratan"

"Bir diğer sevgilim ki; günüm, ayım yıldızım"

"O'dur bana hayattaki şiirleri anlatan" diye başlayan "Aile" adlı şiirinde kadın haklarına duyduğu özlemi dile getirir.

Halide Edip, II. Meşrutiyet sonrası dönemin ilk kadın lideridir. "Tealimî Nisyan" (Kadınları Yükseltme Derneği"'nin kurucusudur. "Yeni Turan" adlı kitabıyle hayalindeki yeni kadın tipini çizer. Ev dışında da çalışan, ahlaklı, erdemli "Yeni tip Türk kadını" ile yeni bir Türkiye'nin kurulması inancını savunur.

Levent Şahverdi Arşivi

Taşıdığı mücadele duygusu, onu daha sonra, Anadolu'da, Mustafa Kemal'in yanında "İlk Kadın Onbaşı" olarak savaşa sürükler.

e) Atatürk Dönemi ve Türk Kadın Hakları ve Statüsü, Cumhuriyet'te Kadın

Türk tarihinde her yönü ile sosyal büyük değişmelerin Gazi Mustafa Kemâl ve arkadaşlarının, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmaları ile başladığı, bütün dünya tarihçilerinin ve fikir adamlarının kabul ettiği bir hakikattir. "Atatürk Eylemi"nin, büyük ve ilginç tarafı buradadır.

"Türk İstiklâl Savaşı" sadece bir memleketin dört bir yanında düşman ordularının yaptıkları işgallerde ülkeyi kurtarmak için bir askerî operasyonlar topluluğu değildir.

"Milletlerin tarihinde" büyük savaşlar olmuştur. Üstün düşmanla savaşan ve zafer kazanan ordular vardır. Bunlar sadece bir "Askerî Operasyon"dur.

Cemiyetlerin hayatında ekonomi büyük etkendir.

Bizim İstiklâl Savaşı'mız ve "Atatürk İnkılâbı" bütün bu ayrı işleri olayı birleştiren bir hareketler topluluğudur.

Mustafa Kemâl Paşa'da "Evvela askerî alanda düşmanı yenelim, sonra saltanatı yıkalım, sonra da ekonomimizi düzeltelim, daha sonra da rejimimizi değiştirir ve inkılâbımızın parçaları olan reformalrı ele alırız" gibi bir sıralama görülmez. O, hepsine birden ve uygun ölçülerde el atar. O'nun "Liderlik" vasfının, diğer liderlerde olan temel farkı budur.

"Sakarya Savaşı", Türkiye için bir (hayat-memat) veya (yaşam-ölüm) mücadelesidir. Sanki William Shakespeare ünlü "To be or not to be" olmak veya olmamak deyimini Türk'ün Sakarya Dönemi için söylemiştir.

Sakarya sırasında, Mustafa Kemâl milletin bütün maddî, manevî,

Levent Sahverdi Arşivi

nesi varsa ortaya dökmüştür. Hükûmet Merkezinin Kayseri'ye nakli hazırlıkları başlamıştır.

İşte böyle buhranlı bir dönemde Ankara'da "Türkiye Muallimler" Kongresini toplar. Bugünkü "Millî Eğitim Şûrası"dır. Kongrede Türk çocuğunun eğitim meselelerini çözmeye uğraşır (16 Temmuz 1921). Türk çocuğuna, Türk insanına verilecek "Millî terbiye ve eğitim ve öğretim reformu" görüşlerini sergiler.

Atatürk'ün (Kadın Hakları)'na yeni bir düzen vermesi, diğer müslüman ülkelerine de örnek olur.

Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey'in "Kadınlara Seçim Hakkı Verilmesi" teklifi kızılca kıyameti koparır.

Bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir grup kadını "vatandaş" yerine saymamaktaki fikirleridir.

Mustafa Kemâl, yurtiçinde yaptığı gezilerde özellikle kadınlara, öğretmenlere hitap eder. "Kadın Hakları Reformu" için görüşlerini açık bir dille ifade eder.

I- Atatürk'ün "Kadın ve Türk Kadın Hakları Anlayışı"

Atatürk'ün kendisine özgü bir "kadın" anlayışı vardır ki; bugün "Birleşmiş Milletler Teşkilât ilkeleri temelindeki görüşüne, daha o zamandan O'na sahip olduğunu görüyoruz.

1923'de İzmir'deki konuşmasında "Şuna inanmak lâzımdır ki dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir" der.

II- İstiklâl Savaşı ve Türk Kadını

Topyekün Savaş'ta kadında erkekte eşittir. (1919-1922)'de bu doktrini uygulamayan ilk asker, ilk lider bizdendir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün yaşamı boyunca övdüğü Türk kadınının İstiklâl Savaşı'nda yaptıkları ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki hizmeti, elindeki silahla gönüllü olarak dövüşerek, kan dökerek, şehitler vererek, analık görevlerinin yanında bu koşullar içinde başarmıştır.

Cephe gerisindeki bütün cephane, yaralı ve hastaların, bütün ikmal maddelerinin taşınmasında, Türk kadınının sırtına ve kağnısına yüklediğini görürüz.

Diğer taraftan elinde silahı, cephelerde pek çok bacımız, bugünlerin deyimi ile "Gerilla Savaşı" yapmışlardır.

1919'da Yunanlılar, Aydın'a girerken, bir anne silahını kapar, ileri atılır. Ayşe, Emine ve Seher isimli savaşçılar tarihe geçmiş hakikî kadın savaşçılardır.

Güney Cephesi'nde bir müfrezede "Tayyar Rahmiye" Fransızlara karşı dövüştü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarında, İstiklâl Madalyası ve Tuğgeneral rütbesi verilmesi teklif edilen bir "Nezahat" kızımız var.

III- Atatürk'ün Kadın Eğitim ve Öğretimi ile Kültürünün Gelişmesi Üzerindeki Görüşleri

Atatürk, Millî Eğitim derken kız ve erkek çocuğunu hiç ayrı düşünmez, bütün tahsil derecelerinde eğitimlerinin eşit olmasını ister.

Atatürk'ün kadının eğitim ve öğretimi konusunda konuşmalarında dört esas üzerinde durduğunu görürüz:

1- Kadın-erkek öğretim ve eğitimi eşit olmalıdır.

2- Kadının en önemli görevi "Kadınlık"dır.

3- Kadın toplum hayatının her yönünde yer almalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

4- Kadın, analık hizmetini ve toplumdaki görevini iyi yapabilmek için çok bilgili ve faziletli olmalıdır.

IV- Türk Kadınının Siyaset Alanındaki Eylemleri ve Siyasî Haklarının Alınması

Kadınlarımız, İstiklâl Savaşı'nda yalnız askerlikle ilgili konularla ilgilenmemişlerdir. Kadınlarımızı Batı ülkelerinden evvel elde ettikleri hakları için de mücadele etmişlerdir.

15 Mayıs 1919'da, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması üzerine, İstanbul'da yapılan mitinglerede aynı heyecanla katılmışlardır. Bunlardan, 19 Mayıs 1919'daki "Sultan Ahmet Mitingi" pek ünlüdür.

50.000 Türke (Halide Edip) haykırır. Onu (Meliha) adlı genç kız izler.

Anadolu Kadınlar Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti Erzurum ve Sivas Kongrelerine paralel destekleyici çalışmalar yaparlar.

Kadınlarımızın "Seçme, Seçilme Hakları"nda ilk defa 1926'da Trabzon Türk Ocağında "Süreyya Hulusi" isimli hanım toplantısında konuşur.

O tarihten bu yana, Türk kadınına verilen seçme ve seçilme hakkına göre millet meclisine girenlerin adedi şunlardır:

Mesela: 1935 seçiminde (18 milletvekili kadınımız vardır. Bu rakamlar, 1939'da (15), 1943'de (16), 1946'da (9), 1950'de (3)'tür. Kurucu mecliste (4), 1961'de (3), 1965'de (8), 1969'da (5), 1981'de Danışma Meclisinde (4), 1983'te (12), kadınımız vardı. Bu rakamlardan da anlaşılmaktadır ki parlamentomuza katılan kadın sayısı çok yetersizdir.

V- Aile Hukuku ve Evlilik Müessesi

Atatürk'ün baştan beri eline aldığı bir konudur. Daima karı-koca'da eşit şartlar ister. Yeni ve Türk Medeni Kanunu'nda buna dikkat eder.

Levent Şahverdi Arşivi

VI- Türk Kadınının Sosyal Yaşamında Atatürk Döneminin Etkileri

Kafes gerisindeki yaşam ve çarşafla örtünmeden sonra ve Türk kadınının Atatürk Dönemi'nde, sosyal yaşam bakımından birden ileri fırladığı görülür.

Artık Türk kadını her meslekte vardır. O'nun çok sevdiği manevi kızı "Sabiha Gökçen"e havacılık eğitimi verilir. "Dünyanın ilk kadın savaş pilotu"dur.

Türk kızı, ilk kez düzenlenen Güzellik Yarımalarında Dünyaca ünlenir. Keriman Halis'in Dünya Güzeli olmasının arkasında Atatürk vardır.

VII- Atatürk Döneminin "Kadın Hakları" Yönünden Kazandırdıkları

19 Mayıs 1919'dan bu yana Büyük Atatürk'ün reformları ile değişen "Kadın Hakları" şöyle özetlenebilir:

1- İstanbul'da kadınlarımız Millî Mücadeleye mitinglerle destek olmuşlardır.

2- İstiklâl Savaşı'nda kadınlarımız geniş çaplı silah kullanarak muharebelere fiilen katılmışlardır. "Topyekûn Savaş" doktrini Türkiye'de geliştirilmiştir.

3- Sivas ve Erzurum Kongrelerinde siyasî mücadeleye katılmışlardır.

4- İlk kez İstanbul'da kızlarımız üniversitede erkeklerle aynı koşullarda okumuşlardır.

5- "Medenî Kanun"un çıkması ile kadın-erkek eşitliği reformu pek çok ülkelerden evvel gerçekleşmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

6- Kadınlarımızın giyim-kuşamı hızla gelişmiştir.

7- Kadın konusunda yazanlarımız ve yazarlarımız çoğalmıştır.

8- Aynı konuda pek çok dernekler doğmuştur.

9- Ve nihayet Hava Kuvvetlerinden başlayarak kadın subaylarımız Harp Okulu'nda yetişmektedir.

10- Bütün bu gelişmelerden, "Türk Anası"nın daha iyi eğitilmesini sağlamış, dolayısıyla da yeni ve daha iyi yetişmiş bir kuşağın doğmakta olduğu görülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

AVRUPA BİRLİĞİ ve TÜRKİYE İLİŞKİLERİ
–Atatürkçü Düşünce Işığında–

Uzm. Yrd. Berna TÜRKDOĞAN*

I. Giriş

21'inci yüzyıla girmek üzere olduğumuz şu yıllarda, küreselleşme (globalleşme) teriminin sıkça kullanılmasıyla birlikte, bölgesel bütünleşmelere (entegrasyona) doğru gidiş arasında bir ikilem yaşanmaktadır. Tarihsel süreç içinde, bütünleşmeler; önceleri savaşları önleme, barışı hedefleme amacında iken, ekonomik birliğin sabit bir sisteme oturtularak, mali işlerin yetkili bir organ elinde toplanması gereği, ülkelerin egemenlik unsuruna dokunulmadan oluşan, siyasal birliklere yol açmaktadır.

Bu çalışmada; dünyadaki bölgesel bütünleşmelerden biri olan ve Türkiye'nin gündeminde ekonomik ve politik önemli bir yer tutan Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri konusu, tarihsel gelişimi kapsamında irdelenmeye çalışılmıştır.

Atatürk Türkiye'si de, bu düzen içerisinde yer almaktan geri kalamayacağının bilincinde olduğunu tarihsel gelişimi içinde ve Atatürk'ün 29 Ekim 1923'teki şu sözleri ile göstermiştir.

"Memleketimizi uygarlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de uygar ve batılı bir hükûmet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edipte Batı'ya yönelmemiş millet hangisidir?"[1]. Atatürk'ün bu düşüncesi çerçevesinde, Türkiye'nin tutumu ve şovenist duygularla hareket

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, C. 3, s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

edip dünyaya meydan okumak ne de sebep-sonuç ilişkilerini dini hurafelere dayandırmak olmamalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Önderi Mustafa Kemal Atatürk ileri görüşlü olma özelliğini, 11 Şubat 1924'te Vakit gazetesine verdiği demeçte geçen, *"Türkler medenî milletlerin dostudur. Milletler çeşitlidir. Medeniyet tektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerleyebilmesi için bu biricik medeniyete iştirak etmesi şarttır."* sözlerini doğrularcasına, Avrupa Birliği'ne tam üyelik için gerekli bir adım olan Gümrük Birliği'ni 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde 1.1.1996'da gerçekleştirmiştir[2].

Türkiye ile olan ilişkilere geçmeden önce bu çalışmada, Avrupa'da bir birlik fikrinin oluşumu, Topluluk üye devletlerinin bu aşamaya gelmeden önce geçirdikleri siyasî durum, Avrupa Birliği'ne giden yol çizilmeye çalışıldı. Topluluğun genişleme aşaması ile birlikte Türkiye'nin yanında başvuruda bulunan ülkelerin durumu özetlenerek, Türkiye'nin Birlik ile olan ilişkilerinde geçirdiği aşamalar ve bugünkü gelişmelerle konu güncelleştirilip, Atatürk'ün batıya bakışı doğrultusunda irdelenmiştir.

II. Avrupa Birliği Fikrinin Oluşumu

Dünya ekonomi tarihine baktığımızda, tüm birliklerin önce fikir alanında çıktığını görürüz. Dünya'da adil düzen ve birlik kurma fikrine düşünürlerin katkısı büyük olmuştur.

Daha M.Ö. 800'lerde Charlemagne Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kurarak, Batı Avrupa'yı etkilemiştir. İlk defa, Avrupalı olmayı bütünleşmeye temel fikir sağlaması için bir araç olarak kullanmıştır. Şairler kendisini Avrupa'nın kurucu babası "rex-pater Europe" olarak adlandırmışlardır[3].

---

2 Vedat Akman, **AT ve Türkiye,** İstanbul, 1995, s. 89.
3 Rıdvan Karluk, **AB ve Türkiye,** İstanbul, 1996, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan şairi Dante, **De Monarchia** (1310) adlı yapıtında evrensel bir Monarşi kurulmasını önermiştir. Bu Monarşinin başında da Kutsal Roma–Germen İmparatorluğu bulunacaktı, diğer hükümdarlar ise ona bağlı bulunacaktı[4].

Viktor Hugo'nun tek Avrupa düşüncesi hakkında söyledikleri de dikkat çekicidir.

"Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni bir dünyayı taçlandırması gibi; bir gün gelecek Avrupa Birleşik Devletleri de eski dünyayı süsleyecek, kabul edilsin veya edilmesin, birlik fikri varlığını 1000 yıldır acı çeken bir kıtanın rüyası olarak varlığını sürdürecektir."[5]

Pierre Dubois, **Kutsal Toprakların Kurtarılışı** isimli eserinde (1306), Haçlı Savaşlarını desteklemek amacı gütmüştür. Bunun için de, Hristiyan devletlerin örgütlenmesini, anlaşmazlıklarını çözecek yollar bulmalarını istemiştir. O'na göre örgütün ortak bir ordusu olmalı ve Papa'ya en büyük hakem unvanı tanınmalıydı. Emeric Cruce, **Yeni Cynee** isimli eseriyle (1623), savaşı önlemek ve sürekli sonu gelmez bir barış sağlamak umudunu ortaya koymuştur. İlk evrensel örgütlenme tasarısı olarak görülen Cruce'nin savunusu ile uyuşmazlıklar çözülecek, Osmanlı Devleti, İran, Çin, Hindistan, Afrika'dan elçiler katılacaktı.

Duc de Sully, **Anılar** isimli eseriyle (1638), Avrupa'da barışı ve düzeni sağlayacak bir Federasyon önermiştir. Ancak, Avrupalı olmayan Osmanlı Devleti ve Rusya gibi ülkeler alınmayacaktı. Abbe de Saint – Pierre, **Avrupa'da Barışı Sürekli Kılma Konusunda Muhtıra (1712)** isimli eserinde, Hristiyan devletler arasında barışı sağlamak istemekte idi[6].

Tüm bu düşünce ve eylemler bir zamanlar ütopik gibi görünmesine rağmen, 21'inci yüzyıla girerken karşılaştığımız uluslararası kuruluşların temellerini oluşturmuştur. Ülkelerin egemenlik unsuruna dokunmadan gerçekleştirilen ekonomik, sosyal, hukuksal, teknik alanlarda dü-

4 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 17.
5 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 37.
6 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

zenlemelere gidilerek Avrupa Birliği'nin bugünkü halini almasına dayanak olmuştur.

A- 19'uncu Yüzyılda Avrupa'daki Siyasi Durum

1860 - 1890 yılları arasındaki 30 yıllık dönem, 20. yüzyıl ve sonrası olayların temelini oluşturur. 1900 - 1930'lar uluslararası yaptırımların önemli olduğu bir süreçtir. 1860'da açıkcası, Kırım Savaşı ve sonuçlarının doğurduğu büyük bir Doğu Sorunu vardı. Ruslar yenilmiş, Rus İmparatorluğu ve Habsburg İmparatorluğu arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve birbirlerine güvenmiyorlardı. Avusturya ve Rusya arasındaki gerginlik, Avusturya'nın bir Tuna İmparatorluğu olması isteğiyle Rusya'ya yayılıp Akdeniz'e ulaşma isteğinden kaynaklanıyordu[7].

Avrupa halen 1840 devrimlerinin etkisi altında idi. Bu devrimlerin başarılı olmamasının, sebebleri arasında iyi organize olunmamış olması, liderlerin başarısızlığı ve köylü halkın katılımının olmaması, devrime herhangi bir ilgi göstermemeleri sayılabilir. Başarısızdı, çünkü, devrimsel akımlar kırsal alanlarda başgöstermemiştir, büyük şehirlerde özellikle başkentlerde meydana geldi. Devrimin yöneticileri Liberallerdi. İdeolojileri liberalizm idi, 1848 - 49'da, ana kavram liberalizm idi. Anayasayı liberalleştirme asıl amaçtı[8].

Fransa biraz daha farklı bir pozisyonda idi. Devrim burjuva sınıfına yararken, aşağı tabaka burjuva sınıf tarafından sömürülmeye mahkum olmuştu.

Liberaller Prusya ve Avusturya'da anayasayı liberalleştirmede başarılı oldular mı diye bir soruya cevap hayır olur, çünkü, devlete karşı bir ayaklanma olmasına rağmen, devlet gücünü ellerine geçirememişlerdir. Fransız devriminde olduğu gibi devlete karşı bir askerî güç kuramadıkları gibi sadece akademik platformda kalan bir devrim olmuştur.

---

7 James Joll, **Europe Since 1870, An International History,** 1973-76, Penguin Books, The New Balance of Power, Bölüm I, s. 3.

8 Grand & Temperely **Europe in the 19th & 20th c. (1789-1950),** 6th ed. 1952, s. 480.

Levent Şahverdi Arşivi

1840 devrimlerinden sonra, gündeme üç problem geldi; Alman Sorunu, Alman Birliği ve Almanya'nın kaderi ne olacak sorusu. Bismark Alman Sorununu görüşmeler yoluyla değil, savaşarak silahla, sıkı bir politika ile çözme yoluna gitmiştir. Bismark ve Mustafa Kemal'in politikaları bu açıdan paralellik göstermektedir. Mustafa Kemâl saltanatı sona erdirdiğinde, muhalefetle yüzyüze gelmiştir, ancak, Bismark gibi, güç kullanarak bu muhaliflerinden kurtulmuştur. Bazı batılı tarihçilere göre, Bismark problemleri "kan ve demirle" değil, "demir ve kömürle" halletmiştir. Bunun anlamı, Endüstri Devriminin 2. dalgası demektir. Bu dönemde demir ve kömür çok önemli madenler olarak karşımıza çıkıyor. Diğer bir deyişle, eğer bir ülke "demir ve kömür" rezervine sahipse, bu ülke güçlü bir ülkedir anlamına gelirdi. Çünkü, "demir ve kömür", savaş için hammadde kaynağı demektir. Bu dönemde, Almanlar elektrik endüstrisinde gelişmişlerdi, böylece, Almanya kısa sürede Avrupa'nın en gelişmiş endüstri ülkesi durumuna geldi.

Adam Smith'in tanımlamış olduğu *"Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"* –laissez fairè, laissez passè– dönemi. 18'inci yüzyılın sonunda, bu durumdan dolayı, Avrupa iç piyasasındaki pazarların koloniler tarafından tüketilememesiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Adam Smith eski ticaret sisteminin yanlışlığını göstererek, gümrük tarifelerini arttırmak suretiyle serbest ticaret sistemini savunmuş, pazar ve iç gümrüklerle ilgili vergilerin kaldırılmasını önermiştir. Serbest ticaret için ilk adım 1786'da Fransa ve İngiltere tarafından yapılan ticaret anlaşmasıyla atılmıştır. Ancak, yeterli işleyişe kavuşamamıştır. Avrupa'da gerçek ve sürekli bir denge kurulmasını amaçlayan Viyana Kongresi'nden sonra ilk adım ticaret engellerinin kaldırılması yolunda Prusya tarafından 1819'da Maasen Tarif ile atılmış liberal bir adımdır. 1834'te 18 devletin katıldığı Alman Gümrük Birliği'dir. Maasen Tarifi 1871'de Bismark'ın dahil ettiği Birleşik Almanya bölgesini içine alan bir uygulamadır. Belçika, Hollanda, İsviçre, Danimarka, Habsburg arasında bir bütünleşmeyi gerekli kılmakla beraber, bir sonuç alınamamıştır[9].

9 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 41.

Levent Sahverdi Arşivi

Özellikle, 1850'lerde, Viyana Kongresi ilkelerine göre, Alman ilişkileri iki güç arasında paylaşılmıştı; Avusturya, Almanya'dan, fiziksel olarak var olmasa da sosyoloik olarak varolan Kutsal Roma İmparatorluğu geleneğine bağlı kalarak, el çekmek istemiyordu. Liderliği kimseye bırakmamak niyetiyle, bu dönemde bir teknik icat ettiler. 1834'de Prusyalılar Gümrük Birliği (Zollverein) önerisiyle, aslında Avusturya'nın bir taktiği olan ve Almanya dükalıklarını da ilgilendiren bir birlik oluşturdular. Böylece, Hannover, Mecklenburg, Bavaria, Saxony bir anlaşma ile ürünlerini birbirlerine gümrüksüz satmaya başladılar. Bu bir ekonomik başarı idi. Ve bu dönemde, bu gümrük birliğini bir çeşit hükümranlığa, politik birliğe dönüştürmek niyetinde değillerdi. Ancak sıkıntılar başgösterdi. Avusturya, Bohemya'nın liderliği için, olacaklardan endişeli idi. Prusyalılar çok dikkatli hareket ederek, Alman Birliği için dolaylı yoldan ilk adımı atarak Zollverein'i Prusya liderliği altında kurdu[10].

18 Ocak 1871'de, Alman İmparatorluğu ilan edildi. Bu zamanda, Bismark birliğini ve Güney Alman Konfederasyonu'nu yeni kurmuştu. Böylece, bir mütareke imzalanarak, ocak ayı Alman Kayser'in sonu oldu. Mütarekenin sonuçları ilk aşamada, Fransız İmparatorluğu'nun sonu olmuştur. Bu devrim şartları içinde Fransız Devriminin sonucu 1792 - 1854 yılları arasında süren kısa ömürlü bir cumhuriyet dönemidir. 1871 baharından bu yana, Fransa Politik rejimini kurarak cumhuriyeti ilan etmişti, daha sonra da 1871 ve 1998 arasında ikinci cumhuriyeti yaşamaktadır. Sorunun çözümü cumhuriyetçilere kalmıştır. Bismark'ın dediği gibi; *"Bir hükümetiniz olmalı"*. III. Napolyan, hükûmeti uzun süre devam ettiremeyerek, görüşmelere gitmiş Doğu Liginde Kasım 1878'de Frankfurt'ta nihayet vilayete bağlı bir hükümet kurmuştur. Bu görüşmeler sebebiyle barış görüşmeleri uzunca bir süre ertelenmiştir. Bismark istediğini almakla beraber, bu durum Fransa ile aralarında anlaşmazlığa ve geleneksel bir düşmanlığa kadar sürmüştür. Fransız milliyetçiliği her zaman için ön planda olmaya devam etmekte ve etkisini göstermektedir. Almanya'nın zaferini, 1871 Frankfurt Barışı'nı ve Alsas–Loren'in Almanya tarafından ilhakını unutamamış olan Fransızlar 1950'ye kadar bu

10Grand Temperely, **a.g.e.,** s. 598.

Levent Şahverdi Arşivi

bölge kaynayan bir kazandı. Er ya da geç Alsas–Loren Fransızların olacaktı. Bu bölge zengin endüstri kaynaklarına sahipti. Demir madeni bol miktarda bulunuyordu. 1950'lerin başında bu iki düşman ülke bu kaynakları birlikte kullanabilmek amacıyla küçük bir gümrük birliği kurma yoluna gitti. 4 yıl sonrasında da 1954 Roma Andlaşması ile Avrupa Birliği temelleri atılmış oldu[11].

B. Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasî ve Ekonomik Durum

Osmanlı İmparatorluğu, ayakta durabilmek için yaptığı düzenlemelerle, Yeni Düzen (Nizam-ı Cedid)'i kurmaya çalıştı ise de, eskiyi yıkmadan üstüne yeni bir düzen oturtmaya çalıştığından başarılı olamamış, yıkılışa doğru sürüklendiği bir döneme girmiştir.

İbrahim Müteferrika, **Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem** (Toplum Düzeni İçin Bilgelik Yöntemi - 1732) adlı kitabında, Osmanlı düzeninin bozulmasının nedenlerini açıklamış, Avrupa'nın "Yeni bir düzen" sayesinde güçlendiğine dikkat çekmiştir. Özellikle, İngiltere, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde **Demokrasia** dediği düzenin ve Tanrısal yasaların yerine geçen akla dayalı ilkelerin egemen olduğunu belirtmeye çalışmıştı[12].

İbrahim Müteferrika'nın I. Mahmut'a sunduğu bu kitabın aynı dönemde baskısı yapıldığı ve Fransızcaya çevirisi yapıldığından etkisi geniş olmuştur. Böylece, III. Selim giriştiği düzenlemelere de Nizam-ı Cedid adını vermiştir. Ama her yeniliğe muhalif kişilerin olabildiği günümüzde olduğu gibi, o dönemde de karşı görüşte olanların yüzünden III. Selim tahttan ve hatta canından olmuştur. Ancak, Osmanlıyı çöküntüden kurtaracak tek yolun yeni gelişmeler olduğunun bilincindeki yöneticilerle Batı'ya yönelme söz konusu olmuştur. II. Mahmut'un askerlik, yönetim, eğitim, sağlık ve sanattaki girişimleri ve uygulamaları Tanzimata giden yolu açmıştır[13].

---

11 James Joll, **a.g.e.,** s. 324.
12 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe,** Ankara, 1991, C. 1, s. 13.
13 Ş. Turan, **a.g.e.,** s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

i- Kapitülasyonlar, Dış Borçlanma, Düyun-ı Umumiye

Bu dönemdeki yeni düzen arayışları yanında, Avrupa'daki siyasî–ekonomik atılımlar Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle, Fransız Devrimi, Osmanlıdaki ulus–millet kavramlarını ön plana çıkarmıştır.

İkinci büyük değişim olan Endüstri Devrimi ile, hammadde ihtiyacı olan ülkelerin, eskiden beri ekonomik ilişkileri olan Osmanlı İmparatorluğu üzerine eğilmelerine yol açmıştır. Bunun için en sağlıklı yol da Osmanlı ile ticari alanlarda anlaşmalar yapmaktan geçmekteydi. Bu I. Murat döneminden beri devam ettiğinden, Avrupa için zor olmayacaktı. Kapitülasyon (Ahidname) denilen bu anlaşmalar, Osmanlının ülkelerarası ticarete pek önem vermemesi sonucu tek taraflı kalarak, Osmanlı için bir yük haline gelmiştir.

Endüstri devrimi yapan ve sömürgecilik yarışına giren batılı devletler için en sağlam yol, kapitülasyon sisteminden yararlanarak, malî gücünü arttırmak isteyen Osmanlıya yardım elini uzatır gibi görünüp yeni haklar almaktı[14].

Rus Çarlığı ile girişilen Kırım Savaşı sonucu zor duruma düşen Osmanlı, İngiltere, Fransa ve İtalya'yı yanına müttefik olarak almıştı. Ama aldığı yardımları savaş giderleri için kullanan Osmanlı, Londra–Paris'teki firmalara olan borcu ile dış borçlanma dönemini açmış bulunuyordu. 127 milyon liralık dış borç faizi ile birlikte 259 milyon olmuş ve 6 Ekim 1875'te Mahmut Nedim hükûmeti, "5" yıl süreyle düzenli borçların ancak yarısını nakit para ile kalanına da %5 faizli senet verebileceğini ilan ederek, Osmanlının malî güçsüzlüğünü, iflasını ilân etmiştir.

Ancak borç veren firmaların alacaklarından vazgeçmeleri söz konusu olmadığından, 20 Aralık 1881 günlü bir kararname (Muharrem Kararnamesi) II. Abdülhamit tarafından yürürlüğe konarak, Osmanlının borç-

14 Ş. Turan, **a.g.e.,** s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

larının ödenmesi için uluslararası bir örgüt oluşturulmuştur. Merkezi İstanbul'da olacak, Düyun-u Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) 7 üyeden oluşacak ve Osmanlı Devleti'nin bir tek temsilcisi bulunacaktı. Yıllarca süren borç ödeme dönemi ise 1954'te bitmiştir[15].

ii- Avrupa ile Ticari İlişkiler

Avrupa devletleri kapitülasyonlarla, istedikleri araziyi satın alıp yerleşmek hakkını da elde etmişlerdir. Bu alandaki en önemli ilk büyük adım ise İngiltere ile imzalanan 16 Ağustos 1838 Balta Limanı, Osmanlı–İngiliz Ticaret anlaşmasıdır[16].

1838 Ticaret Anlaşmasını aynı yıl Fransa, daha sonra Sardunya (1839), İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Prusya, (1840) ve Danimarka, Toskana (1841)'de imzalamıştır.

Böylece Osmanlı da hızlı bir sömürgeleşme sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, dış iktisadî ilişkilerde kapitülasyonlarla bağımlı kalmış; gümrük politikasını dilediği doğrultuda yönlendirememiştir. Osmanlı gümrük politikasında malî kaygılar belirleyici olmuş, gümrükler devlet maliyesi açısından önemli bir gelir kaynağı olarak görülmüştür. Ancak gümrük rüsumunu artırmayı her deneyişinde Babıali, karşısında kapitülasyon engelini buldu; ayrıcalık tandığı devletin onayını almak zorunda bırakıldı. Öte yandan 19'uncu yüz-

---

15 Ş. Turan, **a.g.e.,** s. 16, Ayrıca bakınız, Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Ankara, TTK, 1970.

16 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,** Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1990, s. 54-55. Bu anlaşma ile Avrupa'nın kurtulduğu sınırlamalar şunlardı **a- Ticaret Yasakları:** Dış satımı yasak olan ya da özel izne bağlı olan buğday, güherçile, şap gibi stratejik malların alım-satımı tümüyle serbest bırakılıyordu. **b- Yüksek İhracat Gümrükleri:** Osmanlının dışarıya koyduğu yüksek gümrükler kalkıyordu. İthalat gümrükleri kapitülasyonlarla dondurulmuş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti dışarıya sattığı mallara yüksek vergi koyabiliyordu. **c- Tezkere Usulü:** Avrupalılar, yerli ürün alıp-satabilmek için Osmanlı Devleti'nden almaları gereken ruhsattan kurtuluyorlardı. **d- Yed-i Vahit (Tekel) Usulü:** Özellikle tarım ürünlerine uygulanan tekel kaldırılıyordu. Çünkü, Avrupa'nın fiyatları istediği gbi saptamasına engel bir yöntemdi. **e- İç Gümrükler:** Avrupa mallarına uygulanıyordu. Osmanlı pazarının her yanında malların aynı fiyatla satılmasını sağlamak istiyorlardı. Ayr. bkn. Şevket Pamuk, "19. yy.'da Osmanlı Dış Ticareti" DİE Yayınları, No. 1831, Ankara, 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

yılda mutlakıyetçi Osmanlı Devlet geleneğine karşı liberal düşünceye sığınan Osmanlı aydını, iktisadi alanda da liberalizmi benimsedi[17].

19'uncu yüzyıl liberal dış ticaret görüşlerine, ilk eleştiriler gazeteci–yazar kesiminden geldi. Namuk Kemal Hürriyet Gazetesi'nde Osmanlı Devleti'nin sorunlarını irdelerken, sanayiin dış ticaret serbestliği yüzünden çöktüğünü belirtiyor, *"devlet hürriyet-i ticareti öyle bir zamanda ilân etti ki, memleketimizde sınaat ve marifet tamamıyla inkıraz halinde idi"* diyordu. Dönemin diğer bir gazetecisi Ahmed Midhad Efendi **Ekonomi Politik ve Hallü'l-Ukad** başlıklı yapıtlarında Adam Smith'in görüşlerini eleştiriyor, getirdiği ilkelerin ancak İngiltere gerçeğiyle bağdaşabileceğini ileri sürüyordu. Öte yandan İngiltere'nin bile serbest dış ticaret politikasını uygulamadığını kaydeden Ahmed Midhat, kanıt olarak bu ülkede şekerden alınan ağır gümrük vergisini gösteriyordu[18].

İttihat Terakki, Birinci Dünya Savaşı'nda fırsat yakalayarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdı. Ardından *ad valorem*[19] tarifeden spesifik tarifeye geçildi. Yani, Babıali, artık seçici bir gümrük politikası izleyebilecek, gümrüklerini yabancı devlet onayını almaksızın dilediğinde yükseltebilecekti. Yeni gümrük tarifesi iktisadi bağımsızlık doğrultusunda atılmış önemli bir adımdı. Savaş yıllarında Babıali, yeni gümrük tarifesinin yanı sıra, Almanya'dan esinlenerek Osmanlı diş iktisadi ilişkilerini yönlendirici düzenlemeleri de kabul etti[20].

III. 20. yy'da Bölgeselleşme – Küreselleşme İkilemi

Avrupa ve Osmanlı'daki tüm bu gelişmelerin ardından, dünyanın bölgesel birliklere doğru gittiğini görüyoruz. Bölgesel bütünleşmelerin bir başka boyutu olarak karşımıza çıkan küreselleşme ise halen birçok çevrede tartışılan bir kavram olarak görünüyor.

17 Zafer Toprak, **Millî İktisat - Millî Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950),** Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul, 1995, s. 50.
18 Z. Toprak, **a.g.e.,** s. 28-29.
19 Latince "değerine göre" anlamına gelen vergi türü, "Değer esasına dayanan vergiler" anlamına gelir. Bu vergi, bir malın fiziksel ölçülerinden (kilo, litre) değil, değeri üzerinden belirli bir oran ile alınır. Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü.
20 Z. Toprak, **a.g.e.,** s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

Öncelikle, küreselleşmenin (globalleşme) bir tanımını verecek olursak; *"Kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin bütün sosyal ve ekonomik işlevlerinden vazgeçmesi, bunun yanında, bir de pazarın dünya ölçeğinde tek pazar haline gelmesi"*, küreselleşme dediğimiz olaydır[21].

Yeni dünya düzeni savunucuları, büyük liberal düzenin kaçınılmaz olduğunu söylüyorlar. Bu da demokrasinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılıyor. Demokrasi, pazar düzeninin işbirliğine indirgeniyor. Tek pazar olan küreselleşme, kapitalizmin gelişmesinde bir aşama olarak görülüyor. Ulusal devletler de büyük kapitalist düşünüşün ortaya çıkardığı yapılar olarak içinde kalmayıp, sınırlarını aşarak, dünya ölçeğinde etkili oluyor.

Bir kriz sonrası ortaya çıkan küreselleşme, sermaye birikim sürecinde sıkıntı başlaması sonucu ortaya çıkan kriz olgusunun sonucudur. Ekonomik bir olgu olmasına rağmen toplumsal alana da yayılmaktadır.

Üretim ve dünya ticaretinin düşmesi ile birlite işsizliğin artması, derhal toplumsal alandaki sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Toplumsal çalkantılar da kaçınılmaz olarak politik alanda yansımasını bulmuştur. 1930'lu yıllarda faşizmin hızla yükselmesi ve hatta İkinci Dünya Savaşı, bu krizin politik sonuçları sayılabilir.

Keynes'e göre, *"Gelirler eşitsiz dağıldığı için pazar mekanizması, kendinden beklenen görevi yerine getiremez. Bu eşitsizlik, sürekli olarak arz ile talep arasında dengesizliğe yol açar. Talep düşük kalır, bu da krize neden olur"*. Kriz olmaması ve ekonomik gelişme için talebin suni olarak yükseltilmesi gerekirdi. Bu devletin pazar ekonomisine müdahalesi ile sağlanır. Kapitalizmin krizden kurtulması için adil–eşitlikçi bir toplum ve bunun için de toplumsal ekonomik yaşama müdahalesi şarttır[22].

Klasik iktisatçılardan Keynes'e kadar uzanan burjuva iktisadının te-

21 Işık Kansu, Yayına Hazırlayan, **Emperyalizmin Yeni Masalı; Küreselleşme,** Doç. Dr. Gencay Şaylan, *"Küreselleşmenin Gelişimi", Ankara, 1997, s. 9.*
22 G. Şaylan, **a.g.e.,** s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

orik demeti, insanlığın büyük bir kısmını oluşturan geri kalmış ülkelerin kalkınma sorunlarına kayıtsız kalmıştır. Bu husus, evrensellik iddiası ile ortaya çıkan bir disiplinin sınıfsal dürtüleri ve çıkarları aşamamasıyla yakından ilgilidir[23].

1978'de GSMH gelişmiş ülkelerde 8.500 - 9.000 $ iken, gelişmekte olan ülkelerde 1.500 $, 1990'larda bu rakam gelişmiş olan ülkelerde 23.000 $'a, gelişmekte olanlarda ise ancak 2.500 $'a çıkmıştır[24].

"Dünya küreselleşmeye doğru mu gidiyor?" sorusu yanında, bölgesel birleşmelerde sürekli bir artış görülmektedir. Merkantilist dönemde ve daha uzun bir süre uluslararası teori ve analizlerde siyaset ile ekonomi birbirinden ayrılarak ele alınmıştır. Bu ayrıştırmanın birinci nedeni, liberalizmin kendisi ile ilgilidir. *"Liberalizmde ekonomik sistem üretim, dağıtım ve mal–hizmet tüketimine dayanır ve bu doğal yasalar içinde belirlenir. Siyasal otorite de doğal duruma uygun olarak, otomatik bir işlev yüklenir."* Liberal ekonomi öğretisi, başlangıcından yani 18'inci yüzyıl sonundan beri, refah artışının yalnızca iç üretim artışı değil, aynı zamanda uluslararası müdahaleden, sermaye hareketlerinden de kaynaklanacağını, bunun da ancak bütün ülkelerin birlikte, serbest piyasa ekonomisi koşullarından devlet müdahalesi olmadan katılmasıyla mümkün olacağını savuna gelmiştir. İkinci neden ise; siyasal sistemin güç, etki ve kamu kararlarına dayanmasıyla ilgili olmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet, ekonominin doğal dengesizliklerini gidermek yerine, ona sürekli müdahale etmiştir. Böylece devlet karar alanını genişletip etkili duruma gelmiştir. Bu da, 1970'lerdeki ekonomik krizi ve küreselleşme eğilimlerini gündeme getiren çelişik süreçlere yol açmıştır[25].

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası düzenle ilgili olarak, zamanın Amerika Birleşik Devletleri (Roosevelt) yönetimi, savaş sırasında

---

23 Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi,** Ankara, 1996, s. 61, Ayrıca bkn. Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen,** İstanbul, 1997.

24 G. Şaylan, **a.g.e.,** s. 9.

25 Beril dedeoğlu, **Adım Adım Avrupa Birliği,** İstanbul, 1996, s. 18-19, Ayr. bkn. Rıdvan S. Karluk, **Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler,** İstanbul, 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

yürüttüğü çalışmalarda bu düzenin *"açık ekonomi"* ilkesi üzerine dayanmasını ve bu ilkenin en önemli unsurunun *"sermaye hareketlerinin serbestliği"* olduğunu vurguluyordu. Bu ilke, açık ekonominin ancak tek dünya sisteminde geliştirilebileceği yolunda bir mesaj taşımaktadır. Gerçekten de sermayenin uluslararası sürecinde İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan dev boyutlu gelişmeler, tek bir dünya sistemi yaratarak tekil unsurların hayatını her geçen gün daha fazla içine sokmaktadır[26].

1968 yılında Young, *"Uluslararası alandaki sistemler giderek birbirlerine benzeyecektir. Bu noktada bir süper gücün belirleyici etkisi sözkonusudur. Bugün için önemli olan aktör ve bölgeler ileride birer alt sistem özelliği gösterecek, blokların politikaları birbirine benzeyecek ve Doğu bloku ulusal hareketler ile dağılacaktır."* diyerek günümüzü tanımlamıştır[27].

Atatürk'ün Mart 1933'te yaptığı konuşmasında, *"Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hakim olacaktır."* sözleri de geleceği tanımlar niteliktedir[28].

İki bloklu uluslararası yapının çözülmesiyle "tek dünya" küreselleşme tartışmaları gündeme gelmiş ve bir yandan tek dünya sistemi oluşturma çabaları sürerken, öte yandan uluslararası sistemin etkili aktörleri kendi çevrelerinde ekonomik ve siyasi olarak daha etkin olabilecekleri bölgeler yaratmaya yönelmişlerdir.

Bütünleşme olgusunun karakteristiği, hem ortak çıkarları için işbirliği yapan ulus–devletlerin eylemlerini hem de bunu yaparken kullandıkları yöntemleri ve kurumları ifade eden bir kavramdır. İki ya da daha çok ekonominin birbirlerine gereksinme duymalarından kaynaklanan bir hareket olmakla birlikte, bu hareket içinde ekonomi ile siyaset bir-

---

26 B. Dedeoğlu, **a.g.e.,** s. 21.
27 B. Dedeoğlu, **a.g.e.,** s. 21.
28 Ü. Haluk Bayülken, *"Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Ankara, Kasım 1996, C. XII, Sayı: 36, s. 903.

Levent Şahverdi Arşivi

birine karışmış durumdadır; ikisi de tek başına düşünülmemektedir. Asgari ortaklık içinde ve "en iyi" etrafında merkezileşerek oluşan birliklerde sosyal nomlar çıkarların bütünleştirilmesinde, teknolojide ekonomik sistemde en önemli çerçeveyi oluşturur. Ama, temel belirleyici, bütünleşmenin oluşma koşulları ve buna neden gerek duyulduğudur.

Bu noktada, bütünleşme kavramının birbirine benzer gibi görünen ama farklı içerikler taşıyan diğer kavramlar ile anlam kazandığını belirtmek gerekir. Bütünleşme, ortaklık kurma, birleşme, birlik oluşturma, topluluk olma kavramlarını kullanarak açıklanmaktadır. Bütünleşme teorisi, farklı düzeylerde kurulan iki ya da daha çok siyasal topluluğun oluşturduğu bir birliğin, siyasal topluluk formasyonunun incelenmesidir. Bütünleşme yolu ile biraraya gelen topluluklar siyasal ve ekonomik olup, dini ve kültürel olmayan topluluklardır. Gönüllü olarak biraraya gelerek yeni bir siyasal topluluk oluşturulur ve üyelerin gücü ne olursa olsun topluluk avantajlarının dağılımında yetkili bir karar merkezi bulunur. Bütünleşme, bir toplumun bireyleri arasında barışçıl değişmenin beklentilerini uzun bir süreyle güvence altına alacak kadar güçlü ve yaygın bir toplum, kurumlar ve uygulamalar bilincinin belli bir bölgede elde edilmesi olarak görülmektedir[29].

Bu bağlamda, Avrupa Birliği uluslararası bölgesel bütünleşme kavramı çerçevesinde parasal birlik ile siyasal birlik oluşumlarının karşılıklı ilişkilerinin niteliğine göre gelişen bir süreç olarak değerlendirilmelidir[30].

IV. Avrupa Birliği'ne Giden Yol

Napoleon'un Avrupa'yı kan dökerek birleştirme çabalarını izleyen yıllarda Avrupalılar barış içinde bir birlik yaratmanın çabasına girmişlerdir. Ünlü besteci Beethoven'in bu çerçevede bestelediği ve Avrupa temasını işlediği ünlü Beşinci Senfonisi'nin koro bölümünde yer alan *"The*

29 B. Dedeoğlu, **a.g.e.,** s. 22.

30 Yakup Kepenek, "Avrupa Topluluğunda Ekonomik Bütünleşme Sorunu" ODTÜ Geliştirme Dergisi, c.xx, No.1-2, 1993. Ayrıca bakınız. Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, AİTİA Yayını, Eskişehir, 1976.

Levent Şahverdi Arşivi

Glorious Moment" adlı kantatı, 1815 Viyana Kongresi'nin açılışında çalınmıştır. Duygu yüklü bir coşku ve sevinç şarkısı olan bu kantat, Avrupa Birliği'nin barış içinde gerçekleşmesini amaçlamıştır[31].

İkinci Dünya Savaşı'nın kanlı yıllarında, 1924'te Kont Coudenhave Kalergi'nin "Pan Avrupa Birliği" ve 1930'da ki M. Briand'ın "Avrupa Federal Birliği" düşünceleri de yankı bulamamış, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletler bu konuda ciddi düşünmeye başlamışlardır[32].

Almanya'nın Avrupa ekonomisi ile bütünleştirilmesi Avrupa'da konfederatif bir çözüm olarak görülmekle beraber ABD tarafından da tercih edilmesine rağmen, SSCB'nin karşı gelmesi ile geliştirilememiş bir çözüm olarak kalmıştır. 5 Eylül 1944'te Belçika, Hollanda, Lüksemburg ekonomik birlik gereğini düşünerek, Nisan 1946'da **Benelux**'ü kurmuşlardır[33].

Napolyon kanla Avrupa'yı birleştirmeye çalışmıştı. 19 Eylül 1946'da, Churcill ünlü Zürih konuşması ile Avrupa Birliği'ni önermişti. Fransız ve Alman, İngiliz ve İngiliz Milletleri Topluluğu arasındaki işbirlikleri ayrı birer birlik olacaktı. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Jean Monnet bu fikrin babası olarak, Avrupa'da sadece Almanya'nın, gelişiminin sınırlandırılması ile değil Avrupa'ya katılımı ile bir düzenin sağlanabileceği görüşünde idi[34].

Savaşın ana maddesi olan "demir–çelik" tek bir elde toplanmalı idi. Egemenlik gücü de ortak bir otoriteye geçmeli idi. Böyle bir birlik ancak savaşları önleyebilirdi. Bu yalnız ülkeler içi koalisyonlarla değil insanların da bütünleşmesi ile mümkün olabilidi[35].

Monnet Avrupa Kömür Çelik Topluluğu görüşünü, Prof. Walter Hollstein ile geliştirdi. Ona göre, topluluğun şu organları olmalı idi. Yük-

31 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 37.
32 İlhan Tekeli - Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı,** Ankara, 1993, C.I, s. 39.
33 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 41.
34 Esra Çayhan - Nurşin Ateşoğlu Güney, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları, NATO - AB - Türkiye,** s. 93, AFA Yayın., 1996, İstanbul.
35 R. Karluk, **a.g.e.,** pg. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

sek Otorite, Adalet Divanı, Milli Bakanlar Konseyi, Ortak Meclis. Fransız Dışişleri Bakanı, Robert Schumann, 9 Mayıs 1950'de kömür–çelik için bir birlik düşüncesi önerdiler, savaş endüstrisinin temeli olan bu maddelerin üretimi ve kullanımı supranasyonal (milletlerüstü) bir organa bırakılmalı idi. Schumann'ın Planı 20 Haziran 1950'de yürürlüğe girdi ve Almanya, İtalya, Fransa ve **Benelux**'ün katılması ile devam etti.

Soğuk Savaş dönemindeki gelişmelere baktığımızda, batılı itilaf güçleri güçlenmişti. 1947'den bu yana, Amerika Birleşik Devletleri SSCB'ye Truman ve Marshall Planları ile "yayılmacı bir politika" –containment policy– izlemiştir. Sovyetlerden Batı Avrupa'ya doğru bir yayılma görülmüştür. Batı Avrupa'nın yeniden yapılanması Marshall Planı ile olmuştur. Eğer ekonomik istikrarsızlık sözkonusu olur ise bu politik istikrarsızlığa sebep olacaktı. Asıl yardım Avrupa'ya ABD tarafından bağış olarak yapıldı. Bu malî yardımın yürütülebilmesi için ise bir organizasyona ihtiyaç vardı. ABD, Avrupa ve Avrupalı elitler arasında özellikle Fransa Almanya arasında bir işbirliği oluştu. Amerika için önemli olan SSCB'ya karşı güçlü bir Avrupa fikri idi. Ulus–devlete ayrılmış bir Avrupa vardı. Fransızlar içinse önemli olan Almanya'nın kontrol altına alınması, durdurulması idi. Almanlar için de önemli olan 1947'den sonra SSCB'ye karşı önce ekonomik sonra da askeri yolla kuvvetlenmesi idi. Fransızların korktuğu da bu idi. Fransızlar Almanların Avrupa Birliği Organizasyonu ile kontrol altına alınabileceği düşüncesindeydiler. Bu düşüncenin fikir babası, Jean Monnet, Fransa Planlama Organizasyonu Başkanı, bir plan öne sürdü. 9 Mayıs 1950'de Robert Schuman, Fransa Dışişleri Bakanı tarafından yürütüldü. Plan temelde Batı Almanya ve Fransa'daki kömür ve çelik endüstrilerinin tek bir çatı altında toplanmasına dayanıyordu. Bu teşebbüs Benelux ülkeleri ve İtalya'nın 20 Haziran 1950'de katılımı ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak sonuçlandırıldı[36].

AKÇT'nin 18 Nisan 1951 tarihli Paris Andlaşması ile kurulup, 25

36 R. Karluk, a.g.e., s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül 1952'de resmen faaliyete başlaması, Avrupa'da birlik düşüncesinin daha da kuvvetlenmesine yol açmıştır. 1950, Kore Savaşı'nın çıkması ile ABD, Almanya'nın kendi milli ordusunu kurmasını istemiştir. Fransa hükûmeti de Pleven Planı olarak bilinen karşı planı sunmuştur. Jean Monnet'in kaleme aldığı bir öneri de Avrupa'da bir Avrupa Savunma Topluluğu (The European defence Community) kurulmasını öngörüyordu. Her ülkenin bir millî ordusu ve bir de Avrupa Ordusu olacaktı. Böylece, 27 Mayıs 1952'de Avrupa Savunma Topluluğu Andlaşması imzalandı. Avrupa Politik Topluluğu Andlaşması tasarısı milli meclislerden onay beklerken, o günkü konjoktür içinde gerçekleşemedi. Avrupa Politik Topluluğu'nun anlamını yitirmesine neden oldu. Doğan boşluk ise İngiltere'nin önerisi ile savunma amaçlı BAB'nın kurulmasıyla kapatılmaya çalışıldı. Brüksel Andlaşması Örgütü adı da verilen bu andlaşmanın tam ismi "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İşbirliği ve Ortak Savunma Andlaşması"dır. AKÇT gibi 50 yıllık bir süre için kurulmuştur. BAB'nın başlıca görevi, üyeleri arasında savunma ve dış politika alanında işbirliğini sağlamaktır. Federal Almanya'nın NATO çerçevesinde ve BAB'nın kontrolünde yeniden silahlandırılması Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmeyerek, 1955'te alternatif bir birleşme olan Varşova Paktı'nı kurmuştur[37]. Doğu'da ki gelişmelere baktığımızda, AT'ye paralel olarak sayabileceğimiz COMECON kurulmuştur. Eğer demokratik düzen kurulursa, bu insan haklarının yerleşmesi, savaşların önlenmesi anlamına gelmekte idi. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Doğu Avrupa Topluluğu'nun kurucusu iken, Yakın Doğu Avrupa'da batıdan dışlanmıştı[38]. 1951'de Kore Savaşı'yla, SSCB'nin Uzak Doğu'ya olan genişlemesi, Soğuk Savaş Döneminin önemli bir konusuydu. NATO kurulduğunda, Almanya bu organizasyonun içine katılmalıydı. Böylece, Almanya askeri açıdan güçlenecek, ancak, Almanya üzerindeki Fransız kontrolü kaybolup yerini NATO ve ABD'ne bırakacaktı ki, Fransa'nın istemediği bir durumdu[39].

---

37 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 45.

38 Atilla Eralp, *"Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikaları, AB - Doğu Avrupa İlişkileri"*, 8.12.1997, **Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma Uygulama Merkezi,** bilgi notu.

39 Atilla Eralp, **a.g.** bilgi notu.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Avrupa Birliği'ne üyelikte kolaylık olur düşüncesiyle BAB'ne girmeye önem vermiş ama Avrupa Birliği'ne üye olma şartı konunca, Türkiye ortak üyeliğe razı olmuştur. Doğu Avrupalı eski komunist ülkelerin, BAB'nın ortak dış politikası ile askeri stratejisinin oluşturulmasından sorumlu organlarına katılmalarını kararlaştırılırken, Avrupa güvenliğinde kilit rol oynayan Türkiye'yi bunun dışında bırakmıştır. Çünkü, AB Türkiye'yi, Avrupa savunmasına katkıda bulunacak bir ülke olarak değil, Avrupa'yı ciddi savunma riskleriyle karşı karşıya bırakacakbir ülke olarak görmektedir. Türkiye'nin katılımı ile, savunulması gereken sınırlarının Ermenistan, Gürcistan, İran, Irak, Suriye'ye kadar genişlemesi ve bölgedeki etnik (Kürt–Ermeni) sorunlarının Avrupa'ya taşınması korkusu Türkiye'nin üyeliğine engel olmaktadır[40].

Avrupa'da daha geniş bir ekonomik bütünleşmenin oluşturulması gereği sonucunda yapılan çalışmalarda, 1955 tarihinde AKÇT'nin üye ülkeleri Dışişleri Bakanları bir komite oluşturarak, öncelikle ekonomik bütünleşme (entegrasyon) oluşturacak bir topluluğun çalışmalarını tamamlamışlar ve iki yeni topluluk oluşturulması yönünde rapor vermişlerdir. Mart 1957'de Roma'da imzalanan andlaşma ile AET ve EURATOM kurulmuş ve 1 Ocak 1958'de Andlaşmalar yürürlüğe girmiştir. AET Andlaşmasının süresi sonsuzdur. Roma Andlaşması, Topluluk temel kurulları, politikaları, denizaşırı bölge ve toprakların katılımı, Topluluk Organları ile genel ve son hükümlerden oluşur.

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ise o dönemde, atom enerjisinin sanayi ve enerji üretiminde barışçı amaçlar için kullanılmasını amaçlamıştır. Enğerji ihtiyaçlarını atom enerjisini kullanarak giderilmesini düşünmüşlerdir. 1956 Mısır–İsrail Savaşı ve İngiltere–Fransa'nın Süveyş Kanalı'na müdahalesi ile başlayan buhran döneminde, Avrupa'ya Orta Doğu'dan petrol ikmali aksamıştır. Petrole bağımlılığı azaltmak düşüncesiyle, EURATOM devreye girmiştir.

---

40 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 46, Ayr. bkn. M. Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-85,** İstanbul, 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

V. AB'nin Genişlemesi

Avrupa Topluluğu'nda ki büyüme, birinci genişleme ile İngiltere, İrlanda ve Danimarka ile 1973 yılında gerçekleşmiştir. 1981'de Yunanistan'ın katılımı ile üye sayısını 10'a çıkarmış, 1986'da İspanya ve Portekiz ile ve 1995'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya ile 15'i bulmuştur.

İlk planda alınması düşünülen ülkeler ise şöyledir;

İlk beşler listesi; Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Estonya ve Slovenya,

İkinci beşler listesi; Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya'dır.

11'nci sırada Kıbrıs ve 12'nci sırada olduğu düşünülen ancak 12-13 Aralık 1997 Avrupa Lüksemburg zirvesi ile sırası belli olmayan ülke Türkiye'dir.

Türkiye gibi başvuruda bulunan diğer ülkeler olarak da Fas, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Malta, İsviçre, Norveç ve Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini sayabiliriz.

Fas'ın 8 Temmuz 1987'deki başvurusuna Roma Andlaşması hükümlerine uymadığından bir Akdeniz ülkesi olduğu görüşü ile red cevabı verilmiştir. Türkiye'nin başvurusu ile ilgili kısım konunun son bölümünde yer alacaktır.

Kıbrıs Rum kesimi ve Malta ise 4 Temmuz ve 16 Temmuz 1990'da başvurmuşlardır. Rum Kesimi için tam üyelik kapısı aralanırken, Malta'ya ekonomik yapısal sorunları ileri sürülerek hazır olmadıkları belirtilmiştir. Topluluk 1 Nisan 1971'de Malta ile tercihli olmayan, 19 Aralık 1972'de Kıbrıs ile Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Taraflar arasırda bir Gümrük Birliği kurulması öngörülmektedir[41].

41 Kıbrıs'ın üyeliği konusunda AT uluslararası hukuku ihlal etmektedir. Çünkü, Kıbrıs ile Türkiye arasında 28 Aralık 1995 tarihinde imzalanan Ortak Bildiriye göre alınan kararda *"Nihai siyasal*

Levent Şahverdi Arşivi

İsviçre ve Noreç'in başvurularına baktığımızda, EFTA üyesi olan isviçre 20 Mayıs 1992'de, Norveç ise 25 Kasım 1992'de AT'ye başvuruda bulunmuşlardır. İsviçre yaptığı halk oylamasından olumsuz sonuç çıkması üzerine üyelikten vazgeçmiştir. Norveç'e ise 24 Mart 1994'te olumlu görüş bildirilmiş, ancak 27 Kasım 1994 halk oylaması ile olumsuz sonuç alınınca, –halk AT'nin kendi ahlak değerlerine uymadığı görüşündedir– Norveç'te üyelikten vazgeçmiştir. Merkezi ve Doğu Avurpa Ülkeleri; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla AT doğu ile ilişkilerini artırmıştır. 16 Aralık 1991'de Polonya, Çek Cumhuriyeti ile Avrupa Anlaşmaları imzalanmış, 1 Mart 1992'de yürürlüğe girmiştir. Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, AT'ye üyelik için başvurmuşlardır ve üyeliklerinin Türkiye ile AT arasındaki Gümrük Birliği'ne rağmen, Türkiye'den önce gerçekleşmesi beklenmektedir[42].

VI. AB ve Türkiye İlişkileri

Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları sonunda, Türkiye'de ki duruma bakacak olursak, bu dönem için Millî Mücadele ile başlayan Atatürk Dönemi demek daha uygun düşer. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Ordusu her cephede yenik düşmüş, ağır şartlarda bir mütareke imzaya zorlanılmış, toplum fakir ve perişan haldedir. Ülkeyi savaşa sürükleyen saray ve çevresi ise kendi çıkarlarını düşünmekte, ordunun mühimmatı yetersiz, İtilaf Devletleri mütareke hükümlerine riayet etmemekte, hrıstiyan milleti açıktan veya gizlice kendi isteklerini gerçekleştirmek, devleti yıkmak amacıyla çalışıp durmaktadır.

Bu şartlar altında 3 teklif öne sürülmekte;

• İngiltere'nin himayesini kabul etmek,

---

bir çözüme varıldıktan sonra Kıbrıs'ın tam üyeliği gündeme gelecektir. Ancak, bu konuda 1959 Londra ve Zürih Andlaşmaları'nda öngörüldüğü üzere, Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmadıkları uluslararası siyasi ve ekonomik birliklere katılamayacağı hususu önemle gözönünde bulundurulacaktır." Maddesi yer almaktadır. R. Karluk, **AB ve Türkiye,** s. 676. Avrupa bu konuda çifte standartlı bir yaklaşım göstermektedir.

42 R. Karluk, **a.g.e.,** s. 58.

Levent Şahverdi Arşivi

• ABD'nin mandası altına girmek,

• veya ülkeyi bölgelere bölerek her bölgenin kendi imkanları doğrultusunda yönetilmesine izin vermek.

Bu şartlar altında, tek bir çözüm mümkündü. O da ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk Devleti yaratmak. Bu daha Atatürk'ün Samsun'a çıkmadan kafasında planlayıp, Anadolu topraklarına çıktıktan sonra da uygulamaya başladığı bir çözümdü[43].

"Yabancı bir devletin koruyuculuğunu ve kollayıcılığını istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir buyurman getirmeleri hiç düşünülemez."

Bu şartlar altında yeni bir Türk devleti yaratmak için diğer devletlerden yardım almak gerekliydi. Bu devlet de 1917 Rus Bolşevik Devrimi sonrası kurulan Rus Rejimi idi. Türkiye ve Rusya arasında 1920'lerde başlayan yakınlaşma ve dostluk Atatürk'ün tanımladığı gibi bir çeşit gerekliliğin sonucu idi. 1936'dan bu yana, batılılar Türkiye'yi uluslararası plaftormda Lozan Konferansı ile tanımaya başlamışlardı[44].

Bu dönemde Türk–Amerikan ilişkilerinin başlangıcı 19'ncu yüzyıla dayanmakta, 1830 ticaret anlaşmasıyla, ancak 20'nci yüzyıl başlarındaki Amerikan misyonerlerin etkinlikleri ve aynı zamanda tütün–kuşüzümü üzerine olan ticarette sınırlama gelmiştir. 1917-27 arası diplomatik ilişkilerdeki durgunluktan sonra, Sovyet komünist tehdidi ile ABD ve Türkiye arası bir yakınlaşma sözkonusudur[45].

1923'te Cumhuriyetin ilanı ile "Yurtta barış, dünyada barış" sloganı ile yürütülen bir dış politika amaçlanmış bunun da en güzel örneğini Ata-

43 M.K. Atatürk, **Nutuk,** Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989, s. 9.
44 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** İş Bankası Yayını., Ankara, 1984, s. 518.
45 F. Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 819.

Levent Şahverdi Arşivi

türk, Musul sorunu ile göstermiştir. Sorunların görüşmelerle barışçıl forumlarda çözümlenmesi düşüncesiyle hareket edilmiştir. Herkesin toprağının bütünlüğüne, bağımsızlık ve egemenliğine saygı amaçlanmıştır.

Türkiye Avrupa ve Asya'nın bağlandığı jeopolitik önem arzeden konumu ile her zaman dikkat çekmeye devam etmiş ve de edecektir. Doğu ve batı arası köprü görevinde çok hassas ilişkiler kurmuş olması Türkiye'yi daha da önemli bir konuma getirmiştir. Avrupalı, Orta Doğulu, Akdeniz, Karadeniz ve Balkan ülkesi kimliği ile de tanınmaktadır. Tarihsel ve jeostratejik durumu ile bölgesel ve uluslararası politik çevresi Türkiye'nin dış politikasının oluşumunda etkenlerdir[46].

Türkiye demokratik, insan ve temel hak ve özgürlüklere saygılı hukuk devleti ve serbest pazar ekonomisi ile bir karakteristik çizer. Türkiye dış politikasında uluslararası ilişkiler sözkonusu olduğunda özellikle batı kurumlarında yakın birleşmelere öncelik tanımıştır.

A- Atatürk'ün Çağdaş Uygarlık Olarak Gördüğü Batı'yı Hedef Alması

Batılılaşma ilksi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerinden biri olmuştur. Eğer Türkiye Avrupa ile işbirliği içinde olmazsa, Atatürk'ün ifade ettiği gibi, ekonomide, teknikte, bilimde öncü olan batı uygarlığının altında ezilmeye mahkum olacaktır.

Atatürk daha o yıllarda, Avrupa'nın ileride içine düşeceği durumu görmüştür.

"Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme sahip olan bu yetmiş milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasî bir cerayana kendisini kaptırdı mı,

46 Mehmet Gönlübol - Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-38,** Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

ergeç Versay andlaşmasının tasfiyesine girişecektir." 1932, (Cumhuriyet Gazetesi, 8.11.1951)

"Çok zaman geçmeden Avrupa'da bir fırtına kopacak, bu müthiş kasırga dünyanın her tarafına yayılacak ve insanlık umumî bir harb felâketinin bütün kötülükleri ile bir kere daha karşılaşacak! Bu kanlı, tehlikeli durumda tarafsız kalmak, harbe katılmamak ve devlet gemisini bu fırtına ortasında hiç bir maniaya çarptırmadan yöneterek harp dışında ve barış içinde yaşamaya çabalamak bizim için hayati ehemmiyeti haizdir." 1938, (Nihat Reşat Belger, Ulus Gazetesi, 10.11.1961)

Asker kişiliğinin yanında barıştan yana olan Atatürk, bölgesel barış ile dünya barışına ulaşılabileceğini belirterek, bu amaçla bir araya gelinmesi gerektiğini belirtip AT'nın kuruluş amacını da daha o yıllarda ifade etmiştir.

"Türk Cumhuriyeti'nin en esaslı prensiplerinden biri olan yurtta barış, dünyada barış gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah ve ilerlemesinde en esaslı etkin olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için övünülecek bir harekettir." 1933 (Atatürk'ün T.T.B.IV, s. 560)

"Bizim kanaatimizce beynelmilel siyasî güvenliğin gelişmesi için ilk ve en mühim şart, milletlerin hiç olmazsa barışı koruma fikrinde, samimî olarak birleşmesidir." 1932, (Atatürk'ün S.D.I, s. 357)

Sosyal–ekonomik hayatta geçmişe değil, yeni gelişmelere dayanarak hareket edilmesi düşüncesinde olan Atatürk, bu konuda taklitçi değil, öğrendiklerimizi kendi bünyemize uygun olarak almamızı söyleyerek, medeniyet seviyesini benimseme amacını açıklamaktadır.

"Medeniyet yolunda muvaffakiyet yenileşmeğe bağlıdır. Sosyal hayatta, iktisadî hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne gelişme ve ilerleme yolu budur. Hayat ve yaşayışa hakim olan hükümlerin zaman ile değişme, gelişme ve yenileşmesi gereklidir. Medeniyetin icatları, fennin harikaları, cihanı değişiklikten değişikliğe sürüklediği bir de-

Levent Sahverdi Arşivi

virde asırlık köhne zihniyetlerle, maziye düşkünlükle mevcudiyetin muhafazası mümkün değildir."

Atatürk, Türk halkının da bu konuda ki özelliğine şu sözleri ile değinmektedir; *"İlerlemeyi, yükselmeyi ve asrın icabını seven ve isteyen güzide bir halkımız vardır. Türk'e müsbet ve iyi bir şey veriniz, bunu reddetmesi ihtimali yoktur."*

Eski Ankara Belediye Başkanı, Bilecik mebusu ve Atatürk'ün çocukluk arkadaşı Asaf Ilbay (Atatürk'ün Hususi Hayatı) başlıklı anılarında şunları yazar; "Bir Balkan Birliği'ne lüzum vardır. Beni bırakınız, partinin lideri olarak Balkanlarda bir geziye çıkayım. Balkan devlet adamları ile bir bir konuşayım. Bir Balkan Birliği kurmalıyız. Dünyanın ufuklarında kara bulutlar görüyoruz. Balkan Birliği kurulabilirse bir Avrupa Birliği'ne yol açılır. Batı devletlerininde ergeç birleşmesine zorunluk doğar." *

Türkiye politik, modern anlamda, hukukî ve laik Avrupa modelini kurmaya çalışmıştır. Aynı zamanda, Türkiye tüm ülkelerle özellikle de komşularıyla olan ilişkilerini de geliştirme politikası gütmüştür.

• 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmış, toplu güvenlik amacıyla kendi güvenliğini arttırmış ve dünya ülkeleri arasındaki yerini modern bir millet olarak almıştır.

• İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Türkiye Birleşmiş Milletlerin (BM) kurucularından olmuştur.

• 1949'da Avrupa Konseyi'nin kurcu üyesi olmuştur.

• 1952'de, Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) katılmıştır.

• 1960'da OECD'nin de kurucu üyesi olmuştur.

• 1963'te, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) tam üyelik amaçlayan ortaklık antlaşmasıyla aday ülke sıfatı almıştır.

Türkiye böylece Avrupa'da ve Batı dünyasında uluslararası politik,

* Atatürk Ansiklopedisi, May yay. 1981, İstanbul, hazırlayan K. Zeki Genç Osman c.I, s. 166

Levent Şahverdi Arşivi

ekonomik ve savunma kurumlarındaki üyelikleriyle bütünleşmesini sağlamlaştırmış oldu. Soğuk Savaş yılları boyunca, Türkiye NATO'nun güneydoğu gücü olarak batı dünyasının güvenlik ve savunmasına yardımcı oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkilerinin gelişmesiyle daha olumlu bir ekonomik gelişme ve politik olgunluğa erişmesi yanında Latin Amerika'dan Pasifik'e Avrupa'dan Afrika'ya uzanan bir diplomatik ilişkiler ağı kurdu. 1970'lerde Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve diğer Varşova Paktı ülkeleriyle gelişmekte olan ilişkileri uluslararası yatışma (detènte) ikliminde kataliz rolünü oynamıştır[47].

B- Türkiye'nin AT'ye Başvurusu

Türkiye en başından itibaren Avrupa'daki bütünleşme hareketine karşı hevesli bir tutum göstermiştir. AET'ye ortak üyelik başvurusu sonrasında, Roma Antlaşmasıyla devam eden süreç, 1963'de Türkiye'nin tam üyelik sürecini başlatan Ankara Andlaşması'nın imzasıyla devam etmiştir.

1973'de üyeliğin geçiş döneminin şartlarını çerçeveleyen Katma Protokol imzalanmıştır. Bu protokola göre, Gümrük Birliği 1995 sonu itibariyle sonuçlanacaktı[48].

1970'lerde Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerinde Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları sebebiyle durgunluk ve hareketsizlik dönemi geçirmiştir. 14 Nisan 1987'de Türkiye'nin tam üyeliği için yeni bir ivme kazandırmayı amaçlayan bir süreç yeniden başlatılmıştır.

1989'daki Avrupa Komisyonu kararına göre Türkiye tam üyeliğe uygun bulunurken 1990'da Avrupa Topluluğu Komisyonun kararını tasvip etmiştir. 6 Mart 1995'te Türkiye–AT arasındaki Gümrük Birliğinin 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle yürürlüğe girmesine Avrupa Parlamentosu tarafından onay verilmiştir.

Türkiye 30 Ekim 1995'de ki AT Konseyi toplantısında "Türkiye'nin tedricen ve etkili bir tarzda GB'ne giriş için gerekli teknik hazırlığı yapması yükümlülüğünü" teyit etmiştir. GB Türkiye'nin AT ile olan ilişkilerinde önemli bir değirmentaşı olmakla birlikte tam üyeliğe geçiş dö-

47 Dışişleri Bakanlığı web. http://www.mfa.gov.tr/Grupf/princip.htm.
48 Rıdvan Ş. Karluk, **GB Dönemecinde Türkiye,** Ankara, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

neminde önemli bir süreçtir.

i- Ortaklık Anlaşması

Avrupa ile ekonomik bütünleşmenin öneminin farkında olan Türkiye için Yunanistan'ın tutumunu takip etme politikası burada da kendini göstermiştir. Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusu ardından, Türkiye'deki Demokrat Parti iktidarı, AT'den alacağı avantajları sağlamak konusunda Yunanistan'ı takip etmede endişeli davranmıştır. İthalatın gelişmesi için gerekli olan ekonomik yardımı uman Türkiye, bu doğrultuda 31 Temmuz 1959 ve 12 Eylül 1963'te üyelik görüşmelerine giderek, Ankara Andlaşmasını imzalamıştır[49].

Buna göre, 33 maddelik bir ana metin ile 2 ek protokolden (Geçici ve Mali Protokol) oluşan andlaşma Türkiye ve At arasında bir ortaklık kurulduğunu belirtmekle birlikte kapsamı ve amacı olarak şöyledir:

• *"Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir..."* (Madde 2/1)[50]

• *"...gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulmasını..."* (madde 2/2) öngörmektedir.

Ortaklık hükümlerine göre;[51]

1. Hazırlık Dönemi (1 Aralık 1964-1969);

Türkiye topluluktan alacağı yardım ile geçiş ve son dönemdeki yükümlülüklerini yerine getirebilmek için gerekli sağlam ekonomiyi kuracaktır.

Hazırlık Dönemi 5 yıl sürecektir.

---

49 Faruk Sönmezoğlu (Derleyen), **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der Yayınları, İstanbul, 1994, Dr. Deniz Vardar, **Türkiye'nin Batı Avrupa Kurumlarına Girişi ve Kamuoyu,** sf. 377.

50 İlhan Tekeli - Selim İlkin, **a.g.e.,** sf. 19.

51 Esra Çayhan - Nurşin Ateşoğlu Güney, **a.g.e.,** sf 97.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Geçiş Dönemi (Mayıs 1970-1996);

Bu dönem, imzalayan taraflarca, karşılıklı dengeli sorumlulukların yerine getirilmesine dayanır.

• Türkiye ve Topluluk arası GB konması,

• Türkiye ve Topluluk arasında, ek tedbirlerin gerektirdiği şekilde ortaklığın devamı açısından düzgün yürütülebilmesi için ekonomi politikalarının sıralanması,

Bu dönem 12 yıldan fazla sürmeyecek, karşılıklı anlaşma ile bazı istisnalara bağlanabilecekti. Nitekim 26 yıl sürmüştür.

3. Son Dönem (1 Ocak 1996 -);

Bu dönem Gümrük Birliğine dayanacak ve tarafların ekonomi politikalarına dayalı yakın işbirliklerini içerecektir.

ii- Hazırlık Safhasındaki İlişkiler

Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, 15 Eylül 1963'de *"... hazırlık safhasında, Türkiye AET'nin sağlayacağı maddî faydalar karşılığında bir iktisadî yük altına girmeyecektir. İthalat rejimini ve gümrük tarifelerini, kalkınma ihtiyacında olan bir ülkenin şartlarına uygun olarak düzenlemekte devam edecektir."*[52] Karşılığında 175 milyon $ yardım, tütün, üzüm, incir, fındık gibi başlıca ihraca ürünlerinin rüçhanlı tarifeden istifade etmeleri kararı alınmıştır.

20 Mart 1966'da Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye–Ortak Pazar Ortaklık Konseyi toplantısına giderken verdiği demeçte şöyle demiştir: *"Ortaklık Anlaşmamıza, ekonomik ve sosyal gelişemiz yönünden büyük ümitler bağlamış bulunuyoruz. Ortaklığımızı Türkiye'nin Batı alemince*

52 Duygu Sezer, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** A.Ü. SBF, yayınları, Ankara, 1987, s. 480, Ayr. bkn. Esra Çayhan, **Dünden Bugüne Türkiye AB İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı,** İstanbul, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

özellikle Avrupa medeniyeti içindeki yerini tam manasıyla almasını ve ekonomik kalkınmamızın yüksek bir refah seviyesine ulaşmasını sağlayacak belli başlı unsurlardan biri olarak görmekteyiz".[53]

1990'lardaki ilişkilere baktığımızda en son gelişme olarak Lüksemburg Avrupa Zirvesi'ni görmekteyiz.

12-13 Aralık 1997, Lüksemburg Zirvesi'yle de görüldüğü gibi öteki ülkelerle aynı bağlamda, objektif değerlendirmeye tutulmamıştır. Türkiye'nin iç yapısına ve dış politikasına dair yanlı, önyargılı, abartılı değerlendirmeler yapılmıştır. Avrupa ile onurlu bir soğuk ilişki dönemi başlatılmıştır. Aslında bu zirvede alınan sonuç Türkiye için kaçınılmaz olmakla birlikte bütünleşmeye hazır olmadığımızı, ekonomi, sosyal haklar, özlük hakları gibi konulardaki eksikliklerimizi gidermeden de bütünleşmeye dahil olamayacağımızı gösteren bir zirve olmuştur. Luxemburg kararları ile ortaya çıkan konjonktürde, Avrupa ile siyasî dialogun kesilmesinin avantajı Avrupa'nın yaramaz çocuğu Yunanistan'ın Türkiye üzerine baskılarını kullanmasının engellenmiş olmasıdır. Türkiye 16 Haziran'da Cardiff zirvesinde AB'nin tutumunu değiştirmesini beklemektedir. **

Türkiye'nin ekonomik gelişmesi ve 60 milyon üzerindeki çoğunluğu genç olan nüfusu ile dünya yazarlarının iştahını kabartan bir ülke konumundadır.

Gümrük Birliğinin Türkiye için ekonomik ve politik yaptırımlarının olması yanında, Avrupa Parlamentosu'nda büyük çoğunluğun oyuyla varılan karar göstermektedir ki Avrupa Birliği için de ekonomik isteklerin gerçekleşmesidir. Türkiye'nin bir müttefik güç olarak stratejik ve politik farkını da göstermektedir. İslâm dünyasının da GB ile önemli ber mesaj gönderilmekte ve dini farklılığa rağmen ekonomik bütünleşmenin engel olmadığı gösterilmektedir. Ancak, tam üyelikteki gecikmeler ve GB'nin

---

53 Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu - Prof. Dr. Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** A.Ü. SBF, yayınları, Ankara, 1987, s. 518.

** Yazarın notu: Gelişmeler umulduğu gibi olmadı. Avrupa'nın tutumunda bir değişiklik olmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupa tarafından yerine getirilmesi beklenen yükümlülükleri gerçekleşmediği için Avrupa'nın ikili oynadığı düşüncesi akla gelmektedir. Avrupa doğu–batı, hristiyan–islâm karşıtlığını gündeme getirmekten kaçınmaktadır. Komünizmin yıkılmasından sonra olacak, farklı uygarlıklar arasında görülecek çatışmaların kültürel temellere dayanacağı bir dünyanın varolacağı görüşü hakim olduğu gibi devirde[54], İslâm Dünyasındaki çoğulcu ve laik demokrat yapısı ile Türkiye, her zaman Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinin gelişmesine önem vermiştir. Avrupa ile olan bütünleşme süreci de bu ilişkilerinin kaçınılmaz sonucu olarak karşımıza çıkan Gümrük Birliğini doğurmuştur.

Öte yandan, Yunanistan'ın tüm engellemeleri ile Türkiye'ye 5 yıllık süre içinde verilmesi vaadedilen 2.5 milyon EURO'nun Türkiye bütçesine getirdiği ağır yük de halen tartışılmaktadır. GB'nin düzgün bir şekilde işlemesi için her iki tarafında üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmesi gerekmektedir. Ancak bu yükümlülüklerin kıstası yapıldığında karşımıza çıkan sonuç bir çifte standart mı var sorusunu getirmektedir. Yunanistan'ın bu yükümlülükleri yerine getirmediği halde üye olması, her toplantı öncesi ülkenin ekonomik, demokratik, uluslararası konuları karşısına çıkarılarak oyalama politikası güden bir AB ile karşı karşıya kalınmaktadır[55].

VII. Sonuç

Avrupa'nın Türkiye'yi üye olarak almaktan vazgeçtiği, gözden çıkardığı düşüncesi ağır basmaktadır. Bu bir bakıma doğrudur. Batı için tehlike unsuru olan bir Sovyetler Birliği ve komünizm tehlikesi ortadan kalkmıştır. Avrupa sınırlarının korunmasını Doğu Avrupa'daki ülkeleri içine almakla sağlamış olacaktır. Siyasî niyet boşluğu sözkonusudur. Avrupa'nın Türkiye'den jeopolitik konumu itibariyle vazgeçmesi mümkün değildir.

---

54 Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" (Der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 1987, s. 43) Ayr. bkn. Zbigniew Brzezinski, **Kontrolden Çıkmış Dünya,** İş Bankası Yayınları, 1993.

55 Milliyet, 20.9.1996.

Levent Şahverdi Arşivi

Kıbrıs sorunu da, siyasal açıdan birlikte olan ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Güney Kıbrıs yönetiminin AB'ne tam üyelik adayı olması, oldukça kritik bir meseledir. Bu durum karşısında Türkiye'nin tavrı, stratejik ve Türk unsuru açılarından önemli olan Kıbrıs ile bütünleşeceğini bildirmesi, siyasal krizin çözümünün zorluğunu göstermektedir. Kıbrıs Rum kesiminin Rusya'dan S-300 füzelerini talep etmesi de 1997 yılı krizlerinden biri olup çözümün hiçte kolay olmadığını göstermektedir.

23 Ekim 1997'de Ankara Üniversitesi, ATAUM'nde Prof. Dr. Ali Bozer tarafından, "Türkiye'nin AB'ne Tam Üyelik Başvurusu" konulu konferansında ifade ettiği üzere durum şöyledir; *"Türkiye bir Avrupa ülkesidir, Türkiye Avrupasız, Avrupa Türkiyesiz olamaz. GB'den sonra üyeliğin son aşamasına girdik. Bugün, gelişmelere baktığımızda, 10 yıllık bir sürede üyelik sözkonusu olamaz. 1963'deki politik başarıyı, 1970'lerdeki hükümetler gösteremedi. Ancak, en azından, Kıbrıs konusunda ağırlığımızı koymalıyız. AB uluslararası hukuk kurallarına uymamaktadır. Avrupa anlaşmalarına riayet etmemektedir. Uluslararası anlaşmalara göre, Türkiye'nin üye olmadığı bir topluluğa Kıbrıs üye olamaz, Avrupa hukukun üstünlüğünü ihlal etmektedir."*

Avrupa Birliği'ne girip girilemeyeceğinin tartışması bir yana, önemli olan Büyük Önder Atatürk'ün Türk gençliğine meşale olmasını istedi *"Hakiki mürşit ilimdir, fendir"* sözlerini yerine getirecek zihniyette bir toplumun yetişmesidir. Bugün dünyanın birçok yerinde *"think-tank"* adı verilen fikir oluşturma merkezleri kurulurken, Türkiye'de bilime ayrılan fonların yetersizliği yanında, yetişmiş elemanların yeterince bilim yapamamaları, bilimsel kurumlarımızın içinde bulunduğu durum, duygusallıktan uzak bir özeleştiri çerçevesinde tartışılarak, çözüm yolu olarak bilimsel çalışan kafaların değerlendirilmesi yönünde atılımlar yapma zamanı olduğu görülmelidir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 60 bin çalışan personeli ile Westinghouse firmasında görevi sadece fikir oluşturmak olan 30 bin mühendisin çalıştığı bir dünyada, AB gibi bölgesel bütünleşmelere girmenin engellenmesi için öne sürülen demokrasi, insan hakları, ekonomi gibi sorunların mücadelesi yanında, Türkiye Cum-

Levent Şahverdi Arşivi

huriyeti gençliği bilime vereceği önem ile zaten hakettiği yeri bulacak ve AB gibi birlikler Türkiye'den katılımın olmasını isteyeceklerdir. Bugün veya yarın, AB'ne girmek mümkün olabilse bile düşünülmesi gereken önce kendi bilimsel gelişmemizi nasıl kurup, fikir satabilecek hale gelebileceğimiz olmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti demokratik, hukuk devleti olarak, insanına değer veren çizgide, Türk gençliği de her alanda gelişerek büyük Atatürk'ün çizdiği çağdaş uygarlık doğrultusunda bildiği yolda en emin adımlarla ilerlemeye devam etmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI BURSA BÖLGESİNDEKİ MİLLİ MÜCADELE HAZIRLIKLARI VE KUVA-YI MİLLÎYENİN TEŞKİLİ

Yard. Doç. Dr. Orhan HÜLAGÜ*

A. Mondros Mütarekesi ve Mütarekeden Sonra Bursa'nın Durumu

a. Mondros Mütarekesi

Anadolu'daki paylaşma bölgelerine daha çok yaklaşmak için diğer müttefik ülkelerle daha önce ateşkes imzalayan İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteğini sürekli ertelemişler, ancak hedeflerine yaklaştıktan sonra, ateşkes anlaşmasını imzalamaya yanaşmışlar. Bu yüzden Osmanlı Devleti ile imzalanan ateşkes andlaşması, ekim ayının sonuna doğru gerçekleşmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti, Rusya ile imzalanan Brest–Litovsk andlaşması ile Doğu Anadolu'da kendi lehine bir durum meydana getirdikten sonra, İtilâf kuvvetlerinin Trakya'dan İstanbul'a doğru ilerlemesi üzerine, artık ateşkesten başka bir yol olmadığını gördü[1]. İstanbul'da bulunan ve Kütü'l-Amare'de Türklere esir düşmüş olan General Townshend'in aracılığı ile İtilâf Devletleri ile temas kuran Osmanlı Devleti, nihayet başta İngiltere olmak üzere, düşmanlarını Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda ateşkes anlaşması imzalamaya razı etti. Türk heyeti Bahriye Nazırı Rauf Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay yarbay Selahattin Beylerden oluşmakta idi. Heyet katipliğine ise Âli Bey getirilmişti[2].

27 Ekim 1918 günü Mondros Limanı'nda İngiliz Agamemnon ge-

---

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarihi Bölümü.

1 Tülay Duran, **Brest-Litovsk Andlaşması ve Türkiye,** B.T.T.D. s. 38, İstanbul 1970, s. 15-17.

2 **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** I, 29-33.

Levent Şahverdi Arşivi

misinde başlayan ateşkes mütarekesi görüşmeleri, üç gün içinde tamamlandı ve 30 Ekim 1918 günü imzalandı[3].

Çok ağır şartlar taşıyan maddeleri üzerinde lehimize çok az değişiklikler yapıldı. Osmanlı Devleti'nin resmî görüşü, İngilizlere yakın olduğundan, Amiral Caltrophe'un müzakereler sırasında gösterdiği tutum İstanbul'da memnunlukla karşılanmıştı. Öte yandan esareti sırasında İstanbul'da padişah ve devlet büyüklerinden de yakın alaka gören General Townshend'in **İngiltere Başbakanı Lord Curzon**'a yazdığı yazıların da önemli bir payı bulunmaktadır. Savaş sonunda mağlub Türklerin, her yönüyle İngilizlerin sadık dostu olduğu vurgulanmış, dolayısıyla Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasında, İngilizler, diğer müttefiklerinin bazı aşırı isteklerini kısmen önlemeye çalışmışlardır[4].

Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen parçalanmasını hedef alan bu antlaşmaya göre; İstanbul ve Çanakkale Boğazları İtilâf Devletleri donanmalarına açılıyor ve karasularındaki mayın tarlaları temizleniyordu. İtilâf devletlerine mensup esirler ile Ermeni askerleri kayıtsız şartsız teslim edilirken Osmanlı esirleri hakkında herhangi bir hüküm zikredilmiyordu.

Sınırların ve iç güvenliğin sağlanması için istihdam edilen asker sayısı tahdid edilirken, Osmanlı donanmasına ait gemilerin teslim edilmesi şartı getiriliyor ve 7. madde ile de İtilâf Devletleri'ne kendi güvenliklerini tehlikeye sokacak herhangi bir vaziyet karşısında bütün stratejik noktaları işgal etme hakkı veriliyordu. Belli ki bu madde ile, Osmanlı Devleti prangaya vurulmak, toprakları işgal edilmek ve her türlü yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin sömürülmesi hedef alınıyordu. Nitekim mütarekenin imzalanmasından hemen sonra bu maddeyi bahane eden İtilâf Devletleri memleketi dört bir yanından istilaya girişerek yurdun her köşesini işgale başlamışlardır.

---

3 Türkan Ülkütaşır, **Modros Mütarekesinin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler,** B.T.T.D. s. 23, İstanbul, 1969; Selahattin Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar,** Ankara 1977, s. 25.

4 **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi...,** s. 35-52.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine bu antlaşmya göre, Osmanlı Devleti idaresi altındaki bütün limanlardan İtilâf Devletleri faydalanabilecek ve tersanelerinde gemilerinin tamiri yapılabilecekti. 7. maddeyi bahane eden işgalci güçler bu maddeleri de bahane ederek Osmanlı Devleti'nin tersanelerine girmiş ve limanlarına el koymuşlardır. 25 maddeden ibaret olan mütarekenin diğer hükümlerine göre de; Toros tünelleri İtilâf kuvvetlerince işgal edilebilecek, Kars, Ardahan ve Batum gerektiğinde boşaltılacaktı. Telsiz, telefon ve telgraf hatları bu devletler tarafından kontrol edilecek, bütün demiryolları İtilâf subaylarının kontrolünde olacaktı.

Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan kıtalarına teslim olurken, terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerinin bütün silah, cephane ve ulaşım araçları hususunda verilecek talimatlara uyulacaktı. Mütarekede yeralan diğer bir hükme göre de, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Van ve Bitlis illerinde (Vilâyet-i Sitte) karışıklık söz konusu olduğunda İtilâf kuvvetlerinin buraları işgal etme hakları doğacaktı. Dikte ettirilen mütareke maddelerinden de anlaşıldığı üzere bu, iki taraf arasında imzalanan bir andlaşma olmaktan ziyade tek taraflı olarak verilen bir karar idi[5].

b. Mondros Mütarekesi'ne Göre Bursa'nın Durumu

Mondros Ateşkes Andlaşması, kendileri ile dört yıl boyunca kahramanca çarpışmış olan bir milletin âdeta yok edilmesini öngören zâlim ve emperyalist bir anlayışın ortaya koyduğu bir ölüm fermanı idi. Amerika kıt'asının keşfinden bu yana dörtyüz yıldır, dünyanın birçok yerini sömüren ve sömürgeciliği çok iyi uygulayan bu galip devletler, dağılan Osmanlı Devleti'nin geriye kalan Anadolu topraklarının ekonomik potansiyelini en iyi şekilde kullanabilmek için son derece akıllıca maddeler dikte ettirmişler ve bu amaçlarına ulaşabilmek için de, her türlü askerî ve stratejik üstünlükleri ellerine almışlardır.

---

5 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** III/IV, 742-746; Sabahattin Selek, **Milli Mücadele...,** I, 54, 55; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** s. 11, 13.

Levent Sahverdi Arşivi

Mondros Ateşkes Antlaşması, bütün Anadolu'yu, İtilâf Devletleri'nin her türlü kontrolüne sokmakta idi. Bu andlaşma şartları Bursa vilayeti için de ciddî tehlike işaretleri veriyordu. Anadolu'nun zengin ve ticarî faaliyetleri bakımından yoğun bir ili olan Bursa, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'ın istilâ amaçları için uygun bir bölge idi. Çünkü ticarî zenginliğinin yanısıra, Mudanya ve Gemlik limanları andlaşmanın 7, 8 ve 9. maddelerinin kapsamı içine girmekte idi. Böylesine zengin ve Anadolu'nun içerileriyle bağlantısı olan Bursa, andlaşmanın 7. maddesi mucibince, her an İtilâf kuvvetleri tarafından işgal altına alınabilir ve donanması Marmara Denizi'ne girmiş olan düşmanın hedefi haline gelmiş olabilirdi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra, asıl barış olarak imzalanacağı öngörülen Sevres Andlaşması'nın müzakeresi dahi yapılmadan, İtilâf Devletleri, Anadolu'da bazı nüfuz bölgelerini belirlemişler ve işgal hazırlıklarına başlamışlardı. Mesela, İngiltere Irak'a yerleştikten sonra, Suriye ve Filistin'i Fransa'ya bırakmış, Fransa da, Mersin'den Urfa, Mardin'e kadar uzanan bölgeyi işgal alanı olarak kabul etmişti[6].

B. Bursa'daki Millî Mücadele Hazırlıkları

a. Bursa'da Yurdun Çeşitli Yerlerinin İşgallerine Tepkiler ve Direniş Örgütlerinin Kurulması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Anadolu'da Türk halkı tam bir kabus içine sürüklenmiş, devlet otoritesi ortadan kalkmış, halk ne yapacağını bilmez hale gelmişti. İstanbul Hükûmeti, Mondros Mütarekesi'nin şartlarını ağır bulmakla birlikte, kabul etmekten başka çare olmadığını da kabullenmek zorunda kalmıştı[7].

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, galip devletler, ülkenin bazı noktalarını işgale hazırlanmakta idi. Bu sırada, içinde Yunan gemilerinin

6 Kemal Karpat, **"Türkler (Cumhuriyet Devri)", İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1988, XII/2, s. 382.

7 Ali İhsan Gencer – Sebahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi,** s 55.

Levent Şahverdi Arşivi

de bulunduğu İtilâf Devletleri'nin 55 parçalık donanması, 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerine demir atmıştı[8].

Mütarekenin imzalanmasından üç gün sonra, İngilizler Musul'u, Fransızlar da Adana, Mersin ve Pozantı'yı işgale başlamışlardı. Yurdun diğer birçok yerlerinin işgale başlanması, her Türkü olduğu gibi, Bursalıları da harekete geçirmekte gecikmedi. Bursa'daki tepkiler ve direniş faaliyetleri 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmaları ile hızlı bir etkinlik kazandı. Bunun arkasından Mustafa Kemâl'in Samsun'a çıkması, yurtta millî mücadelenin başlamasına, vatanı düşman istilâsından kurtarma çalışmalarına hız verilmesine yol açtı. Her vilayette olduğu gibi Bursa'da da, direniş ve kurtuluş çalışmaları kısa zamanda teşkilatlanmaya başladı.

Bursa'da ilk direniş teşkilatı olarak faaliyete geçen cemiyet, İzmir Yedeksubay Yardımlaşma Kurumu örnek alınarak teşkil edilen "Bursa Yedeksubay Yardımlaşma Kurumu"dur. Kurucular arasında Mümtaz Şükrü, Yıldırım Okulu Müdürü Süleyman Faik, Tabak Ahmed Necati, Havacı Teğmen Fuad ve Muhallebici Galip bulunuyordu. Kurumun Başkanlığına Suleyman Faik, Murahhas mes'ullüğüne Mümtaz Şükrü, Genel Sekreterliğine de Ahmed Necati seçilmişti.

Yedeksubay Yardımlaşma Cemiyeti'nin Bursa'da ne gibi faaliyetlerde bulunduğu hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat her halükârda, Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında büyük faydası olduğu muhakkaktır.

Bu arada, Bursa, Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey'in görevinden ayrılmasından sonra, gönderilen vali vekili Gülümcineli İsmail Bey ile daha sonra yine vali vekili olarak göreve gelen Kürt Nemrut Mustafa Paşa'nın

---

8 Celal Bayar, **Ben de Yazdım,** C. VI, İstanbul 1968, s. 1792; Sabahattin Selek, **Millî Mücadele,** I, 59; Enver Behnan Şapolya, **Mustafa Kemâl Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alemi,** İstanbul, 1967, s. 9; **Kuvayı Millîye Tarihi,** Ankara 1957, s. 5; İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler,** İstanbul 1985, s. 26; Mithat Sertoğlu, **"İstanbul"**, İA, V/2 1214/43 Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele,** s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

idaresi zamanında bir çok olumsuz gelişmeleri yaşamak zorunda kalmıştır. Gümülcine'de doğmuş olup, İttihat ve Terakki Partisi'nden Gümülcine Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a giren İsmail Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden sorumlu görülerek idama mahkum edilmiş, bir süre Selanik'te kaldıktan sonra, İstanbul'a dönmüştür. 13 Mart Olayı'ndan sonra, İttihatçılar arasında baş gösteren ayrılıklar dolayısıyla kurulan Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne geçmiş ve bu partinin ikinci başkanlığına kadar yükselmişti[9]. Bir ara, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayı ile ilgili olarak idama mahkum edilince, Selanik'e kaçmış, Mondros Mütarekesi'nden sonra ise döndüğü İstanbul'da Hürriyet Kahramanı olarak karşılanmıştı. 4 Mayıs 1919'da İtilâf Partisi'nin iktidara gelmesi ve Damat Ferit Paşa'nın sadrazan tayin edilmesi sırasında kendisine bir nâzırlık verilmemesi, onu fazlasıyla kızdırdı[10]. Hükûmet, kendisini susturmak ve İstanbul'dan uzaklaştırmak bahanesiyle 13 Mart 1919'da Bursa valiliğine tayin etti[11].

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin iktidara gelmesi üzerine, İstanbul gazeteleri, Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa valiliğine tayın edileceğini yazmaya başlamışlardı. Ancak henüz Bursa valiliğine tayin edileli birkaç ay olan Ebubekir Hazım Bey, o sırada Dahiliye Nazırı olan Cemal Bey'e bir telgraf göndererek, durumu sormuş, bu tayinden umulan faydanın ne olabileceğinin bildirilmesini istemişti. Dahiliye Nazırı, verdiği cevapta yalnızca, İsmail Bey'in Bursa valiliğine tayin edileceğini bildirmiştir[12]. Vali Gümülcineli İsmail Bey Lozan Barış Andlaşması'ndan sonra 105'likler listesine alınmıştır[13].

Damad Ferid Paşa kabinesi, sırf İstanbul'dan uzaklaştırmak maksadıyla, hiç bir idarî tecrübesi olmayan bir kişiyi Bursa'ya vali olarak gön-

9 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadelede Bursa,** İstanbul 1981, s. 10-11.
10 Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri,** İstanbul 1972, s. 481; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,** İstanbul 1969, s. 238.
11 A. Memduh Turgut Koyunluoğlu, **İznik ve Bursa Tarihi,** Bursa 1935, s. 215; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** İstanbul 1984, 277-278.
12 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Zalimane Bir İdam Hükmü,** İstanbul, 1946, s. 78; Kamil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler,** s. 334.
13 İlhami Soysal, **150'likler,** 3. baskı, İstanbul 1988, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

dermekle meşgul olurken, aklı başında bir kısım Bursalılar ise, bu tayine şiddetle karşı çıkmakta idiler. Bunlar Ebubekir Hazım Bey'in ülkenin bu çalkantılı döneminde yerinde bırakılmasını istediklerine dair bir telgrafı imzalayarak, Dahiliye nezaretine göndermek istediler. Şehrin belediye başkanı telgrafı çekmek üzere postahaneye giderken Hürriyet ve İtilâf fırkasına mensup kişiler yolunu kesip, silah zoruyla telgraf yazısını alıp, yırtıp parçalamışlardır. Bu hadise üzerine Ebubekir Hazım Bey, istifasını vererek, Bursa valiliğinden ayrılmıştır.

İsmail Bey'in vali olarak Bursa'ya geleceğini haber alan bir kısım Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarları, "Yeşil Bursa'ya adâlet getireceğiz" diye yaygaralar koparark taşkın hareketlerde bulunmuşlardır. Gümülcineli İsmail Bey, şehre gelip göreve başlar başlamaz tabiatı icabı Hürriyet ve İtilâf yanlıları ile hemen işbirliğine başlamış, onların arzuları doğrultusunda icraatlarda bulunmuştur[14].

Gümülcineli İsmail Bey'e Bursa valiliği sırasında en çok yardım ve destekte bulunan iki kişi Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi ile Bursa vali vekilliğinde bulunan Aziz Nuri Bey'di. Bir ara İstanbul'un Anadolu'daki millî direniş taraftarlarını kendine çekmek için oluşturduğu Heyet-i Nâsıha, Şehzade Adürrahim Efendi başkanlığında 20 Nisan 1919'da Bursa'ya gelmişti. İstanbul Hükûmeti'nin adamı olan vali İsmail Bey, bu heyeti kalabalık bir halk topluluğu ile karşıladı ve heyet üyelerine büyük sevgi gösterilerinde bulundu. Heyet Bursa'da iki gün kaldı ve 22 Nisan'da İzmir'e gitmek üzere ayrıldı. Bu heyetle birlikte Müftü Ömer Fevzi Efendi de İzmir'e gitti[15].

b. Redd-i İlhak Cemiyeti'nin Kuruluşu

İstanbul hükûmetinin, giderek işgalci güçlerin tesiri altında kalarak, hemen hemen eli kolu bağlı hale gelmesi, Mustafa Kemâl Paşa'nın ise Anadolu'daki faaliyetlerinde önemli mesafeler kat'etmesi bütün

14 Ebubekir Hazım Tepeyran, **a.g.e,** s. 81; Kamil Erdeha, **a.g.e.** göst. yer.
15 Kamil Erdeha, **Valiler...** s. 334-335.

Levent Şahverdi Arşivi

vilâyetlerde mahallî direniş çabalarının yoğunlaşmasına ve Kuva-yı Millîye'nin sür'atle teşkiline yol açmıştı. Böyle bir ortamda Bursa'da da Kuva-yı Millîye'nin teşkili yolunda ilk adımlar atıldı.

Bursa'da işgal öncesinde başlıca iki rakip grubun çalışmaları dikkati çekmektedir. Bunlardan birisi Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları olup, İstanbul'da işbaşında bulunan ve kendi partilerinden seçilen bir kabinenin başı olan Damad Ferid Paşa'yı desteklemekte, dolayısıyla bir nevî millî mücadele taraftarlarına karşı harekete geçmekte idiler. Bu grubun Bursa'daki liderleri vali Gümülcineli İsmail Bey idi. Diğer grup ta düşman istilâ ve işgaline karşı Kuva-yı Millîye'yi kurmaya çalışan ve Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerini sürdüren grup olup, mahallî direniş teşkilâtlarını kurmaya çalışıyordu.

Bursalı Redd-i İlhak Cemiyeti'nin üyeleri şu kişilerden oluşmakta idi:

1. Erzurumlu Salih Hoca,

2. İdare Meclisi Başkatibi Hami Bey,

3. Hasan Sami Bey,

4. Yenişehirli Hafız Abdullah Bey,

5. Paşa çiftliği sahibi Ali Ağa,

6 Ali Ruhi Bey,

7. İstinaf Mahkemesi Reisi Hasan (Süleyman Vehbi Bey),

8. Müftü Hafız Ahmed,

9. Gürcü Murtaza,

---

16 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadelede Bursa,** s. 19-20.

Levent Şahverdi Arşivi

10. Murat,

11. Müderris Kara Yusuf,

12. Nasuh-zade Saim Bey,

13. Urgancı Abdullah,

14. Fesci Hafız Halid,

15. Su Müdürü Salih Bey,

16. Öğretmen Okulu Müdürü Hamid Bey,

17. Şer'iye Mahkemesi Başkatibi Nureddin Bey,

18. Dr. Mehmed Ali Bey,

19. Eczacı Şükrü Bey,

20. Defterdarlıktan emekli Raif Bey,

21. Bu zatın oğlu Celal,

22. Dr. Şefik Hidayet Bey,

23. Emekli Kurmay Binbaşı Nevres Bey,

24. Öğretmen Hüsnü (Uluğ),

25. Değirmenci Ömer Ağa,

26. Cemil Bey,

27. Jandarma Alay Komutanı Albay İsmail Hakkı Bey,

28. Muhiddin Baha (Pars) Bey,

29. Hakkı Baha Bey,

Levent Sahverdi Arşivi

30. Dişçi Anber,

31. Operatör Emin,

32. Lise öğretmenlerinden Ali Rıza Bey,

33. Debbağ Tevfik Ağa,

34. Soğanlı Çiftliği sahibi Edhem Bey,

35. Hacı İvaz Çiftliği sahibi Mustafa Bey

36. Debbağ Eşref Bey,

37. Tüccar Hüseyin Avni Bey,

38. Binbaşı Mehmed Ali Bey[17].

Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmasında ve faaliyetlerini gerçekleştirmesinde, Albay Bekir Sami Bey'in büyük rolü bulunmaktadır[18]. Yukarıdaki kişilerden meydana gelen Redd-i İlhak Cemiyeti, hemen Bursa'nın Setbaşı'ndaki Avcılar Kulübü'nde hummalı bir çalışmaya girişti. Cemiyet çalışmalarını daha sonra, Yeniyol'daki Edremit Oteli'nde sürdürdü[19].

Bursa'da Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulduğu sıralarda, şehirdeki milliyetçi grup ile önderliğini Gümülcineli vali İsmail Bey'in yaptığı Hürriyet ve İtilâf Fırkası arasındaki çekişmeler de büyük boyutlara ulaştı. İzmir'in işgalinden sonra, vali İsmail Bey, hükümete başvurarak süratle silahlı direnmeye geçilmesini istemişti. Ancak İstanbul hükûmeti buna izin vermemişti[20].

İktidarda bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucularından ve

17 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele...**, s. 188-189.
18 **"Bursa" Yurt Ansiklopedisi,** III, İstanbul 1982, s. 1651.
19 **"Türk İstiklâl Harbi"**, C. II, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara 1991, ks. 2, s. 38.
20 K. Erheda, **Valiler...**, s. 335.

Levent Şahverdi Arşivi

ikinci başkanı olması dolayısıyla, isteğini kabul ettirmek için, hükûmete durmadan baskı yapan İsmail Bey, sürekli makina başında Dahiliye Nazırı ile görüşmek istiyor ve Yunanlıların üzerine teşkil edilecek bir milis kuvveti ile hareket edilmesinin zaruretini bildiriyordu. Ancak onun amacı, böyle bir kuvvet teşkil edip, onun başına geçmekti. O, aslında düşmana karşı yapılması gereken böyle bir harekette samimi değildi. Çünkü, hükûmetten, bu yolda bir destek görmeyince, yön değiştirerek Millî hareketin aleyhinde çalışmaya başlamıştır[21].

Gümülcineli İsmail Bey, kendi partisinden ve iktidardaki hükûmetten destek görmeyince, Bursa'da kendi emrinde çeteler kurmuş, ancak bu çeteleri Yunanlılara karşı değil, kendisine muhalefet eden Bursalılara karşı kullanmıştır[22]. Heyet-i Temsiliye de, İsmail bey'in tertip ettiği bu çetelerin tamamen tenkil edilmesini Bursa 56. fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'den istemiştir[23].

Gümülcineli İsmail Bey'in bunun gibi Millî harekete karşı tavır koyması, Kuva-yı Milliye'ye hizmet edenlerle mücadele içinde olması ve İtilâf Partisi taraftarlarının taşkınlıklarına destekte bulunması, nihayet Bursalıları ve Redd-i İlhak Cemiyeti mensuplarını çileden çıkartmakta gecikmedi. 56. tümenin İzmir'den Mudanya yoluyla Bursa'ya gelmesi ve tümen komutanı Albay Bekir Sami Bey'in Mustafa Kemâl'le görüşmelere başlamasından sonra, Gümülcineli İsmail Bey'in bu tür hareketleri önlenmeye, kısa süre sonra da, onun Bursa'dan uzaklaştırılmasına çalışıldı[24]. Çünkü vali olarak, şehirdeki Osmanlı polis ve inzibat güçlerini elinde bulunduran İsmail Bey, Bursa'da Millî Mücadele yolunda çalışanları ve özellikle genç subayları belirleyerek, onları şehir dışına sürüyordu. Öte yandan Bursa'da basın üzerinde de çok sıkı bir sansür uygulanmakta idi[25].

Gümülcineli İsmail Bey'in idaresinden ve baskısından memnun ol-

21 Mahmut Gologlu, **Üçüncü Meşrutiyet,** Ankara 1970, s. 16; Refik Halid Karay, **Minelbâb İlelmihrab,** İstanbul 1964, s. 126.
22 K. Erdeha, **a.g.e,** s. 335.
23 Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Ankara 1974, s. 41.
24 İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin Romanı,** kp. 2, İstanbul 1987, s. 113-114.
25 **"Bursa" Yurt Ansiklopedisi,** III, 1652-1653.

Levent Şahverdi Arşivi

mayan Bursalılar, önce İstanbul hükûmetine ard arda telgraf ve dilekçeler göndererek onun valilikten alınmasını istediler. Ancak İstanbul hükûmeti, değil taşrada, İstanbul'da bile güçlükle idareyi elinde tutabilmekte idi. İktidardaki Hürriyet ve İtilâf Partisi, iki hizbe ayrılmıştı. Bu hiziplerden birinin başında, Damad Ferid Paşa, barış görüşmelerine katılmak için Paris'e gidince, yerine vekâlet eden Mustafa Sabri Efendi ile Adliye Nazırı Hoca Vasfi Efendi bulunuyordu. Parti içinde bunlara rakip olarak da, kabinede yer almamış olan parti başkanı Albay Sadık Bey ile Gümülcineli İsmail Bey vardı. Albay Sadık Bey, Harbiye Nazırı İsmail Bey de, harhangi bir nazırlık elde edemeyince, kabineden desteklerini çektiler. 15 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönen Damad Ferid Paşa, kendi tarafını tutan Mustafa Sabri ve Hoca Vasfi Efendilere karşı, Albay Sadık ve Gümülcineli İsmail bey'e düşmanlık beslemeye başladı. Böylece, bundan sonra, İsmail Bey'in hükûmet nezdindeki itibarı daha da düştü[26].

Kurduğu çetelerle, Millî harekete engel olamayan, polis ve zaptiye vasıtasıyla, tutuklattığı kişileri Bursa dışına sürgün etmesine rağmen istediği başarıyı sağlayamayan Gümülcineli İsmail Bey, hükûmetten de istediği desteği bulamayınca, yapılan baskılar sonucu Bursa'yı terk etmek zorunda kaldı (29 Temmuz 1919)[27]. İsmail Bey'in Bursa'dan ayrılmasında Albay Bekir Sami Bey ile Redd-i İlhak Cemiyeti'nin de önemli rolü olmuştur. Gümülcineli İsmail Bey'in yerine Bursa (Hüdavendigâr) valiliğine Nemrut Mustafa Paşa tayin edildi. Bu sırada Sivas'ta Millî bir kongrenin hazırlıkları yapılmakta ve Mustafa Kemâl Paşa ile de tekrar irtibat kurulmakta idi[28].

c. Mustafa Kemâl Paşa ile İlişkiler ve Sivas Kongresi'ne Gönderilen Bursa Temsilcileri

Bursa'da Millî Mücadele'nin başarılmasında önemli hizmetleri görülen 56. tümen komutanı Albay Bekir Sami Bey, XVII. Kolordu ku-

26 Kamil Erdeha, **Valiler...,** s. 336-337.
27 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,** Ankara 1983, s. 74.
28 Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahdettin Gurbet Cehenneminde,** İstanbul 1968, s. 126-129; Kemal Erdeha, **Valiler...,** s. 337.

Levent Şahverdi Arşivi

mandanlık vekâletinin kaldırılmasından sonra, 56. tümeni İzmir'den Bursa'ya nakletmişti. Tümen deniz yolu ile Mudanya'ya gelmiş, daha sonra Bursa'ya gelerek Albay Bekir Sami Bey tarafından düzenli bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

27 Haziran 1919'da Bursa'ya gelen Bekir Sami Bey, Bursa'dan Mustafa Kemâl Paşa'ya çektiği telgraflarda, Bursa'da Millî Mücadeleyi teşkilatlandırmaya çalıştığını bildirmiş ve gelen talimatlara göre çalışmalarını sürdürmüştür[29].

Bu arada, Bursalılar Mustafa Kemâl Paşa'nın Anadolu'daki çalışmalarını çok yakından takip etmekte idiler. Daha önce de belirttiğimiz gibi Erzurum Kongresi kararları, Salih Hoca vasıtasıyla Bursalılara ulaştırılmıştı. Kongre kararları Nafia Dairesi imkanlarından yararlanılarak, çoğaltılıyor ve sür'atle Redd-i İlhak Cemiyeti üyeleri ile diğer Bursalı aydınlara bildiriliyordu. Bu işlerde hizmeti geçenler arasında Çaycı Bekir Hoca, Debbağ Ahmet Necati ve Hava Teğmeni Fuad, ismi geçenler arasındadır[30].

Öte yandan 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında çalışmalarını tamamlayan Erzurum Kongresi'nde, Sivas'ta daha şümûllü bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştı. Bu kongreye Anadolu'daki bütün şehirlerin temsilci göndermeleri istenmişti[31].

4–11 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen Sivas Kongresi'ne Bursa'dan da bazı temsilciler katıldı[32]. Bunlar Osman Nuri bey, Asaf Bey, Necati Bey ve eski mutasarrıflardan Ahmed Nuri Bey'di[33]. Dava vekili

---

29 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** I, 21.

30 Mümtüz Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadele...,** s. 15, 20.

31 Envar Behnan Şapolya, **Kemâl Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi,** İstanbul 1944, s. 229-233. Fahrettin Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** Sağ Kalan Türk Kültürü, s. 85 Ankara, 1969, s. 53-54, Mahmut Baloğları **Erzurum Kongresi,** Ankara 1968, s. 87-89; Avni Doğan, Kuruluş ve Sonrası, İstanbul 1964, s. 20; Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları,** Ankara, s. 287; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** İstanbul 1984, s. 186, 187; Yavuz Abadan, **Mustafa Kemâl ve Çetecilik,** İstanbul 1964, s. 64; M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** Ankara 1965, 2. kitap s. 8-11; Cevad Dursunoğlu, **Millî Mücadele Erzurum,** Ankara 1946, s. 107, 119, 120.

32 Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı,** s. 45.

33 Mehmet Arif, **Millî Mücadele Hatıratı, Anadolu İnkılâbı,** İstanbul 1969, s. 20; Falih Rıfkı Atay, **Babanız Atatürk,** İstanbul 1980, s. 63; Naşit H. Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı,** İstanbul, 1973, s.126; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, Sivas 1945, s. 139, Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli** C. I, İstanbul 1966, s. 281; Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyeti Temsiliye Üyeleri,** Ankara 1996, s. 98-102.

Levent Şahverdi Arşivi

olan Osman Nuri Bey, Kongre sonrasında Bursa'ya döndüğünde Mustafa Kemâl Paşa'nın bazı emirlerini 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e bildirdi. Bölgedeki hukuk kurumları, Sivas Hey'et-i Temsiliyesine bağlandı[34].

Bu arada, Bursa'ya geldikten sonra, Millî hareketi destekleyen ve Mustafa Kemâl Paşa ile sıkı ilişkiler içinde olan Albay Bekir Sami Bey, Ağustos 1919'da Hüdâvendiğâr valiliğine 10.000 kuruş maaşla tayin edilmiş olan ve millî mücadele hareketine pek sıcak bakmayan Nemrut Mustafa Paşa'nın valilik görevine Sivas Kongresi'nin hemen arkasından, 2 Ekim 1919 günü, son verdirir ve görevden aldığı Nemrut Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderilişini 3 Ekim 1919'da şu şekilde Bursalılara ilan eder:

"Vatan ve Milletin kurtulması uğrunda dünya tarihinin tanık olmadığı kahramanlıklar ile çarpışan kahraman islam ve Türk dünyasının aziz şehitlerine kırıcı bir dille hareket ederek saygı göstermede kusur eden Bursa valisi Mustafa Paşa, ortaya çıkacak üzüntü verici olaylara meydan bırakmamak ve şehit ruhlarına karşı vicdanî ve millî borcumuzu yerine getirmek üzere valilik görevinden el çektirilecek İstanbul'a gönderilmiş olduğu duyurulur[35].

Nemrut Mustafa Paşa'nın işten el çektirilerek İstanbul'a gönderilmesi, Bursa posta müdürünün şu telgrafı ile İstanbul'a duyurulmuştur:

"Refakatında bir inzibat memuru olduğu halde, tümenden şimdi telgrafhaneye gelen bir subay, valinin gerektiği için, hükûmet mevkiinden uzaklaştırıldığını ve bundan dolayı hiçbir tarafla haberleşmeyeceğini ve halef veya vekil atanıncaya kadar her ihtimale karşı adı geçenin haberleşmesini engellemek üzere muhabere odasını kontrolleri altında bulunduracağını söyleyerek işe başladı. 3 ekim 1919"[36].

Nemrut Mustafa Paşa, valilikten uzaklaştırılıp, İstanbul'a döndükten sonra, hakaret gördüğünü ve şahsi eşya ve paralarının gasb edildiğini ifade

34 Türk Kültürü, s.85. Ankara 1969, s.53-54 Mahmut Galoğlu Erzurum Kongresi Kadir Mısıroğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler,** İstanbul 1980, s. 165-180.
35 Kamil Erdeha, **Valiler...,** s. 337-338.
36 M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** Ankara 1959, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

ederek, bunların alınarak kendisine iade edilmesi hususunda Bâbıâli'ye bir dilekçe vermiş, Dahiliye Nezareti ise bu meselenin tahkikini emretmiştir. Ancak yapılan inceleme sonunda, Paşa'nın iddialarının doğru olmadığı anlaşılmıştır[37].

d. Redd-i İlhak Cemiyeti'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Haline Dönüştürülmesi ve Kuva-yı Millîye'nin Teşkili

Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nde alınan kararların, Misak-ı Millî sınırları içine giderek daha etkin ve bağlayıcı bir neticeye doğru gitmesi, Millî direniş teşkilatlarının daha da kökleşmesine ve birbirleri ile kaynaşmasına vesile olmuştu. Bu arada Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yanında, daha başka bazı cemiyetlerin de kurulduğu görülmekte idi. Mesela, İstanbul'da bir Karakol Cemiyeti meydana getirilmiş, bunu Anadolu'ya yaymak üzere de cemiyetin nizamnâmesi her tarafa gönderilmişti. Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yanısıra böyle bir cemiyetin kurulmasına gerek olmadığı tartışılmıştır. Nitekim, Bursa'da ve diğer bazı yerlerde, kısa bir süre için Karakol Cemiyeti'nin faaliyeti hissedilmiş ise de, fiilen teşkilatlanamamıştır[38].

Öte yandan Karakol Cemiyeti'nin teşkilinden ve "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilât-ı Umumîye Nizamnamesi"nin bastırılarak bütün orduya dağıtılmasından, Mustafa Kemâl Paşa'nın işin içinde olduğu kanaati hasıl olmuş, ancak, Mustafa Kemâl Paşa derhal böyle bir teşkilâtın içinde olmadığını, bütün kumandalara bildirmiştir[39].

Millî Mücadele'nin hukukî temellere oturtulması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilâtlanması ve Sivas'ta Hey'et-i Temsiliye'nin emrine girmesi ile Bursa'daki siyasî faaliyetler daha etkili bir konum kazanmıştır. Bu

37 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Zâlimane Bir İdâm Hükmü,** s. 227-229.

38 Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet,** İstanbul 1994, s. 70-79; Mesut Aydın, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetler,** İstanbul 1992, s. 29-40; Kazım Özalp, **Millî Mücadele,** I, s. 51.

39 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** I, 13; Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara, 1988, s. 3-19.

Levent Şahverdi Arşivi

gelişmeler doğrultusunda, Bursa'da da kısa bir süre sonra, Redd-i İlhak Cemiyeti (5 Ekim 1919), Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür[40].

Bursa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkez heyetinde şu isimler yer almaktadır:

1. Nasuh-zade Sadık Bey,

2. Urgancı Abdullah Bey,

3. Bursa Kadısı Tahir Efendi,

4. Dava Vekili Osman Nuri Bey,

5. Emekli Yüzbaşı Hacı Ahmed Bey,

6. Binbaşı Abdullah Bey,

7. Müderris Kara Yusuf Bey,

8. Müdafaa-i Hukuk Kâtibi Ahmed Muhtar Bey,

9. Mümtaz Şükrü Bey,

10. Gemlikli Necati Bey,

11. Mühuddin Baha Bey,

Cemiyetin Malî işleri ile de:

12. Müderris Ali Osman,

13. Fabrikatör Osman,

---

40 **Türk İstiklâl Harbi,** C. II. ks. 2 s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

14. Memduh-oğlu Cemil,

15. Karacabey Çiftliği sahibi Emin Bey ilgilenmekte idiler[41].

Bursa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş keyfiyeti ve faaliyetlerinin yoğunlaştırılması Sivas Kogresi'nden sonra, daha kapsamlı bir şekil kazandı Dava vekili Osman Nuri Bey'in bu hususta Mustafa Kemâl'e çektiği 12 Ekim 1919 tarihli telgraf aynen şöyledir:

Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Muhterem Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri:

1- Bekir Sami ve Harekât-ı Millîye Kumandanı Mehmed Ali Beyfendiler ile bil-iştirak dünden itibaren vazifeye mübaşeret edilmiş ve nizamnâmeye tevfikan teşkilâta başlanılmıştır.

2- Zamanın nezaketi ve müstaceliyeti hasebiyle aşağıdan yukarıya intihabat imkânı almadığından intihabatı idare etmek üzere nizamnâmeye tebean memleketin maruf ve erbab-ı hamiyetten müteşekkil olmak üzere Meclis-i Belediye, Ticaret Odası, Muallimler Cemiyeti, Türk Ocağı ve Çiftçiler Derneği ve Avcılar Kulübü, Cemiyet-ül müderrisin ve Dava Vekilleri Cemiyeti gibi memlekette mevcut kâffe-i müessesatı millîyenin ârası ile on kişilik bir heyeti merkeziye intihabı bugün ikmal edilecek ve esamisi bilâhere arzolunacaktır.

3- İntihabatın sureti icrasını âmir olan telgrafname-i âlilerin beş gün evvelsine kadar mercilerine tebliğ edilmemesi yüzünden münderecâtına kesp-i ıttıla edilmemiş ve henüz elde ettiğimiz 13 Eylül 1919 tarihli telgrafname-i âlileri bittetkik hükûmetin kongrede heyeti mahsusamız tarafından kabul edilen esasat dairesindeki tamimi medarı tatbik ittihaz ederek süratle intihabata sarfı mesai etmekteyiz.

4- Bursa'ya muvâsalattan beri Redd-i İlhak, Karakol vesaire nâmları

41 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadelede...** s. 189.

Levent Şahverdi Arşivi

altında aynı gaye ile hareket ve fakat muhtelif merkezlerden vürud eden birtakım teşkilâta müsâdif oluyorum. Hatta 10 Teşrin-i evvel 1919 tarihli Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti Reisi Hâcim imzasıyla gelen bir telgrafta ayın yirmisinde in'ikat edecek büyük kongreye bir telgrafname ile iki murahhasın izamı ve teşkilât nâmına diğer tedâbiri mühimmenin icrası bildiriliyor. Bu hal kumandanın muhtelif menâbiden verilmesi yüzünden birçok mehâziri daî olduğu umum Anadolu ve Rumeli'ye şamil olan Kongremizin takip ve kabul ettiği "her İslâm cemiyetin azasındandır" kaidesine muhalif ve matlup olan vahdet-i millîyeyi muhîl olduğu cihetle ehemmiyetle nazar-ı dikkati âlilerini celbederim. İttihâz edilecek diğer hususatı dahi peyderpey arzedeceğimi beyan ve Heyet-i Temsiliye âzayi muhteremesine derin hürmetlerimi tekrar ile emri Devletlerine intizâr eylerim Efendim[42].

Mustafa Kemâl, Osman Nuri Bey'in bu telgrafına karşılık, iki gün sonra şu cevabî telgrafını göndermiştir:

Bursa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Murahhaslarından Osman Nuri Beyfendiye,

1- Teşkilâtın tesri ve teşmili hususunda masruf olan himemâtı vatanperverânelerine arzı şükran olunur.

2- Redd-i İlhak ve sair gibi ayni maksadı mukaddesin doğurduğu millî cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nâmı altında birleşmiş olduğundan hepsinin mümessili oncak Heyet-i Temsiliyemizdir. Bu sebeple bu gibi münferit tebligâtın nazarı itibara alınmayacağı tabiidir. Pek muhtemeldir ki bu müracaatlar tadilât-ı ahîreden henüz haberdar olmayan, teşkilâtımızın hafî bulunduğu zaman netâyicinden olan bazı makâmın teşebbüsatıdır. Binaenaleyh efkâr-ı umumîyenin tenvir ve vahdeti millîyenin te'mini husûsunda rüfekâyi muhteremeleriyle hasr-ı mesai buyurulması ehemmiyetle rica olunur Efendim[43].

---

42 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** III, 14. basılış, İstanbul 1973, s. 1097.
43 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** III, 1098; **Türk İstiklâl Harbi,** C, II, ks. 2, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Mustafa Kemâl, bu telgrafında, Millî hareketin tek bir merciden yönetildiğini, onun da Hey'et-i Temsiliye olduğunu bildirerek İstanbul'un veya başka makamların emir ve talimatlarına itibar edilmemesi gerektiğini bildiriyordu. Nitekim aşağıda metni sunulan ve Bekir Sami Bey ile Balıkesir Kolordu Kumandanı Kazım Paşa'ya aynı gün gönderilen bir başka telgrafta da, Sivas Kongresi kararları mucibince, Anadolu'daki bütün müdafaa cemiyetlerinin, birleştirilerek, Hey'et-i Temsiliye emrine tâbi kılındığı ve vilâyetlerdeki cemiyetlerin bu yolda hareket etmeleri emredilmektedir. Telgrafın metni şöyledir:

K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerinin Bursa'da Kumandan Bekir Sami Beyefendi'ye Balıkesir Kolordu Kumandanı Kazım Beyfendi'ye Bursa'da Murahhas Osman Nuri Bey'den alınan telgrafnâmed Redd-i İlhak, Karakol ve saire nâmı altında muhtelif millî cemiyetlerin teşkilât ve icraâta devam eyledikleri hatta Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti Reisi Hâcim imzası ile ayın yirmisinde büyük bir kongreye murahhaslar talep olunduğu bildirilmektedir. Sivas Umumî Kongresi ile anı maksad-ı mukaddes uğrunda çalışan bilumum millî cemiyetler tevhit kılınmış ve bu sayede milletin gösterdiği birlik ve azm-ü irâde neticesi olarak vaziyet-i mesude-i ahîre tahassul eylemiştir. Henüz mukarrerattan haberleri olmadığı anlaşılan bu gibi kuva-yı millîyenin Trakya ve Paşaeli Cemiyeti'nin de mülhak olduğu ile doğrudan doğruya temas eylemeleri ve Sivas Kogresi nizamnâmesine tevfikân teşkilâtlarını tâdil ve teklifât ve mutalebâtlarını ancak Heyet-i Temsiliyemiz marifetiyle icra eylemeleri vatanımızın bu gün muhtaç olduğu vahdet ve intizamı dahilî nokta-i nazarında katî ve zaruri bulunduğunun lâzım gelenlere izahı ve keyfiyetin taht-ı temine alınması ve hükûmet-i merkeziyemizin selâmeti memleket namına matuf mesâi-i milliyesinde duçâr-ı sekte olmaması için kongre ve saire gibi içtimalara bugün lüzum olmadığının icap edenlere iblâğı ve neticenin iş'ar-ı kemâli ehemmiyetle istirhâm olunur.

Fuat Paşa Hazretleri'ne, Karaside K.O. 14 Kumandanı Kâzım Beyfendi'ye bildirilmiştir[44].

44 **Nutuk,P III, 1099; ATASE Başkanlığı Arşivi,** No 6/3324, kls. 389, Dos. H, 4, F. 1/8.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemâl.

Bursa'da Redd-i İlhak Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk adını aldıktan sonra ilçelerde de Müdafaa-i Hukuk şubeleri açıldı. 7 Ekim 1919'da Kirmasti (Mustafa Kemalpaşa), kasım ortalarında da Orhaneli ve Yenişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti faaliyete geçti. Yenişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aynı zamanda, kendisine bağlı 17 köyde şube teşkilatları kurdu[45].

Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulup, millî harekete hukukî bir çehre kazandırılırken, Anadolu'nun diğer şehirlerinde meydana getirilen Kuva-yı Millîye teşkilatı Bursa'da da teşkil edilmeye çalışılır. Gerçe daha Kuva-yı Millîye oluşturulmadan önce Bursa dağlarında bazı çeteler, silahlanıp düşman istilâsına karşı, ilk direnişi başlatmışlardır. Genelde, İstanbul Hükûmetleri tarafından idama mahkûm edilmiş olan bu çete reislerinin maiyetinde 20-30 silahlı adam bulunmakta idi. Bu çeteler arasında Kamber Çetesi, Aziz Çetesi, Kabaoğlu Çetesi ve Bilal Çetesi'ni saymak mümkündür. Bu çeteler, Kuva-yı Millîye teşkil edilince, dağlardan inip, hemen bu teşkilata katılacaklardır[46].

Bursa'da Kuva-yı Milliye, Mümtaz Şükrü, Teğmen Fuad ve Manastırlı emekli Binbaşı Mehmed Ali Bey'in ön çalışmaları ile teşkile başlanmıştır. Yeşil Caddesi'nde Karakol'un karşısında, içinde üç-beş çuval un ve tuz bulunan bir dükkanda zaman zaman bir araya gelen Bursa aydınları Redd-i İlhak Cemiyeti meyanında, Kuva-yı Millîye teşkilini de gündeme getirmekte idiler[47].

Bursalı aydınların, Gümülcineli İsmail Bey'i Bursa valiliğinden uzaklaştırmalarından sonra, Millî direnişçilerin, Hürriyet ve İtilâf taraftarlarına karşı, duruma hakim oldukları, bir bildiri ile bütün Bursalılara duyuruldu. İtilâfçı baskısının bertaraf edilmesinden sonra millî teşkilâtın kurulmasına geçildi. Sür'atle Bursa köylerine adamlar göndeildi. Mümtaz Şükrü Bey,

45 **Türk İstiklâl Harbi,** C. II, ks. 2, s. 37.
46 M. Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadele...,** s. 190.
47 **"Bursa", Yurt Ansiklopedisi III,** 1652.

Levent Şahverdi Arşivi

emrine verilen 10 kişi ile Çekirge'den Apolyont gölüne kadar olan köylerde Kuva-yı Millîye'yi meydana getirdi. Bursa bölgesinde teşkil edilen Kuva-yı Millîye'nin komutanlığına Manastırlı Emekli Binbaşı Mehmed Ali Bey getirildi[48].

Kuva-yı Millîye'nin kuruluşunda aktif görev yapan Mümtaz Şükrü Bey, hatırâtında, teşkilâtın kuruluş sırasında karşılaştığı bazı güçlükleri de dile getirmektedir. Mesela, bu çalışmalarını engellemek isteyen İtilâfçılar, kendisinin gezdiği köylerde namaz kılmadığını, herhangi bir dini davranışı bulunmadığını, bundan dolayı da arkasından "dinsiz Bolşevik" dediklerini dile getirerek, Bursa'nın doğusundaki köylerde yapılacak çalışmalarda Mudanya Müftüsü Hâfız Ahmed'in de görev yapacağını ve dinî vaazlar vereceğini söylediklerini ifade etmektedir. Böylece, Bursa'nın doğusunda Kızıklar Köyü'nden başlayarak bu taraflarda da Kuva-yı Millîye'yi teşkilâtlandırdıklarını bildirmektedir[49].

Bursa'da teşkil edilen Kuva-yı Millîye askerleri, diğer yerlerde olduğu gibi, genelde hapishanelerden çıkarılmış, şuradan buradan toplanmış, işsiz-güçsüz, cahil ve mâcera arayan kişilerden meydana gelmekte idi. Bir kısmı da sırf para elde etmek için teşkilâta girmişlerdi. Başlangıçta teşkilât da tam oturmadığı için, bunlarla ilgili bir hayli sorun ortaya çıkmıştı[50].

Öte yandan Kuva-yı Millîye'nin giderek adından söz ettirecek derecede kuvvetlenmesi ve Sivas'taki Hey'et-i Temsiliye'nin emrine girmesi, İstanbul hükûmeti için artan bir tedirginlik hali ortaya koymakta idi. Bunun için hükûmet Kuva-yı Millîye aleyhine harekete geçmekte gecikmedi. Balıkesir ve Bursa taraflarında, Kuva-yı Millîye'ye karşı silahlı mücadeleye girişen Anzavur'un çetesini destekleyen Damad Ferid Paşa hükûmeti, bu teşebbüsünde de başarı sağlayamamamıştır. Yunan işgalinden önce, Kuva-ı Millîye ve Hey'et-i temsiliye emrindeki millî kuvvetler Anzavur Ahmed'in isyanını bastıracaktır[51].

48 M. Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele....**, s. 20-21.
49 M. Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele....**, s. 23-24.
50 M. Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele....**, s. 24.
51 Kazım Özalp, **Millî Mücadele**, I, 50.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada, 2 Ekim 1919'da Damad Ferid Paşa kabinesi hükûmetten çekilmek zorunda kalmış yerine ise Ali Rıza Paşa hükümeti işbaşına gelmişti[52]. Bu hükûmet, Nemrut Mustafa Paşa'nın yerine, 11 Ekim 1919 günü, Ebubekir Hazım Bey'i ikinci defa Hüdâvendigâr valiliğine tayin etti[53].

Ebubekir Hazım Bey'in bu ikinci valiliği döneminde, Bursa ve Balıkesir vilâyetinde dahili karışıklıklar, önemli boyutlara varmıştı. Özellikle Karacabey kazasında, Çerkez, Gürcü ve Arnavut grupları yılların biriktirdiği ve Bursa valileri ile Karacabey kaymakamlarının, taraf tutmaları sonucu, bazen Çerkezler, Arnavutlara, bazen de Arnavutlar, Gürcü ve Çerkezlere üstünlük sağlamışlardır. Son olarak Karacabey kaymakam vekilliğine tâyin edilmiş bulunan Arnavut asıllı Ziya Bey'in tarafgirâne hareketleri Çerkezlerle Arnavutları birbirine düşürmüş, çıkan kavgada birçok kişi öldüğü gibi, pek çok mal ve eşya da yağmalanmıştır. Bunun hemen arkasından Kirmasti'de de Arnavutlar ile Çerkezler arasında, Karacabey olaylarına benzer gelişmelerin vuku bulabileceği, Bursa valiliğine ihbar edilmiştir. Vali Ebubekir Hazım Bey, 56. Tümen Komutanı, Albay Bekir Sami Bey ile durumu müzakere ederek, sür'atle bölgeye asker sevkedildiği gibi, kendileri de bizzat Kirmasti'ye gelmişler, çevreden de birkaç müfreze takviye asker sevkinde bulunmuşlardır[54]. Eşkiya reislerinden olan Çerkez Davut başta olmak üzere, pek çok kişi aman diledi ve mahkemeye sevkedildi. Alınan tedbirler sonucu Kirmasti'de beklenen hadiselerin vuku önlenmiş oldu[55].

Bu başarıdan sonra, Balıkesir ve İzmit sancaklarının dahilî güvenliği de, Bursa valisi Ebubekir Hazım Bey'e verildi[56].

---

52 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları,** İstanbul 1982, s. 11; A. Memduh Turgut Koyunoğlu, **İznik ve Bursa Tarihi,** s. 215; İlk tayini 12.12.1918'dedir. 19 Mart vazifesinden ayrılmıştır. Kamil Erdeha, **Valiler...,** s. 342.

53 İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** P C. IV, İstanbul 1973, s. 462; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** C. II, Ankara 1968, s. 36; M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** Ankara 1965, s. 50.

54 Fahri Görgülü, **Yunan İşgalinde Kirmasti (Mustafa Kemâl Paşa), Mustafa Kemâl Paşa,** 1960, s. 82, 83.

55 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Zalimane Bir İdam Hükmü,** s. 214-216; K. Erdeha, **Valiler...,** s. 342-343.

56 K. Erdeha, **a.g.e.** s. 343.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Sivas'ta çalışmalarını tamamlayan Hey'et-i Temsiliye'de, yapılacak seçimlerden sonra, Meclisin, İstanbul'da toplanıp toplanmayacağı uzun tartışmalara konu olmuş, özellikle Kazım Karabekir ve Rauf Orbay Paşa'lar, önce Meclis'in İstanbul'da çalışmalara başlamasını, ancak işgal kuvvetleri buna mâni olursa, mebusların Anadolu'ya geçerek, çalışmalarını sürdürmelerini istemişlerdir. Bu tartışmalar devam ederken, İstanbul'dan Anadolu'ya geçecek olan mebusların Bursa'da toplanmaları ve Millî Meclis'in Bursa'da açılması müzakere edilmiştir. Ancak, dahilî olaylar ve İstanbul'da meclisin erken basılması sonucu, meclis, Hey'et-i Temsiliye'nin hazır bulunduğu Ankara'da açılmıştır[57].

Vali Ebubekir Hazım Bey, dört ay kadar valilik görevinde kaldıktan sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde yapılan bir değişiklik sonucu, İstanbul'a çağrıldı ve Dahiliye Nazırlığı görevine getirildi (8 Şubat 1920)[58]. Yerine ise Keşfi Bey Bursa vâlisi oldu[59].

Keşfi Bey'in Bursa valiliğine atanması, Meclis'in burada açılmasını düşünen Millî Mücadele liderleri arasında büyük tepkilere yol açtı[60]. Nitekim Mustafa Kemâl Paşa, Rauf Bey'e yazdığı bir mektupta buna şiddetle karşı çıkıyordu. Nihayet kolordu ve tümen komutanlarına gönderilen talimatlarda, İstanbul hükûmetinin yaptığı işler eleştirilirken, Bursa valiliğine yapılan bu tayin olduğu bildirilmekte idi[61].

Vali Keşfi Bey, Bursa'da iki aydan daha az bir süre ancak kalabildi. Onun valilik döneminde selefi olan Ebubekir Hazım Bey'i dirayetli idâresinde, bastırılan Arnavut-Çerkez çekişmesi, yeniden ortaya çıktı ve Anzavur Ahmed Bey'in ayaklanması bölgede önemli bir dahilî hadise haline geldi. Ayaklanmanın, özellikle başta İngilizler olmak üzere dış destekle genişleme istidadı göstermesi üzerine, 3 Nisan 1920 günü, Mustafa Kemâl'in yayınladığı bir bildiri doğrultusunda harekete geçen 56. Tümen

57 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni,** Yay. İsmet Bozdağ, İstanbul 1993, I, 282-284.
58 2.4.1920 tarihine kadar bu vazifede kalmıştır.
59 K. Erdeha, **Valiler...,** s. 344.
60 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** III, s. 1205.
61 K. Erdeha, **Valiler...,** s. 344-345; **Nutuk,** III, 1207.

Levent Şahverdi Arşivi

Komutanı Bekir Sami Bey, 3 Nisan 1920 günü, Vali Keşfi Bey'i görevinden alarak İstanbul'a yolladı ve Vali Vekilliği görevini üzerine aldı[62].

Bekir Sami Bey'in vali vekilliği zamanında Bursa bir yandan Anzavur tehlikesi ile ciddi bir biçimde karşı karşıya kalırken, İtilâf Kuvvetleri'nin İstanbul'u işgal etmeleri de, Bursa'da bazı mühim gelişmelere neden oldu. Daha Keşfi Bey'in valiliği zamanında işgal edilen İstanbul'da, Salih Paşa hükûmeti, Anadolu ile bağlantısını yitirmişti. Çünkü Mustafa Kemâl, işgal altındaki İstanbul ile yapılacak görüşmelerin bir yarar sağlamayacağını anlamıştı. Bunun için, işgalin aynı günü, Anadolu ile İstanbul'un bütün haberleşmesinin kesilmesini istemişti[63].

Salih Paşa, muhaberenin kesilmesi üzerine şaşkına dönmüştü, Anadolu ile ilişki kurmak üzere Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, bir İngiliz torpidosu ile Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya, 19 Mart 1919 tarihinde bir talimat gönderdi. Bu talimatta, Anadolu'daki bütün ordu birliklerinin, İstanbul hükûmetini tanımaları istenmekte idi. Oysa, bu talimattan bir gün önce Yusuf İzzet Paşa Anadolu ile İstanbul'un bağlantısı kesildiği için görevinden ayrılmıştı. Bu talimat üzerine, hemen Anadolu'daki kumandanlar ile görüşmeye başladı. İlk önce Konya'da bulunan 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ile anlaştı. Ancak, Yusuf İzzet Paşa'nın iki tümenine kumanda eden Bekir Sami ile Kazım (Özalp) Beyler uyarıldılar[64].

Bu arada, Anzavur Ahmed'in Bandırma'ya doğru ilerlemesi üzerine, mevcudu iyice azalmış bulunan Kolordu Karargâhı'nı alarak Bursa'ya gelen Yusuf İzzet Paşa'nın Millî hareket aleyhine çalışmaları da su yüzüne çıkmakta idi. Yolda iken emrini dinlemeyen 172. Alay Kumandanı Yarbay Kasap Osman Bey'i tutuklayarak, asmak için, yanında Bursa'ya getirdi. Bursa'da subaylar Yarbay Kasap Osman'ın asılmasına karşı çıktılar. Yusuf izzet Paşa da, Bekir Sami Bey'in çalışmalarını engellemeye başladı.

---

62 K. Erdeha, **a.g.e.,** s. 347-348.
63 **Nutuk,** I, 413-414.
64 Ali Fuad Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** İstanbul 1953, s. 321-331.

Levent Şahverdi Arşivi

Durum Ankara'ya intikal ettirilince, Mustafa Kemâl, derhal Ankara'ya gönderilmesini, gelmek istemezse, zorla getirilmesini emretti[65].

Vali vekili Bekir Sami Bey usûlüne uygun bir şekilde, Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'yı Ankara'ya göndermeyi başarmıştı[66]. Ancak bu tarihten sonra da, Anzavur Ahmed'in Bursa üzerine olan tehdidi giderek artmaya başlamıştı[67].

e. Ali Fuad (Cebesoy)'un Bursa'ya Gelişi ve Bursa Ulemasının Verdiği Fetvâ

Yunan işgalinden önce, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın Bursa'ya gelmesi de başlı başına önemi haiz bir millî hadise olmuştur. Çünkü 5 Nisan 1920 günü, Damad Ferid Paşa'nın yeniden sadrazam olması[68] ve şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'den "Kuva-yı Millîye mensuplarının katli vaciptir" diye fetva alıp, bunu uygulamaya kalkışması, Batı Cephesi'nde ciddî bir teftişin yapılması gerekliliğini zorunlu kılmıştı[69]. Bundan dolayı Ali Fuad Paşa 19 Nisan 1919 günü Bursa'ya geldi[70].

Ali Fuad Paşa, birinci iş olarak Bursa'nın ve Bursa çevresindeki askerî birliklerin vaziyetini yakından görmek, eksikliklerini öğrenmek ve Anzavur Ahmet ayaklanmasını bastıran genç subayları yakından tanıyarak, mükâfatlandırmak, ikinci olarak da, Bursa'nın bir medrese şehri olduğu göz önünde tutularak, Şeyhülislâm Dürrîzade Abdullah Efendi'nin yukarıda sözü edilen fetvasına karşı Bursa müderris ve ulemasından karşı bir fetva almak amacına yönelik idi[71]. Ali Fuad Paşa'nın Bursa'daki bu çalışmaları kendi hatıratında kısaca şu satırlarla ele alınmaktadır:

---

65 **Türk İstiklâl Harbi,** C. II, Ks. 2, s. 103.
66 Fuad Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** s. 222.
67 Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,** İstanbul 1942, s. 107-108.
68 Enver Behnan Şapolya, **Kuva-yı Millîye Tarihi,** Ankara 1957, s. 38; Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler,** İstanbul 1939, s. 218; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,** C. II, İstanbul 1970, s. 232.
69 Mustafa Fehmi Gerçeker, **Karacabey'den Ankara'ya,** Ankara 1982, s. 27; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali,** C. I, s. 82.
70 Ali Fuad Cebesoy, **Millî Mücadele...,** s. 355; K. Erdeha, **Valiler...,** s. 352; **Nutuk,** I, 240.
71 K. Erdeha, **Valiler....,** s. 352.

Levent Şahverdi Arşivi

"21-22 Nisan gecesi, seksen kadar hoca efendi, vali ve kumandanın daveti üzerine Bursa Belediye Dairesi'nin büyük salonunda toplanmışlardı. Bekir Sami Beyle (vali vekili ve kumandan) ben de içtimâda hazır bulunuyorduk. Gündüz hoca efendilerden ekserisini ziyaret etmiş, hepsinden yardım edeceklerine dair söz almıştık. Kürsüye çıkarak kendilerine bir kere daha vaziyeti anlattım. Heyet-i Temsiliye'den gelen telgrafı da okudum. Bunun üzerine müzakereler başladı. Birkaç saat kadar sürdü ileri sürülen mütâlaalar toplanmış, tam bir mutabakat hasıl olmuştu. Karar ittifakla verilecekti. Yanımda bulunan Bekir Sami Bey'e:

– Bursa ulemasından ben esasen bunu bekliyordum, dedim Tam bu sırada genç bir hoca birdenbire ayağa kalktı:

– Hakikat sizin bildiğiniz gibi değildir! dye bağırdı. Sonra bugün İstanbul'dan geldiğini, bir gün evvel de huzur-u şâhaneye kabul edildiğini, Padişah tarafından millete selâm getirdiğini söyledi ve şunları ilave etti:

– Ne Padişahımız efendimiz ve ne de hükûmet esir bir vaziyette değildir. Bizzat bu hakikatı efendimizin ağzından işittim.

– Salon birdenbire karıştı. Bazı zevat müteredditbir vaziyet aldılar? Yüzlerde endişe alâmetleri okunuyordu. Bütün emekler boşa mı gedecekti? O günlerde Entelicans Servis'in birtakım ajanları, hoca kılığına sokarak Anadolu'ya gönderdikleri hatırıma geldi. Acaba bu genç de onlardan biri olamaz mıydı? Kaybedilecek zaman yoktu. Derhal yerimden fırladım:

– Yerinden kıpırdayım deme, karışmam! diye bağırdım. Sonra iki polis çağırarak hocayı yakalamalarını emrettim. Neticenin nereye varacağını merakla bekleyen ulemaya da bugünlerde hoca kıyafetine giren birtakım hainlerin Bursa'ya geldiklerini ve bir kısmının yakalandığını söyledim. Hoca, polislerin elinden kurtulmaya çalışıyordu. Yaverim İdris Çora'ya:

– Bu adamın üstünü başını arayınız! emrini verdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece bir harekete intizar etmeyen genç, birden yaşırdı. Sonra üstünü aratmak istemedi. Fakat inkıyâd etmekten başka çare olmadığını çabuk anladı.

Hocanın iç ceplerinden çıkan birçok vesika arasında İngiliz polisi emrinde bulunan Yüzbaşı Benetti'nin imzasını taşıyan bir de mektup vardı. Bundan İngiliz polisinin ücretli bir memuru olduğu anlaşılıyordu. Bursalı olmadığı ve şehre yeni geldiği de tahakkuk etmişti. Kendisinin divân-ı harbe verilmesini emrettim.

Sukûnet iade olunmuştu.

– İşte muhterem ulema, dedim. Sizin haklı kararlarınıza muhalefet etmek isteyen bu adam, vatanımızı parçalamak isteyen İngilizlerin memurudur. Artık tereddüde mahal yoktur. Kararınızı bekliyorum.

İçtimâda hazır bulunanların yüzlerindeki tereddüt ve endişe silindi. Hoca efendilerin en yaşlısı:

– Hakkınız var, diyerek meseleyi tekrar ele aldı. Biraz evvel verilmiş olan kararları bir kâğıt üzerine şu mealde tespit etti:

"Esarette bulunduğu muhakkak olan fetva emininin fetvasıyla Padişah iradesinin mutaber olamayacağı muhakkaktır. Cümlemiz bu kanaattayız."

Hoca Efendiler, birer birer gelerek kâğıdın altını imzaladılar vè sonra bana verdiler. Hepsine teşekkür ettim. Gecenin geç saatlerinde fırka karargâhına döndük. Keyfiyeti Ankara'ya bildirdim. Heyet-i Temsiliye bu hükmü her tarafa tâmim ederek yanlışlığın önünü kısmen aldı[72].

İstanbul'un işgali üzerine, başkent ile ilişkileri kesilen Anadolu şehirleri idarî bakımdan doğrudan Ankara'da bulunan Hey'et-i Temsiliye'ye

72 A. Fuad Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** s. 355-356.

Levent Şahverdi Arşivi

bağlanmıştır. Nitekim 23 Nisan 1920'de Ankara'da Millet Meclisi'nin çalışmaya başlamasıyla gerekli tayin ve görevlendirmeler de artık meclis marifetiyle gerçekleştirilmeye başlandı. İşte Meclis'in açılışından bir gün sonra, Mustafa Kemâl Paşa, Hacım Muhittin Bey'i Bursa valiliğine tâyin etti[73].

Hacım Muhittin Bey, fevkalâde yetkilerle Bursa valiliğine tayin edilmişti. Mustafa Kemâl'in meclisinin açılışının hemen ertesi günü, Hacım Muhittin Bey'i, böyle olağanüstü yetkilerle Bursa valiliğine tayin etmesi, onun bu şehre verdiği önemi açıkça göstermektedir.

Hacım Muhittin Bey, valiliği döneminde, 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey ile uyum içinde çalışarak Bursa'da Kuva-yı Millîye ruhunu canlı tutmayı başarmıştır. Nitekim bu iki devlet adamının ciddî çalışmaları sonucunda, çevresinde sürekli isyan ve mücadelelerin vuku bulduğu Bursa bir ayaklanma bölgesi durumuna düşmekten kurtarılmıştır[74].

Bu dönemde Bursa'da iki önemli vak'a vücuda gelmiştir. Biri Çerkez Ethem'in Bursa'yı ziyareti, diğeri de, İngilizlerin Mudanya ve Gemlik'e asker çıkarmalarıdır[75].

Yunan kuvvetlerinin Bursa kapılarına dayanması üzerine, Millî Mücadele'nin ilk valisi olan Hacım Muhittin Bey, 8 Temmuz günü İnegöl'den Eskişehir'e, oradan da Ankara'ya gelerek, milletvekilliği görevine geri döndü. Albay Bekir Sami Bey ise, Ali Fuad Paşa'dan boşalan 20. Kolordu Kumandanlığına tayin edildikten sonra, Bursa'nın savunulmadığı iddia edilerek mecliste yoğun tartışmalar yaşanması üzerine, kendisine bir daha askerî görev verilmedi[76].

---

73 Şerafettin Turan, **Balıkeşir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları,** Ankara 1967, s. 257.

74 K. Erdeha, **Valiler...,** s. 354-355.

75 Bu iki hadise de aynı başlıklar halinde incelenecektir.

76 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** III, s. 38-45; Eserlerde Kumandan Bekir Sami Bey olarak geçen bu zat Bekir Sami Günsav'dır, Diplomat olan Bekir Sami (Kunduk) Bey'den ayırt edilmesi gerekir. Ayr. bkz. Kemâl Atatürk, **Nutuk,** C, I, İstanbul 1973, s. 13; İsmail Hakkı Uluğ, **Atatürk'ün Çizdiği Portreler,** İstanbul 1968, s. 57, 58, **Nutuk'un İçinden,** Yay. hz. H. Adnan Önelçin, İstanbul 1981, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE İLK KURŞUN VE DÖRTYOL'UN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTULUŞU

Dr. Kemal ÇELİK*

a. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi Öncesinde Dörtyol'un İşgaline Yönelik Bazı Gelişmeler:

I. Dünya Savaşı Öncesinde, Osmanlı Devleti'ne karşı tertiplenen en önemli Ermeni İsyanları'ndan biri de Adana ve havalisinde cereyan eden 1909 yılı Adana Ermeni Olayları (1909 Adana Ermeni İğtişaşı)'dır. Dörtyol, bu isyan olaylarının merkezi durumuna getirilmiştir. O sıralar, Osmaniye (Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı) ve Dörtyol'da Ermeni delegesi (murahhası) olan Episkopos Mrg. Muşeg (Moucheg), isyan hareketlerini başlatmak üzere, maiyyetine aldığı 15-20 kadar Ermeni komitecisi ile Osmaniye ve Dörtyol'dan başlayarak, Adana Vilâyeti'nin bütün sancaklarını dolaşmış, o dönemde, Ermeniler'in en kalabalık olduğu ve en tehlikeli isyancı Ermenilerle meskûn hale getirilmiş olan Dörtyol'da, Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı kalmaya çalışan bir kısım Ermeniler'e de nutuklar çekerek, onları da kışkırtmış ve ayaklanmaya teşvik etmiştir. Epikopos Muşeg, Avrupa devletleriyle de işbirliği yaparak, Kıbrıs Adası'nın kuzeyinde ve tam karşı kıyısında yer alan Dörtyol'un iskelesine binlerce silâh ile çok miktarda cephane çıkarmış, Müslümanlar'ın kendilerini kesceğine inandırdığı Ermeniler'i, silâh satın almaları konusunda zorlamıştı. At üzerinde, ellerinde Ermenistan bayrağı taşıyan maiyyeti ile dolaşan Muşeg, Kafkas Ermenileri'nin sembolüne benzer şekilde, üç köşeli belirgin işaret taşıyan, kalpaklı, ayakları dizlikli, tek tip elbise giyinmiş *"postallı"* adı verilen 300'den fazla milis askerini, Amerika ve Rusya'da eğitim almış Ermeni fedâisi subaylar eliyle, dağlarda talîmler verdirerek yetiştirmişti. Muşeg, köylerdeki Dörtyol'daki *"beylik"* araziyi Ermeni halkı arasında taksim etmiş, her bahçeye hudut işaretleri konuyormuş gibi gös-

* Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

Levent Şahverdi Arşivi

tererek, kademe kademe *"piyade istihkâmları"* kazdırmış, bazı yerlere kilisenin ortasından tüneller açtırmıştı. Dötyol iskelesinde inşa ettirdiği 400-500 metre uzunluk ve aynı endeki kışlaların etrafını da istihkâmlarla çevirtmişti. Adana Vilâyeti'ne bağlı diğer bazı yerlerde de Ermenitan'ın bağımsızlığını temsil eden piyesler oynatılıyordu[1].

Böylece, Kilikya'da başlatacağı isyanın hazırlıklarını yapan Muşeg, Adana'ya giderek, Ermenilerle Türkler'in arasını açmaya yönelik kışkırtıcı hareketlere başladı.

Osmaniye Mutasarrıfı Mehmed Asaf Bey, Muşeg'in, İstanbul gazetelerine verdiği yalan ve uydurma haberlerin ne derece gerçek dışı olduğunu ortaya çıkardığından, Muşeg önce Kıbrıs'a, oradan da Mısır'a kaçtı. O sıralarda, bu kez Adana'da, Taşnak liderlerden olup, şiddet hareketlerini kışkırtmakla ün kazanan Gökdereliyan Karabet ve Çallıyan Karabet ortaya çıkarak köyleri ve kazaları dolaşmaya başladılar. Dörtyol'un, Dersak adındaki papazı, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Dörtyol İskelesi'nde Fransızlar'a casusluk yaptığı için idam edilmiş olan Hınçak Karabet İskender ve Bedros Paşa da bu çalışmalara katıldılar. Ermenilerle Meskûn hemen her köyde, evlerin altından birbirine bağlı tüneller açıldı. Gizlenmek için kuyular kazıldı. Her kilisede çeşitli silâhlar yapıldı. Su borularından mükemmel denilebilecek toplar döküldü. Birçok yer silâh deposu ve cephane fabrikası haline getirildi. Adana'nın merkezinde ve havalisinde düzenlenen mitinglerde, İslâm Uleması'nın sarıkları başlarından zorla çıkarılarak kirletildi. İskenderun'daki İngiliz Konsolosu Ermeni bozması olan Mösyö Katoni de, Ermeniler'i kışkırtmakta idi. Tam o sıralarda, Adana'da iki Müslüman- Ermeniler tarafından katledildi. Bir başka bilgiye göre de, karısını kaçırdıkları iddiası ile, bir Ermeni tarafından vuruldular.

1 Daha geniş bilgi için bk. Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,** (Yay. Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), T.T.K., Ankara 1982, s. 6-9.; *"Ermeniler ne kadar nutuk çekip, şiir okuyor ve silâhlandırılıyorlarsa, Türk halkı da bir o kadar kaygı ve telâşa kapılıyordu. Türkler, Ermeniler'in emellerinde ve onları kışkırtmak için çok çalışan Hınçak ve Taşnak derneklerinin onlara yaptıkları vaazlarında, Türkler'den intikam almak ve –Türk soyunu yeryüzünden silmek– amacının varlığını seziyorlardı. Aynı zamanda, Mersin'deki Gregorian Ermeni Piskoposu Muşeg'in davranışlarından da kaygılanıyorladı. Bu piskopos, tüm bölgeyi, özellikle Adana ve dolaylarını dolaşarak Ermeniler'i silâhlanmaya üsteliyor, onlara silâh satarak ticarî kâr sağlıyordu".* Bk. Salâhi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909), Belleten,** C. LI, Sayı: 201'den ayrı basım, T.T.K., Ankara, s. 28-30.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca; İslâm cemaatin saydığı bir hocanın tenasül uzvu kesilip, üzerine kendi kanıyla bir haç çizilmiş ve ağzına verilmişti. İşte bu olay ayaklanmaya yol açtı. Olayların baş müsebbibi durumundaki Gökdereliyan Karabet ve çetesi, Hükûmet kuvvetlerinin elinden kaçmayı başardılar. Ermeni isyancılar. Vilâyet tarafından gönderilen kuvvetlere, mahallelerinde kurdukları barikatlardan, aynı anda ve topluca ateş açtılar. Çok sayıda jandarma ve polis şehit edildi. Bunun üzerine, silâhlarını kapan Türkler de Ermeni Mahallesi'ne yürüdüler. Bu arada, Süleymanlı (Zeytûn) ve Saimbeyli (Haçin) ile Vilâyetin diğer yerlerinden gelmiş olan Ermeniler, Dörtyol'da toplanmaya ve karşılaştıkları Müslümanlar'ı öldürmeye başladılar. Adana'da başlayan olaylar, Bahçe, Maraş, Tarsus, Payas, Saimbeyli, Erzin, Dörtyol ve bütün bölgeye süratle yayıldı. Bu olaylar, 14-27 Nisan 1909 (1-13 Nisan 1325) tarihleri arasında onüç gün devam etti. Olayların devam ettiği günlerde, Fransız, İngiliz ve Amerikan zırhlıları, İskenderun ve Mersin limanları önünde gösteri yaparak, Ermeniler'e yardıma başladılar. İsyan, İstanbul'a –Dahiliye Nezâreti'ne– haber verilmiş, fakat, 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325)'da, Sultan Abdülhamit II. tahttan indirilerek, yerine Sultan Mehmed Reşad tahta oturtulmuş ve böyle önemli bir değişikliğin cereyan ettiği bu günlerde, hemen hiç kimse bu isyan hareketiyle pek ilgilenmemişti. 27 Nisan 1909'da, Osmanlı Hükûmeti'nin gönderdiği birkaç gemi ile, İskenderun ve Mersin'e asker çıkarılarak olaylar bastırılmıştı[2].

Bu olayları kışkırtanlar Adana'daki Ermeni kilisesi ve piskoposları idi. Türkler'e gelince; Ermeni çetecilerinin daha önce içtikleri yemin gereğince, Nisan 1909'da Müslümanlar'ın katliâma tâbi tutulacağına inandıklarından, eline silâh geçirebilen her Müslüman, Ermeniler'e karşılık vermeye başlamıştı. Avrupa basını ise, daha önce yaptığı gibi, bu kez de olayları saptırmış, *"Türkler'in, Ermeniler'i imha ettikleri yolunda"* gerçek dışı yayınlar yapmıştı. Ermenilerle Türkler arasındaki düşmanlıklar I. Dünya Savaşı sırasında da devam etmiş, bunun sonucunda Osmanlı Hükûmeti'nin mecbur kaldığı Emeni tehciri kararı üzerine, yörede bulunan çok sayıda Ermeni de, Suriye ve Lübnan'a göçettirilmişti.

---

2 Mehmed Asaf, **a.g.e.,** s. 9-16.; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.,** s. 31-38.

Levent Şahverdi Arşivi

b. Dörtyol'un İşgali ve Millî Mücadele'de İlk Kurşun

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben, yöreden göçettirilen Ermeniler'in, Fransızlar desteğinde geri döneceği ve yöreyi işgal edeceği söylentilerinin yayılması, yukarıda belirttiğimiz dehşet verici olayları yaşayan ve bu Ermeniler döndüğü takdirde aynı dehşeti bir kere daha yaşayacağının bilincinde olan, Türk halkını endişeye sevketmişti. Bu endişe, ne yazık ki, boşa çıkmamış, olaylar istenmeyen bir biçimde gelişmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Fransa, Ermeni gönüllüleri ile bir mukavele imzalamış, buna göre, vatanları kabul ettiği tehcir bölgelerine ilk olarak girme imtiyazını vermişti. I. Dünya Savaşı sona erince, Fransız Generali Hamelin, Fransız Doğu Lejyonu (Legion d'Orient)'nu bizzât ikiye ayırmış, Suriye'de ikamete mecbur ettiklerine *"Suriye Lejyonu"* adını vermişti. General Hamelin, Doğu Lejyonu'ndan kalan kuvvetlerden üç Ermeni bataryası meydana getirmişti. Bunlardan biri İskenderun–İslahiye, ikincisi Toprakkale–Dörtyol arasına, üçüncüsü ise, Mersin'e yerleştirilmiş, bölüklere ayrılarak Tarsus, Pozantı ve Adana çevresine dağıtılmıştı. Adana ve çevresindekiler, *"Ermeni Lejyonu"* adı ile Albay Romieu'nun emrine girmişti. Romieu, 15 Kasım 1918'de, Fransa Harbiye Nezâreti'ne müracaatla, emri altındaki birliğin Kilikya'ya intikalini ve Kıbrıs'ın, ikmal merkezi olmasını resmen istedi. Ayrıca; bu birliği İskenderun limanına çıkaracağını ve buradan Toroslar'a doğru ilerleyerek, Kilikya'yı kontrolü altına alacağını belirtmişti. Bu teklife, Fransa Başbakanı Clemenceau yerine, İngiliz Generali Allenby'den olumlu cevap geldi. Ermeni Lejyonu'nun ilk birlikleri 22 Kasım 1918'de, St. Bricue adındaki Fransız gemisine bindirildi ve İskenderun'a doğru yola çıktı. Romieu'ya bağlı Doğu Lejyonu'nun son birliklerinin de en geç 20 Aralık 1918'de İskenderun limanında olacağı plânlanmıştı[3]. Gerçekten de, o sıralar Adana Vilâyeti'ne bağlı bir kaza merkezi durumundaki Dörtyol, yörenin ilk işgal edilen şehirlerinden biri oldu. Bu arada, 9 Kasım 1918'de, İskenderun on onbeş kişilik bir İngiliz

3 E. Brémond, La Cilicie En 1919-1920, Paris 1921, s. 6-10.; P. Du Véou, **La Passion de la Cilicie 1919-1922,** (Çev.: Reşat Gögen, Kilikya Fâciaları adıyla basılmamış daktilo metni), Paris 1937, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

müfrezesi tarafından işgal edilmiş[4], 11 Kasım 1918'de, halkın, erzak deposu önünde birikmesini bahane eden, Fransızlar'ın Coutelas Torpidosu Komutanı David Beauregard, Türk memur, polis ve jandarmalarının, İskenderun'dan hemen ayrılmalarını istemişti[5]. Çok geçmeden, İngilizler, Osmanlı Hükûmeti'nden, yörenin işgaline zemin hazırlayacak yeni taleplerde bulunmuşlar, *"Kilis–İslahiye hattının güneyinde ve Misis tren yolu boyunda bulunan Türk askerlerinin, 1 Aralık 1918'e kadar, Ceyhan Nehri'nin batısına çekilmesini, her çeşit silâhlarını teslim etmelerini ve bu kuvvetlerin terhisini"*[6] istemişlerdi. Nihayet, 11 Aralık 1918'de, Dörtyol'u işgal eden Fransızlar, bu işgalde dörtyüz Ermeni'den oluşan bir Fransız taburundan faydalanmışlardı. Bu işgal birliğine bağlı erler, Türkler'e ait oniki evi basarak eşya ve paralarını gaspetmiş, bir kadını boğazından yaralamış ve Osmanlı jandarmasını kasabadan çıkarmışlardı[7].

İşte, Ermeni şiddet hareketlerinin daha önceleri Türkler arasında yol açtığı hoşnutsuzluk, Ermeniler'in, Fransızlar desteğinde, bölgeyi işgal edeceği söylentilerinin yayılması ve gerçekten de, Fransızlar'ın, işgal sırasında, Fransız askerî üniforması giydirdikleri Ermeniler'e, işgal kuvvetleri arasında yer vermeleri ve bunların işgalle birlikte hakaret, gasp ve yaralama olaylarına girişmeleri, Türk ve Müslüman halkın, Ermenilerle birlikte, Dörtyol, Adana ve havalisini işgal eden Fransızlar'a da sert tep-

---

4 **Harb Tarihi Vesîkaları Dergisi (H.T.V.D.),** Sayı: 29, Ankara (Eylûl) 1959, Vesîka No.: 754.; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** Gnkur. Basımevi, Ankara 1962, s. 62.

5 **H.T.V.D.,** Sayı: 30, Ankara (Aralık 1960, Ves. No.: 763.

6 **H.T.V.D.,** Sayı: 31, Ankara (Mart) 1960, Ves. No.: 780.; Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.,** s. 64.

7 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, B.E.O., Mühimme,** No.: 340957.; *"Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Şube: 2 Numro: 10292.*

Maruz-ı Çaker-i Kemineleridir.

11/12/34 tarihinde üç zabit kumandasında ekserisi yerli firarî Ermenilerden mürekkeb olmak üzere Fransız askerî üniformasını lâbis dörtyüz neferlik bir müfrezenin Dörtyol Kasabası'na geldikleri, oniki haneyi basarak eşya ve para gasb ve bir kadını boğazından cerh Jandarmayı kasabadan ihraç ettikleri İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir.

Tahliye ettiğimiz Adana Vilâyeti'nin işgaline İtilâfçıların hazırlandığını ve buna mani olmayı temin edecek tedabirin ittihazını 10/12/34 tarih ve 11439 numrolu arizam ile istirham etmiştim. Mütarekenâme ahkâmına muhalif olan bu vak'a hakkında teşebbüsât-ı lâzime icrasının ve bu kabil Ermeni firarîlerinin işbu menatıka adem-i idhalinin ve memurin-i mülkiyemizle jandarmamızın tahliye olunan mahallerde emniyetle iş görebilmelerini kâfil-i tedabir teminine taalluk eden İrâde-i Sadâret-penahileri arz ve istirham olunur. Ol-bâbda emr-ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir. Fi 12 Rebiü'l evvel sene 1337, fi 14 Kânun-ı evvel sene 334 (1818).

Harbiye Nâzırı namına

Müsteşar-İmza bk., ***H.T.V.D.,*** Sayı: 33, Ankara (Eylül) 1960, Ves. No.: 823.

Levent Şahverdi Arşivi

kiler göstermesine yol açmıştır. Fransızlar, işgali takiben, daha önce Suriye ve Lübnan'a göç ettirilen Ermeniler'i, Dörtyol'a ve yörenin diğer şehirlerine naklederek, yerleştirdiler. Az zamanda, Dörtyol'a yerleştirilen Ermeniler'in sayısı oniki bin kişiye ulaştı[8].

Kısa zaman sonra, Dörtyol ve yakınlarına yerleştirilmiş olan sivil Ermeniler de, Fransız İşgal Kuvvetleri'nden cesaret ve destek alarak, Dörtyol civarındaki köylere baskınlar düzenlemeye başladılar. Bunların yaptığı zulümlerden ve işkencelerden bıkan ve endişe içinde sıranın kendilerine geleceği günü bekleyen Dörtyol'a bağlı Özerli Köyü halkı, Hacı Hüseyin Oğulları'ndan Emin Hoca Başkanlığı'ndaki üç kişilik bir heyetle, bölgenin İngiliz Komutanlığı'na müracaat etti. Heyet, köylerinin ve çevrenin, Fransızlar ve özellikle Ermeni zulmünden korunmasını istedi. Bunun üzerine, İngiliz Komutanlığı, Hintli Müslümanlar'dan oluşan bir müfrezeyi, Dörtyol'a gönderdi. Bu müfreze, asayiş ve sükûneti geçici bir zaman için sağlamayı başardı[9].

Fakat, bir süre sonra, Fransızlar ve Ermeniler, Özerli Köyü'ne saldırdılar ve halka hakaret ettiler, bazı evleri yağmaladılar. Bu kötü tutum ve hakaretlerine tahammül edemeyerek karşı koyan Özerli Köyü İhtiyar Heyeti'nden Muhtar Şeyhmuszâde (Şeyh Musazâde) Mehmet Ağa ile üye Abdülkadir Ağazâde Yusuf Ağa'yı, elleri bağlı olarak, Fransız İşgal Komutanı'nın kapısı önünde, süngü ile şehit ettiler. Ayrıca, Dörtyol'un güneyinde ve yakınındaki Karakese Köyü'ne güçlü bir müfreze ile taarruz eden Fransızlar ve Ermeniler, Özerli'de işledikeri cinayetleri bu kez gerçekleştirme imkânı bulamadılar. Karakese ve çevre köyler halkı, Fransız ve Ermeniler'in zulmüne uğramamak için, Dörtyol ve Özerli'ye giden yolları taştan hazırladıkları siperlerle kapatarak, kendilerini savunmaya karar vermiş ve cereyan eden şiddetli bir muharebeden sonra beş–on erlerini kayıp veren ve şaşkına dönen Fransızlar, Dörtyol'daki karagâhlarına geri çekilmek zorunda kalmışlardır, 19 Aralık 1918. Bu arada, Dörtyol ve çev-

8 E. Brémond, **a.g.e.,** s. 11.; P. Du Véou, **a.g.e.,** , s. 32-89.
9 P. D. Véou, **a.g.e.,** s. 40, 41.; A. Hulki Saral, **Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi,** Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

resindeki köyler halkından, Türkler'e ait hayvanlara zorla el koyarak götürmek isteyen Ermeni kafilesi de, Turunçlu[10] yakınında karşılarına çıkan Koca Ömer Oğlu Mehmet Çavuş (Mehmet Kara), Köse Mehmed ve bazı arkadaşları tarafından imha edilmiş, hayvanlar kurtarılmıştı. Yakın zamana kadar, Millî Mücadele'de düşmana karşı ilk kurşunun, nerede ve hangi tarihte atıldığı konusunda bir görüş birliği yoktu. İzmir'in işgali sırasında Hasan Tahsin Recep (asıl adı Osman Nevres)'in, Yunanlılar'a attığı kurşun, Millî Mücadele'nin ilk kurşunu olarak biliniyordu. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve ortaya konan vesîkalar, Millî Mücadele'de düşmana karşı atılan *"ilk kurşunun –hattâ kurşunların–"*, Dörtyol'da, 19 Aralık 1918'de, Mondros Mütarekesi'nde elli gün sonra, yiğit Dörtyollular'ın cesur evlâdı Mehmet Çavuş (Mehmet Kara) ve müfrezesi tarafından atıldığını ortaya çıkarmıştır[11].

Bu çarpışmaları takiben, Dörtyol'a dönen Fansız askerleri, Jandarma Komutanı Teğmen Hasan'ı, sebepsiz olarak, ağır şekilde yaraladılar. Dörtyol civarındaki Çaylı Köyü'nden Osman Oğlu Mustafa da[12], Kurtkulağı Mevkii'nde şehit edildi. Bu ve benzeri haksız davranışların devamı Türk halkını direnişe sevketti. Yöre halkı, canını ve namusunu kurtarmak için, her türlü imkânını kullanarak silâh satın almaya başladı. Kara Hasan da, Fransızlar'dan, kadeşinin intikamını almak için, Kuzuculu Köyü'nde bir teşkilât kurarak direnişe geçti. Mal ve hayvanlarını satarak silâhlanan yöre gençleri de Kara Hasan'a katıldılar. Böylece, zamanla sayısı 300-400'e varan bir millî teşkilât ortaya çıktı[13]. 1919 yılı başlarında harekete geçen

10 O dönemde Dörtyol'a bağlı iken, daha sonra Adana'nın Ceyhan İlçesi'ne bağlanan Turunçlu Beldesi.

11 P.D. Véou, **a.g.e.,** s. 40-42.; A. Hulki Saral **a.g.e.,** s. 55, 56.; A. Cevdet Çamurdan, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları,** Adana 1969, s. 87-159.; Kadir Aslan'ın müracaatı üzerine, Hatay Valiliği ve Dörtyol Kaymakamlığı'na, **ATASE** (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü) tarafından gönderilmiş olan 29 Ocak 1992 tarih ve 3214-4-92 Arşiv sayılı ve **ATASE** Tarih Uzmanı İlhami Bebek tarafından hazırlanan, **27 Ocak 1992 tarihli rapor.;** ayrıca; Kadir Aslan, **Millî Mücadelede Dörtyol,** Hatay 1991, s. 22-29.

12 Daha sonra kurduğu çete ile meşhur olan ve zaman zaman Millî Mücadele'ye destek veren Kara Hasan (Hasan Paşa)'nın kardeşidir.

13 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım,** İstanbul 1961, s. 126, 127.; A. Hulki Saral **a.g.e.,** s. 56.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bak., Ankara 1983, s. 258.; ayrıca, *"Millî Mücadele Döneminde ilk direnme hareketleri Dörtyol-Adana Bölgesi'nde başladı. 19 Aralık 1918'de, Ermeni milis kuvvetlerinin öncülüğünde ilerleyen Fransız İşgal Kuvvetleri'ne karşı, Dörtyol Bölgesi'nde Kuva-yı Milliye çarpışmaya başladı. Bu direnme hareketleri gelişerek, bütün güney bölgesine yayıldı"*, bk. Ertuğrul Zekâi Ökte, **Millî Mücadele Döneminde Millî Hareketler Ordu İşbirliği,**

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Hasan (Hasan Paşa[14]) ve çetesi de, Türkiye'de, işgal güçlerine karşı, millî direnişi ilk baştan teşkilât olmuştur.

c. Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu

Bu şekilde başlayan millî direniş sonunda, yörede cereyan eden çarpışmalarda, 1921 yılı başına kadar, çoğu kez Fransızlar'ı yenilgiye uğratan Millî Kuvvetler, Feke, Kadirli, Karaisalı, Pozantı, Bahçe, Kozan ve Saimbeyli'yi düşman işgalinden kurtarmış, işgalci Fransız ve Ermeniler'in, Türkler'e karşı giriştiği, gasp, zulüm, işkence, yaralama, öldürme ve benzeri, insanlık dışı uygulamaları yanında, Fransızlar'ın sömürgeci emellerine, Ermeniler'in ise yörede devlet kurma hayallerine son vermişlerdir. Yöredeki mücadelenin son zamanlarında, kendi kuvvetlerinin başarı kazanamadığını gören, Dörtyol ve Adana çevresinde tutunamayacağını anlayan Fransa Hükûmeti, bu gelişmeler sonunda, Ankara Hükûmeti ile uzlaşmanın çıkarlarına daha uygun düşeceğini anlamış ve barış görüşmelerine başlanmasını istemişti[15].

Paris Görüşmesi ve Londra Konferansı'nı takiben, T.B.M.M.'nin, Misâk-ı Millî şartlarına uymadığı için, Bekar Sami–Aristide Briand arasındaki anlaşmaya karşı çıkması ve reddetmesi ilişkileri gerginleştirdi. Öte yandan, II. İnönü Zaferi'ni takiben, Fransa kamuoyu, kendi kuvvetlerinin Kilikya'da kesin bir başarı kazanamayacağına iyice inanmış, savaştan bıkmış, artık, asker ve para savurganlığının önüne geçilmesini istemeye başlamıştı[16]. Fransa Hükûmeti de, her şeye rağmen, düşmanlığın devamına taraftar görünmüyor, anlaşma zemini arıyordu.

(Konferans Metni), İstanbul 1981, s. 12.; K. Aslan, **a.g.e.,** s. 40-105.; Ayr. bkz. Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918-1922,** (İst. Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 44, 45.

14 Müfreze Kumandanı Kara Hasan'a, çevre halkı ve arkadaşları tarafından *"Paşa"* ünvanı verilmiştir. Bugün, Dörtyol İlçesi'ndeki askerî kışla da *"Kara Hasan Paşa"* adını taşımaktadır.

15 Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi,** Türk Devrim Tarihi Ens. Yay., No: 7, Ankara 1948, s. 141.; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli,** C. I-II., 5. Baskı, Örgün Yay., İstanbul 1982, s. 667.; A. Hulki Saral-Tasun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı,** T. İş Bank. Kültür Yay., Ankara 1970, s. 351.; Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. I., 2. Baskı, T.T.K., Ankara 1987, s. 198.

16 Kemâl Atatürk, **Nutuk,** C. II., 14. Baskı, M.E.B., İstanbul 1982, s. 588-620.; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922,** Genişletilmiş 2. Baskı, T.T.K., Ankara 1988, s. 207.; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya kadar,** C. I., 3. Baskı, M.E.B., İstanbul 1991, s. 49, 50.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükûmeti de, Dörtyol dahil olmak üzere, Adana ve çevresinin tahliyesini bekliyor, bütün gücüyle batıdaki Yunan Cephesi'ne yüklenmek istiyordu. Nihayet, iki tarafın olumlu yaklaşımı görüşmelerin yeniden başlaması ile sonuçlandı. 13 Haziran 1921'de, ilk toplantıda Mustafa Kemal – Franklin Bouillon görüşmesi gerçekleşti. Franklin Bouillon, Türkiye'nin tam bağımsızlığı, kapitülasyonların kaldırılması ve diğer bazı konularda daha esaslı bir inceleme yapmak ve Hükûmeti'ne görüşmelerle ilgili bilgi vermek üzere Paris'e döndü. Aslında Türk–Yunan mücadelesinin sonucunu bekleyip, gelişmelere göre karar vermek düşüncesinde idi. Nitekim, Fransızlar'ın, sonucunu merakla bekledikleri Sakarya Meydan Savaşı'nı, Türk Ordusu kazanınca, Fransa Hükûmeti, Ankara Hükûmeti ve ordusunun Anadolu'da hesaba katılması gerekli bir güç olduğuna inandı. Franklin Bouillon'a, Ankara Hükûmeti ile yeniden görüşme ve Kilikya'nın Fransız kuvvetleri tarafından boşaltılması konusunda yetki verildi. Böylece, 20 Ekim 1921'de, Ankara İtilâfnâmesi (Andlaşması) imzalandı[17].

Bu andlaşma gereğince, yörenin tahliyesi için, bir Türk–Fransız Karma Komisyonu kurulmuş, Adana ve çevresinin tahliyesi için bir protokol imzalanmıştır[18]. Tahliye Komisyonu, Fransızlar'ın, Yenice'yi 19 Aralık 1921, Adana'yı 20 Aralık 1921, Tarsus ve Hacıtalip'i 27 Aralık 1921'de, Mersin'i 4 Ocak 1922'de, Mamure'yi 18 Aralık 1921, Misis'i 23 Aralık, Ceyhan ve Kozan taraflarını 24 Aralık, Osmaniye'yi 29 Aralık 1921'de, Toprakkale ve Erzin'i de 4 Ocak 1922'de tahliye etmesi ve işgalin tamamen sona ermesini kararlaştırmıştı[19]. Tahliye Komisyonu'nun bu ka-

---

17 *"Beyrut'dan avdet eden General Dufieux, 22.3.37'de, Adana Hükûmet Konağı'nda, şehrin rüesası, memurin ve eşrâfını celb ederek sûret-i kat'iyede Kilikya'ya Fransızlar'ın tahliye edeceklerini ve bu tahliye müddetinin bir ay devam edeceği, on mah (ay) sonra da Kilikya'da yalnız bir Fransız heyeti kalacağını resmen beyân eylediği bizzât müdavimleri meyanında bulunanlardan birisinin muntıkaca şâyân-ı itimad bir zâta nakl eylediği..."*, bk. **Adana Postası,** 22 Mart 1337 (1921), No.: 91.; **ATASE Arşivi,** K. 771, D. 68-56, F. 73.; Kemâl Atatürk, **Nutuk,** C.II., s. 621-625.; Ali Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 141-144.; Sabahattin Selek, **a.g.e.,** s. 667.; Selahattin Tansel, **a.g.e.,** C. IV., s. 51-211.; Selâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. II., T.T.K., Ankara, 1986, s. 200.

18 **ATASE Arşiv,** K. 600, D. 36-156, F. 29-52.; A. Remzi Yüreğir, **"Millî Mücadele'de Çukurova", Yeni Adana,** 25 Ağustos 1953, Sayı: 8569.

19 **ATASE Arşivi,** K. 600, D. 36-156, F. 41.; **Hâkimiyet-i Milliye,** 21 Kânun-ı evvel 1337 (1921), No.: 384.; P. Du Véou, **a.g.e.,** s. 533.

Levent Şahverdi Arşivi

rarına rağmen, Fransızlar'ın, erken tahliye düşüncesi ve çekilme istekleri dolayısiyle, Toprakkale 29 Aralık 1337 (1921)'de, ordumuzun 59/1 Alay, 3. Tabur ve 32/2 Alay kuvvetleri tarafından, olaysız bir şekilde istirdâd edilmiştir (kurtarılmıştır). Fransızlar'ın erken çekilme isteği, Erzin ve Dörtyol için de geçerli olmuş, Toprakkale'ye giren kuvvetlerimiz, aynı gün (29 Aralık 1921) akşam saatlerinde Erzin'e doğru harekete geçmiş, 31 Aralık 1921'de Fransızlar'ın tahliyesini takiben, 1 Ocak 1922'de, Ankara Hükûmeti'nin sivil yöneticileri ve jandarma birlikleri Dörtyol Kasabası'nı girmişlerdir. Hemen hemen tamamen boş durumdaki Dörtyol'a giren Cebel-i Bereket Mıntıka Kumandanlığı birlikleri daha sonra Osmaniye'ye geri dönmüşlerdir[20]. Böylece, düşman işgaline en baştan beri karşı olan ve Millî Mücadele'de düşmana ilk kurşunu atma şerefini taşımış olan Dörtyol İlçesi halkı, bir daha karşılaşmamak üzere işgalden kurtulmuştur.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre; Dörtyol'un Kurtuluş Günü Törenleri'nin 1 Ocak günlerine alınması gerekmektedir. Bugün, Kurtuluş Törenleri, 9 Ocak günlerinde düzenlenmektedir. Kanaatimizce, bu hatâ, yakın tarihe kadar kaynak yetersizliğinden ileri gelen bilgi eksikliği, kurtulan il ve ilçelerimizin belli bir gün ve sıra ile kurtuluşu kutlamaları düşüncesi ve 1 Ocak günlerinde kışın şiddetli olduğu gibi düşüncelerden ileri gelmiştir. Buna karşılık; ATASE Arşivi dışında, dönemle ilgili Fransız kaynakları da, Fransız İstihbarat Servisi'nin verdiği bilgilere dayanarak, Dörtyol'un, Fransız kuvvetleri tarafından 31 Aralık 1921'de tahliye edildiğini, Dörtyol da dahil olmak üzere, yöreyi tahliye etmiş olan en son Fransız unsurunun 4 Ocak (hattâ 3 Ocak) 1922'de çekildiği yolunda bilgi vermektedirler[21].

---

20 **ATASE Arşivi,** K. 600, D. 36-156, F. 59 ve F. 62.; P. Du Véou, **a.g.e.,** s. 527-533.; Ayrıca; bu konularda daha toplu ve geniş bilgi için bk. K. Çelik, **a.g.e.,** s. 369-382.

21 P. Du Véou, **a.g.e.,** s. 527-533.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜK TAARRUZDAN ÖNCE YUSUF KEMAL BEY'İN PADİŞAHLA GÖRÜŞMESİ VE AVRUPA SEYAHATİ

Dr. Ömer AKDAĞ *

Giriş

Millî Mücadele, Türk Milletinin yediden yetmişe her ferdinin bütün imkânlarını seferber ettiği bir mücadeledir. Bu mücadelede önemli hizmetler üstlenmiş gerek siyasî gerekse askerî şahısları tanımak, millet olarak her ferdin görevi olmalıdır. Milleti için hayatını ortaya koymuş şahsiyetler, o milletin mimarlarıdır ve onlara saygı duymak, onların hatıralarını yad etmek bizim en önemli görevlerimiz arasındadır. Bir milletin şahsiyeti, onun tarihiyle bütünleştiği oranda güçlenir ve değer kazanır. Bu toprakları bizlere canı ve kanı pahasına bırakan şahsiyetlere minnet duymak her Türk için öncelikli bir görev olmalıdır. Tarihi şahsiyetlerin unutulduğu toplumlarda idealist bir gençliğin zemin bulması mümkün değildir. İdealist ve mefkure sahibi olmak için öncelikle mazi ile sağlıklı bir şekilde bütünleşmek esastır. Mazi ile yani tarihle bütünleşemeyen toplumlarda geleceğe güvenle bakmak mümkün değildir. Zira "gelecek" denilen kavram "mazi" ile güç bulur. Tarihimizle sorumlu tarih anlayışı çerçevesinde bütünleşmek mecburiyetindeyiz. Sorumlu tarih anlayışı, "dün"e saplanıp kalmak değil, aksine "dün"den "ibret" alarak hataların tekrarını önlemek ve geçmişimizi öğrenerek şahsiyet kazanmaktır. Zira "dün" olmadan "bugün" olamaz.

Yusuf Kemâl Bey'de (Tengirşenk) (1876-1969) yakın tarihimizin siyasî şahsiyetlerindendir. Millî mücadele, bilindiği gibi sadece silahla yapılmamıştır. Belki son sözü silah söylemiştir ancak bütün olumsuz şartlara rağmen başta M. Kemâl Paşa olmak üzere Millî Mücadelenin önderleri daima siyasî yönden de diplomatik teşebbüslerde bulunma yolunu tercih etmişlerdir. Yusuf Kemâl Bey, ilk İktisat Vekilimiz olarak Birinci Büyük

* Selçuk Üniversitesi, Konya.

Levent Şahverdi Arşivi

Millet Meclisi'nde görev almıştır. 1921 yılında bu görev uhdesinde olduğu halde Bolşevik Rusya ile Moskova Muahedesini imzalamıştır. Doğu sınırlarımızın bu andlaşma ile güven altına alınmasından sonra Yusuf Kemâl Bey, Moskova'dan vatana dönerken kendisini gıyabında TBMM'i Hariciye Vekilliğine seçmiştir. Bu görevde Büyük Taarruzun yapılıp düşmanın yurdumuzdan temizlenmesine kadar kalmıştır.

Yusuf Kemâl Bey, sadece Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenmiş değildir. 1908 yılında ikinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte oluşturulan Meclis-i Mebusan'da mebus olarak bulunmuştur. Bu mütevazı ve aynı zamanda ilim adamı olan millî şahsiyetimiz, Cemhuriyetin ilk dönemlerinde 1925 yılında açılan Ankara Hukuk Fakültesi'nde İnkılâp Tarihi dersleri vermiştir. Demokrat Parti'nin ilk kurucuları olan dört kişiden sonra gelen beşinci kişidir. 1947 yılında kurulan Milet Partisi'nin ilk kurucuları arasındadır. 1961 yılındaki Kurucu Mecliste en yaşlı üye sıfatıyla başkanlık yapmıştır. Bu makalede Yusuf Kemâl Bey'in Millî Mücadele döneminde Hariciye Vekilliği esnasında diplomatik yolla Avrupa'da ve İstanbul'da yapmış olduğu temaslar açıklanmaya çalışacaktır.

Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'da Bazı Temaslar Yapmak Üzere Görevlendirilmesi

Sakarya Zaferi'nden sonra siyasî gelişmeler hızlı bir seyir takip etmeye başladı. Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanmasıyla İtilâf Devletleri arasında gedik açılmıştı. 1922 yılı Ocak ve Şubat aylarında İngiltere, yapılacak bir barış andlaşmasını Mustafa Kemâl Paşa'ya kabul ettirebilmek için baskı yapmaya hazırlanmaktaydı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold, 15 Ocak tarihli şirfre yazısında Mustafa Kemâl Paşa'nın Misak-ı Millî'nin kabul edilmediği bir barış andlaşmasına yanaşmayacağını bu sebeple yeni barış şartlarının Padişah'a teklif edilmesini belirtiyordu. Böylece Padişah, Anadolu'ya çağrıda bulunacak ve Misak-ı Milliden başka şart kabul etmeyen Ankara Hükûmeti zor durumda kalacaktı. Ayrıca İngiltere, Yunan ordusunun 30 Aralık 1921'de Anadolu'dan çekilebileceğini Fransa'ya teklif etmişti ama bunu geciktirmeyi düşünüyordu. Müttefikler özellikle İngiltere, Ankara hükûmetine karşı oyalama siyaseti uyguluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilâf kanadında bu gelişmeler devam ederken İtalya'dan M. Tuozzi Başkanlığında bir heyet Aralık 1921'de Ankara'ya geldi. İtalyan Heyeti ile yapılan görüşmelerde İtalya, Anadolu'daki nüfuz bölgeleri konusunda direnmekteydi. Bunun üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey, Roma'daki TBMM Hükümeti temsilcisi Cami Beyle bir görüşme yaptı. Hariciye Vekiline Cami Bey, İtalya ile anlaşma sağlanamazsa vakit kazanılması konusunda tavsiye de alıyordu[1]. Sonuçta İtalyanlarla anlaşma sağlanamadı ve görüşmeler sona erdi.

Ankara Hükûmeti bir yandan askerî hazırlık yaparken diğer yandan da barış için diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Bunun için Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'in Londra ve Paris'e görüşmeler yapmak üzere gönderilmesi düşünülüyordu. Yusuf Kemâl Bey, bu konuda 2 Şubat 1922 günü Meclisin gizli oturumunda şunları söyledi: *"Bu hususta hakikaten biraz geç kalındı. Ama geç de olsa faydalı olacağını zannediyoruz. Avrupa da rüzgardan da istifade edeceğim. Yani orada bulunan bütün Türklerden ve orada bulunan bütün İslâmlardan istifade edeceğim. Bu heyet, bir heyet-i mahsusa halinde değil yalnız Hariciye Vekili'nin seyahati halinde olması düşünülmektedir."*[2] Aynı oturumda Hafız Mehmet Bey'in (Trabzon) *"Yusuf Kemâl Bey'in, şark siyasetini takip ile muvaffak olduğu kadar garp siyasetinde de muvaffak olacağına şahsı itibariyle itikadı var mı?"* sorusuna Yusuf Kemâl Bey, şu karşılığı verdi; *"Arkadaşlar, bu hususta düşündük taşındık, en muvafık olarak oraya garba şark siyasetini yapan bir adamın gitmesini muvafık bulduk. Şark siyasetini yapan bir adam, (kendisini kastediyor) bu memlekete bir dost yaptı buraya geldi ve bunu meclisiniz de kabul etti ve elhamdülillah memleketi hiç bir yere esir etmedi ve etmeyecektir."*[3]

Bu görüşmelerden sonra Yusuf Kemâl Bey'in Avrupa'ya seyahatiyle ilgili konu TBMM'ye arz edildi ve görüşmeler sonunda oy birliği ile kabul

---

1 Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C. II,** Ankara-1991, s. 210.
2 TBMM GCZ, Devre, 1. Cilt. 2, s. 672-673. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları).
3 TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 673.

Levent Şahverdi Arşivi

edildi[4]. Avrupa'ya gitmesine karar verilen Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Beyle birlikte şöyle bir heyet oluşturuldu[5]:

Yusuf Kemâl Bey : Hariciye Vekili, Heyet Başkanı[6]

Münir Bey : Hukuk Müşaviri

Hikmet Bey : Siyasî İşler Müdürü

Ferid Bey : Özel Kalem Müdür Vekili

Kemâl Bey : Siyasî İşler Katibi

Binbaşı Tevfik : Siyasî İşler Katibi

Yusuf Kemâl Bey'in İstanbul üzerinden Avrupa'ya gitmesi kararlaştırıldı. Aslında bunu Yusuf Kemâl Bey, kendisi istemişti. Bunun sebebini kendisi şöyle açıklamaktadır: *"Eğer İstanbul Hükûmetini razı edebilirsem, 'Ankara Hükûmetinin Dışişleri Vekili bizim adımıza konuşmaya da yetkilidir', dedirtebilirsem bu büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için gitmek istiyorum."*[7]

Y. Kemâl Bey, gerekçesini bu şekilde açıkladıktan ve Mustafa Kemâl Paşa'nın da onayını aldıktan sonra O'ndan şu talimatları aldı: Hariciye Vekili, yalnız Tevfik Paşa (Sadrazam) ve Padişah ile görüşecek bunların dışında kimseyle görüşmeyecek. Nazırlardan ziyarete gelen olursa iade-i ziyaret yapmayacak. Padişah ile yapılacak olan görüşmede, TBMM'nin Hilâfet makamını tanıdığını ifade edecek, O'nun da Ankara'daki meclisi tanımasını teklif edecek[8].

4 TBMM GCZ, D 1, C. 15, s. 211 (TBMM Zabıt Celsesi); Yusuf Hikmet Bayur, **"TBMM Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar"Belleten,** C. XL, N. 16, Ekim-1976, s. 625.

5 Bayur, **agm,** s. 626; Heyetle ilgili harcamalar için bk. İcra Vekilleri Heyeti'nin 5.2.1338 tarih ve 1372 sayılı kararnamesi. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi;** Ayruca, **Düstur,** Tertip 3 C. 3, s. 218.

6 Refik Halit, **Ago Paşanın Hatıraları,** İst-1939, s. 115.

7 Bayur, **agm,** s. 624.

8 M. Kemâl Atatürk, **Nutuk.** c. 2. Ank-1984 s. 437; A. İzzet Paşa, Yusuf Kemâl Bey'e verilen talimat konusunda şunları söylemektedir; "Hükûmet dairelerinde, hükûmete ait binalara (maksat Hariciye konağı olacak) ayak basmayacak, hükûmet ricalinin şahıslarıyle münasebete girişecek fakat mevki ve makamlarını tanımayacak. Bu ilkeleri Hamit Beyle Yusuf Kemâl Bey'mi kararlaştırdı yoksa Ankara'dan mı emrolundu bilmiyorum" bk. A. İzzet Paşa, **Feryadım.** C. 2, İst-1995, s. 156.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet Yusuf Kemâl Bey, 7 Şubat 1922 günü Ankara'dan ayrıldı[9]. Heyet, yoldayken kendilerine halk tarafından iki muhtıra verildi. Bunlardan birisi, 9 Şubat 1922 tarihliydi ve Bahçecik Nahiyesi'ne mensup Hamidiye, İcadiye, Şevketiye, Mururiye, İrşadiye, Ayvazpınar ve Ahmediye "ahalisi" adına verilmekteydi. Söz konusu muhtırada Yunan vahşetinden bahsedilmekte, Avrupa'ya Misak-ı Millî'nin tanıtılması belirtilerek bu konunun "Düveli Müttefikaya iblağı" rica edilmekteydi[10]. İkinci muhtıra 14 Şubat 1922 tarihliydi ve İzmit Kandıra Kazası ahalisi adına verilmişti. Aynı konuları ihtiva ediyordu[11].

Yusuf Kemâl Bey ve beraberindeki Heyet, 15 Şubat 1922 günü İstanbul'a geldi. Haydarpaşa Garı'nda kalabalık bir halk tarafından coşkuyla karşılandı[12]. Yusuf Kemâl Bey, kendisini karşılayanlar arasında bulunan Tıbbiyeliler tarafından Tıbbiye Mektebi'ne götürülerek orada kendisine okulla ilgili bir albüm hediye edildi. Çünkü kendisi de eski bir "Tıbbiyeli"ydi[13]. Daha sonra ikamet etmek üzere Dr. Akıl Muhtar Bey'in evine geldi ve İstanbul'da kaldığı süre içinde burada kaldı[14].

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki Temasları

Yusuf Kemâl Bey, İstanbul'a vardıktan sonra 16 Şubat günü sabah

---

9 Yusuf Kemâl Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde** İstanbul 1981, s. 241; Bayur, **Belleten, agm,** s. 626; Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul-1990, s. 1018; Naşit Uluğ, **Cumhuriyet,** 27 Ekim-1968.

10 Sözkonusu muhtıranın tam metni için bk. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası,** (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 119-1923, C. 1, Ank. 1992, s. 388-389 (Kısaltma; Ata. MDP).

11 Muhtıranın tam metni için bk. **Ata. MDP.** s. 391.

12 Bayur, **agm,** s. 626; Karşılamaya gelenler arasında İzzet Paşa'nın özel kalem müdürü de bulunmaktaydı. bk. **Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf. (Ata. MDP, c. 1, c. 397);** Tengirşenk, **age.** s. 241; Ahmet İzzet Paşa, Yusuf Kemâl Bey'in İstanbul'a gelişi konusunda şunları söylemektedir; "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin büyük Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'in İstanbul'a şeref vermesi, özel şartlar altında vukuu güzel bir olay oldu. bk. A. İzzet Paşa, **Feryadım.** C. 2, s. 156.

13 Y. Kemal Bey, arkadaşlarıyla birlikte bir av partisi esnasında av tüfeğinin patlaması sonucunda parmaklarından yaralanmıştı. Bunun üzerine Askeriye-i Tıbbiye'ye nakli yapılmıştı. Bir süre de burada tahsiline devam eden Y. Kemâl, derslerinde üstün bir başarı gösterdiği için o zamanın geleneği gereği "sınıf çavuşu" yapılmıştı. Daha sonra "Gizli Cemiyet"in organize ettiği öğrenci olaylarında direkt ilgisi olmadığı halde Y. Kemâl, "sınıf çavuşu" olduğundan sorumlu tutuldu. Bunun üzerine bu okuldan parmaklarının "sakat" olduğunu gerekçe göstererek "ihracını" talep etti ve ayrıldı. Bk. **TBMM Arşiv,** TKÖ DN. 3 SN, 266; Nur, (1992), I, s. 300; Uluğ, **agm, Cumhuriyet,** 22 Eylül 1968; Y. Kemâl'in Tıbbiye'deki arkadaşı Ethem Ruhi, Y. Kemâl'in siyasî suçlu olarak okuldan ihraç edildiğini belirtmektedir. Bk. **İleri Gazetesi,** 13 Haziran 1337.

14 İzzet Paşa, **age,** s. 256.

Levent Şahverdi Arşivi

saatlerinde Hamit Beyle birlikte Tevfik Paşa'nın konağında bir görüşme yaptı Yusuf Kemâl Bey, Hariciye Vekâletine gönderdiği raporda görüşme yeri olarak, Hamit Bey'in evini belirtmekle beraber gerek kendi hatıralarında (Vatan Hizmetinde) garekse A. İzzet Paşa'nın eserinde görüşme mahalli Tevfik Paşa'nın konağı olarak belirtilmektedir[15]. Görüşmede Hamit Bey, A İzzet Paşa ve Tevfik Paşa bulunmaktaydı. Yusuf Kemâl Bey, raporunda görüşmeyle ilgili şunları yazmaktadır; *"İzzet ve Tevfik Paşa'larda İngiliz korkusu ve İngilizlerle anlaşmak arzusu var. İzzet Paşa, devletlerle olan münasebatında (ilişkilerinde) ismini zikretmeksizin aşağı yukarı Misak-ı Millî esaslarını istemekte ısrar ettiklerini söylüyor. Bir ara Büyük Millet Meclisi'nin Makam-ı Hilâfete merbut (bağlı) olduğuna dair söylediğim söz fevkalâde memnuniyetlerini mucib oldu. Sulh için devletlerin karşısına çıktığımızda ezcümle (kısaca) benim seyahatim esnasında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili olarak serdedeceğim tekliflerin kendilerinin de fikirleri olduğunu suret-i münasebede (yeri geldikçe) buradaki komiserlere bildirmelerine dair olan teklifimizi prensip olarak muvafık gördüler. Arkadaşlarıyla görüşüp bir cevap verecekler."*[16]

Yusuf Kemâl Bey'in raporunda yer vermemekle beraber görüşmelerde bulunan bir kişi olan A. İzzet Paşa'nın belirttiğine göre söz konusu görüşmede; Yusuf Kemâl Bey'in verdiği bilgilere ilâveten, adli kapitülasyonlar ve buradaki görüşmelerin gazetelerde yayınlanması konuları da müzakere edildi. Yusuf Kemâl Bey, adlî kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılmasına "istekli ve taraftar" olduğunu açıkladıktan sonra siyasî konularda A. İzzet Paşa'nın görüşlerine katıldığını belirtti. Daha sonra Hariciye Vekili, şunları söyledi; *"Bu derece düşünce birliği meydana geldikten sonra, bunun gazetelerle ilan edilmesini ve kendisinin (Yusuf Kemâl Bey) İstanbul hükûmeti adına açıklamalarda ve savunmalarda bulunabileceğinin de eklenmesini istedi. Bunun üzerine A. İzzet Paşa'nın 'Pa-*

15 Tengirşenk, **age,** s. 241: Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali; C. II,** İstanbul, 1987. s. 702; Ayrıca A. İzzet Paşa, "sadaret konağı devletin değil Tevfik Paşa'nın kendi malıydı" ifadesini kullanmaktadır. Bk. A. İzzet, **age.,** s. 156.

16 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Tengirşenk, **age.,** s. 241.

Levent Şahverdi Arşivi

dışaf tarafından bir izin belgesi istermisiniz?' şeklinde bir soru sordu. Yusuf Kemâl Bey, buna gerek olmadığını yalnızca gazetelerde bu konuda açıklama yapılmasının yeterli olabileceğini söyledi. Ahmet İzzet Paşa bundan sonra Yusuf Kemâl Bey'e, Büyük Millet Meclisi'nin ilk kurulduğu zamanki programa yani Saltanat ve Hilâfeti tutsaklıktan kurtarmaya halen sadık olup olmadıkları, barıştan sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi veya düzeltilmesi hakkında güvence verip veremeyeceğini sordu. Yusuf Kemâl Bey, bu soruya 'bu meselenin gönlün istediği şekilde bir barışın imzalanmasından sonra sözkonusu olabileceği" şeklinde karşılık verdi"[17]. Görüşmeler bu şekilde herhangi bir karara ulaşılamadan tekrar görüşülmek üzere sona erdi. Görüşmeler, bu şekilde sona erse de A. İzzet Paşa tarafından "bakış açılarında tam bir beraberlik" olduğu konusunda Havas Ajansına bir telgraf gönderildi[18]. A. İzzet Paşa'nın verdiği bilgiye göre Y. Kemâl'in isteği doğrultusunda basına bilgi verilmişti. Fakat Y. Kemâl Bey, bu konulara temas etmemektedir.

Yusuf Kemâl Bey, aynı gün öğleden sonra İngiliz Komiseri Rumbold ve Fransız Komiseri General Pelle ile ayrı ayrı birer görüşme yaptı. Rumbold ile görüşmesinde seyahatin mahiyeti ve Yusuf Kemâl Bey'in karar almaya yetkili olup olmadığı, Yunanlılarla aramızdaki arazi meselesi, kapitülasyonlar, azınlıklar, boğazlar, gibi meseleler görüşüldü. Yusuf Kemâl Bey ile Rumbold arasında gerçekleşen görüşme ise anahatlarıyla şöyledir; *"Rumbold, Yunanlılara Anadolu'nun tahliyesini teklifi durumunda bilfarz Anadolu'yu tahliye edeceğini kabul etsek bile Trakya'yı tahliye etmesi için bir çare yoktur"* dedi. Y. Kemal Bey, "Anadolu'nun tahliyesinin adem-i kabulü (kabul edilmemesi) halinde ne yapılırsa, Trakya'nın tahliyesinin kabul edilmemesi halinde de aynı şey yapılacaktır" dedi. Bunun üzerine Rumbold, *"Hükûmetim bizimle müttefikan harp etmiş olan Yunanlılara karşı cebir istimal etmez"* dedi. Rumbold'un Trakya ifadesiyle hangi bölgenin kastedildiğini sorması üzerine Yusuf Kemâl Bey, *"mevzu bahis olan Şarkî Trakya'dır Fakat, Misak-ı Millî'miz Garbi Trakya'nın mukadderatını da Şarki Trakya'nınkine raptetmiştir"* dedi. Adlî Kapitülasyonlarla ilgili olarak da; Hükümetimizin islahat-ı adliye ile meşgul

17 İzzet Paşa, **age.,** s. 157.
18 İzzet Paşa'nın göndermiş olduğu açıklamanın tam metni için bk. A İzzet Paşa, **age.,** s. 410; Bayur, **agm,** s. 627.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz islahatın kendileri için teminat teşkil edebileceğini söyledi. Hariciye Vekili, azınlıklar konusunda Misak-ı Milli hükmünce gerekenin yapılacağını söyledi. Rumbold, Boğazlar meselesinde bu konunun kendileriyle Elcizire ve Irak'tan dolayı önemli olduğunu belirtmesi üzerine Yusuf Kemâl Bey, şu karşılığı verdi: *"Bu konu daha ziyade Karadenize sahildar olan devletleri alâkadar etmektedir. Bizce matlup (istenen) olan bizim hamiyetimizin (koruyuculuğumuz) mahfuziyeti (saklı kalması) ve İstanbul ile Marmara'nın emniyetini temindir."* Son olarak Rumbold, İngiltere'nin büyük bir Müslüman devleti olduğunu ve Müslüman aleminin halini nazara alarak kendilerinin de cidden sulhu arzu ettiklerini söyledi."[19]

Bundan sonra Yusuf Kemâl Bey, General Pelle ile bir görüşme yaptı[20]. Bu konuda söz konusu raporda şunlar belirtilmektedir: *"General Pelle, iki gün evvel Paris'ten gelmiş olduğunu orada Millerand, Poincare, Mareşal Liautey ve General Gouraud ile bizim mesele hakkında görüştüğünü, Poincare'in gelmesiyle Fransa'nın bize karşı siyasetinde herhangi bir değişiklik olmadığını, İslam Fransız tebasını (Fransız'ların sömürgesindeki Müslüman unsurlar) tatmin etmek, bizi tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek, Türkiye'yi yenileştirmek hususlarının Fransa'nın yararına bulunduğunu, binaenaleyh Yunanlıları himaye eden İngilizlere karşı Fransa'nın Türkiye avukatlığını yapacağını, adlî kapitülasyonlar konusunda geçici bir süre için fedakarlık yapmamız gerekeceğini söyledi. Boğazlar konusunda Türkiye'nin tezini kabul etti. Şark Meselesinin hallinde Fransa ile İngiltere arasında anlaşmazlık olduğu görülmekte olduğundan şayet bu hususta İngiltere, Fransa'nın fikirlerine meyletmezse bu durumda ne olacağının sorulması üzerine; Fransa'nın bizim avukatlığımızı son dereceye kadar yapacağını fakat bir cihetten Almanya meselesi diğer taraftan arada bir ittifak bulunmasının Fransa'nın ellerini bağladığı belirtilerek her halde Türkiye aleyhinde bir tazyika (baskı) Fransa'nın iştirak etmeyeceğini söyledi."*[21]

---

19 Yusuf Kemâl bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ni göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf.

20 **Yeni Gün,** 20 Şubat 1338.

21 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C. II,** Ankara-1991, s. 205.

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Kemâl Bey, General Pelle'den sonra Amiral Bristol ile görüştü. Bu görüşmede gündemin ağırlık noktasını Pontus Rumları teşkil etti. Amiral Bristol ile görüşmesini tamamladıktan sonra kendisiyle görüşmek için gizlice haber gönderen Japon komiseriyle görüşme yaptı. Komiser, Hariciye Vekilimize özetle şunları söyledi; *"Adalet ve hakkaniyet sizdedir. Fakat dünyanın meselelere yaklaşımı adalete göre değil menfaate göredir. Onun için ben size iki meselede, yani malî murakabe ve Kapitülasyonlar meselelerinde pek ziyade mukavemete uğrayabilirsiniz. Bu meselelerde uysal davranmazsanız barışı elde edemezsiniz."* Yusuf Kemâl Bey, buna karşılık olarak; *"Malî meselede istiklâlimizi tehdit edecek şeylerin kabul edilemeyeceğini fakat imparatorluğa nazaran pek küçük kalmış olan Türkiye'ye hak ve adalet dairesinde isabet edecek düyunumuzun (borçlarımızın) tasviyesi için alacaklarımıza istiklâl ve hakimiyetimizle kabil-i tevfik (uygun bulunabilecek) olacak teminat vermeye hazır bulunulduğu, kapitülasonlar meselesinde Japonya'nın yabancı imtiyazları tedricen (zamanın akışına bırakarak) ilga etmenin Türkiye açısından bir çok sebepten dolayı model olamayacağını izah etti."*[22]

Yusuf Kemâl Bey, bundan sonra İtalyan temsilcisi Marke Garroni ile görüşme yaptı Garroni, İngiltere ile Fransa'nın Şark Meselesinde adeta karşı karşıya geldiklerini ve üçüncü olan İtalya'nın bunların arasını bulmakta büyük bir rolü olduğunu beyandan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin cepleri dolu olarak çıktıkları halde İtalya'nın eli boş olarak çıktığını ve yalnız iktisadî imtiyazat (ayrıcalıklar) elde etmek istediğini söyledi[23].

Yusuf Kemâl Bey, İtilâf devletlerinin temsilcileriyle görüştükten sonra Sultan Vahdettin ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmeye geçmeden önce görüşme talebinin tarihi ve kimden geldiği konusunda bazı açıklamaların yapılması yerinde olacaktır. Yusuf Kemâl Bey, gerek hatıralarında gerekse Naşit Hakkı Uluğ ve Sabahattin Selek'le yapmış ol-

22 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf.

23 Aynı tarihli rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu mülâkatlarda Sultan'la görüşme meselesinin 17 Şubat'ta Hamit Bey'in evinde Tevik Paşa tarafından gündeme getirildiğini belirtmektedir[24]. A. İzzet Paşa, aynı görüşmeyle ilgili bilgi verirken Padişah'tan söz etmekte fakat burada konu, Yusuf Kemâl Bey'in Sultan'la görüşmesi değil Avrupa'da kendisinin yapacağı temaslarda görüş birliği olduğunu tasdiki ile ilgiliydi[25]. Yusuf Kemâl Bey ise aynı görüşme ile bilgi verirken Sultan'ın sözkonusu olan bu görüş birliğini tasdik etmesi meselesinden söz etmemektedir. Burada Yusuf Kemâl Bey'in verdiği bilgiler arasında fark bulunmaktadır. Yusuf Kemâl Bey, hatıralarında ve yaptığı mülâkatlarda Sultan'la ilgili görüşme talebini belirmekte fakat Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu ilk iki raporda[26] bundan bahsetmemektedir. Ancak üçüncü bir raporunda Sultan'la görüşme meselesinden bahsetmektedir[27].

Sultan'la görüşme yapılması için teklif, Ahmet İzzet Paşa tarafından Yusuf Kemâl Bey'e yapıldı[28]. Daha sonra İzzet Paşa ile birlikte saraya gidildi. Tevfik Paşa da orada beklemekteydi. Sultan'ın huzuruna kabul olundular. Yusuf Kemâl Bey, hatıralarında ve diğer iki mülâkatında görüşme anını şöyle anlatmaktadır; *"Üçümüz birlikte Vahdettin'in bulunduğu odaya girdik. Vahdettin, bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişah'ın gözleri kapalı idi. Bir şey söylemiyordu. Ben 'İcra Vekillerinden aldığım talimata tevfikan (uygun olarak) Büyük Millet Meclisi Hükümeti, taraf-ı şahanelerinden (Sultan Vahdettin) Büyük Millet Meclisi'nin tanınmasını*

---

24 Tengirşenk, **age.,** s. 242; Selek, **age., c. 2.,** s. 702-703; Yusuf Kemâl Beyle birlikte heyette bulunan Yusuf Hikmet Bayur'da Yusuf Kemâl Bey'in ifadelerini tekrar etmektedir. Bk. Bayur, **agm,** s. 627-628; Ulug, **Cumhuriyet, 27 Ekim 1968.**

25 İzzet Paşa, **a.g.e.,** c. 2 s. 158.

26 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 ve 23 Şubat 1922 tarihli şifreler.

27 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne, Mustafa Kemâl Paşa'ya verilmek üzere göndermiş olduğu Gizli ve Acele kayıtlı 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf.

28 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekaleti'ne, Mustafa Kemâl Paşa'ya verilmek üzere göndermiş olduğu Gizli ve Acele kayıtlı **23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf;** Tengirşenk, **age.,** s. 241; Bayur'un İngiliz Yüksek Komiserine atfen verdiği bilgiye göre, (bu bilgi de Tevfik Paşa tarafından İngiliz komiserine verilmişti) Yusuf Kemâl Bey, A. İzzet Paşa ile birlikte Tevfik Paşa'ya gelerek, Sultanca kabul edilmesini istedi. Sadrazam herhalde Sultan'ın Yusuf Kemâl Bey'i Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili sıfatiyle kabul edemiyeceği karşılığını verince O, Majeste'nin her hangi bir uyruğu gibi kabul edilmek istendiğini söyledi. Bk. Bayur, **Belleten,** s. 648; Selek, **age.,** C. 2, s. 703; A. İzzet Paşa, Sultan'la görüşülmesi konusunda kendisinin nasıl aracı olduğunu araya başka kimler girdiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bk. A. İzzet Paşa, **age.,** C. 2, s. 159.

Levent Şahverdi Arşivi

istiyor' dedim. Vahdettin, gözlerini açmadı ve hiçbir cevap vermedi. Biraz bekledikten sonra kalktım müsaade istedim."[29] Y. Kemâl Bey, yukarıda söz konusu kaynaklara göre görüşmesini böyle nakletmektedir.

Ancak Mustafa Kemâl Paşa'nın şahsına gönderdiği 23 Şubat tarihli "gizli ve acele" kayıtlı şifresinde görüşme ile ilgili özetle şu bilgileri vermektedir: *"Hünkâr, redingot giymiş, önünü iliklemiş, ayakta duruyordu. Yer gösterdi cümlemiz oturduk. Hünkâr söze başladı. Tevfik Paşa'nın benim geldiğimi kendisi ile görüşmek istediğimi söylediğini, riyaset (başı, reisi) etmekle müftehir (iftihar ettiği) olduğu milletinin efradından (fertlerinden) biri ile görüşmekten haz duyduğunu*[30] *beyandan ve halihazırı nazara itibara alarak bu mülakatın gece olmasını tercih ettiğini beyandan sonra ihanet değil içtihat (görüş) hatası olarak harbe girdiğimizi söyledi. Bu arada hemen İzzet Paşa söze karışarak bu mülâkatın 'faydalı olacağını' kendisiyle Tevfik Paşa'nın düşünmüş olduklarını söyleyerek Padişahın sözlerini tashih ettikten sonra benim (Y. Kemal Bey) Padişaha 'Ankara'nın komünist ve cumhuriyetçi olmadığını' söylemekliğimi benden evvelce suret-i mahsusada rica eylediğini beyan ile 'bunu bey de tekrar ediyor' diyerek sözü bana bıraktı. O zamana kadar gözleri kapalı olarak söz söyleyen Hünkâr, oturduğu yerden biraz ilerledi. Kulağını bana tevcih ederek dikkatle dinlemeye başladı. Ben de şu sözleri söyledim. 'Payitahtın (başkentin) işgali Makam-ı Hilâfetin maruz olduğu tazyik üzerine milletin işe başladığı Büyük Millet Meclisini nasıl teessür ettiği malum-u Hünayunlarıdır. Büyük Millet Meclisi ne komünisttir, ne de cumhuriyetçidir. Büyük Millet Meclisi Makam-ı Muallay-ı Hilâfeti tanır ve Zat-ı Hümayunlarından kendisinin tanınmasını istirham etmektedir.' Bu sözlerimden pek çok memnun göründü. Yine uzun bir nutuk irad ederek, kendisinin hiçbir suizana (kötü düşünceye) düşmediğini milletin Hanedan-ı Osmani'den ayrılmasının her şeye nihayet vermek demek olduğu için bu*

29 Tengirşenk, **age.** s. 242; Selek, **age.,** c. 2, s. 703; Bayur, **age,** s. 628; Naşit Hakkı Uluğ, **agm. Cumhuriyet,** 28 Ekim 1968; Karabekir, **Paşaların Kavgası,** İst-1992, s. 85.

30 Yusuf Kemâl Bey'in Sultan'ın bu şekilde hitap etmesi karşısında hiçbir şekilde cevap vermemesini Bayur, "bizi şaşırttı, bizde adeta bir şok etkisi yaptı. Hele Konuşma sırasında ulusun herhangi bir bireyi olarak kabul etmesi ve Yusuf Kemâl Bey'in kendisini Hariciye Vekili olduğunu belirtmeden, direnmeden Hilâfet konusunu açmış olması büsbütün yersiz ve anlamsızdır" demektedir. Bk. Bayur, **Belleten,** s. 629-630.

Levent Şahverdi Arşivi

hususun kimsenin zihninden geçmeyeceğine emin olduğunu, birleşmek meselesine gelince milletle kendi arasına menhus (uğursuz) Yunanlıların girmiş oldukları için bunlar defedilmedikçe bu cihete gitmek muvafık olmadığını zannettiğini belirterek, itidal (soğukkanlılık) ile hareketi tavsiye etti. Ben ikinci defa ve sonuncu olarak söze başlayarak Büyük Millet Meclisi'nin ifratperest (fanatik) olmadığını yalnız milletin en meşru haklarını istemekte olduğunu ve pek mutedil bulunduğunu söyledim."[31] Yusuf Kemâl Bey, görüşmeyi böylece aktardıktan sonra raporunun sonuna kendi değerlendirmesini şöyle belirtmektedir; *"Hünkâr, son derece milletperver görünmek istedi. Fakat şimdi Büyük Millet Meclisi'ni tanımak hususunda bir şey yapmadı. Mülâkattan pek memnun olduğu zahir (açık) idi. Yanılmıyorsam pek çok korkulara, endişelere düşmüş bir adam tavrını gösteriyordu."*

Gerek Yusuf Kemâl Bey'in Mustafa Kemâl Paşa'ya gönderdiği son raporda, gerekse diğer kaynaklarda (hatıra ve mülâkatlarında) görüşme ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle Yusuf Kemâl Bey'in raporun dışında verdiği bilgilerde Sultan'ın hiç konuşmadığı belirtilmektedir. Bunun yanında *"gözleri yere dikilmiş başını öne doğru sallayıp durdu."* gibi ifadeler kullanmaktadır[32]. Yusuf Kemâl Bey, Mustafa Kemâl Paşa'nın verdiği talimat gereği Sultan'a TBMM'yi tanıması konusunda teklifte bulunmuş fakat Sultan bu konuda açıkça olumlu veya olumsuz bir cevap vermemişti. Sultan'ın "Birleşme meselesine gelince milletle kendi arasına menhus Yunanlıların girmiş oldukları için bunlar defedilmedikçe, bu cihete gitmek muvafık olmadığını" söylemekle zımmen TBMM'yi kabul ettiğini ancak biraz zaman istediği anlamı çıkarılabilir. Ayrıca Yusuf Kemâl Bey, bu görüşmenin fayda sağlamadığına kanaat getirdiği için söz konusu

31 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne, Mustafa Kemâl Paşa'ya verilmek üzere göndermiş olduğu Gizli ve Acele kayıtlı 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Ahmet İzzet Paşa'da aynı bilgileri özet bir şekilde vermektedir. Yusuf Kemâl Bey'den farklı olarak Tevfik Paşa'nın daha önce huzurda bulunduğunu belirtmektedir. Bk. A. İzzet Paşa, **age.,** c. 2, s. 159.

32 Selek, **age., c 2.** s. 703; Sultan Vahdettin ile görüşen Yusuf Kemâl Bey'in ifadelerinden Sultan'ın Millî mücadele ile ilgili bir küçümseme ifadesine rastlamadık. Fakat Sonyel'in yabancı kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre; Padişah Kemâlistlerden o kadar nefret ediyordu ki, kendi ajanlarını harekete geçirerek Yusuf Kemâl'in katibi Kemâl Bey'in kayın pederinin evinde bulunan valizini bir mabeyinciyle açtırarak içindeki gizle belgelerin fotoğraflarını çektiriyor ve bir mabeyinciyle acele olarak İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'a gönderiyordu. Bk. Sonyel, **age.,** c. 2, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

raporunun sonunu şu cümleyle bağlamıştı; *"Bizce ifşasına (açıklanmasına) lüzum-u kati (kesinlik) olmadıkça Hünkâr'la benim aramda mülâkat vuku bulduğunun mektum (gizli) tutulmasını muvafık görmekteyim."*

Yusuf Kemâl Bey, Sultan'la görüşmeyi tamamladıktan sonra dışarıya çıkar çıkmaz İzzet Paşa'ya "Niçin kendisinin müracaatçı gibi gösterildiği " konusunda tepkisini ortaya koydu. İzzet Paşa'da Sultan'ın huzurunda söylediklerini tekrar etti[33]. Y. Kemâl Bey, bunun üzerine İzzet Paşa'ya şunları söyledi: *"Padişah, bana Büyük Millet Meclisini tanığını bildirseydi İcra Vekillerinden aldığım talimata göre İstanbul'un o zamanki Heyet-i Vükelası azalarına şeref ve haysiyetleriyle mütenasip makamlar verecektik. Madamülhayat (hayat boyu) maaşlarını temin edebilir ve icabedenleri mebus yapmaya alışabilirdik."* Anlaşıldığına göre, Y. Kemâl Bey, beklediğini bulamamıştı. Hariciye Vekili, bütün bu gelişmelere rağmen hâlâ ümidini kaybetmemişti. A. İzzet Paşa'ya şunu teklif etti; *"İstanbul Hükûmeti, Avrupa'ya mümessil göndermek vesaire gibi harekette bulunmamalıdır. Bu cihet kabul edilmezse murahhaslarımızın kendilerinin de murahhasları olduğu kabul edilmelidir."*[34]

İstanbul'daki Görüşmelere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Tepkiler

Ankara Hükûmetinin Hariciye Vekili İstanbul'da bu şekilde görüşmelerde bulunurken TBMM'nde fırtınalar kopmaktaydı. Yusuf Kemâl Bey'in Padişah'la yapmış olduğu görüşme, TBMM'de tepkiyle karşılandı. Konu, 6 Mart 1922 tarihli gizli oturumda görüşüldü. *"İstanbul Hükûmeti"* diye bir hükûmetin kabul edilmediği, Padişahlık makamı ile bütün bağların kesilmek istendiği bir ortamda Hariciye Vekilinin Meclise haber vermeden üstelik *"varlığının bile"* kabul edilmediği İstanbul Hükûmeti'nin

33 A. İzzet Paşa bu konuda şunları söylemektedir; *"... Ben işin başında Yusuf Kemâl Bey'in Padişahın huzuruna çıkmasının, Ankara'nın talimatları doğrultusunda olduğu halde, keyfiyetin bizden saklanmak istendiği kanısındayım. Ancak sonraki olaylardan alışıldığına göre, yukarıda sözü edilen kişiler tarafından samimi bir düşünceyle, kendisi bu mülâkata sevk ve ikna edilmiş ve Ankara'dan izin alındıktan sonra, o da muvafakat etmiş olmalı ki, mesele dışarıya sızınca ne yapacağını şaşırarak, Ankara'ya kendisinin Padişah tarafından davet olunduğunu söylemiştir. Bk. A. İzzet Paşa,* **age.,** c. 2, s. 159; Mustafa Kemâl Paşa, bu konuda şunları söylemektedir; *"Yusuf Kemâl Bey, İstanbul'da aldığı talimat çerçevesinde hareket etti. Fakat ne yazık ki İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a müracaatçı gibi götürdüler."* Bk. **Nutuk.** C. 2, s. 438.

34 Tengirşenk, **age.,** s. 243.

Levent Şahverdi Arşivi

aracılığı ile Padişah'a giderek Ankara Büyük Millet Meclisi'ni tanıması dileğinde bulunması, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerince aklın almayacağı, anlaşılmaz bir olay gibi görünüyordu.

Konuyu açıklığa kavuşturmak için arka arkaya soru önergeleri verildi. Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey ile Aydın mebusu Tahsin Bey ve arkadaşlarının vermiş oldukları soru önergeleri ele alındı. Sorulan sorulara cevap vermek üzere kürsüye Hariciye Vekâleti'ne vekâleten bakan Celal Bey geldi. Konu, Mecliste çoğunluğun olmadığı bir sırada ele alınmıştı. Celal Bey, şunları söyledi: *"İstanbul'dakileri son defa olmak üzere vatan ve vicdan görevine çağırmayı Heyeti Vekile uygun gördü. Avrupa'ya giden Yusuf Kemâl bey'e İstanbul üzerinden geçerek gerekli şahıslarla ve isterse Halife ile de görüşme yetkisi verildi. İzzet Paşa, 20 Şubat 1922 günü Padişah'ın kendisiyle görüşmek istediğini bildirerek Yusuf Kemâl Bey'i saraya götürmüştür. Yusuf Kemâl Bey Halifeye, 'biz sizi tanıyoruz, sizin de bizi tanımanızı isteriz' demişse de ters cevap almıştır."*

Gensoru sahiplerinden Aydın mebusu Tahsin Bey, *"Ben önce Heyet-i Vekile'nin bu konuda görevini yapmadığını ispatlayacağım. Altıncı Sultan Mehmet denen şimdiki Padişah Vahdettin, Halifelik bayrağını Yunanlılara teslim eden adamdır. Böyle bir adamla görüşmek ve anlaşmaktan iyi bir sonuç beklenir mi idi? İşte Heyet-i Vekile'nin birinci yanlışı budur. İkinci yanlışlık, Ahmet İzzet Paşa'ya güven duyulması ve onun aracılığı ile Padişahla pazarlığa girişilmesidir. Halbuki Padişah İstanbul'da esirdir. Esirle değil efendisiyle anlaşmak gerekirdi. Efendisi ise Harrington'du. Onun efendisi de L. George'dir. Bütün bu yanlışlıklar Heyet-i Vekilenin görevini bilmemesinden ve bu gibi meselelerde Meclisin düşünce ve kararını almamasındandır. Bundan ötürü Hariciye Vekili'nin geriye çağrılmasını Hükûmetin düşmesini teklif ederim."* Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, *"Heyet-i Vekile, hiçbir zaman yüksek Meclisin ve hükûmetinin meşruluğunu Padişaha tasdik ettirmek ihtiyacı olduğunu karar veremez"* derken Mustafa Kemâl Paşa, *"Öyle bir şey yoktur, öyle bir karar alamaz"* diye karşılık verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sert hücumlar karşısında söz alan Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, *"Yusuf Kemâl Bey, Avrupa'ya Millî gayemizi, Millî mücadelemizi anlatmaya giderken Halifeye uğramadan sıvışıp gidemezdi. Birlik ve beraberlik göstermek gerekirdi."* şeklinde konuştu. Son sözü Mustafa Kemâl Paşa alarak özetle şunları söyledi: *"Meclisimizin, bütün milletle beraber izlemiş olduğu bir esas vardır ki, yüce Hilâfet makamına bağlıyız. Çünkü Hilâfet ve Sultanlık makamı herhangi bir kimsenin değildir, bizimdir. Onu koruduk, sonuna kadar da koruyacağız. Bundan dolayı bu makamda oturan kimse meclis kararlarına, milletin taleplerine uyacağını bildirirse onunla da görüşebilir diye Heyet-i Vekile karar almıştır. Bu da hükûmetin yetkisi içindedir. İstanbul'dakiler bir oyun çevirmişse Yusuf Kemâl Bey'in ne sebeple kabahati olur."*[35]

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'dan Ayrılması

Ankara'da bu gelişmeler olurken İstanbul Hükûmeti, Avrupa'da temaslarda bulunmak üzere Hariciye Nazırlığı bünyesinde A. İzzet Paşa'nın başkanlığında bir heyet oluşturmaktaydı. Buna ilâveten Ankara Hükûmetini temsilen gelen Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'e Avrupa'da yapılacak temaslar esnasında İstanbul Hükûmetini temsil konusunda yetki verilmemesi kararını aldı[36].

Yusuf Kemâl Bey, İzzet Paşa ile ilgili bu kararı kendisine ziyarete gelen General Pelle'den öğrendi. Bu habere oldukça şaşıran Yusuf Kemâl Bey, hemen bu haberin doğruluğunu ve neden buna gerek duyulduğunu öğrenmek için Sadrazam Tevfik Paşa ile görüştü. Tevfik Paşa, *"İngiltere ve Fransa komiserleri böyle istediler"* şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Y. Kemâl Bey, hemen Fransız temsilcisine giderek General Pelle'ye konuyu aktardı. Gn. Pelle, şunları söyledi; *"Ben bunların içinde özü sözüne mutabık bir Tevfik Paşa var diyordum. Onun da mı özü sözüne uymuyor. Ben istemedim."* Y. Kemâl Bey, Gn. Pelle'den bu sözlerini Tevfik Paşa'ya aktarabilmesi konusunda müsaade aldıktan sonra Tevfik Paşa'ya giderek tekrar görüştü. Y. Kemâl Bey, Tevfik Paşa'ya; *"biz size Londra'da*

35 TBMM GCZ, D. 1, C. 3, s. 14-19.
36 Karabekir, **age,** s. 1032.

Levent Şahverdi Arşivi

sözü bizim heyete bıraktığınız için hürmet ediyorduk. Bu muamelenize şaştım. İlk gün Avrupa'da sözü TBMM Hariciye Vekiline bırakacağınızı söylemiştiniz" şeklinde sitemlerini iletti. Y. Kemâl Bey'in naklettiğine göre bu sözler karşısında Tevfik Paşa'nın karşılığı *"mahcup"* bir şekilde *"bir zaruret vardır"*[37] karşılığı olmuştur.

Yusuf Kemâl Bey'i direkt ilgilendirmesi bakımından İstanbul Hükûmeti'nin gerçekleştirdiği bu görevlendirme konusunda biraz durmakta fayda vardır. Tevfik Paşa, "bir zaruret vardır" derken herhalde Rumbold ile görüşmesini kastediyor olmalı. Çünkü Paşa, onunla görüşmesini Yusuf Kemâl Bey'e aynen aktarması mümkün değildi. Sonyel'in verdiği bilgiye göre; Tevfik Paşa, Rumbold ile görüşmesinde Curzon'un Türklerin yararına yapmak isteyeceği herhangi bir sınır değişikliğinin, İstanbul yönetiminin yetkisini artırmak için İzzet Paşa'nın Londra'ya gönderilmesini temenni ediyor aksi durumda Ankara'nın isteklerini artırmak ihtimalinin söz konusu olabileceğini söylüyordu[38].

Öte yandan A. İzzet Paşa, kendisinin bu seyahatle görevlendirilmesini iki sebebe bağlamaktaydı. Bunlardan birisi, İstanbul Hükümeti'nin Londra temsilcisi tarafından kendisine gönderilen bir yazıydı. Buna göre, Yusuf Kemâl Heyeti'nin Saltanat-ı Seniyye ricalince takdim edilmedikçe Londra'daki politikacılar tarafından kabul olunmayacağıydı. A. İzzet Paşa, bu bilginin sonradan pek doğru olmadığının ortaya çıktığını söylemekte ancak kendisinin her ihtimale karşı "millicilere" yardımcı olmaya kararlıydı. Çünkü A. İzzet Paşa'ya göre, İngilizlerle "milliciler" arasında şiddetli bir ihtilâf çıkması kuvvetle muhtemeldi ve buna belki kendisi engel olabilirdi. A. İzzet Paşa, bu düşünceyle İstanbul Hükûmeti'nin vermiş olduğu görevi kabul etmişti[39].

37 Tengirşenk, **age.,** s. 243; Bayur, agm, s. 631; Uluğ, **agm. Cumhuriyet, 28 Ekim 1968;** Burada bir husus dikkati çekmektedir; Tevfik Paşa, İzzet Paşa'nın Avrupa seyahatiyle ilgili olarak Yusuf Kemâl Bey'e bu konunun İngiltere ve Fransa komiserleri böyle istedi cevabı vermesine rağmen Yusuf Kemâl Bey'in bu konuda İngiliz temsilcisi ile görüşmeyip sadece Fransız temsilcisi Pelle ile görüşmesi dikkat çekicidir.

38 Sonyel, **age.,** c. 2, s. 221.

39 Sonyel'in İngiliz kaynaklarına dayanarak vermiş olduğu bilgiler, A. İzzet Paşa'nın bu endişesini doğrulamaktadır.; L. Curzon'dan Sir H. Rumbold'a gelen 31 Ocak 1922 tarihli kapalı telgrafta "Curzon, TBMM'nin aşırı dilekler öne sürmesi durumuna karşı, İstanbul yönetimi kullanılır ümidiyle

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci sebep de şuydu: İzzet Paşa'nın Gn. Pelle'nin tercümanından öğrendiğine göre; o günlerde müttefik devletlerin temsilcileri Paris'te toplanacaklardı. Yunanlılar bu devletleri kendilerine çekmek için yoğun faaliyetlerde bulunmaktaydılar. İstanbul Hükûmeti'nin bu konuda hareketsiz kalması İngilizleri çok fazla ürkütmekteydi. A. İzzet Paşa, bu durumu kendi ifadesiyle "ağzından kaçırmıştı". Vükeladan ileri gelenler ve sadrazan A. İzzet Paşa'nın "hemen" Avrupa'ya gitmesi konusunda tavsiyede bulundular. Ayrıca A. İzzet Paşa'ya göre, artık Yusuf Kemâl Bey'le görüş birliğine varma imkanı da kalmamıştı[40].

Yusuf Kemâl Bey, 1 Mart 1922 günü TBMM'nin kararıyla ve Ali Macit Bey vasıtasıyle A. İzzet Paşa'ya bir protesto[41] mektubu bırakarak deniz yoluyla Marsilya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı[42]. Yusuf Kemâl Bey ve heyetini İstanbul'dan kalabalık bir halk topluluğu uğurladı[43].

Türk Heyeti, vapura girince göndere Türk bayrağı çekildi ve halk bunu büyük bir coşku ile alkışladı. Vapur, Karaköy Rıhtımı'ndan ayrıldıktan sonra Kızkulesi açıklarında İngilizler tarafından denetlenmek üzere durduruldu. Kimlik kontrolü güvertede yapılıyordu. Türk Heyeti ise salondu bulunuyordu. Kontrol için Türk Heyeti'nin güverteye çıkması is-

Sadrazam Tevfik Paşa'ya Ankara'nın dışında bir heyet gönderilebileceğini bildiriyordu. Bk. Sonyel, **age., C. 2,** s. 220.

40 İzzet Paşa, **age,** C. 2, s. 162.

41 Sözkonusu protesto mektubunda özetle şunlar vardı; TBMM namına sizi rüfekanızı memleket ve millete karşı medyun (borçlu) bulunduğunuz görevleri yapmaya davet ettim. Bizim Avrupa'da bulunacağımız bir zamanda sizin de Avrupa ricalini ziyaret için seyahate kalkışmanız barış ümidini tehir etmekten, birlik ve beraberliği yok etmekten ibarettir. Maatteessüf beyanatınız ve binnetice yapılan tertip beni Padişafla görüşme de müracaatçı durumuna düşürüldüm. Bu hareketiniz gayr-i meşru olan vaziyetinize uygundur." Mektubun tam metni için Bk. Tengirşenk. **age.,** s. 244-245; Uluğ, **agm. Cumhuriyet,** 28 Ekim 1968; İzzet Paşa, Yusuf Kemâl Bey'den sözkonusu mektubun dışında yazılı bir metin daha aldığını belirtmekte ve şunları söylemektedir; "Yusuf Kemâl Bey'den aldığım emredici, küçük düşürücü olduğu kadar edepsizci olan bir tezkere aldım" Bk. A. İzzet Paşa, **age. C. 2,** s. 164; **Yeni Gün Gazetesi,** İzzet Paşa'nın bu seyahati ile ilgili olarak şunları yazıyordu; "Son davranışıyla kendini o kadar kirletmiştir ki Hindistan'ın tüm lavantaları bile onu temizleyemez." **Yeni Gün,** 6 Mart 1338.

42 **Tevhid-i Efkar,** 22 Mart 1338.

43 Basında bu olay şöyle anlatılmaktadır; Vapura kadar olan yollarda binlerce halk dolmuştu. Y. Kemal Bey'in başkanı olduğu heyet, alkışlarla vapura bindi. Toplulukta Trakya heyeti, Darülfünun talebe heyeti, Edebiyat Fakültesi talebeleri bulunmaktaydılar. Edebiyat Fakültesi talebeleri, Yusuf Kemâl Bey'e bir altın kalem hediye ettiler. Yusuf Kemâl Bey, Trakya Heyetine "Trakya'nın anavatana katılacağını" müjdeledi. Gazetecilere de özetle şunları söyledi; "Davamız, Millî Davadır ve Bu Misâkı Millîdir. İstanbul'un gösterdiği yakın ilgiden memnunum." **Yeni Gün,** 3 Mart 1338.

Levent Sahverdi Arşivi

tendi. Heyet Başkanı Yusuf Kemâl Bey, bu teklifi reddetti ve "O buraya gelsin" şeklinde cevap verdi. Uzun tartışmalardan sonra İngiliz subayı, Türk Heyeti'nin yanına gelmek zorunda kaldı. Bu durum, Türk Heyeti açısından büyük bir prestij meydana getirmişti[44].

Yusuf Kemâl Bey'in Avrupa'daki Görüşmeleri

Nihayet Heyet, Fransa'ya ulaştı. Marsilya'ya varıldığında karşılamaya gelenler arasında F. Bouillon bulunmaktaydı[45]. Yusuf Kemâl Bey ve Heyet, burada fazla kalmadan hemen Paris'e geçti. Paris'te bazı görüşmeler yapıldı. Buradaki görüşmelerle ilgili olarak Y. Kemâl Bey, Hariciye Vekâleti'ni gönderdiği raporda özetle şöyle belirtmektedir: *"Poicare, İtilâfname'nin (Ankara İtilâfnamesi) harfiyyen tatbiki lüzümunden bahsetti. Ayıntap'da, (Gazi Antep), Ceyhan'da ve Mersin'de Fransız askerlerinin mezarlarına yapılan tecavüzlerden şikayette bulundu. Poincare, gayet ihtiyatkar bir zat. Barış meselesi Ankara İtilâfnamesi merbutatı dairesinde müttefikleriyle beraber tetkik edecekler. Metalib-i Millîyeyi kendisine geniş olarak izah ettim. İzmir'de Rum ekseriyetinin bulunduğu iddiasına karşı ise İzmir Şehri'nin Müslüman ekseriyeti olduğunu böyle olmasa bile İzmir'in Türkiye'den ayrılmasının Anadolu'yu boğazlamak demek olacağını söyledim. Fransız mezarlarına yapılan tecavüz gibi şikayetlerle ilgili olarak gereğinin yapılacağını kendisine söyledim."*[46]

Daha sonra Yusuf Kemâl Bey, buradan 9 Martta Londra'ya geçti[47]. Londra'ya varır varmaz Dail Telgraph Gazetesi Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili ile bir mülâkat yaptı. Vakit Gazetesi'nde yayınlanan bu makale şöyledir:

44 Bayur, **Belleten,** s. 638.

45 **Yeni Gün, 8 Mart 1338;** Yusuf Kemâl Bey'le F. Bouillon, daha önce 1921 yılının Haziran ayında tanışmışlar ve birlikte Ankara'ya gelmişlerdi. Ankara İtilâfnamesi sırasında samimiyeti ilerletmişlerdi. Y. Kemâl Bey, 7 Mart 1922 günü Marsilya'ya geldiği zaman kendisiyle F. Bouillon arasındaki konuşmayı şöyle nakletmektedir: *"O, siz burada ne geziyorsunuz? sualime karşı 'hayret edecek bir şey yok, suç ortağımın Marsilya'ya geldiğini duydum. Onu karşılamaya geldim.' cevabını verdi. Fransa'nın İngiltere'den ayrılıp TBMM ile bir itilâf akdetmesi bir suç imiş. Bu suçu ikimiz işlemişiz. Onun için F. Bouillon bana daima (suç ortağım) diye hitap ederdi."* Bk. Tengirşenk, **age.,** s. 245.

46 Yusuf Kemâl Bey'in Paris'ten Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 2 Mart 1922 tarihli rapor; Sonyel, **age.,** c. 2, s. 222.

47 Gotthard Jaeschke., **Türk Kurtuluş Savaşı Kronojisi-I,** Ankara-1971, s. 176.

Levent Şahverdi Arşivi

"Hariciye Vekili Londra'ya geldikten beş dakika sonra bir mülâkat rica ettim. Yusuf Kemâl Bey'in takip ettiği siyasetin dostane bir münekkidi (eleştiricisi) olmadığım halde kendisi beni samimi bir şekilde karşıladı. Bunun için kendisine müteşekkirim. M. Bouillon ile Ankara Muahedesi'ni, M. Çiçerin ile Moskova Muahedesi'ni akdeden Yusuf Kemâl Bey, selefi Bekir Sami Bey'den fikren daha yüksek bir şahsiyettir. Yusuf Kemâl Bey, bünyesi itibariyle küçük bir adamdır. Bununla beraber Mustafa Kemâl Paşa'nın kuvvetli sağ kolu olup azim sahibi bir adamdır. Yusuf Kemâl Bey, Moğol ırkına benziyor. Geniş alnı ince çenesi ve bilhassa nafiz gözleri ve ince dudaklarıyle Ankara Hariciye Vekili tıpkı Lenin'e(!) benziyor. Yusuf Kemâl Bey, ağır ağır ve büyük bir dikkat ve itina ile görüşür. Kullandığı her kelimeyi tartar muarızının (karşısındaki kimsenin) kendisi için kurduğu tuzağa düşmekten daima şüphelenir. Yusuf Kemâl ile görüşmek M. Franklin Bouillon gibi cerbezeli bir recülü (adamı) hükümeti nasıl atlatıp da Ankara için bu kadar müsait şartlarla bir muahele akdetmeye muvaffak olduğunu anlamaya kafidir."[48]

Bu arada İstanbul Hükûmeti'ni temsilen temaslarda bulunmak üzere gelen A. İzzet Paşa'da 9 Martta Londra'ya ulaşmıştı. Burada L. Curzon'la bir görüşme yaptı[49]. Bu kısa görüşmede Curzon, İzzet Paşa'ya, Yusuf Kemâl Bey ile mülâkat yapıp yapmaması konusunda onun fikrini sordu. Bu soruya, İzzet Paşa olumlu cevap verdi. Daha sonra İzzet Paşa'nın Yusuf Kemâl Bey'e iletmek istediği bir husus olup olmadığını sorması üzerine İzzet Paşa *"Arzu ettiği takdirde efkâr (fikirlerimi) ve metalibimi (isteklerimi) açıklayan bir muhtırayı takdim edebilirim"* şeklinde cevap verdi[50].

A. İzzet Paşa ile L. Curzon arasında bu görüşme olurken Yusuf

48 **Vakit,** 21 Mart 1922; Tengirşenk, **age,** s. 246.

49 Bu görüşme İngiliz belgeleri arasında bulunmamaktadır. Diğer görüşmelere ait belgelerin bulunup sözkonusu 9 Mart tarihli görüşmeye ait belgelerin bulunmamasını Y. Hikmet. Bayur şöyle değerlendirmektedir; Bu buluşmada konuşulanların hiç kimse tarafından bilinmemesini istemiş olabilirler. Daha sonra Bayur, şu sonuca varmaktadır; "Böyle bir durumda hemen akla gelen, Sevr'den iyi ancak Misâk-ı Millîden geri bir barışı, Ankara reddederse ona bu işi zorlamak için Padişah hükûmetiyle aralarında sıkı bir dayanışma kurmuş olacak olan büyük devletlerin tutacakları yolun Lord Curzon'la A. İzzet Paşa arasında görüşülmüş olmasıdır. Bk. Bayur, **Belleten, agm,** s. 658.

50 İzzet Paşa, **age.,** c. 2, s. 170.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemâl Bey, henüz L. Curzon ile görüşme yapmamıştı ve kendisine ayrılan otelde kalıyordu. Bu sırada kendisine İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi Reşit Paşa, bir teklif getirdi. Teklif şöyleydi; İzzet Paşa, 16 Martta Curzon ile bir görüşme yapacaktı. Yusuf Kemâl Bey'de aynı gün Curzon ile görüşmek üzere randevu almıştı. Ayrı ayrı saatlerde görüşmektense birlikte görüşme yapmaları birlik ve beraberlik açısından daha iyi olabir miydi? Yusuf Kemâl Bey, Reşit Paşa'nın aracılık ettiği bu teklife şöyle cevap verdi; *"Benim bu teklifinize iki cevabım var biri resmi öteki hususi. Resmi cevabım, bu gibi önemli meselelerde biz TBMM'den sarih talimat almadıkça bir harekette bulunamayız. Yarına kadar Meclisten cevap almak da mümkün değil. Hususi cevabım "A Paşa! İstanbul Hariciye Nazırı ile Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Hariciye Vekili birleşecek başka yer bulamadılar da İngiltere Hariciye Nezaretini mi buldular?"* Bu diplomatik cevaptan anlaşıldığı gibi Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Bey, İstanbul Hükûmeti'nin teklifini kabul etmemişti[51].

Hariciye Vekili, Yusuf Kemâl Bey, 16 Mart 1922 akşama doğru yanında Nihat Reşat Bey'le birlikte İngiltere Hariciye Nazırı, L. Curzon ile bir görüşme yaptı[52]. Bu görüşmede, Curzon Y. Kemâl Bey'e önce TBMM'nin görüşlerini sordu. Yusuf Kemâl Bey, buna şu karşılığı verdi. *"Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin nokta-i nazarı Misâk-i Millî ile âleme ilân edilmiştir. Türk Milleti ile İngiliz milletinin asli menfaatları arasında bir zıtlık bulunmadığını zannediyorum. Büyük Britanya Hükûmeti, Misâk-ı Millî'yi kabul ederse ortada İhtilâf sebebi kalmayacaktır."* Curzon, Moskova Antlaşmasıyla ilgili olarak Sovyetlerin Ankara'ya para ve silah yardımı yaptığını belirterek şöyle bir soru sordu: *"Türk milletinin hissiyatı ile Sovyetlerin hissiyatı arasında derin farklılıklar vardır. Siz bir taraftan Türk milleti ile İngiliz milleti arasında hiç bir zıtlık yok diyorsunuz, bir taraftan da Sovyetlerle ittifak yapıyorsunuz. Bu nasıl olur?"* Yusuf Kemâl Bey, buna cevap olarak, *"Sovyetlerle yapılan Andlaşmanın hakiki mahiyetini izah ettim"* şeklinde belirtmekte ayrıntılı bilgi vermemektedir. Curzon daha çok Sovyetler'in Ankara

51 Tengirşenk, **age.,** s. 248.
52 Bayur, **Belleten** s. 658.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmeti'ne yapmış olduğu silah yardımı ve bu silahların güney cephesinde kulanılmasından şüphelenmekteydi. Şunları söledi; *"Bundan maksat, Musul ve Irak'a doğru askerî harekat yapmakmış. Barış arzu edildiği ve onun iadesine çalışıldığı bir sırada Sovyetler'in yardımı ile çoğalttığınız kuvvetinizle bizim işgal ve mandamız altında olan memleketlere karşı tehditkar bir vaziyet almak doğru mu?"* Yusuf Kemâl Bey, buna ceva olarak, bu silahların sadece savunma amacıyla alındığını ve kimseye saldırmak gibi niyetlerinin olmadığını ifade ederek şunları söyledi: *"Bizi öldürmek istiyorlar, biz de kendimizi müdafaa ediyoruz. Buna müdafaai nefs, meşru müdafaa derler. Her milletin hukuku müdafaa-ı meşrua halinde bulunanlara her türlü silahı kullanmaya cevaz verir."* Daha sonra Yusuf Kemâl Bey, toplanacak konferansta hangi konuların görüşüleceğini sordu. Curzon, bu konunun biraz önce İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi İzzet Paşa ile görüştüğünü ve O'na bu hususta gerekli açıklamalarda bulunduğunu belirterek söz konusu noktaları *"vakit kaybetmemek"* için yanında bulunan görevliye okuttu. Söz konusu notlar anahatlarıyle şöyledir:

Görüşmekten maksat, Türk Yunan Savaşı'na son vermektir. Şunu da söyleyeyim ki İngilizler'in ne Türk milletine ne Türk Hükûmeti'ne ne de İslâm dinine husumeti var. Fakat siz aleyhimize savaşa girdiniz. Bu yüzden savaş iki üç sene uzadı. Öyle olduğu halde biz, Türklere haşin davranmak istemiyoruz. Fakat barış şartlarının mağluplar tarafından dikte edilmesini de kabul edemeyiz. Sevr Andlaşması'nın imzalanmasından beri şartlar değişti. Şimdi gereken değişikliği yapacağız. Bu değişiklikler ana hatlarıyla şöyledir; Önce Anadolu'da bulunan azınlıklar hakkında garanti isteyeceğiz. Boğazların tarafsızlığı sağlanacaktır. Eğer geçitler (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) ile Marmara sahillerinin yine Türklere bırakılacağını zannediyorsanız büyük hata olur. Savaştan önceki borçlar ve savaş dolayısıyla meydana gelen talepler, Kapitülasyonlar meselesi, ileride askerlikte mecburiyet sisteminin kabul edilmesini kabul edemeyiz. İzmir'e sahip olmak hususundaki arzunuzu biliyoruz. Fakat İzmir'e Yunanlıların İtilâf Devletleri'nin daveti ile gittiler. Bunun dışında İzmir'de memleketin refahını sağlayan Rumlar vardır. İzmir'de özel bir yönetim kurulmalıdır. Bütün bu şartlar gerçekleşmesi ve enim sözümün din-

Levent Sahverdi Arşivi

lenebilmesi için ilk ve esaslı şart muhasamata (düşmanlık) başlanılmamasıdır. İngiltere Hariciye Nazırı L. Curzon bunları söylemekteydi. Yusuf Kemâl Bey, bu konularda herhangi bir değerlendirme yapmadı. Curzon'a Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Müslümanların mübadelesi hakkında görüşlerini sordu. Curzon buna karşılık olarak; bunun tatbikinin çok zor olduğunu belirtti[53]. Görüşme bu şekilde karşılıklı "yoklamalarla" sona erdi.

Yusuf Kemâl Bey, 19 Martta resmi bir akşam yemeğinde İngiliz Hariciye yetkililerinden Forbes Adam'la görüştü. Burada Misâk-ı Millî'nin gerçekleştirmek arzusunda olduklarını söyleyerek Türkiye'ye itimada dayanan bir andlaşma yerine "intikam" andlaşması kabul ettirmenin tehlikelerine işaret etti[54].

Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili, bu arada meşhur tarihçi Toynbee tarafından bir akşam yemeğine davet edildi. Toynbee'nin evinde gerçekleşen bu yemekte, Birinci Dünya Savaşı sırasında Arabistan'daki faaliyetleriyle tanınan Laurens de bulunmaktaydı. Yusuf Kemâl Bey, hatıralarında Toynbee'nin evinde vuku bulan görüşmeleri şöyle anlatmatadır: *"Epeyce görüştük. Laurens bana hulaseten sizi yani Türkleri mahvetmek istedim. Muvaffak olamadam. Kürdistan teşkil etmek istedim. Ona da muvaffak olamadım."* Burada Y. Kemâl Bey, Laurens'in bu sözlerini *"Fakat Arabistan'ı teşkilatlandırmayı başardım demek istemektedir"* şeklinde yorumlamaktadır. Daha Toynbee'nin evinde olan görüşmeyle ilgili olarak şöyle devam etmektedir; *"O günlerde gazeteler Arap birliğinden bahsediyorlardı. Kendisine 'bu birlik olursa Britanya İmparatorluğu'nun adeta bel kemiği olan Şap Denizi'nin (Kızıl Deniz) etrafında bir imparatorluk olacak, buna nasıl razı oluyorsunuz?' diye sordum. 'Biz, değil bütün Arapların iki Arap kabilesinin bile birleşemeyeceğine kaniiyiz. Onun için bu birleşme sözlerine kulak asmıyoruz.' cevabını verdi. Vakit hayli ilerlemişti. Y. Kemâl Bey, ev*

53 Tengirşenk, **age.**, s. 253-254; Yusuf Kemâl Bey'in ifadelerinde Londra'da Curson ile bir defa görüşülmüş gibi bir intiba verilmektedir. Halbuki, 16-18 Mart günlerinde olmak üzere iki kez görüşme gerçekleşmiştir. Bayur, **Belleten,** s. 658; Sonyel, **age.,** c. 2, s. 222-224.

54 Sonyel, **age.,** c. 2, s. 224.

Levent Sahverdi Arşivi

sahibinden müsaade istemek üzere şunları söyledi; 'sayenizde bu gece âdeta bir Türk köy odasında sohbet ettik.' Daha sonra Y. Kemâl, Laurens hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır; *'M. Laurens, o kadar sözü özüne uygun konuşuyor ki, karşımda saf bir Türk konuşuyor zannettim. Bu sözler bana tatlı geldi. Çünkü açık, merçe konuşmayı aleyhimizde de olsa takdir etmek bizim adetimizdir'* şeklinde sözlerine açıklama getirdi. Bunun üzerine Laurens şunları söyledi; *'Durun size bir şey daha söyleyeceğim. Ermenileri bir yerden ömür yere naklettiniz diye sizi itham ediyorlar. Ben etmiyorum. Irak'ta birkaç bin Ermeni vardı. Onlara 'Erivan'a gidin' dedim gittiler. Gitmeselerdi belki ben de sizin gibi harekete mecbur olacaktım. Çünkü bir toprakta yalnız bir millet yaşar."*[55]

Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili, Londra'daki görüşmelerini tamamladı. Buradaki görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edilememişti. Bundan sonra Yusuf Kemâl Bey, Londra'dan ayrılarak 21 Martta Paris'e döndü[56]. Burada yine kendisini karşılayanlar arasında F. Bouillon vardı. Aynı günün akşamı birlikte akşam yemeği yediler. Yemekte Miralay Maujen'de vardı. Burada F. Bouillon, Yusuf Kemâl Bey'e, iki gün sonra Mareşal Depare'nin kendisini yemeğe davet edeceğini, kendisinin bunu kabul edip etmeyeceğini sordu. Yusuf Kemâl Bey, *"Bu davet beni İzzet Paşa ile buluşturmak için mi tertip ediliyor?"* şeklinde karşılık verdi. F. Bouillon'un Londra'daki gelişmelerden haberi olmadığı anlaşılıyordu. Yusuf Kemâl Bey, Londra'da Reşit Paşa'nın kendisine yapmış olduğu teklifi ve vermiş olduğu cevabı F. Bouillon'a aktardı ve bu öneriyi de reddetti. Yusuf Kemâl Bey, kendisiyle İstanbul Hükûmeti'nin Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın bir araya getirilmek istenişini şöyle değerlendirmektedir; *"İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa ile Ankara Hariciye Vekilini birleştirmek oyunu İstanbul'da hazırlandı. Londra'da oynanmak istendi. Fransa Hariciyesi, oyunda muvaffak olundu zannetti. Fakat Büyük Millet Meclisi'nin manevi kuvveti Hariciye Vekilini korudu. Onun muti (itaatkar) hizmetkarı bu dolaba düşmedi."*[57]

---

55 Tengirşenk, **age.**, s. 255.
56 Jaeschke, **age.**, s. 177.
57 Tengirşenk, **age.**, s. 256.

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Kemâl Bey, Paris'e geldiği günün ertesi günü (22 Mart 1922) üç müttefik devletin hariciye vekilleri toplanarak barış şartlarını görüştüler ve aynı gün karara bağladılar. Aslında Fransa, Türkiye ile Sevr dışında yeni bir andlaşmasının yapılmasına taraftardı. Fakat İngiltere'nin bu konuda bazı endişeleri vardı. Bunlar Türkiye'nin yakın tarihte Yunan ordusuna karşı başarılı bir taarruza girişmesi, Türkiye'nin Irak'a karşı askerî bir harekat yapması ihtimali ve nihayet Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunun nereye kadar gelişeceği gibi hususlardı.

Bu endişelerden dolayı İngiltere, bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye'nin Yunanistan ile arasında mütareke olması gerektiği tezini ileri sürmüştür. Yusuf Kemâl Bey ise, L. Curzon ile yaptığı görüşmelerde; Anadolu'yu Yunanlılar tahliye etmeden barış görüşmelerine geçilmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Ankara'nın teklifi kabul görmedi ve İtilâf Devletleri, 22 Mart 1922 tarihinde mütareke şartlarını Türkiye ile Yunanistan'a birer nota ile bildirdiler. Mütareke teklifinin esasları özet olarak şöyledir; Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km eninde boş bir kordon bırakılacaktır. İki taraf da ordularını takviye etmeyeceklerdir. Taraflar ordularının mevzî durumunu değiştirmeyeceklerdir. İtilaf Devletleri mümessilliklerinden oluşan askeri bir heyet, mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Taraflar arasındaki muhasamat 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapılancaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır[58].

Yusuf Kemâl Bey, bu şartları Paris'te aynı günün akşamına doğru öğrendi. Henüz kendilerine resmi bir tebligat yapılmamıştı. Heyeti toplayarak Ankara'ya hemen dönülüp dönülmemesi konusunda istişarede bulundu. Ağırlıklı görüş Paris'te kalınmasıydı. Fakat Yusuf Kemâl Bey, bu şartlarda hemen Paris'i terk etmeyi düşünüyordu. Çünkü Hariciye Vekiline göre *"Müttefik Devletlerin Hariciye nazırları bizim elimizi kolumuzu bağlamak istiyorlar. Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili, artık bir saat bile Paris'te kalamazdı."*[59] Yusuf Kemâl Bey'in Londra'da yapmış olduğu te-

58 Yusuf Hikmet Bayur, **Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti,** İst-1934, s. 102-106.
59 Tengirşenk, **age.,** s. 257.

Levent Şahverdi Arşivi

maslar sonucunda olumlu bir sonuç elde edilemedi ama Paris'teki görüşmeleri sonucunda silah araç ve gereç temin edilebilmiştir[60]. Yusuf Kemâl Bey, Paris'ten hemen ayrılmak konusunda kesin kararlıydı. Bunun üzerine M. Poincare, Hariciye Vekilini kararından vazgeçirmek istediyse de başarılı olamadı.

Sonuç

Yusuf Kemâl Bey, Paris'ten Mart ayının sonlarına doğru ayrılarak 3 Nisan 1922 tarihinde Ankara'ya döndü[61]. Paris ve Londra'da yapılan görüşmeler sonucunda; Fransa'nın ikinci ve üçüncü derece ileri gelenleri Ankara'yı destekler bir eğilim içinde görünüp bir takım vaatlerde bulunurken, üst seviyedeki sorumluların iyi niyet gösterisi yanında, müttefikleriyle birlikte hareket etmek zorunda oldukları görüşünü ileri sürmek suretiyle çekingen bir tavır ortaya koyuyorlardı. İngiltere, müttefiklerinin Anadolu'yu boşaltmayı kabul ettiklerini, fakat ısrarla Yunanlılarla mütareke yapılmasını istiyordu. Yusuf Kemâl Bey, Avrupa'da yapmış olduğu temasları konusunda Mustafa Kemâl Paşa'ya göndermiş olduğu raporunda şunları belirtmektedir; Öncelikle Anadolu'da yapılan mücadelenin ve dökülen Türk kanının heder olmadığını ve sarf edilen mesainin boşa gitmemiş olduğunu belirttikten sonra raporunda İslâm dünyası ve Avrupa kamuoyunun durumuyla ilgili olarak şöyle demektedir; "Afrika ve Hind Müslümanlarının Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine ve onun meydana getirdiği muazzam esere karşı olan nazarlarının bizim tasavvur edemediğimiz bir derecede olduğu, Fransa'da ve Londra'da pek bariz bir şekilde görülmektedir. Fransa'da kamuoyu bize dönüktür. İngiltere'de de bu şekildedir. L. George, kabinesinin Yunan dostluğu ve Türk düşmanlığı suretinde takip ettikleri siyasetin yanlış bir yol olduğu teslim olunmaktadır. İngiliz iş çevrelerinin memleketimizde ticaret edememeleri Hindistan'ın lehimizdeki talepleri, bilhassa Türkiye'nin asla mahvedilemeyeceği hakikatinin sabit olması, bu değişikliğin amillerindendir. Lord Derby, kendisinin Türk dostu ve Yunan düşmanı olduğunu ve ihtiyaç halinde ken-

60 Sonyel, **age.**, c. 2, s. 206.
61 Jaeschke, **age.**, s. 178.

Levent Şahverdi Arşivi

disine müracaat edebileceğimizi bana mahremane (gizli olarak) söylemiştir. Fransa Başvekili, bizim hukukumuzu müdafaa için İngiltere ile ipi koparacak kadar bir cesaret gösteremiyor ve gösteremeyecektir. Mebusan ve Ayandan, matbuattan ve hariçten bir çok dostlarımızın tazyiki, Poincare üzerinde epey tesir yapıyorsa da bu tesir bizim arzu ettiğimiz derecede azami netice meydana getirmemektedir. Lord Curzon, kendi kurduğu binayı elinden geldiği kadar az taviz vermeye ve netice olarak bize mümkün olduğu mertebede az taviz vermek istiyor. İtalya Hükûmeti'nin bilhassa Hariciye Nazırı Schanzer'den ciddi bir hareket beklenemez."[62]

Yusuf Kemâl Bey'in de raporunda belirttiği gibi Avrupa'da resmî mercilerde değişen herhangi bir şey olmamakla birlikte özellikle Anadolu hareketine en fazla olumsuz tepki gösteren İngiltere'de kamuoyunda, ticaret çevresinde ve sömürgelerinde oluşan Türkiye hakkındaki olumlu akım sevindiriciydi.

24 Ağustosta Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi komutanları harp karargahları ile taarruz bölgesinde küçük Şuhut kasabasına gittiler. 26 Ağustos sabahı, Genel Kurmay Başkanı ve Cephe Komutanı, taarruz alanında Koca Tepe'ye geldiler. Sabahleyin saat 05.30'da Büyük Taarruz başladı. 30 Ağustosta bizzat Başkomutan M. Kemâl Paşa'nın idare ettiği savaşta Yunan ordusu büyük bir kısmı imha edilmişti. 2 Eylülde Ordularımız Uşak'a girdi ve Yunan ordularının başkomutanı General Trikopis, esir alınmıştı. Geniş bir cephe ile batıya doğru ilerleyen ordumuz, 9 Eylülde İzmir'e girmişti. M. Kemâl Paşa 10 Eylülde İzmir'e geldi. 18 Eylülde Batı Anadolu Yunan ordularından tamamıyla temizlenmişti.

62 Yusuf Kemâl Bey'in Avrupa'dan Mustafa Kemâl Paşa'ya göndermiş olduğu 10 Nisan 1922 tarihli rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

DÜNYA SAVAŞI SONUNDA ENVER PAŞA'NIN KAFKASYA'DAKİ PLANLARI VE İNGİLTERE

Dr. K. Tuncer ÇAĞLAYAN*

Giriş

Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri galip gelmiş, 1918 sonlarında Almanya, Avusturya–Macaristan ve Osmanlı Devleti ateşkes isteyerek kaybeden taraf olduklarını kabul etmişlerdi. Her ne kadar savaşı galip olarak bitirdiyse de İngiliz Hükûmetini rahatsız eden bazı hususlar vardı. Bu hususlardan biri de Enver Paşa'nın savaş sonrası dönemde Kafkasya'da İngiltere'nin Ortadoğu'da menfaatlerini tehdit edecek bir harekete teşebbüs etmesi ihtimali idi. Kafkasya coğrafyası o günün İngiltere'si için özel bir öneme sahipti. İran'daki İngiliz nüfûzunun devamı, yeni ele geçirdiği petrolce zengin Orta Doğu topraklarının emniyeti ve Anadolu'nun geleceğinin İngiliz emperyalizmine uygun olarak tanzim edilmesi ancak Kafkasya'nın geçici de olsa İngiliz denetimi altında olması ile mümkün görülmüştür. Bu arada Doğu Anadolu'da Rusların savaştan çekilmesi neticesinde gündeme gelen Ermenistan Devleti'nin kurulması da yine Kafkasya'nın güvenli bir bölge olmasına bağlıydı. Bu sebeplerden Enver Paşa'nın bölgede teşebbüs edeceği bir hareket İngiltere'nin Orta Doğu'daki menfaatlerini doğrudan etkileyebilirdi.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı uzmanlarından bazıları, Enver Paşa'nın ateşkesi müteakiben İstanbul'dan Kafkasya'ya geçeceğine ve bu bölgede bir devlet kurarak İngiltere'nin Ortadoğu plânlarını tehdit edeceğine dair şüphelerini ifade etmekteydi. Bu düşüncelerin nasıl ele alındığı ve bu hareketin gerçekleşmesi halinde almayı düşündükleri tedbirler bu makalenin inceleme konusu olacaktır.

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

1. Enver Paşa'nın Kafkasya'da Tehlike Oluşturacağına Dair İngiltere'yi Şüpheye Sevkeden Sebepler

Mondros Mütarekesi ile savaş fiilen sona ermiş, İngiltere savaş esnasında Ortadoğu'ya dair tasavvur ettiği hedeflerine kavuşmuştu. Ortadoğu'nun siyasî haritasının büyük oranda çizildiği Şubat 1916'da Fransa ve Mart 1916'da Rusya'nın da iştirakiyle imzalanan tarihî *Sykes–Picot* Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarını parçalarken bu parçalanmada İngiltere aslan payını almakta idi[1]. Lâkin savaşın sonunda bu anlaşmanın hayata geçirilmesini engelleyeceğinden korkulan husus, Enver Paşa'nın taraftarları ile beraber Kafkasya'ya geçerek burada büyük bir müslüman devlet kurup bölgedeki dengeleri altüst etmesi ihtimali idi[2].

İngiliz devlet adamları zaten savaş sırasında Enver Paşa'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ilgisinden oldukça tedirgin olmuştu. 1917 Rus İhtilâli ile çöken Kafkas cephesinin Enver Paşa'ya Kafkas ve Orta Asya Türk ve Müslüman topluluklarının Rus hegemonyasından kurtarma imkanı tanıması İngiliz hükümetini çok rahatsız etmiş, Kafkas cephesini tekrar canlandırmak için değişik projeler üretmişlerdi[3]. İngiltere, Enver

---

1 Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve parçalanmada İngiltere'nin rolü için bakınız Elie Kedourie, **England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921,** London: Bowes and Bowes, 1956. Ayrıca Y. Hikmet Bayur'un **Türk İnkılâbı Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt III, kısım IV, s. 1-39. Bilindiği üzere bu anlaşma İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin petrolce zengin olan bugünkü Irak toprakları ile Ürdün'ü bırakırken, bu toprakların güneyinde kurulması plânlanan bağımsız Arap Devleti'nin dolaylı kontrolü de İngiltere'ye terk edilmiştir.

2 Enver Paşa'nın gerçekten böyle bir plânı olup olmaması bu makalenin inceleme konusu değildir. Burada ilgi sahasına giren konu İngiltere'nin böyle bir tehdidi hissetmesi ve bu tehdide dair İngiliz yetkili merciilerinin düşünceleri ve fiilleridir. Bununla beraber 1918 sonlarında Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa'sının başkanı olan Albay Hüsamettin Ertürk'ün **İki Devrin Arkası** adlı eserinde Enver Paşa'nın şu sözleri böyle bir niyeti olduğunu ifade etmektedir. Ertürk ile olan görüşmesinde Enver Paşa O'na şöyle demiştir:

...Biz yakında bir denizaltı ile ülkeden ayrılacağız, çünkü düşman ilk olarak bizleri tutmak isteyecektir. Yalnız onlar teşkilatımızı, adamlarımızı ve hepsinin üstünde ideallerimizi (ülkülerimiz) alamayacaklardır. Ben Kafkasya'ya sonra da Moskova'ya uğrayacağım, arkadaşlar Berlin'e gideceklerdir. Mücadelemiz devam edecektir. Bolşeviklerden yardım umuyorum, onlar da muzaffer kapitalist devletlere düşmandır. Erzurum ve Kafkasya'daki kıtalarımızın dağıtılmaması, silah ve cephanelerinin teslim edilmemesi ve Ahmet İzzet Paşa'dan (Sadrazam) gelecek emirlere itaat edilmemesi için Halil ve Nuri ve Yusuf İzzet Paşa'lara gereken talimatı verdim... Kırım'da kurduğumuz İslâm Cumhuriyeti ve onun Başkanı Seyyit Cafer Bey'e de talimat gönderdik... Teşkilat-ı Mahsusa'nın bundan sonra adı "Umum Alem-i İslâm İhtilâl Teşkilâtı" olacaktır. Siz Türkiye'de onun İstanbul şubesi başkanısınız, bunu kuran benim, sizi seçen benim, yakında onun Heyet-i Merkeziyesi Berlin'de toplanacaktır... Bakınız Samih Nafiz, **Albay Hüsamettin Ertürk Hatıratı: İki Devrin Perde Arkası,** İstanbul, 1964, s. 174-175.

3 İngiltere başlıca üç projeyi uygulamaya koymak istemiştir. Birinci proje halen cephede bulunup

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın bu ilgisini Turancılık olarak algılamıştır. İngiliz mantığına göre İngiliz menfaatleri aleyhine çalışan Turancı veya İslâmcı politikaların savaştan sonra Enver Paşa elinde Kafkasya'da hayatiyet kazanması ihtimali, İngiliz uzmanlarını bu hususta tedbir almak için projeler üretmeye zorlamışdır. Şimdi bu ihtimalin varlığına dair İngiliz idaresinin düşündüğü sebepler üzerinde duralım.

Osmanlı Devleti Bulgaritan'ın 29 Eylül'de savaştan çekilmesiyle ve Suriye'deki kayıpları sebebiyle zor durumda olduğundan Ekim başlarında ateşkes istemek üzere idi. Bununla beraber bir İngiliz askerî istihbarâtının raporunda, Enver Paşa'nın Azerbaycan'daki Türk ordularının kumandanı olan kardeşi Nuri Paşa'ya 12 Ekim 1918'de bir telgraf çekerek Türk ordusu halen Azerbaycan'da kuvvetli iken Azerbaycan (hem kuzey hem güney) sınırları dahilinde Ermeni ve Rus bırakılmaması için gerekli tedbirleri almasını emrettiği bildirilmiştir[4]. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Azerbaycan'ın sınırdaş olmasının sağlanması ve Azerbaycan'a bir Türk ilerleyişini engelleyebilecek bütün unsurların temizlenmesini istemiştir. Bu arada Enver Paşa Batum'da bulunan babası Ahmed Paşa'nın Gence'ye gidebilmesi için özel bir trenin hazırlanmasını da bildirmiştir[5]. Enver Paşa'nın İngiliz idaresini rahatsız eden kararlarının belki de en önemlisi daha önce İstanbul'a hareket emri olan 5. Kafkas Fırkası'nın 17 Ekim'de yeni bir talimatla Azerbaycan'da kalması ve gerekirse Azerbaycan uyruğuna girmesi emri idi[6]. İngiliz Genelkurmayı gizli Azerbaycan raporunda Enver Paşa'nın İran'da ve Kafkasya'da bulunan Türk ordularının ekseriyetini İstanbul'a çağırırken 5. Fırka'ya verdiği bu emri manidar bulur ve şöyle yorumlar: "Enver Paşa bir taraftan İngiltere'nin savaşta ta-

çekilmeye başlayan Rus askerlerinin ihtiyaçlarını karşılayarak istihdam etmek, ikincisi Transkafkasya'yı kuzeyindeki ve kuzeybatısındaki Bolşevik idaresini tanımayan mahalli yönetimlerle beraber oluşturulacak *Güney Bloku*'na dahil etmek ve üçüncüsü ise Ermeni ve Gürcüleri silahlandırıp teşkilatlandırarak cephede istihdam etmek. Bu üç projede bazı sebeplerden dolayı İngilizlerce uygulamaya konulamayacaktır. Bu projeler hakkında daha geniş bilgi için bakınız K. Tuncer Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia 1917-1921,** (İngiltere'nin Kafkasya Siyaseti), Basılmamış Doktora tezi, Edinburgh Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü, 1997, s. 67-95.

4 **FO** (İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait belge) 371/3388/173495/W/44, 17 Ekim 1918, Askeri İstihbarat Başkanı'ndan Dışişleri Bakanlığına.

5 **Aynı Belge.**

6 **IOR:** (İngiliz Hindistan Bakanlığı'na ait belge) L/P&S/C. 190, 31 Ekim 1918 tarihli İngiliz Genelkurmayı'nca Azerbaycan üzerine hazırlanmış gizli bir rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

rafsızlığı münasebetiyle İran'ı boşaltması gerektiğini ileri sürerken diğer taraftan gelecekte Pan–Turanist veya Pan–İslâmist faaliyetlerin merkezi olabilecek self-determinasyon prensibine istinaden bağımsızlığını ilân etmiş Azerbaycan'ı kontrolüne almayı hedeflemiştir." Bu yorumu yapan Genelkurmay, raporunu şu ikazla bitirir:

> Türkler Azerbaycan'da Almanlar ise Gürcistan'da self–determinasyon prensibini suistimal ederek kontrolü ellerinde tutmayı tasavvur etmektedirler. Eğer bu plân Barış Konferansı'nda dikkatle takip edilmezse Hazar bölgesinde gelecekte ciddî askerî mesuliyetlerimiz olabilir[7].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi Orta Doğu Masası'nda danışman olarak çalışan Arnold Toynbee aynı tehlikeye bir memorandumunda işaret etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporunda Toynbee, Enver Paşa'nın savaşın bitiminde muhtemelen Kafkasya'nın doğusuna çekileceğini ve orada Tripoli'de İtalyanlara karşı gerçekleştirdiği gerilla savaşını tatbik edeceğini ifade etmektedir. Toynbee'ye göre Enver Paşa'nın bu projesinin çeşitli safhaları vardı. Azerbaycan'ın İngiltere tarafından tanınmasını sağlamak ilk safhaydı. Yine Toynbee'ye göre Türkler daha önce İran'daki güney Azerbaycan'ın valiliğini yapmış olan İran Veliahdı'na birleşik Azerbaycan'ın (tabii Türk himayesinde) yöneticiliğini teklif etmişti. Bunun yanı sıra Türkler, Tahran'da İngiliz Hükümeti'nin güney Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne teklif ettiği dedikodularını yaymaya çalışıyorlardı. Ayrıca Türklerin, Azerbaycan ve Dağıştan'ı tek devlet olarak birleştirme gayretleri de vardı. Bu ifadelerden sonra Toynbee durumu şu şekilde değerlendirir:

---

7 **Aynı Belge.** Enver Paşa'nın Kafkaslardaki Osmanlı ordularının kumandanlıklarına kendi akrabalarını getirttiği bilinen bir gerçektir. 1918'e kadar bölgede sadece 3. ordu bulunurken Haziran 1918'de Enver'in kardeşi Nuri (Killigil) Paşa komutasında Azerbaycan'da *İslam Ordusu* ve görevi Kafkasya ve güney Azerbaycan'ı işgal etmek olan Yakup Şevket (Subaşı) Paşa komutasındaki 9. ordu kurularak bu üç orduya birden *Kafkas Orduları Grubu* adı verilmiş ve grup komutanlığına Enver Paşa'nın amcası olan Halil (Kut) Paşa getirilmiştir. Bakınız Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 6-7. Tabii bu yeni yapılanmanın arkasında olan Enver Paşa İngilizlerin şüphelerini kuvvetlendirmiştir. K. Gürün kendi akrabalarının kontrolünde büyük bir gücü Kafkasya'da meydana getiren Enver Paşa'nın Kafkasya'da bu kuvvetle ne yapmak istediğinin belli olmamakla beraber mağlubiyetin yaklaştığı günlerde bu orduya dayanarak merkezi Bakü'de olmak üzere bir hükûmet kurmayı planladığını söylemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

> Türklerin ilk hedefi İngiliz Hükûmeti'ne Rus (kuzey, Azerbaycan'ını tanıması için blöf yapmak, sonra Dağıstan ve İran (güney) Azerbaycan'ını muhtemelen sahte referandumlarla dahil ederek bu devleti güçlendirmek ve bütün bölgeyi Türk hakimiyetinde tutmak[8].

Bu münasebetle Toynbee İttihat ve Terakki'nin ya da en azından Enver Paşa'nın İstanbul'da son dakikaya kadar tutunduktan sonra İtilâf devletlerine sempatik bir hükümeti kurup boğazların açılacağı sırada ilk gemiyle Batum'a geçmek gibi bir projesi olabileceğini düşünmektedir. Toynbee raporunu ilginç bir cümle ile tamamlar: "Bu Dünya'da halen Enver için bir oda (hareket sahası) bulunabilir."[9] Toynbee'ye göre İngiliz Hükûmeti Türklerin bu tuzağına düşmemeli idi. Fakat Türklerin bu bölgeyi Askerî bir güç ile tutmasına yardımcı olacak bazı hususlar vardı. Bunlar bölgenin kendi kendine yeterliliği, ulaşım hatlarının halen Türk–Alman denetiminde olmasından İngiliz kuvvetlerinin bölgeye kolayca girememesi ve nihayetinde bölgenin coğrafyasının tabii savunma unsurlarının mükemmel olması idi. Ayrıca Enver Paşa'ya plânının gerçekleşmesinde Rusya'daki ihtilâl sebebiyle meydana gelen anarşik ortam yardımcı olacaktı[10].

Savaş sona erdiğinde İngiltere'nin kuşkularını doğrudan mahiyetinde Azerbaycan'ın ekseriyeti (hem kuzey hem de güney Azerbaycan) Türk ordusunun kontrolünde idi. Türk ordusu Mondros Mütarekesi'ne rağmen Kuzey Kafkasya'da ilerlemeye devam etmiş, Derbent'ten sonra Mohaçkala'yı (Petrovsk) ele geçirmişti. Böylece Hazar Denizi'nin batı kıyıları büyük oranda Osmanlı hakimiyetine geçmişti.

2. İngiltere'nin Almayı Düşündüğü Tedbirler

Enver Paşa'nın Kafkasya'da İngiltere'nin zararına olacak bir te-

---

8 **FO** 371/3388/174496/W/44, 17 Ekim 1918, A. J. Toynbee'nin *Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan Üzerine Enver Paşa'nın Siyaseti* başlıklı memorandumu.
9 **Aynı Belge.**
10 **Aynı Belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

şebbüste bulunacağına dair kuvvetli şüpheleri olan A. Toynbee, bu hareketi engellemek şu tedbirleri teklif ediyordu: Tekliflerinden ilki İstanbul'da oluşturulacak yeni hükümete Rus ve İran topraklarını tamamen boşaltmayı kabul ettirmekti[11]. İkinci teklifi ise Türk askerlerinin kendilerini Azerbaycan vatandaşı ilân etmelerini yasaklattırmak[12] ve üçüncüsü boğazların açılması ile İstanbul ve Kafkasya arasındaki irtibat hatlarının denetiminin İngiltere'ye verilmesini kabul ettirmek idi[13]. Bununla birlikte Toynbee bu istekleri İstanbul Hükûmeti kabul etse bile emirlerine Enver Paşa'nın itaat etmeyeceği ve savaşa kendi hesabına devam edeceğini tahmin etmekte idi. Hatta İngiltere Karadeniz'i kontrolüne alsa ve Trabzon'u işgal etse bile Kafkasya içlerinde disiplinli bir Türk gücünün üzerine yürümenin büyük bir mesele olacağını da ifade etmektedir[14].

Görüldüğü gibi İngiliz Dışişleri ve Genelkurmay'ı Kafkasya'da Enver Paşa'nın liderliğinde muhtemel bir harekete ciddiyetle bakıyor lâkin önlenmesi için geçerli bir çözüm bulmakta zorlanıyordu. Toynbee'nin sunduğu bir başka çözüm vardı ki Türklerin 1918 başlarında Kafkasya'da taarruza geçmelerine mani olmak amacıyla hazırlanmış fakat baraşısız olmuş olan Ermenileri kullanma plânı idi. Disiplin edilmiş, birleştirilmiş ve techiz edilmiş bir Ermeni ordusu iki amaca hizmet edecekti: Birincisi Kafkasya'da Enver Paşa'nın sebep olabileceği bir tehlikeyi engellemek, ikincisi ise Şark Vilâyetleri'nde geçici bir rejim kurmakdı[15].

11 1918 Mayıs ayında Kafkas Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Toynbee'nin Rus toprağı ifadesinden Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın halen Rusya'ya ait topraklar olduğu fikrinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra bu bölgenin tekrar Rus hâkimiyetine, bu kez Bolşevik Rusya'nın, girmesine İngiltere'nin seyirci kalmasında bu fikrin önemli tesiri olacaktır. Bu hususta detaylı bilgi için bakınız K. Tuncer Çağlayan, **a.g.t.,** *Kafkasya'da Bolşevik Tehdidi ve Bölgede İngiliz Siyaseti'nin Sonu* konulu sekizinci bölüm, s. 354 vd.

12 Bu teklifin gayesi 6 numaralı dipnotta zikredilen İngiliz Genelkurmayı'nın gizli raporunda ifade edilen 5. Fırka'nın gerektiğinde Azerbaycan tabiyetine geçmelerine dair Enver Paşa'nın talimatını hükümsüz kılmaktı.

13 **FO** 371/13413/177237/W/44, 24 Ekim 1918, İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan (sonradan Savunma Bakanlığı olarak adı değiştirilecektir) Albay G. Gribbon'un Dışişleri Bakanlığı'nda Sir R. Graham'a yazdığı mektup, Toynbee'nin mektup hakkında tutanağına bakınız. Bu mektup Albay Gribbon Enver Paşa'nın Kafkasya'da sebep olabileceği tehlikeye dikkat çekerek gözlerini bu hususta açık tutmadıkları takdirde barışın yarım kalacağını ifade etmektedir

14 **Aynı Belge.**

15 **FO** 371/3404/167834/W44, 7 Ekim 1918, Toynbee'nin 9 Ekim 1918 tarihli tutanağına bakınız. Eğer Enver Paşa İngiltere'nin aleyhine Kafkasya'da kendi hakimiyetinde bir devlet kurmayı başarırsa Toynbee bunu İngiltere'nin lehine bazı avantajları da olacağını ifade etmektedir. O'na göre Enver Paşa'nın kuracağı bu devlet hem İran Hükûmeti'ni hem de İran halkını İngiltere'ye yaklaştıracaktır. Çünkü İran, sınırlarına dahil olan Azerbaycan'ı kaybetmek istemeyecek ve İranlılar üzerinde Türk

Levent Şahverdi Arşivi

Toynbee'nin teklifleri dorultusunda Kafkasya'da Enver Paşa'nın faaliyet sahasını sınırlamak için Mondros Mütarekesi'nin şartları İngiliz Dışişleri uzmanlarınca hazırlanırken şu maddelere de yer verilmiştir:

> Madde 11. Türk askerlerinin derhal Kuzey Batı İran'dan savaş öncesi sınırın gerisine çekilmesi, Transkafkasya'nın büyük oranda boşaltılması ve arta kalan askerlerin müttefiklerin gerekli görmesi halinde derhal çekilmesi.
>
> Madde 15. Müttefiklerin kontrol subayları Transkafkasya demiryolları dahil olmak üzere bütün demiryollarına yerleştirilecek. Ayrıca batım müttefiklerce işgal edilecek. Osmanlı Devleti Bakü'nün müttefiklerce işgaline itiraz etmeyecek[16].

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu tedirginlik ve tedbirlere rağmen İngiliz devlet adamlarının Kafkasya'da Enver Paşa'dan bekledikleri tehlike meydana gelmedi. Enver Paşa Kafkasya yerine Berlin'e gitmeyi tercih etti[17]. Ayrıca Kasım 1918'de Bakû ve Aralık 1918'de Batum'un ve diğer önemli yerlerin İngilizlerce işgali neticesinde bölge tamamen İngiliz denetimine alınmış oldu. Böylece savaşın son günlerinde Londra'da cereyan eden Kafkasya'nın Enver Paşa liderliğinde İngiliz emperyalizmine zarar vereceğine dair kuşkular da gerçekleşmemiş oldu. Bununla beraber Enver Paşa'nın emriyle Azerbaycan'da kalan 5. Fırka, Nuri Paşa ve diğer subaylar zaman zaman İngilizleri rahatsız eden olaylara sebep olmuşlardır. Fakat bu hadiseler Arnold Toynbee'nin veya İngiliz Genelkurmayı'nın korktukları boyutların çok altında kalmıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus İngiltere'nin İngiliz menfaatlerine zarar verebilecek ve gerçekleşme ihtimali zayıf olan bir ha-

---

nüfûzunun kurulmasından hoşlanmayacaklardı. Toynbee'nin 20 Ekim 1918 tarihli bu notu için bakınız **FO** 371/3388/173495/W44, 17 Ekim 1918.

16 İngiliz arşivinde Mondros Mütarekesi maddeleri için bakınız **FO** 371/180964/W/4, 31 Ekim 1918. Ayrıca bakınız J. C. Hurewitz'in **Diplomacy in the Near and Middle Eat: A Documentary Record 1914-1956,** J. Van Nostrand Company, 1956, s. 34-35 ve Bayur, **a.g.e.,** cilt III, kısım IV, s. 744-5.

17 Enver Paşa, Talat ve Cemal Paşalarla beraber boğazdaki yalısından bir Alman torpidosuna binerken 2 Kasım 1918 sabahı Almanya'ya hareket ettiler. Bakınız Bayır, **a.g.e.,** cilt III, kısım Iv, s. 779.

Levent Şahverdi Arşivi

rekete karşı gösterdiği hassasiyettir. Bahsedildiği üzere hem askerî hem de sivil otoriteler bölgede Enver Paşa liderliğinde zuhur edebilecek bir gelişmeye karşı azâmi ilgi göstermiş ve engellenmesi için muhtemel her türlü tedbiri almaktan geri durmamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

I. DÜNYA SAVAŞI SONUNDA NAHÇIVAN'DA YAPILAN MİLLÎ MÜCADELE ve BUGÜNKÜ NAHÇIVAN'IN STATÜSÜNÜN OLUŞUMU

Doç. Dr. Ali ARSLAN*

a. Nahçıvan'ın Rus İdaresine Girişi

Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'ya tamamen hakim olmak isteyen Ruslar, daha 1827-28'de İran'la yapılan savaşdan önce, Azeri Nahçıvan ve Revan hanlıkları dışındaki bütün Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirmişlerdi. Bu hedefleri doğrultusunda, Rus–İran Savaşı'nın başlarında Ruslar, Revam ve Nahçıvan'a hücum etmişlerdi. Rusya'nın Kafkas Orduları Başkomutanı General Paskieviç, Tebriz'e 72 km uzaklıkta stratejik önemi çok büyük olan Nahçıvan Hanlığı'nı işgale yönelmişti. Zira, bu sayede, Abbas Mirza'nın başkentini tehdid edecek ve kuşatma altında tutulan Revan'a gönderilecek her türlü yardımı engelliyecekti. Ruslar, fazla zorlanmadan Nahçıvan şehrini 26 Haziran 1827'de ele geçirmişlerdi. Hanlıga tamamen hakim olmak isteyen Ruslar, Fransız askerî mühendisleri tarafından yapılan ve Aras bölgesini kontrol altında bulunduran Abbas Abad kalesine karşı hücuma başlamışlardı. Abbas Mirza'nın yardıma gelmesine rağmen, Cevan-bulak'daki savaşı Ruslar kazanmış ve Abbas Abad Kalesi 7 Temmuz'de teslim olmuştu. Böylece, Nahçıvan Hanlığı sona ermiş ve Nahçıvan bir Rus eyaleti haline getirilmişti[1].

1828-29 Osmanlı–Rus Harbi sonunda, mağlup olarak, Ruslarla andlaşma masasına oturan Osmanlı Devleti'ne de, 1829 Edirne Andlaşması ile Azeri Nahçıvan Hanlığı'nın artık Rusya topraklarına dahil olduğu kabul ettirilmişti[2].

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim üyesi.

1 John F. Baddeley, **Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil,** (Çeviren, Sedat Özden), İstanbul 1989, s. 176.

2 **Rusya ile Edirne Andlaşması** (Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri,** c. I., s. 279-286), m. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

b. Nahçıvan'ın Kurtarılması İçin Osmanlılar Tarafından Yapılan Çalışmalar

İttihad ve Terakki daha iktidara gelmeden Kafkas müslümanları ile ilgilenmeye, onların esaretten kurtulmasına yardımcı olmaya çalışmıştı[3]. Osmanlı Devleti'nde iktidarı ellerine aldıktan sonra da, ittihatçılar aynı istikamette çalışarak, Kafkasya müslümanlarıyla doğrudan sınırdaş olmak hususunda gayret göstermişlerdi. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra, imzalanan Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917) ile, Ruslar Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlamışlardı. Ancak, Rus ordusunun çekilirken işgali altındaki bazı araziyi Ermeni ve Gürcülere teslim edecekleri belli olmuştu. Zira 1917 İhtilâli sonrasında, Rus ordusunun dağılmaya başlaması üzerine, Gürcü ve Ermenilerden müteşekkil millî kuvvetler oluşturulmaya başlanmıştı[4]. Bunun neticesi olarak, 1918 yılı başlarında, Ermenilerin tam teşkilâtlı bir kolordusu ve iki tümeni ile üç gönüllü tugayı, bir süvarî tugayı ve bir kaç milis tugayı kurulmuştu[5]. Ermeniler, Revan merkez olmak üzere Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Muş, Nahçıvan, Zengizor'u içine alan bölgede bir Ermeni devleti kurmak için kendi birliklerini teşkil etmeye yönelmişlerdi.

Kafkas müslümanları, Ermeni komitelerinin bölgede müslümanlara karşı taarruz ve tehditlerinden dolayı Osmanlı ordusunun ilerlemesini ve kendilerini kurtarmasını bekliyorlardı[6]. Bu arada, devam eden Brest–Litovsk müzakerelerinde de bir netice alınamıyordu. Ayrıca, Rus ordusunun fiilen dağılması durumunda bölgede bir kargaşa meydana gelebilirdi. Bu tarz muhtemel gelişmelere karşı, Osmanlı Ordusu'nda bazı düzenlemeler yapıldı. Ferik Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu yeniden düzenlendi. Buna göre, 4. Kolordu Mirliva Ali İhsan Paşa (Sabis)'ya, 1. Kafkas Kolordusu Albay Kâzım Karabekir'e, 2. Kafkas Kolordusu da Mir-

3 Bu hususta bakınız; Ali Arslan, **"I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Ahıska–Ahılkelek 1914-1921"**, Kafkas Araştırmaları III, İstanbul 1997, s. 93-115.

4 Akdes Nimet Kırat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 461.

5 Kırat, **a.g.e.,** 463.

6 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı,** T.C. Genelkurmay Başkanlığı yay., Ankara 1993, s. 437-440; Hüsamettin Tugaç, **Bir Neslin Dramı,** Ankara 1966, 169-170.

Levent Şahverdi Arşivi

liva Yakup Şevki Paşa'ya verildi[7]. Yapılan harekât sonucunda Erzincan, Trabzon, Erzurum, Batum işgalden kurtarıldı. Kâzım Karabekir, 25 Nisan 1918'e kadar Ermeni kuvvetlerinin Kars'ı boşaltmasını istedi. Sonuçta, bu isteği yerine getirerek, Kars 25 Nisan'da, Osmanlı kuvvetlerine teslim edildi. Osmanlı hükûmetinin hedefi, 1877 yılı öncesindeki bölgeye hakim olmak ve hudutları bu şekilde çizmek idi. Bu görev 3. Ordu'ya verilmişti. Bu sınır dışındaki harekatlar ancak bir tecavüz karşısında yapılacaktı[8].

Ermenilerin zulmü altında yok olmaya mahkûm olan Türkleri kurtarmak için, 3. Ordu Komutanlığı, 15 Mayıs 1918'de, Arpaçay'ın doğusuna geçmeyi, Gümrü'yü bir an önce ele geçirmeyi emretti[9]. Bu arada, Rumiye gölünün batısı ile Nahçıvan'ın güneyine yerleşen Ermeniler, İngiliz ve Amerikalılardan da yardım görüyorladı. 4. Kolordu, Dilman–Hoy–Maku'da toplanarak Rumiye gölünün batısından; 1. Kafkas Kolordusu da, Culfa'nın kuzeyinden harekete geçerek, Ermenileri bu bölgeden çıkardılar. Böylece Aras nehrinin güneyi Ermenilerden temizlenmiş oldu[10].

14 Temmuz 1918'de, 4. Kolordu Komutanlığı, Ermeni komutanı Antranik'in Nahçıvan'a gelerek taarruz hazırlıkları yaptığı ve bölgedeki İslâm köylerinde toplu katliamlara giriştiği bildirildi. 4. Kolordu'nun görevi olan Nahçıvan'ın ele geçirilmesi, 3. Ordu Komutanlığı tarafından 11. Kafkas tümenine verildi. Nahçıvan, 3000 kadar piyade, 500-600 kadar Ermeni süvarisinin işgali altında idi. 19 Temmuz 1918'de Osmanlı 11. Kafka Tümeni ile 12. Piyade Tümeninin Culfa'daki takviyeli 35. Piyade alayı Nahçıvan'a doğru harekete geçti. Türk kuvvetleri 20 Temmuz 1918'de Nahçıvan'a girdi. Antranik'in emrinde Ermeni kuvvetleri doğuya doğru çekildiler. Böylece, Nahçıvan Ermeni işgal ve zulmünden kurtarılmış oldu[11]. Bundan sonra, Kâzım Karabekir Paşa, Ağustos 1918'de, karagahını Nah-

---

7 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi.,** a.g.e., 441.
8 **A.g.e.,** 498.
9 **A.g.e.,** 509.
10 **A.g.e.,** 529-538; Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Savaşı, IV,** İstanbul 1991, 235-278.
11 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Orda Hareketı,** c. II., s. 540-541, Sabis **a.g.e.,** IV, s. 282.

Levent Şahverdi Arşivi

çıvan'a taşıdı. Özellikle Ermenilerin Nahçıvan'a sarkmamaları için gerekli tedbirleri aldı[12].

c. Osmanlı İdaresindeki Nahçıvan

Brest–Litovsk Andlaşması'na göre, 14 Temmuz 1918'de, yapılan halk oylamasında Kars, Ardahan ve Batum halkı Osmanlı Devleti'ne katılma kararı aldı. Bu karar, Sultan Vahideddin'e sunuldu. Padişah'ın 15 Ağustos 1918 tarihli Hatt-ı Hümayunu ile Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne ilhakı kabul edildi[13]. Bu arada 93 Harbi sırasında kaybedilen toprakların haricinde, İran'ın imzaladığı Türkmençay Andlaşması ile Ruslar'a bırakılan Nahçıvan'ın da, Osmanlı topraklarına katıldığını görüyoruz.

Daha sonra, 14 Eylül 1918 tarihli kararname ile merkezi Batum olan Batum vilâyeti teşkil edildi. Batum, Kars, Ardahan ve Nahçıvan ile mülhakatı, Batum ve Kars sancakları olarak düzenlendi. Buna göre, Kars Sancağı; Nefs-i Kars, Ardahan, Göle, Çıldır, Şuregel, Akbaba, Zaruşat, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Pasof, Oltu, Tauskert ve Nahçıvan kazalarıyla altmışbeş nahiyeden meydana geliyordu[14].

Osmanlı idaresinin geçiş döneminde, Nahçıvan'ın bağlı olduğu Kars Sancağı'nda, Rus hükümeti zamanında konan rüsum ve tekalifin aynen tahsiline devam edildi[15]. İlhakın gerçekleşmesinden sonra da, ordunun iaşesinin temini için bölgede üretilen mahsülâttan aşar alınması yönündeki teklifler de, Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edilmedi[16].

Nihayet, 9 Eylül 1918 tarihli kararname ile yeni ilhak edilen yerlerde alınacak rüsum ve tekâlife yeni bir düzenleme getirildi. Bu kararname, Rumi 1335 (1919) yılı için geçerli olacaktı. Tanzim edilen yeni şekle göre;

12 Muhammet Erat, **Kazım Karabekir,** İstanbul 1995, s. 31-32.
13 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya, II,** Ankara 1978, s. 225.
14 14 Eylül 1918 tarihli kararnamenin metni için bakınız; **BOA, Kavanin 29,** s. 246-47.
15 Dahiliye Vekâleti'nden Batum'daki Dahiliye müsteşarı Abdülhalık Bey'e çekilen 24 Temmuz 1918 tarihli telgraf; **BOA, DH-ŞFR,** 87/297.
16 Dahiliye Vekâleti'nden Batum, Kars, Ardahan, Kağızman ve Oltu mülki idare memurluklarına 4 Eylül 1918'de çekilen telgraf; **BOA, DH-ŞFR,** 91/28.

Levent Şahverdi Arşivi

a. Gümrük rüsumu

b. Rüsum-ı adliye

c. Posta ve Telgraf ücreti

d. Rüsum-ı bahriye

e. Damga ve kıymetli evrak vergisi

f. Tuz ve müskirat ve balık rüsumları

g. Askerlik muafiyet vergisi (yalnız Müslüman ahaliden alınan bedel-i askeri vergisi ilga olunmuştu) haricinde, ilhak öncesi yani Rus idaresi döneminde, cari olan rüsum ve tekâlifin tahsiline devam edilecekti[17].

Osmanlı Hükûmeti, yeni livalara tayin edilen memur ve müstahdemlerin maaşları, masrafları, harcırahları ve bilumum mahalli hizmetleri için, 1334 (1918) yılı maliye bütçesine 300.000 liralık fevkalade bir tahsisat koymuştu[18]. Bu yeni livalara tayin edilen daimi ve muvakkat memurlar için, maaş-ı asli eya ücretleri dışında ayrıca aylık tahsisat verilecekti. Bu memurlara verilen tahsisat, derece ve görev yerlerine göre, 1,5'dan 4 katına kadar farklılık gösterebiliyordu[19].

Plebisit, ilhak ve mülki idarenin kurulması aşamalarında, Sovyet hükûmeti tarafından her hangi bir itiraz olmamıştı. Ancak, Osmanlı Ordusu'nun 14 Eylül 1918'de Bakü'ye girmesi üzerine, Sovyet Hükûmeti, Osmanlı Devleti'ne şiddetli tenkitlerde bulunmaya başlamış ve 20 Eylül 1918'de verdiği nota ile Türkiye'nin Bret–Litovsk Andlaşmasını ihlal ettiği, plebisitde yolsuzluklar yapıldığını iddia etmişti. Fakat, Osmanlı Devleti, bu iddiaları ciddiye almayarak, bögede gerekli düzenlemeleri yapmış, 1878'de kaybedilen topraklara dahil olmayan Nahçıvan'la beraber Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı ülkesine katmıştı.

---

17 Bu kararnamenin metni için bakınız; **BOA, Kavanın 29,** s. 45-46.
18 14 Eylül 1918 tarihli bu kararname için bakınız; **BOA, Kavanın 29** s. 48-49.
19 3 Ekim 1918 tarihli kararname için bakınız; **BOA, Kavanın 29,** s. 48/49.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı aleyhine neticeleneceğinin belirmesi üzerine, istifa eden İttihad ve Terakki hükûmeti yerine işbaşına gelen Ahmet İzzet Paşa Kabinesi, Brest–Litovsk Andlaşması ile ilhak edilen Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarabilmek için bu livalar dışında kalan Osmanlı askerlerinin 21 Ekim 1918'den itibaren tahliyesini kararlaştırdı. Tahliye, 5 Aralık 1918'e kadar gerçekleştirilecekti. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra, Osmanlı Hükûmeti'nin Musul ve İskenderun'un işgalinde sergilediği gevşek tutumdan cesaret alan İngilizler, Çanakkale Boğaz'ı açılır açılmaz, 11 Kasım 1918'de, Elviye-i Selase'nin hiçbir yerinde inceleme yapmadan buranın boşaltılmasını istediler. Bunun üzerine, Osmanlı Hükûmeti, 23 Kasım 1918'de, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya Osmanlı Ordusu'nun 1914 hududu gerisine çekilmesi emri verildi[20]. Ancak Osmanlı Hükûmeti bu bölgeden askerlerini çekmeyi, Kars, Ardahan ve Batum'un siyasi olarak terk edilişi şeklinde değerlendirmekteydi. Zira, 24 Kasım 1918'de Batum mutasarrıfına gönderilen telgragta, İtilâf Devletleri birliklerinin Batum'un işgalinin Mondros mütarekesi ahkamından olduğunu, fakat, bunun mülkî idareye şumulünün bulunmadığını bildirmişti. Buna göre, askerî işgal hususunda müşkilat çıkarılmaması ve hüsn-i idareye itina gösterilmesi istenmişti[21]. Osmanlı Hükümeti'nin, Osmanlı Ordusu'nun 1914 hududuna çekildiğini açıklaması, Kars livasına bağlı bir kaza olarak Osmanlı'ya ilhak edilen Nahçıvan dahil, Iğdır, Gümrü, Ahıska ve Ahılkelek Müslüman–Türk ahalisini üzüntüye sevketti.

21 Ekim 1918'de, Sadrazam İzzet Paşa'nın Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarmak için bu bölgenin dışında Kafkasya'daki askerlerin çekilmesi emri, Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Iğdır ve Nahçıvan kazalarındaki Müslüman ahalisi tarafından üzüntü ile karşılandı. Müslüman ahali, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya müracaatla bazı isteklerde bulundu.

---

20 Ali Arslan, **I. Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü, Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri (29-31 Mayıs 1995) Bildirileri,** İstanbul 1996, s. 153-168.

21 Dahiliye Nezareti'nin telgrafı için bakınız; **BOA, DH-ŞFR,** 93-298.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Osmanlı askerleri geri çekilmesin.

2. Askerlerin geri çekilmesi zarurî ise İslâm ahaliyi muhafaza için her kazada bir murahhas ile kafî miktarda muhafız asker bırakılsın.

3. Kazalara gelecek Hıristiyan ahalinin müslümanların mahv etmemesi sağlansın.

Hıristiyan askerlerin bu kazalara gelmemesi ve sulh-ı umuminin nihayetine kadar müslümanların kendi haline ve müstakil bırakılarak Gürcü ve Ermeni Hükûmetlerinin esaretine düşmemesi temin edilsin[22].

Müslümanların endişelerini haklı bulan Yakup Şevki Paşa, durumu İstanbul'a bildirmekte gecikmedi. Buna karşılık, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Brest–Litovsk Andlaşması ile Osmanlı'ya ilhak edilmeyen yerlerin Osmanlı askerlerince boşaltılmasını Yakup Şevki Paşa'ya emretti[23]. Daha Osmanlı Ordusu Nahçıvan'ı terketmeden evvel, 27 Aralık 1918 tarihinden önce, Yapun'un idaresindeki Ermeni çetesi kuvvetleri, Nahçıvan'ın batısındaki Auş köyünde 2.000 kişiyi öldürmüşlerdi[24].

Kars'ın güneyinden Orduabad'a kadar olan bölge Ermenistan'a sınır olması ve Osmanlı askerlerinin çekilmesi dolayısıyla, Ermenilerin tehdidi altında idi. Bu bölge ahalisi de, kendi yönetimlerini kurmak üzere harekete geçtilerdi.

d. Aras Türk Hükûmeti (3 Kasım 1918 – 20 Kasım 1918)

Kendilerini korumak ve yönetimlerini kurmak üzere, başta Nahçıvan olmak üzere, Revan'ın güneyinden Şerür, Eçmiyazin ve Sürmeli'de yaşayan Müslüman ahalinin temsilcileri Kamerli kasabasında toplanmışlardı. Bir istişare meclisi şeklinde geçen müzakereler sonunda, merkezi Iğdır olmak üzere, bir reis ve altı üyeden oluşan hükûmet kuruldu.

---

22 Gökdemir, **Canub-i Garbi Kafkas Hükümeti,** Ankara 1989, s. 35-36.
23 **A.g.e.,** 36-37.
24 **Türk İstiklâl Harbi, III. cilt, Doğu Cephesi (1919-1921),** Ankara 1965, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

Adı Aras Türk Hükümeti olarak belirlenen idarenin reis ve üyeleri şunlardan oluşuyordu:

Hükûmet Reisi : Emir Bey Ekberzâde

Harbîye Nazırı : Karslı Cihangirzâde İbrahim

Malîye Nazarı : Kamber Ali Bey Benanyari

Mülkîye Nazarı : Bakır Bey Rızazâde

Hariciye Nazırı : Hasan Ağa Safazâde

Adliye Nazırı : Mehmet Beyzâde

Şeyhülislam : Mirza Hüseyin

Ayrıca, aşiret reisi General Ali Eşref Bey de hükûmete yardımcı olmak üzere seçilmişti[25]. Osmanlı 50. Alayı 3. Tabur 2. Bölük'de yedek takım kumandanı iken, Mondros Ateşkes Andlaşması'na göre terhis edilen Avukat Hüseyin Avni (Ulaş), Aras Türk Hükümeti'nin hukuk müşaviri olarak görev yapmıştı[26].

Osmanlı askerinin henüz çekilmediği bir dönemde kurulan Aras Türk Hükümeti, 9. Fırka kumandanı Miralay Rüştü Bey (Paşa)'ya müracaatla silah ve cephane tâlep etmişti. Memleketlerini korumak isteyen Müslümanlar milis teşkilatlarını düzenliyorlardı. Osmanlılardan, silahsız olarak askerleri için birkaç bin tüfek, muktazi cephane, makinalı tüfenk ve top verilmesini istemişlerdi. Aras Türk Hükûmeti, bir büyük zabit ile mutemet ve muktedir bir miktar zabitin Aras Hükûmeti emrine verilmesini talep etmişti. 9. Fırka kumandanı Miralay Rıfat Bey ve 9. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın da yardımları ile 20 kadar tabur meydana getirildi. Ayrıca gönüllü olarak bu bölgede kalan Osmanlı subay ve erleri de bu askeri birliklere katıldı.

---

25 Gökdemir, **a.g.e.,** s. 45-46.
26 Kîzıoğlu, **Millî Mücadelede Kars,** s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenilerin yaptıkları katliam, işkence ve zulümlere büyük öçüde karşı koyan Aras Türk Hükûmeti, Ermeni çete ve askerlerini Nahçıvan'dan çıkarmakta büyük ölçüde muvaffak olmuştur. Osmanlı askerlerinin Elviye-i Selase'den de çekilme mecburiyeti karşısında yeni ve daha güçlü bir hükümetin kurulma çalışmaları üzerine Aras Türk Hükümeti, Kars merkezli kurulan Millî Şûra Hükümeti'ne katılmıştır[27].

e. Millî Şûra Hükümeti Devrinde Nahçıvan

Elviye-i Selase'nin Osmanlı askerleri tarafından boşaltılmasının kesinleşmesi üzerine Ahıska ve Nahçıvan'da olduğu gibi, 5 Kasım 1918'de Kars ve mülhakatındaki Müslümanlar, Kars İslâm Şûrası adıyla kendi hükûmetini kurarak resmen idareyi Osmanlı Devleti'nden devr almışlardı. Bunun sonucunda, 14 Kasım 1918'de yapılan Kars İslâm Şûrası'nın ilk toplatısında, Batum'dan Orduabad'a kadar olan yerlere haber gönderilerek, gelecek temsilcilerin katılımıyla 30 kasım 1918'de Kars'ta büyük bir kongrenin yapılması kararlaştırıldı[28].

Orduabad, Nahçıvan, Serdarabad, Iğdır, Kamerli, Süreğen, Ahıska, Ahılkelek bölgelerinden milletvekili sıfatıyla katılan 70 kişinin iştiraki ile 30 Kasım 1918'de toplanan kongrede, Batum'dan Orduabad, Ağrı Dağı'ndan Azgur'a kadar halkın çoğunun Türk ve Müslüman olan yerlerden Osmanlı ordusunun çekilmesi dolayısıyla, merkezi Kars olmak üzere, Millî Şûra Hükûmeti'de kurulması ittifakla kararlaştırıldı. Daha önce kurulan Ahıska Hükûmeti ile Aras Türk Hükûmeti Millî Şûra Hükûmeti'ne katıldı. Böylece, Batum, Kars, Nahçıvan, Ahıska, Ahılkelek bölgelerinde büyük bir birlik kurulmuştu. 12 üyeden oluşan hükûmetin başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Bey getirilmişti.

Ayrıca, Millî Şûra Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin tutumu ne olursa olsun, Osmanlı Devleti ile İslâm Halifesine gönülden bağlı olacak, Türk

---

27 Gökdemir, **a.g.e.,** 46-62.
28 Gökdemir, **a.g.e.,** 63-65; Kırzıoğlu, **"Çenub-ı Garbi Kafkas Cumhuriyeti", Türk Kültürü Dergisi, say. 72,** Ankara 1968, s. 958.

Levent Şahverdi Arşivi

bayrağını kullanarak, adalet ve idarede Osmanlı kanunları yürürlükte kacaktı.

Askerî açıdan ise, Osmanlı Ordusunun yardımlarıyla temin edilen silah ve cephanelerle Millî Şûra Ordusu kuruldu. Bu ordu, Osmanlı 9. Ordusu'nun bölgeden çekilmesinden sonra, Arpaçay ile Arsa boyunda Ermenilere, Acara–Ahıska cephesinde ise Gürcülere karşı sınırları koruyacatı[29].

Daha sonra, Hükûmet Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey, yardımcısı Kepenkçi Emin Ağa ve Hükûmetin umumi katibi Sami Bey'le birlikte Nahçıvan'a giderek, burada, daha önce Aras Türk Hükûmeti reisliği yapan Ekberzade Emir Bey'le birlikte askerî ve sivil teşkilatlanma işlerinde beraber çalışmaya başladılar. Ayrıca, Osmanlı ordusunun çekilmesi dolayısıyla oluşan, kötümser havayı dağıtmaya ve müslüman halkın yeni idareye sahib çıkmaları için faaliyetlerde bulunmaya gayret ettiler[30]. Zira, Ermeniler, Erivan'ın güneyini İran sınırına kadar ele geçirmek istiyorlardı. Bu amaçla, Ermeniler, 1918 yılı Kasım–Aralık aylarında çeteler teşkil ederek Dere–Elegez bölgesinde birkaç Müslüman köyünün sakinlerini kaçırarak, yerlerine 15.000 civarında Türkiye'den kaçan Ermenileri yerleştirdiler. Bu faaliyetlere engel olmak isteyen Türkler, Şerür–Nahçıvan üzerinden geçen ana karayolunu kontrol ederek, Ermenilere Zengizor–Erivan yolunu kapattılar. Buna karşılık, Türkiye'den gelen Ermeniler, Ermeni askerlerinin korumasında Aras nehrinden geçerlerken Erivan–Culfa tren hattı boyunu kullandılar. Aralak 1918'de, Ermeni birlikleri, Revan Eyaleti'nin nüfusunun çoğunluğunu müslümanların oluşturduğu güney idari kısmını ellerine geçirdiler ve Şerür kasabasına doğru yürüyüşe geçtiler. Ancak, tam bu sırada Borçalı'da Ermenistan–Gürcistan Savaşı'nın başlaması üzerine, Ermeniler güneydeki ilerlemelerine bir müddet ara vermek mecburiyetinde kaldılar. Bu durum, Nahçıvan Türklerini kısa bir süre için Ermeni taarruzundan kurtarmıştı. Millî Şûra Hükümeti Reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey de, 10 Ocak 1919'a kadar Nahçıvan'da ça-

29 Gökdemir, **a.g.e.**, 69-70.
30 Gökdemir, **a.g.e.**, 71-73.

Levent Şahverdi Arşivi

lışmalarını sürdürerek idareyi güçlendirmeye çalışmıştı[31].

f. Cenûb-ı Garbi Kafkas Hükûmeti Dönemi

I. ve II. Ardahan Kongreleri'nin bir neticesi olarak düzenlenen Büyük Kars Kongresi (17-18 Ocak 1919) sonucunda, Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmet-i Muvakkate-i Milliyesi kurulmuş ve Millî Şûra Hükûmeti yeni ve sağlam bir şekle dönüştürülmüştü.

Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmeti sınırları Orduabad'ın doğusunda, Zengizor bölgesi Azerbaycan'da kalmak üzere tesbit edilmişti. Güney'de eski İran–Rus sınırı geçerli olacaktı. Ermeni hududu ise, doğudan batıya doğru, Arpaköyünden geçerek, Derealagöz (Dere–elegez) Ermenistan sınırlarında kalmak üzere, Çarur kazasında Vedibasar, Zengibasar, Zeyve, Kervansaray, Yukarı–Ağakala, Küçük–Bugudu, Boğaz–Kesen'den Arpaçayı'na ulaşacaktı[32]. Hükûmetin Anayasası hazırlandı. Cihangiroğlu İbrahim Bey ise Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmeti Reisliği'ne getirildi. Bu sırada, 25 Ocak'ta, Y. Şevki Paşa Kars'ı tamamen tahliye etti. Bu arada İngilizler'de Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümeti'ni tanıdı[33]. Böylece Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmeti de belli sınırlar içinde devlet kimliğine kavuşmuş oldu.

Diğer taraftan, Ocak 1919 başlarında, İngilizlerin arabuluculuğu ile Gürcü ve Ermeniler aralarındaki savaşa son vermişlerdi. Ermeni Harbiye Nazırı, Ermeni kuvvetlerini Develi'de hazır hale getirerek, daha önce gerçekleştiremedikleri Şerür'ün işgali hazırlıklarına başladı. Ancak, Millî Şûra Hükûmeti'nin Ermeni Hükûmeti ile yaptığı müzakerelerle, Ermenilerin Şerür ve Nahçıvan'a saldırıları bir süre ertelendi. Bu arada, İngiliz Albayı Laughton askerî temsilcisi olarak Nahçıvan'a geldi. Burada Millî Şûra temsilcileri ile görüşerek tatmin edici bir mütâreke taslağı hazırladı. 21 Ocak'ta Ermenilere iletilen bu taslak kabul edildi[34]. Ancak,

31 **A.g.e.,** 74-75.
32 Fahrettin Erdoğan, **Kafkas Ellerinde Hatıralarım,** s. 258-259; Kırzıoğlu, **Millî Mücadelede Kars, I. Kitap,** İstanbul 1960, s. 26-27.
33 Gökdemir, **a.g.e.,** s. 82-96.

Levent Şahverdi Arşivi

buna rağmen Nahçıvan bölgesine Ermeni saldırıları sürüyordu. Nahçıvan halkı da, Şevh Ali ismindeki şahsın önderliğinde Ermenilere mukavemete devam ediyordu[35].

26 Ocak'ta, Albay Laughton, İngilizler tarafından Nahçıvan Askerî Valiliği'ne tayin edildi. Laughton o anda Nahçıvan'da idareyi elinde tutan Millî Şûra temsilcilerine *"Bölgenin geleceği üzerine Paris Sulh konferansı karar verinceye kadar hukuk ve düzenin devam etmesi için"* Nahçıvan Askerî Valiliği'nin kurulduğunu bildirdi. Bu valiliğin sınırları, Erivan Eyaleti'nin güneyini içerisine alaçak tarzda, Sederek köyü yakınlarında Aras Nehri'ne bağlantısı olan Vedi Çayı'nı içerisine alacak şekilde kuzeye doğru genişliyerek bütün Nahçıvan'ı içine alıyordu. Türklerin olduğu bölgelerde Millî Şûra Hükûmeti temsilceleri görevde kalıyordu. Fakat, İngiliz Valiliği sadece bir gölge idi. Nahçıvan'daki hakimiyet Millî Şûra ve daha sonra Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'nin elinde idi[36].

Ancak, 1 Mart 1919'da Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti Parlamentosu'nun açılmasından sonra İngilizlerin tavrı dağişmeye başladı. Zira, Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'nin Ermeniler'in Arpaçay'ın batısına geçişine izin vermemesi, İngilizleri rahatsız ediyordu. İngilizler, Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'ne 12 maddelik sert bir nota vererek, Batum ve Nahçıvan'la kat'iyen alâka ve haberleşmesini kesmesini, faaliyetlerini sadece Kars vilâyetine inhisar etmesini ve Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti adını kullanmamalarını istediler. Ayrıca, Ermeniler'in hiçbir engellemeye uğramadan Kars'a yerleşmeleri hususu da sert bir şekilde bildirildi.

Bunun üzerine, Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti, Nahçıvan, Batum, Acara, Ardahan ve Ahıska Meclis-i Millî temsilcilerini ve ahaliden bazı önde gelen şahısları Kars'a çağırarak görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler neticesinde Arpaçay hududunda Ermeniler'in sınırı geçmelerine engel olan Akbaba ve Şüregilli milislerden oluşturulan Talınlı Hüseyin Han ko-

34 Gökdemir, **a.g.e.**, s. 141-142.
35 Kızıoğlu, **Millî Mücadelede Kars, 1 kitap,** İstanbul 1960, s. 24.
36 Gökdemir, **a.g.e.**, 141-144.

Levent Şahverdi Arşivi

mutasındaki kuvvetler takviye edildi[37].

Nahçıvan'daki İngiliz Askerî Valisi Laughton, buraya tayininden itibaren Nahçıvan Millî Şûrası üzerinde otorite kuramadı. Albay Laughton, Ermeni saldırılarına karşı mukavemet eden kişileri cezalandırmak için köyleri aramak istedi. Fakat, Nahçıvan Millî Şûra yöneticileri Kerim Han, Abbas Kulu Han ve Kelbî Ali Han tarafından yönlendirilen müslümanların başkaldırması üzerine başarısız oldu. Bunun sonucunda, Nisan 1919 başında, yeni İngiliz birlikleriyle takviye edilen Yarbay Simpson Nahçıvan valiliğine tayin edildi.

Ermeniler, Erivan'ın güneyini, Nahçıvan da dahil olmak üzere, İran sınırına kadar işgal etmek istiyorlardı. Bu amaçla, bölgedeki müslümanların oradan uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Ermeniler, bu amaçlarını tahakkuk ettirebilmek için katliamlara başladılar. Ancak, Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti mevcut olduğu sürece Ermenilerin bu bölgeye hakim olması mümkün değildi[38]. Zaten, İngilizler de Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'nden rahatsız idiler. Zira, Bu hükûmet, hazırladığı *"İntibâhnâme"* de belirttiği gibi Cenûb-ı Garbî Kafkas Ülkesi Osmanlı Devleti ile *"yüzbinlerce milyon nüfüs-i İslâmiyeyi hâvî Kafkasya, Türkistan, Tatar, Afgan ve Hind ve Belucistan ülkeleri arasında köprü mü-sabesindedir."*[39] idi ve CGK Hükûmeti de bunun şuurundaydı.

İngilizler, bölgede isteklerini gerçekleştiremedikleri için, Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'nin varlığından rahatsız idiler. 2 Nisan 1919'da Batum'da biraraya gelen General Milne ve General Thomson (İngiliz Kafkas İşgal Kuvvetleri Komutanı) Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'nin dağıtılması planını hazırladılar. Bu amaçla da, Kars Nahçıvan ve Borçalı'da bulunan 27 İngiliz Ordusu'na talimat verildi. Bu talimatnameye göre;

– *"Kars vilâyeti ve Nahçıvan bölgesi"* Barış Konferansı tarafından Ermenistan Hükûmeti'nin idaresine verilecektir.

---

37 Gökdemir, **a.g.e.,** 131-136.
38 Gökdemir, **a.g.e.,** 144-145.
39 Bu İtibânâmenin metni için bakınız; Kızıoğlu, **Kars,** 55-56.

Levent Şahverdi Arşivi

– Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti dağıtılacak ve liderleri ve ileride tehlike teşkil edecek şahıslar sınır dışı edilecektir. Bunlar, Tiflis'e gönderileceklerdir.

– Ermeni yöneticiler getirilenceye ve idare Ermeni Cumhuriyetine devredilinceye kadar, Nahçıvan ve Kars'ta idare, Preston'un denetiminde bölgedeki şahıslarla gerçekleştirilecektir[40].

Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'ni ortadan kaldırmak için bölgedeki ve Kars'taki asker sevkiyatını kademeli olarak artıran İngilizler, 12 Nisan 1919'da Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti Parlamentosu'nu ve bölgenin ileri gelenlerini Tiflis, Batum, İstanbul yolu ile Malta'ya sürgün ettiler[41].

Bunun üzerine, bölgede yaşayan Müslüman halk, Batum'dan Nahçıvan'a kadar mahalli Şûra hükûmetleri kurmaya başladılar. Bölgede kurulan Nahçıvan Şûrası; Nahçıvan, Orduâbâd, Culfa ve Şahtahtı'nın bir kısmını hâkimiyetine almıştı[42].

Bu arada, İngiliz yardımı ile Kars, Sarıkamış ve Kağızman Ermeniler tarafından işgal edilmişti. Ermeniler, Nisan sonlarında Nahçıvan–Şerür bölgesini işgale hazırlandılar. Ermeni çete reisi General Dro'nun imzaladığı ve İngiliz Generali Davie'nin şahid olduğu 3 Mayıs 1919 tarihli beyannâme ile Nahçıvan bölgesinde asayişi temin etmek ve Nahçıvan'da Ermeni idaresini kurmak üzere General Dro tayin edilmişti. İngiliz yardımı ile Nahçıvan'a doğru ilerleyen Ermeniler, Şerür ve Zengizor mıntıkalarında Türklerin mukavemeti ile karşılaştılar. General Shalkovnikoy ve General Dro'nun kuvvetleri ile Mışığ Aveteryan'ın atlı süvarileriden oluşan 6.000 kişilik bir Ermeni müfrezesi Türklerin mukavemetini kırarak 24 Mayıs 1919'da Nahçıvan'ı işgal ettiler. Azerbaycan Hükûmeti'nin İngilizler nezdindeki protestosu neticeyi değiştirmedi. Nahçıvan'ı da Ermenilere teslim eden İngilizler, Nahçıvan İngiliz Askerî Valiliğini de lağ-

40 Gökdemir, **a.g.e.,** s. 152-157.
41 Kırzıoğlu, **Kars,** s. 51-543.
42 Gökdemir, **a.g.e.,** s. 175.

Levent Şahverdi Arşivi

vederek 1 Nisan 1919'da Nahçıvan'dan ayrıldılar[43]. İngilizler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne de baskı yaparak 2 Nisan 1919'da Osmanlı 9. Ordusu'nun lağv edilmesini sağladılar. Fakat, 9. Ordu birlikleri barış düzeni içinde 3. ve 15. Kolordu halinde yeniden düzenlendiler[44].

g. 15. Kolordu'nun Nahçıvan'a Yardımı

Bu düzenlemeden sonra, Nahçıvan, 15. Kolordu'nun sorumluluk alanına girmiş ve onun savunması için gereken yardımları 15. Kolordu yapmaya başlamıştı. Diğer taraftan, İngilizler, Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükûmeti'ni dağıtarak Ermeniler'in üstünlüğüne yol açmışlar ve Ermenilere fiilî ve askerî yardım yaparak Nahçıvan'daki Türklerin durumunu çok kötü bir hale sokmuşlardı. Şöyleki, Nahçıvan Şahtahtı civarındaki 45 köye saldırılmış, demiryoluna yakın köyler zırhlı tren toplarıyla ateş altına alınmak süretiyle Müslüman halk paniğe uğratılmış ve buralar ele geçirilmişti. İki Ermeni alayı, Büyükverdi Köyüne saldırarak halkın birçoğunu öldürmüştü. Ermeniler, Müslüman ahaliyi Aras Nehri'nin batısına almayı planlamışlardı.

Ermeniler karşısında zor durumda kalan Nahçıvan, Şerür halkı telgrafla 15. Kolordu Komutanlığı'na başvurduğu gibi, bir hey'et de Erzurum'a giderek durumu anlatmış ve yardım istemişti. Bunun üzerine, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, halkı Ermenilerden kurtarmak için harekete geçmişti. 11. Tümenden Yüzbaşı Halil, Üsteğmen Edip (Albay Tokalp), Topçu Üsteğmen Naci (General Altuğ), Tegmen Osman Nuri ve yedi er Nahçıvan bölgesinde görevlendirilmişti. Bunların görevleri Yüzbaşı Halil komutasında, daha önce Nahçıvan'da kurulmuş olan milis alaylarını sevk ve idare ederek, bu bölgeyi Ermeni istilâsından korumaktı. Heyet, 17-18 Temmuz 1919'de Yenice Hacı Cabbar'ın rehberliğinde Doğubayazıt'dan gizlice sınırı geçerek Ağrı Dağı eteklerini takib ederek Yenice'ye varmış ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Nahçıvan'a ulaşan Türk subayları görev bölümü yapmışlardı.

43 Gökdemir, **a.g.e.,** 175-78.
44 **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I,** 2. Baskı, Genelkurmay Yay., Ankara 1992, s. 244-245.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu görev bölümü şu şekilde idi:

– Nahçıvan Genel Komutanı; Yüzbaşı Halil,

– Nahçıvan Bölgesi Komutanı; Yarbay Kelb Ali Han (Daha önce Rus Ordusunda görev yapmıştı),

– Orduâbâd Bölgesi Komutanı; Üsteğmen Edip,

– Şerür Bölgesi Komutanı; Üsteğmen Naci.

İlk icrâat olarak yüzbaşı Halil ve Üsteğmen Edip idaresinde Yenice'deki Ermeni alayına baskın planlandı. Teğmen Osman Nuri, Noraşin'deki Ermeni kuvvetlerini gözetime aldı. Üsteğmen Naci, Revan'dan gelmesi muhtemel kuvvetlere karşı Dehne boğazını tuttu. Şahtahtı'ndaki Ermeni bölüğüne karşı Milis Kuvveti Komutanı İbrahim Ağa tedbir amakla görevlendirildi. Yeniceli Hacı Cebbar ve ileri gelenlerden Abbaskulu ile diğerlerinin toplandığı 2.000 atlı ve yaya kuvvetle, 19/20 Temmuz 1919'da, silahlarının çoğu Yenice İstasyonu'ndaki zırhlı trende bulunan Ermeni kuvvetlerine karşı baskın yapıldı. Ermenilerden bir zırhlı trenle dört top, 42 makineli tüfek ve 200 kadar esir alındı. Bunun üzerine, General Şolkovnikof Nahçıvan Garnizonu'nu terk ederek Zengizor'a çekildi. Ermeni kuvvetleri de Nahçıvan'dan ayrılarak Revan'a gitmek zorunda kaldılar. Böylece, Nahçıvan'da millî idare yeniden kuruldu. Ermenilerden alınan esirler,Şahtahtı'nda bir ay kadar bekletildi ve Nahçıvan'a gelen Amerikalı Albay Rey aracılığı ile Ermeniler'e iade edildi[45].

İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u işgalinden sonra, Ermenilerin saldırılarında bir artış meydana geldi. Ermeniler, 16 Mart 1920'den itibaren Nahçıvan bölgesindeki Büyükvedi, Civa, Ağura, Orduâbâd'a saldırılara başlamışlardı. Müslüman ahaliyi ezdirmemek, Ermenileri başarısızlığa uğratmak için, o anda İtilâf Devletleri'nce Türkiye'nin sınırları dışında kabul edilen bütün şûra kuvvetlerinin cephelerdeki Ermenilere taarruz etmeleri

45 **Türk İstiklâl Harbi, III. cilt, Doğu Cephesi,** s. 62-65.

Levent Şahverdi Arşivi

ve 15. Kolordu birliklerince gerekli yardımların yapılması, Kâzım Karabekir tarafından 25 Mart'da emredilmiş ve durum Sivas'taki Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemâl Paşa'ya 26 Mart'ta bildirilmişti.

Bölgedeki durumun hassasiyetini gören Kâzım Karabekir Paşa, 11. Kafkas Tümeninin 34. Alayı'nın 1. Taburu ile bir makinalı tüfek bölüğü ve bir kaşulu bataryayı Şahtahtı'na göndermiş ve bu kuvvetler Şahtahtı müfrezesi adıyla bu bölgede harekâta başlamıştı. Mart başında, bütün Nahçıvan'ın Ermenilere karşı ileri karakolu vaziyetinde bulunan Vedi'ye Ermenilar saldırıya geçmişlerdi. Topçu Üsteğmen Naci'ye bağlı, Vedili Abbas kulu idaresindeki Milis kuvveti, Ermenileri beş subay ve bir çok eri zayiat verdirerek püskürtmüşlerdi. Ancak 3 Mart 1920'de, Uluhanlı'dan gönderilen birliklerle takviye edilen Ermeni kuvvetleri, tekrar Vedi'ye gelmişlerdi. 27 Mart 1920'de Büyük Vedi milis kuvvetlerine karşı kaarruza geçmişlerdi. Nihayet, Ermeniler iki makinalı tüfek, iki araba dolusu top ve bir çok ölü bırakarak, başarısız şekilde Erivan yakınlarına geri çekilmişlerdi.

3 Nisan 1920'de Ermeniler Vedi'ye baskın şeklinde bir taarruz yapmışlar kasabaya girmelerine rağmen Yenice'den gelen Millî Şûra Taburlarıyla takviye edilen Vedi Taburları, tarafından geri çekilmek mecburiyetinde bırakılmışlardı. Ayrıca, Çirmen Dağı'ndaki önemli mevkileri de zabtedilmişti[46].

Bu arada, Kars, Ardahan ve çevresinde pek çok zulümler yapan Ermenilere karşı bir harekât başlatılması görevi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi tarafından hükûmete tevdi edilmişti. Kazım Karabekir Paşa'nın 6 Haziran 1920'de askerî hareketin başlatılması yönündeki teklifi hükûmet tarafından uygun görülmüş ve aynı gün Mustafa Kemal Paşa gerekli hazırlıkların tamamlanmasını Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmişti[47]. Yapılan planlar; Nahçıvan Bölgesi Komutanlığı, Iğdır, Vedi ve Develi bölgesinde gösteri taarruzu yaparak düşmanı tesbit

46 **Türk İstiklâl Harbi, III. cilt, Doğu Cephesi,** s. 66-67.
47 Muhammet Erat, **a.g.e.,** s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

edecek, fakat, Zengibasar'da Ermeni taarruzu olmadıkça sakin olunacaktı[48]. 9 Haziran'da, Gence'de, Bolşeviklere yenilen Nuri Paşa (Killgil), emrindeki Azerbaycan Süvari Alayı ile beraber İran üzerinden Erzurum'a gelmişti. Bu kuvvetler, bir batarya ve dört makineli tüfekle beraber Nahçıvan Müfrezesi'ne katılmışlardı[49].

b. Azerbaycan'da Bolşeviklerin İktidara Gelişi Sonrasında ve Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Seferi Sırasında Nahçıvan

Bakü ve Gence'nin Bolşeviklerin eline geçmesi üzerine Nahçıvan'a gelmiş olan bazı Azerbaycan askerî birlikleri ve özellikle Genelkurmay Başkanı olan General Habib Selimof'un propagandalarının tesiriyle, bazı Nahçıvan ileri gelenleri ve zenginleri Bolşevik olmayan Ermeni Hükûmetiyle andlaşma yollarını aramaya başlamışlardı. Zaten Selimof, bir tabur ile bir bataryadan oluşan Azerbaycan birlikleri ile Nahçıvan Milislerini Türkiye'den giden müfrezeden ayrı olarak kendi nüfuzu altına almaya çalışmıştı. Bu tavırlardan dolayı, Nahçıvan'da ikilik meydana geldi. Türkiye aleyhine yapılan propogandalarda halkın düşüncesini karıştırdı. Bunun üzerine, Nahçıvan'da idarî ve askerî işleri elinde tutan Yüzbaşı Halil kendi isteğiyle geriye alınmış ve yerine Binbaşı Ali Timur tayin edilmişti. Yüzbaşı Halil ile Orduâbâd Bölgesi kumandanı Üsteğmen Edib'de Türkiye'ye dönmüşlerdi. Sederek, Şaror, Nahçıvan ve Orduâbâd Milis kuvvetleri, Habib Selimof'un Azerbaycan Taburu ile Azerbaycan Süvari Alayı ve Topçu Bataryası kumandanı, karargâhı Nahçıvan olmak üzere Binbaşı Ali Timur idi. Ancak, Nahçıvan milisleri Nahçıvanlı Yarbay Kelb Ali Han ile General Habib Selimof'un emriyle hareket ediyorlardı. Bilahare, mahallî işleri iyi bilen 11. Kafkas Tümen Kurmay başkanı Binbaşı Veysel de, 9 Temmuz 1920'de, Nahçıvan Bölgesi Müfettişi sıfatıyla Nahçıvan'a gönderilmişti[50].

Nahçıvan'da iç huzursuzlukların arttığı bir hengâmede, Ermeniler 1700

48 Erat, **a.g.e.,** s. 94.

49 Erat, **a.g.e.,** s. 99-100. Bu Azerbaycan Süvari Alayı daha sonra 15. Kolordu emrinde 15. Süvari Alayı olarak muharebelere katılmıştı.

50 Erat, **a.g.e.,** s. 104.

Levent Şahverdi Arşivi

piyade, sekiz top ve bir zırhlı trenle, Zengibasar Millî Şûra Hükûmeti'ne karşı harekete geçtiler. Bu taarruza karşı, içlerinde Türkiye'den giden kuvvetlerin de bulunduğu Zengibasar Şûra Kuvvetleri birkaç defa Ermenileri püskürttülerse de, takviye alan Ermeniler tekrar saldırdılar. 11. Kafkas Tümeni tarafından Zengibasar'a gönderilen 1. Taburun iki piyade bölüğü ile Millî Şûra Kuvvetleri Uluhanlı'da üstün Ermeni kuvvetlerine yenilerek Aras'ın güneyine çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Zengibasar'dan 40-50 köy halkı hicret ettirildi. Bu durum, Vedi, Şerür ve Nahçıvan taraflarında morallerin bozulmasına sebep oldu[51].

2.000 kişilik bir kuvvetle Çul'u işgal ederek Nahçıvan'a doğru saldırıya geçen Ermenileri durdurmak için, Bölge Komutanı Binbaşı Ali Timur, Nahçıvan'dan Teğmen Cemil idaresinde kuvvetleri buraya sevketti. Bu sayede, 25 şehit vererek çekilen milisler, Mezreç–Emiç hattında takviye edilerek, Ermeniler durduruldu. Bu durum karşısında, Doğubayazıt'taki 11. Kafkas Tümen Komutanı, Nahçıvan'ın Vedi cephesinden taarruza uğrayabileceğini düşünerek 18. Alayın 1. Taburunu 1 Temmuz 1920'de Doğubayazıt'tan Şahtahtı'na gönderdi. Aynı gün Mezret-Erniç hattındaki Ermenilere karşı kaldırı düzenlenerek, Ermenilerin geri çekilmesi sağlandı. Bu arada, Kızılordu'nun Gerus'ta görünmesi Nahçıvan'ı Ermenilerin büyük bir saldırısından kurtardı.

11 Temmuz 1920'de, Milis kuvvetleri, Binbaşı Ali Timur'un toplanma emrini yerine getirmeden, ani bir baskınla Vedi bölgesinde taarruza başladılar ve Karalar–Almemet hattını işgal ettiler. Büyük Vedi'ye gönderilen Şaror Taburları, Ermenilerle karşılaşmadan dağıldılar. Bunun üzerine, 34. Alay'ın 1. Taburu Develi'nin kuzeydoğusuna çekildi. Nahçıvan Bölge Müfettişi Binbaşı Veysel, cepheden aldığı haberler üzerine, Nahçıvan'dan Nahçıvan Millî Taburu, Azeybaycan Piyade Bölüğü ve Türkiye'den giden Nahçıvan İnzibat Bölüğü'nü Develi'ye gönderdi. Ancak, bu birlikler hedefe ulaşmadan daha önceki birliklerin hareketine uyarak geri çekildiler.

---

51 Erat, **a.g.e.,** s. 101-102.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler, 14 Temmuz 1920'de, Dehne Boğazı'na saldırdılar. 18. Alay 1. Tabur 3. Bölüğü ile 34. Alay 1. Taburu 1. Bölüğü'nün de geri çekilmek zorunda kalmaları üzerine, Dehne Boğazı Ermenilerin eline düştü. Bunun üzerine, Şaror halkı hızla bölgeyi boşaltarak göç etti ve milisleri de beraberinde sürükledi. Burada, top üstünlüğü Ermenileri başarıya götürmüştü. Ayrıca, Türkiye aleyhine yapılan propagandalar ve oluşan ikilik yüzünden başarı sağlanamamıştı. Oysa daha önceleri Vedi milisleri Ermeni kuvvetlerinin defalarca yenerek Revan'a kadar sürmüşlerdi[52].

Dehne Boğazı mağlubiyeti üzerine, Türkiye ordu birlikleri Şahtahtı'nda toplanan kuvvetlere katıldı. Kurmay Binbaşı Veysel, Şahtahtı'nın kuzeyindeki tepelerde ileri savunma hattı kurdurdu. Milis kuvvetleri de dahil bütün kuvvetleri toplayıp tanzim etmeye çalıştığı bir sırada Nahçıvan Şûra Hükûmeti ile Erivan Hükûmeti arasında ateşkes müzakereleri yapılmakta idi. Son muharebelerde üstünlüğü ele geçiren Ermeniler, Harbiye Nazırlıkları vasıtasıyla 18 maddelik bir ültimatom vermişlerdi. Buna göre, Nahçıvan, Şerür ve Orduâbâd müslümanları kendilerini Ermeni Hükûmeti'nin uyruğu ve arazilerini de aynı hükûmetin bir parçası kabul etmeleri gerekiyordu. Buna karşılık, Nahçıvan Şûrası, Dehne Boğazı'ndan Orduâbâd'a kadar olan Nahçıvan topraklarında muhtariyetin kabulünü şart olarak bildirmişti. Bu tehlikeli oyundan haberdan olan Türkiye'nin 11. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Cavit, Nahçıvan Hükûmeti Başkanı'na uyarıcı mektuplar yazmış ve Nahçıvan'da ikilik çıkaran General Habib Selimof'un Türkiye'ye gelmesini istemişti.

Uzun süreli bir mücadelenin olabileceğini gören Yarbay Cavit, 14 Temmiz 1920'de Kurmay Binbaşı Veysel'e kesin muharebe yapılması için birliklerin Köprübaşı'nın savunulmasını, Şahtahtı'nda kesin bir muharebe meydana gelirse Doğubayazıt'la irtibat bulundurulacak şekilde batıya çekilmelerini istemişti. Binbaşı Ali Timur'un da Türkiye askerleri ve milis kıtalarıyla Nahçıvan, Culfa ve Orduâbâd bölgelerini savunmaya çalışmasını emretmişti. Bunun üzerine, Şahtahtı'nda emir–komutayı Kurmay

52 Erat, **a.g.e.,** s. 103-106.

Levent Şahverdi Arşivi

Binbaşı Veysel üzerine almıştı. Binbaşı Veysel'in istediği 34. Alay'ın 2. Taburu ile bir Makineli Tüfek Bölüğü Tazekent Geçidi ile Şahtahtı köprüsü civarındaki Araplar Köyüne gelmişti.

Ermeniler topçu ve zırhlı tren yardımı ile 2.000 piyade ve 200 süvarı ile 23 Temmuz'da saldırıya geçmişlerdi. Yapılan kanlı savaşlara, bütün direnme çabalarına rağmen Ermeniler 25 Temmuz'da Şahtahtı'nı işgal etmişlerdi. Türkiye birlikleri ve milisler ile Azerbaycan Süvari Alayı Aras'ın güneyine geçmek mecburiyetinde kalmışlardı.

Bu sıralarda, Moskova'daki Türk Temsilcisi Halil Paşa, 28. Kızıl Tümen'e mensup Süvari Tugayı'na mensup 1. Kuban Kazak Alayı ile beraber Nahçıvan'a gelmişti. Halil Paşa'nın etkisiyle, Kızıl Tugay Komutanı Ermenilerden Şahtahtı'ndan çekilmeleri ve Nahçıvan'a temsilciler göndermelerini istemişti. Ermeniler de Nahçıvan Millî Şûra Hükûmeti'nin teslim olması için 31 Temmuz 1920'ye kadar süre vermişlerdi. Bu durum karşısında, Türkiye, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan bir Piyade Taburu ve bir bataryadan oluşan kuvveti Nahçıvan'a göndererek Halil Paşa'nın emrine vermişti. Bu sayede, Nahçıvan takviye edilmişti. Daha sonra, 28 Eylül'de, Türk kuvvetleri Doğu Cephesi'nden Ermenilere karşı taarruza geçmişler ve Ermenileri mağlup etmişlerdi[53]. Kazım Karabekir komutasında yürütülen Doğu seferi sırasında 8 Kasım 1920'de Şahtahtı ele geçirilmiş, Ermeniler de Dehne–Sederek hattına çekilmişlerdi[54].

Türkiye'den Gönderilen Askerî Birliklerden Oluşan Nahçıvan Müfrezesi'nin 11 Ağustos 1920'deki Durumu

	Subay		Erat	
Birliği	**Muharib**	**Muharib Olmayan**	**Muharib**	**Muharib Olmayan**
18. Alay'ın 1. Taburu	7	2	89	55

53 Muhammet Erat, a.g.e., s. 57-62.

Levent Şahverdi Arşivi

34. Alay'ın 1. Taburu	3	3	81	38
34. Alay'ın Makineli Tüfek Bölüğü	1	1	27	19
34. Alay'ın 2. Taburu	4	3	25	36
Makineli Tüfek Bölüğü	1	–	20	11
4. Batarya	1	1	10	40
Müfreze Kararg.	3	2	4	10
Toplam	20	12	256	209[55]

1. Ankara Hükûmeti'nin Diplomasisi ve Nahçıvan'ın Statüsünün Belirlenmesi

Anadolu'da Millî Mücâdele'nin teşkilatlanmaya başladığı Erzurum Kongresi sırasında, Ardahan bölgesi temsilcisi olarak, İngilizlerin ortadan kaldırdığı Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti Hariciye Nâzırı Fahrettin Bey ile Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti Ardahan Mutasarrıfı Rasim Bey Erzurum'a gönderilmişlerdi[56]. Malta'ya sürgüne gönderilenler listesinde olan Fahrettin Bey'in tutuklanarak İngilizlere teslim edilmesi için Sadrazam Damad Ferid'den Erzurum Valisi'ne telgraflar gelmişti. Kongrenin toplanmasına bir engel teşkil etmemeleri için, Mustafa Kemâl Paşa, Fahrettin bey'e Kongre Heyeti arasında görülmemesini istemişti. Mustafa Kemâl Paşa, Fahrettin bey'e *"Hemen teşkilâtınızın üzerine gidiniz. Azerbaycan'la bizim aramızdaki muhâbereyi temin ediniz"* demişti[57]. Ayrıca, Erzurum Kongresi tarafından Doktor Fuat Sabit de Bakü'ye gönderilmişti[58].

54 Erat, **a.g.e.,** s. 212.
55 **Türk İstiklâl Harbi, III. cilt Doğu Cephesi,** s. 293.
56 Gökdemir, **a.g.e.,** s. 191.
57 Fahrettin Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** İstanbul 1954, s. 228-229.
58 K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul 1988, s. 463.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele'nin güçlenip, Ankara'da Milli Meclis'in açılması ve hükûmetin kurulmasından sonra, bu hükûmet, İtilâf Devletlerine karşı siyasî ve askerî alanda yardım görebileceği Sovyetlerle temasa geçmişti. Türk Murahhas Heyeti'nin Moskova'ya varmasından kısa bir süre sonra, Sovyetler, 10 Ağustos 1920'de, Ermeni Taşnak Hükûmeti ile yaptıkları andlaşma ile kâmilen Türklerle meskun olan Nahçıvan kağıt üzerinde Ermenilere verilmişti. Ayrıca, Şahtahtı–Erivan–Culfa demiryolları da Ermeni kontrolüne bırakılmıştı. Her ne kadar, Ermenilerin talep ettiği Zengizor, Nahçıvan ve Sadaklı bölgeleri Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış yolu ile çözüleceği ve bu bölgelerin Kızılordu kontrolünde kalacağı andlaşma ile kaydedilmiş ise de, Ermeniler, Kızılordu birliklerini Zengizor'dan çıkarmışlardı. Nahçıvan da ancak Türkiye'den askerî birliklerin oraya varmasıyla Ermeni tecâvüzünden kurtulabilmişti. Ayrıca, Sovyetler Türk–Sovyet görüşmeleri sırasında Van ve Bitlis'in de Ermenilere bırakılması yolunda teklifler ileri sürerek niyetlerinin Nahçıvan'ın batısındaki araziyi Ermenistan'a bıraktırarak Türkiye ile Nahçıvan'ın irtibatını tamamen kesmek ve Nahçıvan'ı tamamen Ermeni insafına bırakmak olduğu ortaya çıkmıştı. Sovyetlerin Ermenilere karşı sergiledikleri tarafgîr politika Türk Murahhas heyeti tarafından tepkiyle karşılanmıştı[59].

Türk–Sovyet andlaşması için yapılan müzâkerelerde de, Ermeni meselesi gündeme gelmiş ve 1914 sınırı teklif edilmişti. Fakat, bu Türk Heyeti tarafından reddedilmişti.

Azerbaycan Hükûmeti azasından Behdûd Şah Tahtenski, Stalin ve Türk murahhasları önünde, Nahçıvan'ın Türkiye ile bir ilgisi olmadığı ve Nahçıvan'ın Rusya'nın malı olduğu ve ona verilmesi gerektiğini söylemişti. Rıza Nur'un belirttiğine göre, Azerbaycan'ın niyeti, Türk–Sovyet andlaşmasında Nahçıvan'ı müstakil hale getirerek Sovyetlere dahil etmekti. Fakat, başta Ermeni Karahan olmak üzere Sovyetlerin niyeti ise, Kars da dahil Ermeniler lehine faydalar temin etmek şeklindeydi[60].

59 Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası,** Ankara 1973, s. 66; **Türk İstiklâl Harbi, III. Cilt Doğu Cephesi,** s. 134-135.

60 Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** s. 912 - 917.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler tarafından Zengizor'un ele geçirilmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti ile siyasî sınırları ortadan kalkan Nahçıvan, Ermenistan tehdidi altına girmişti.

Kâmilen Türklerden oluşan Nahçıvan'ın Ermenistan'a bırakılması Türk murahhasları tarafından engel olundu. 16 Mart 1921 Türk–Sovyet Andlaşması ile Nahçıvan'da özerk bir statü kurulması kararlaştırıldı. Buna göre, Nahçıvan toprakları, Aras-Talvas çizgisinin doğusu ile Tanga Dağı – Veli Dağ–Bağırsak–Kömürlü Dağ çizgisi arasında sıkışmış üçgen kesiminde, bu toprakların Kömürlüğü Dağ'dan başlayıp Saray Bulak–Ararat İstasyonu'ndan geçerek Kara Su'nun Aras ile birleştiği yerde sona eren sınır çizgi içerisinde kalan bölge idi. Nahçıvan, üçüncü bir ülkeye bırakılmamak şartı ile özerk bir statüde olmak üzere Azerbaycan'a bırakıldı[61]. Daha sonra, Moskova Andlaşması'nın Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından da tasdiki için yapılan Kars Konferansı sonunda imzalanan barış andlaşmasıyla (13 Ekim 1921) Nahçıvan mıntıkasının Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi olduğu Ermenistan'a da kabul ettirilmişti[62].

Kars'taki barış müzakereleri yapılırken Türkiye Baş Murahhası Kâzım Karabekir Paşa, Azerbaycan'a bırakılan Nahçıvan ile Gürcülere bırakılan Batum'un statüsünün tam olarak tesbitini yapmaya çalışmıştı. Azerbaycan delegesi Behdud Şahtahtinski; Nahçıvan'ın Azerbaycan'a katılmasından dolayı verilenin idarî özerklikten fazla olduğunu söylemişti. Bu yeni yapıya göre; Nahçıvan'da halk Komiserlerinden oluşan bir meclis bulunacak, resmî dairelerde lisan Rusça olacak, fakat sonra milleştirilecektir. Maliyesi Azerbaycan'dan idare edilecektir. Nikâh, boşanma ve diğer dînî müesseseler eskisi gibi serbest olacaktır.

Bu taahhütlerle yetinmeyen Kâzım Karabekir Paşa, Nahçıvan'a tanınan özerklikten halkı haberdan etmek üzere, Rus ve Azerbaycan de-

61 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması (16 Mart 1921). (Antlaşma metni için bakınız, İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, c. 1 (1920-1945),** Ankara 1983, s. 32-38), m. 1.

62 Bu andlaşmanın metni için bakınız, K. Karabekir, İ.H., s. 970-973.

Levent Şahverdi Arşivi

legelerinin beyanatlarını gazetelerle ilân ve halka anlatılmasını bu ülkelere kabul ettirmişti[63].

Böylece, Zengizor'un Ermenilere verilmesi ile I. Dünya Savaşı sonunda oluşan Azerbaycan'ın ana parçasıyla bağlantısı koparılan Nahçıvan'da İran, Türkiye ve Ermenistan ile çevrili Otonom bir cumhuriyet kurulmuştur. Bu tarihten günümüze kadar da Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Azerbaycan'a bağlı olarak kalmıştır.

Sonuç

Güney Kafkasya'da hâkimiyet kurmak isteyen Rusya, 1827 yılında Azeri Nahçıvan Hanlığı'na son vererek bu hanlığı işgal etmişti. I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Rusya'nın işgalinde kalan Nahçıvan'ı, Osmanlı Ordusu, Ermenilerin işgaline karşı harekete geçerek 20 Temmuz 1918'de kurtarmıştı. Daha sonra, Nahçıvan, Osmanlı idaresine dahil edilerek emniyet ve güvenliğinin tam olarak sağlanmasına çalışılmıştı.

İtilâf Devletleri'nin baskısı ile Osmanlı ordularının çekilme mecburiyeti karşısında, bölge halkının istekleri doğrultusunda, Osmanlılar, silah, mühimmat, subay, asker ve sivil memur yadımında bulunmuşlardır. Nahçıvan Azeri Türkleri, Aras Türk Hükûmeti'ni kurarak kendi idarelerini tesis etmişler ve Ermeni işgaline karşı yaptıkları mücadelede başarılı da olmuşlardı. Osmanlı Ordusu'nun Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilme mecburiyetinde kalması, bölgede yeni ve daha güçlü bir hükûmetin kurulmasını zarurî kılmış ve bunun farkında olan Aras Türk Hükûmeti, önce Millî Şûra Hükûmeti'ne sonra da Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmeti'ne katılmıştı. Türkiye ile Kafkasya ve Türkistan'daki Türkler ile diğer Müslümanlar arasında köprü olduklarının şuurunda olan, Anayasası, Parlamentosu, Cumhurbaşkanı ve hükûmetiyle tam bir devlet olan Cenub-i Garbî Kafkas devleti, başta İngilizler tarafından tanınmasına rağmen, İngilizlerin bu devletin topraklarını Ermenilere ve Gürcülere bırakmak istemeleri üzerine ilişkiler bozulmuş ve Cenub-i Garbî Kafkas Devleti İn-

63 K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** 964.

Levent Şahverdi Arşivi

gilizler tarafından kuvvet zoru ile dağıtılmıştır. Bölgeyi ele geçiren İngilizler, Nahçıvan'ı da Ermenilere teslim etmişlerdi.

Ermenilerin Nahçıvan'da zulüm yaparak halkı katl veya sürgün ederek, bölgeye tamamen hakim olmak istemeleri üzerine, Nahçıvanlılar, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'den yardım istemişlerdi. Daha Anadolu'da Millî Mücadele'nin şekillenme aşamasında olmasına rağmen, Kâzım Karabekir, asker ve subaylar göndererek, Nahçıvan'da direnişi güçlendirmiş ve halkı zulümden kurtarmıştır. Bilahare yapılan Doğu Seferi ile de Nahçıvan, Ermeni kuvvetlerinden tamamen arındırılmıştır.

Nahçıvan halkının da katıldığı savaşlar ile kurtarılan bölge, Sovyetler tarafından masa başında Ermenilere verilmek istenmiş, fakat, Moskova'da bulunan Ankara B.M.M. Hükûmeti'nin delegelerinin müdahalesi sonucunda buna engel olunmuştur. 16 Mart 1921 Türk–Sovyet Andlaşması ile Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan başka bir devlete bağlanmaması şartıyla Otonom bir idareye sahip olarak Azerbaycan'a bağlanması Sovyetlere de kabul ettirilmişti. Daha sonra yapılan Kars Konferansı'nda Nahçıvan'ın bu statüsünün Ermenistan tarafından da onaylanması sağlanmıştı.

Türkiye, Ermenilerin işgaline karşı, I. Dünya Savaşı sonunda yönetimi altına aldığı Nahçıvan'ın Moskova ve Kars andlaşmaları ile Azerbaycan'dan başka üçüncü bir ülkeye bağlanamayacağını karar altına aldırarak, SSCB dönemi de dahil, günümüze kadar gelen Nahçıvan'ın statüsünün belirleyicisi olmuş ve bir garantör ülke konumunda andlaşmalara imza atmıştır. Türkiye gönüllü olarak Azerbaycan'a bıraktığı Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan başka bir ülkeye bırakılmayacağını uluslararası andlaşmalarla garanti altına aldırarak, Nahçıvan'ın bugünkü statüsünün oluşmasını ve devamını garanti altına almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKLER VE İNSAN HAKLARI

Yard. Doç. Dr. Sadık SARISAMAN*

Giriş

Türk kültüründe hoşgörü ve insan sevgisinin çok önemli bir yeri olduğu herkesin malûmudur. Ben burada uzun uzun Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş... vb. Türk düşünürlerinin bu konudaki görüşlerini aktaracak değilim. Yine Yahudi, Rum, Ermeni, Süryani ve diğer gayri müslimlere Selçuklular'dan beri gösterilen hoşgörü ve Fatih'in verdiği haklardan da bahsetmeyeceğim. Bu konularda geniş bilgi sahibi olmak isteyenler Atatürk Kültür Merkezi yayını olan Erdem Dergisi'nin Türklerde Hoşgörü I, II, III özel sayılarına müracaat edebilirler[1].

Burada Birinci Dünya Savaşı dönemindeki bazı belgelere değinilecektir. Ancak öncelikle Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türkiye'nin şartlarını bir–iki cümle ile hatırlatmak istiyorum. Pekçok cephede birden savaşıldığından ülkede ekonomik sıkıntılar had safhaya ulaşmış olup, insanlar savaşın getirdiği ağır yükümlülüklerin altında ezilmekte idiler. Adeta ülkede açlık ve sefalet hâkimdi. Nitekim Halkın çektiği bu sıkıntıları tasvir eden hatıra türü pekçok esere tesadüf etmek mümkündür.

Çekilen sıkıntılardan bir tanesi ulaşım alt yapısı ve vasıtaların kifayetsizliği idi. Ülkenin büyük çoğunluğunda yeterli kara ve demir yolları mevcut değildi. Nehir nakliyatı ise gemilerle değil çoğunlukla kelekler* vasıtasıyla yapılmaktaydı. Türk kuvvetleri daha hiç savaşa girmeden nakliye sırasında % 10 oranını aşan kayıplar veriyorlardı. Zira çoğu zaman

---

* K.T.Ü. Giresun Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi

1 Bkz. Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı. I, II, III; Erdem, **Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, VIII/22, 23, 24;** Ocak 1996.

* Kelek: Tulum şeklindeki derilerin şişirilerek birbirlerine bağlanması ile elde edilen bir tür nehir nakliye aracıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük askeri birlikleri keçi yollarında ve patika yollarda uzun süre yaya olarak yürütmek zorunluluğu ortaya çıkıyordu. Bu yüzden ayakkabıları yırtılıyor, yürüyüşe yalın ayak devam etmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Böylece olunca askerlerin ayakları yarılıp parçalanıyor, yani ayak vurgunu zayiat meydana geliyordu.

Yine aşırı sıcaklarda askeri koruyamamaktan kaynaklanan güneş çarpması olaylarına da sıkça rastlanıyor ve buna güneş vurgunu olarak ifade ediliyordu. Bütün bunlara rağmen ayakta kalabilenler de iaşesizlikten bitkin ve yorgun bir vaziyette cepheye ulaşabiliyorlardı. İaşe, donanım ve mühimmat yetersizliği Türk Ordusu'nda daima kendisini hissettirdi. Sarıkamış'ta iyi donatılamamaktan dolayı onbinlerce askerin donarak ölümü Türk tarihi ile birazcık ilgilenen herkesin malûmudur.

İaşe yetersizliği noktasında bir örnek olmak üzere İran'a giren XIII. Türk Kolordusu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 16 Temmuz 1916 tarihli telgrafındaki şu cümlelere dikkati çekmek istiyorum:

"Bugün kıtaâtım açtır. Müteahhitlere, Braun* para vermediğinden, bugün erzakı kestiler... Bağdat'tan ne ayakkabı, çamaşır ve elbise, ne de ilaç gelmedi. Henüz ne geride ne Kirmanşah'da menzil namına hiçbir şey teşkil edilmedi. Hastahanelerden hiçbir haber yok... Bu kadar nevâkıs ile ayakları ve sırtı üçte birisinden çıplak olan efrad ile bir kısım nalsız hayvanat ile ilaçsız sıhhiye bölükleri ile hiçbir harekete imkân olmadığını ve onbeş gündür efrada hiçbir şey vermediğimden yanlarına gitmeye yüzüm kalmamış olduğunu arzeylerim."[2]

Müslümanlarla İlgili Belgeler

Böyle bir dönemde İran'a bir sıhhiye heyetinin gönderilmesinin düşünülmesi önemlidir. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti'nde sıhhiye hiz-

* XIII. Kolordu İran'a gönderilirken Almanlar bu kolordunun iaşe masraflarını karşılamayı taahhüt etmişlerdi. Bu yardımları Kolordu'ya ulaştıran Braun Almanya Devleti adına para işlerine bakan Bağdat'daki VI. Ordu Kurmaybaşkanı Miralay Von Gleich adına hareket eden bir görevli idi.

2 **ATASE Arşivi;** K:4274, D:45/616-A, F: 1-47

Levent Şahverdi Arşivi

metleri son derece yetersiz idi. Çoğu ilçede tek bir doktor bile yoktu. Osmanlı Ordusu'nda diplomasız cerrah ve eczacılardan istifade ediliyor, tıbbiye öğrencileri doktor olarak görev yapıyordu.

18 Kasım 1917 tarihi itibari ile, İran'a gönderilmesi kararlaştırılan sıhhiye heyetinde yer alacak kişiler şu şekilde tespit edilmiştir.

1. Doktor Reşat Bey (Başkan): Tıp Fakültesi, Dahiliye Müdürü, Cildiye ve Zührevi Hastalıklar Mütehassısı.

2. Doktor Bahaeddin Şevket Bey

3. Doktor Faik Bey

4. Doktor Haydar Bey

5. Eczacı Nazareddin Bey

Osmanlı Sıhhiye Heyeti'nin pek çok tıbbî âlat, edevat ve ilaç ile birlikte –ki bu malzemeler 12 varaklık bir liste halinde ATASE Arşivi belgeleri arasında yer almaktadır– İran'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu heyetin Tahran'da açılacak olan Tıp Fakültesi'nin nüvesini teşkil etmesi de düşünülmüştür[3].

Öte yandan Osmanlı Devleti savaş yıllarında da göçmenlere kucak açan bir ülke özelliğini korumuştur. Bu dönemde Rus baskısından kaçarak İran'ın Hoy Kasabası'ndan Türkiye'ye sığınan muhacirlere yiyecek ve kalacak yer temin edilmiş, hatta bunların zirat yapabilmeleri için arazi tahsis edilmesi yoluna dahi gidilmiştir[4]. Yine Rus taarruzuna maruz kalan Kafkas kökenli toplulukların Osmanlı Devleti tarafından bu dönemde de kabul edilerek iaşe ve iskan edildiklerine dair elimizde belgeler mevcuttur[5]. Bu meyanda Osmanlı Devleti'nden sığınma hakkı elde eden topluluklar arasında Gürcü Komitesi mensupları da vardır.

---

3 **ATASE Arşivi;** K:1664, D: 27/38, F: 3,3-1,3-2,3-3,3-15
4 **ATASE Arşivi;** K:1836, D: 14/40, F: 1-35.
5 **ATASE Arşivi;** K:5260, D: 13, F: 3-1, 3-5, 3-7 Bilindiği gibi asıl büyük Kafkas göçleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Gayrimüslimlerle İlgili Belgeler

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Türk milletinin hoşgörü ve insanseverlik hasletinin sadece müslüman toplulukları kapsamadığı, gayri müslimlerin de kucaklandığını görmekteyiz*.

Örneğin 1915 yılı Mart'ında Türk kuvvetleri Ruslar'ı İran'ın Rumiye kasabasından atarak bölgeye hâkim olunca yerli müslüman halk müslüman bir gücün hâkimiyetinden destek alarak Hıristiyan mahallelerine ve köylerine saldırmış, Vezirâbad ve Kültepe'de bulunan Luterin kiliselerini tahrib etmişti. Saldırılardan kurtulmaya çalışan Hıristiyanlar, Amerikan misyonerleri nezdine sığınmaya başlamıştı.

Bunun üzerine Amerikan Sefareti Osmanlı elçiliği ile irtibata geçerek vehâmetin boyutlarını ilgililere aktardı. Durumdan haberdar olan Osmanlı Başkumandanlığı'nın tepkisi ise çok sert oldu. 22 Mart 1915 tarihli telgrafla sivil ve askerî ilgilileri uyaran Başkumandan Vekili Enver Paşa fiilen Osmanlı işgali altında bulunan yerlerde bu gibi olumsuzluklara meydan verilmemesini, islâm dininin de buna müsaade etmediğini, faillerinin bulunarak şiddetle cezalandırılmasını ve ahalinin hiçbir suretle rencide edilmemesini istemiştir[6]. Belgelerden hadisenin bundan sonraki seyrini takib etmek imkanı bulunamamış ise de Hristiyan halkın Türk askerleri tarafından korunduğu hatta protestan kiliselerinin güvenliği için nöbetçiler tayin edildiğine şüphe yoktur.

Yine belgelerde başlangıçtan beri Osmanlı Devleti'nin Ermeni halka yaklaşımının son derece insancıl olduğu açıkça görülmektedir. Teşkilât-ı

---

* Bu noktada tezimize itiraz için Ermeni tehciri olayını öne sürenler çıkabilirse de tehcir olayının hangi şartlarda gerçekleştiğini hatırlatmakta yarar vardır. Tehcir Türk ordularının çeşitli cephelerde savaş halinde bulunduğu bir sırada dış destekli Ermeni komitelerinin ihtilâl hareketlerine karşı bir tedbir niteliği taşıyordu. Hatta tehcirdeki asıl amaç sivil Ermenilerin bu arbedede zarar görmemelerini temin etmektir. Ermeni zaiyatını ise ülkenin o günkü koşulları ile alâkalı görmek gerekir. Çünkü ülkedeki ulaşım, araç, gereç, vs. imkânsızlıklar nedeni ile müslümanlar da benzer kayıplara uğramışlardır. Ermeni çetelerinin tehcir kafilelerine saldırıları da gözden uzak tutulmamalıdır.

6 **ATASE Arşivi;** K:23, D: 35/108, F:11, 11-1; K: 17, D: 263/81, F: 6, K: 250, D: 28/1040, F: 13-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Mahsusa Başkanı Süleyman Askerî Bey'in personeline hitaben gönderdiği 20 Ekim 1914 tarihini taşıyan bir telgrafında Tiflis Ermenileri'nin Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerinin önüne geçilerek bîtaraflıklarının temini ile "mecburiyet-i kat'iyye olmadan inkisar-ı kalblerine meydan verilmemesi" emri verilmiştir[7].

Ermeniler'le ilgili bir diğer belge de Tiflis'de Ermeniler tarafından katledilen IV. Ordu Kumandanı Cemâl Paşa'ya aittir. Cemâl Paşa Mardin civarındaki Telarman ve Miran gibi bazı köylerde yerli müslüman halk tarafından Ermeniler üzerine yapılan saldırılara karşı yetkilileri uyarmakta ve şunları yazmaktadır:

"Gerek o havali Ermeni köylerinin gerek mevki-i cedideye nakl ve iskân olunan Ermeniler'in muhafaza-i hayat ve malı bizin için vecibe-i namustur. Bunun için o havalideki jandarma kuvvet ve teşkilâtının kemiyyeten ve keyfiyeten muhafaza-i emniyete tamamını muktedir olacak bir dereceye iblâğından başka çare görmüyorum. Hatta bir yerde bir isyan vukuundan dolayı bilmecbûriye bazı şakiler itlâf edilseler bile maydanda bırakıb defnetmemek hissiyât-ı insaniyetkârâneye münafidir."[8]

Başkumandan Vekili Enver Paşa da, Cemâl Paşa'dan aldığı bilgiler çerçevesinde benzer ifadelerle bölgedeki birlik kumandanlarını uyarmış ve olayda dahli olanların süratle cezalandırılmasını istemiştir[9].

Bir diğer belgemiz de Çanakkale Cephesi ile ilgilidir. Bilindiği üzere Çanakkale Cephesi Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerindendir. Bu savaşlarda her iki tarafın da kayıpları yüzbinleri bulmuştur. Türk ülkesine saldıran düşman askerlerine Gazi Mustafa Kemâl Paşa'nın 1934 tarihli hitabı herkesce malûmdur. Avusturalya'da Queenslan Eyaleti'nin merkezi Brinsbane'de yaptırılan Gelibolu Anıt Çeşmesi üzerindeki pirinç levhada da yazılı olan hitabında Mustafa Kemâl şunları söylüyordu:

---

7 **ATASE Arşivi;** K:249, D: 1036/505, F: 14
8 **ATASE Arşivi;** K:194, D: 600/819, F: 73
9 **ATASE Arşivi;** K:194, D: 600/819, F: 73-1

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız bizim bağırımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır[10]."

Gazi Mustafa Kemâl Paşa'nın bu sözleri söylemesinden 18 yıl evvel hâlâ savaşın sıcak çatışmalarının devam ettiği bir dönemde Türk Genelkurmayı'nda cereyan eden yazışmalar, tüm insanlığa ders verecek niteliktedir. Bu belgelerde, Çanakkale kara savaşları sona ermesine rağmen zaman zaman düşman savaş gemilerinin taciz niteliğindeki bombardımanlarına hedef olan mezarlıklar konu edilmektedir.

Olayın başlangıcı 1916 yılı başlarında batı basınında sıkça işlenen Çanakkale'deki İngiliz ve Fransız mezarlarının korunmadığı ve hatta tahrib edildiği yolundaki haberlere dayanır[11]. Bu haberler, sonunda, İngiliz ve Fransız yetkililerini harekete geçirerek, İstanbul Amerikan Sefareti vasıtasıyla Türk Dışişleri'ni uyarmalarına sebep oldu[12].

Oysa Türk Dışişlerine böyle bir talep gelmeden önce V. Ordu Kumandanlığı 25 Aralık 1915 tarihli bir emriyle Şimal ve Anafartalar Grubu Kumandanlığı'ndan Anafartalar ve Arıburnu Mıntıkası'nda bulunan düşman mezarlıklarının dikenli teller ve parmaklıklar içerisine aldırılmasını ve maydandaki düşman cesedlerinin de en kısa zamanda defnedilmesini istemiştir[13]. Çanakkale Grubu Kumandanlığı bu emir üzerine derhal gereğini yapmış ve meydandaki cesedleri defnetmiş, mezarlıkların etrafını da dikenli teller ile çevermiştir[14].

Amerikan Sefareti'nin Osmanlı Hariciye Nezareti'ne ulaşan baş-

10 Uluğ İĞDEMİR, **Atatürk ve Anzaklar,** Ankara 1978, s. 3-32.
11 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2-7
12 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2
13 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2-2
14 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2-3

Levent Şahverdi Arşivi

vurusu üzerine V. Ordu, Çanakkale Grubu Kumandanlığı'nı yeniden uyarmış ve mezarlıkların sürekli olarak muhafazasına özen gösterilmesini istemiştir. Osmanlı Genel Kumayı'nca Amerikan Sefareti'ne verilen cevapta, sahillere kadar müdafaa tertibatını genişletmek gerektiğinden dolayı müdafaa hattında bulunan mezarların Hristiyan mezarı değil Müslüman mezarı dahi olsa eskerin sıhhati ve savunma kabiliyetine engel olmaması için gerilere nakl ve defnolunmasının kararlaştırılmış olduğu bildirildi. Bu yüzden bir kısım Hristiyan mezarlarının nakil sırasıda cüzî olarak zarar görmüş olabileceği kabul edildi. Fakat Hristiyan mezarlarındaki asıl tahribatın düşman bombardımanları neticesinde ortaya çıktığı belirtildi.

Aslında Osmanlı Genelkurmayı İngiliz'ler'in mezarlıkların korunmasını ve buralarda abide ve binalar inşaasını bahane ederek Türk Sahil Savunması ile ilgili gizli bilgiler elde edileceği endişesini taşıyordu[15]. Bu yüzden Enver Paşa tarafından Cevat Paşa'ya şifahen söylenen birkaç mezar hariç diğerlerinin iç kısımlara nakli kararlaştırıldı[16]. Sahilde bırakılan birkaç mezar ise muhafazaya alınarak fotoğraflarının çekilip Amerikan Sefareti'ne teslim edilmesi emri verildi[17].

İngiliz mezarları ile ilgili şikâyetler Haziran ayı içerisinde de devam vetti. İngiliz Binbaşısı Frankland'ın kabrinin açılmış olduğu ve naaşının beline kadar toprağın dışında bulunduğu, mezarların köpekler tarafından açıldığı, dışarıda kemik parçalarının dahi görüldüğü iddiaları ortaya atıldı[18]. Bu iddialar üzerine derhal Başkumandanlık Vekâleti Çanakkale Grubu Kumandanlığı ile irtibata geçti[19]. Grup Kumandanlığı 132. Alay Kumandanlığı'nı iddiaların tahkiki ile görevlendirdi. 132. Alay Kumandanlığı yaptırdığı incelemeler neticesinde sözkonusu iddiaların doğru olmadığı, Türk yetkililerinin Bnb. Frankland'ın kabri de dahil olmak üzere bozulmuş olarak gördükleri bütün kabirleri derhal tamir ettirmiş oldukları

15 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2-4
16 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2-4, 2-11
17 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 2-11
18 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 9-2, 9-3, 9-4, 9-7
19 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 9

Levent Şahverdi Arşivi

sonucuna vardı. 132. Alay Kumandanlığının raporunda ayrıca mezarlara zarar vereceği düşünülen köpeklerin itlâf edilmiş olduğu Seddülbahir civarındaki sırtlarda açılmış ve bozulmuş kabirler görülmediği, Şehidlersırtı ve Kerevizdere menbası civarında yağmurdan açılmış mezarlar ile siperler arasında gizlenmiş ve görülememiş olan cesedlerin askerler ve sıhiye bölüğü tarafından defnedilmiş olduğu, bombardımandan, fırtınadan hüviyet levhaları düşmüş olan kabirlerin devriyelere tamir ettirildiği, kabristana tecavüz edenleri yakalamak ve tevkif etmek üzere hususî devriyeler oluşturulduğu ve bunlara gerekli talimatın verilmiş olduğunu da belirtiyodu[20]. 22 Ekim 1917 tarihli Başkumandan vekili adına Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Bronzart Paşa imzalı bir belgede de zarar gören ve kaybolan bir kısım düşman mezarları hakkında yapılması gereken muamelelere değinilmiştir[21].

Türk yetkilileri Çanakkale ve Gelibolu havalisindeki düşman askerî mezarlıklarını ziyaret edilebilir bir hale getirerek düzenlemişler ve ıslah etmişlerdir. Gerçi o günlerin psikolojik şartlarında görkemli mermer haçlar ve sütunlar dikilmesine müsaade edilmemişse de, istenildiğinde mezarların ülkelerine nakline veya fotoğraflarının alınmasına izin verilmiştir[22].

Müşahhas örnekler olmak üzere birkaç mezar hakkındaki muameleyi zikretmekle iktifa edeceğiz:

11 Ocak 1916 tarihinde maktul düşen ve 2 Ocak'ta Seddülbahir'e defnedilen Fransuva Deni'nin cesedinin kalıntılarının bulunarak bir sandukaya konulması ve ülkesine gönderilmesi emri verilmiştir.

22 Ocak 1915 tarihinde maktul düşen Afrika Zahaf 2. Marn Alayı'ndan Yüzbaşı Revertegan, Morto Limanı yakınında 4. Fırka mezarlığında medfun bulunan Mülâzım Redernegan; 30 Mayıs 1915 tarihinde maktul düşen Lankaşayer Alayı'na mensup F. Döksburg, Sed-

20 **ATASE Arşivi;** K: 3443, D: 195/45, F: 9-1, 9-5
21 **ATASE Arşivi;** K: 3741, D: 195/150, F: 4
22 **ATASE Arşivi;** K: 3741, D: 195/150, F: 44

Levent Sahverdi Arşivi

dülbahir'de Fransız mezarlığında medfun Kumandan Dukas ile diğer bazı askerlerin mezarlarının araştırılarak tespiti ve fotoğraflarının ilgili ülkelere gönderilmesi emredilmiştir[23].

Sonuç

Burada bahsedilen belgeler sadece denizde damla mesabesindedir. Yerli ve yabancı arşivlerde bunlar gibi daha birçok belgenin bulunduğu muhakkaktır. Bu tür belgeleri tespit ettikçe, bundan sonra da tanıtmaya ve değerlendirmeye devam edeceğiz. Böylece Türk Milleti'nin insana ve insan haklarına verdiği değer ve önem belgelerle bir kere daha açık bir şekilde yeniden ortaya konulmuş olacaktır.

Diğer taraftan Türk Milleti ve insan hakları söz konusu edildiğinde milletinin bütün özelliklerini en iyi şekilde şahsında temsil eden Atatürk'ün görüşlerine yer vermeden geçmeyi de doğru bulmuyoruz. O'na göre savaş zorunlu ve hayatî olmalıdır. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye savaşılabilir. Milletin hayatı tehlikeye girmedikçe savaş bir cinayettir[24]. Atatürk 1923 yılında yaptığı bir başka konuşmasında da insana ve insan haklarına verdiği değeri ve barışçılık idealini şu veciz sözlerle ifade etmiştir:

"İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak, insanî olmayan ve son derece üzücü olan bir sistemdir. İnsanları mutlu edecek tek vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirerek karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır[25].

---

23 **ATASE Arşivi;** K: 3741, D: 195/150, F: 4-2
24 **Söylev ve Demeçler, C: II,** Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara-1952, s. 124
25 **Söylev ve Demeçler, C: II,** s. 270

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANS METİNLERİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ GÜNÜMÜZE YANSIYAN STRATEJİK SONUÇLARI*

Prof. Dr. Mete TUNCOKU **

Sayın Başkan, Sayın Meslekdaşlarım Değerli Konuklar, Değerli Gençler. Önce tebrik telgrafları içinde Meksika Büyükelçiliği tarafından gönderilen telgrafı şaşırarak okuduğumu belirteyim. Hatırladığım kadarıyla Çanakkale'de çarpıştıklarımız arasında "Amigolar, (Meksikalılar)" yoktu. Bunu da ayrıca incelemek gerekiyor.

İki soruyu yanıtlamakla başlamak istiyorum. Bunu da konferansı beklerken iki arkadaş sordu. "Hocam, biz sizi Japonya uzmanı olarak bilirdik. Çanakkale nereden çıktı?" sık sık sorulan bir soru. 1976'da Çanakkale'ye kısa dönem askerlik için gittim. O zaman sadece merak için savaş tarihine girdim. O günden beri de araştırmalarıma devam ediyorum. Çalışmalarım giderek uluslararası bir nitelik kazandı. Sayın Başkan'ın sunuşunda da belirttiği gibi, İngiliz Arşivi başta olmak üzere Avusturalya, Yeni Zelanda arşivlerini incelemek, birkaç kere kullanmak fırsatını buldum. Hemen belirteyim ki, arşivlerde incelememiz gereken genç araştırmacıların eğilmesi gereken çok değerli kaynaklar ve belgeler var. Bunların bir an önce incelenmesi ve Çanakkale Savaşları'nın artık hamasi, Vatan millet Sakarya edebiyatı boyutundan çıkartılıp, tarih içindeki gerçek yerine kavuşturulması gerekmektedir. Ancak o zamandır ki gençlerimize, gelecek nesillerimize, Çanakkale Savaşları'nın ne olduğunu, ne olmadığını sağlıklı ve gerçekçi bir şekilde anlatabiliriz kanısındayım.

İkinci soru bugünün sorusu, aradan seksen üç yıl geçmesine karşı neden Çanakkale Savaşları'nı, 18 Martı neredeyse her yıl coşkuyla kutlarız? Bu sorunun cevabı da, sizlere bu gün sunacağım konferansın konusunu

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 18 Mart 1998 tarihinde Ankara'da Türk Dil Kurumu Konferans Salonu'nda verilmiştir.

** ODTÜ İktisadi İdari Bilimler Fak. Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşturuyor. Konu çok geniş ve hele belgelere girerek anlatırsanız çıkamazsınız. O nedenledir ki uzayabilir konuşmam. Şimdiden hoşgörünüz.

Çanakkale Savaşları'nın önemini önce bizim açımızdan, Türkiye açısından, daha sonra da uluslararası yönüyle sunmaya çalışacağım.

Bir kere peşpeşe gelen Balkan yenilgilerinden sonra Çanakkale'de ilk kez herkesin çöktüğü, yok olmaya başlayıp dağıldığını sandığı bir dönemde Türk'ün gösterdiği başarı 1919 Mayıs'ında başlayacak olan Millî Mücadele'ye giden yolda ordu ve millet için ilk moral ve özgüven ışığının yandığı, adeta ilk kıvılcımın çakıldığı bir yer olmasıdır.

Sanıyorum ki, bugün Türkiye Cumhuriyeti varsa, bunun ilk temeli, ilk taşı, ilk harcı, Çanakkale'de, Gelibolu Yarımadası'nda atılmıştır denebilir. Bunda abartma yoktur. İkinci önemli boyutu, bu savaşın bizim için genel askeri gücümüzü olumsuz olarak etkilemiştir. Osmanlı, biliyorsunuz tek bir cephede savaşmıyordu. Oysa Kasım 1914'de dış kalelerin Kumkale ve Seddülbahir Kalelerinin bombardımanıyla başlayıp 9 Ocak'da Seddülbahir'in boşaltılmasıyla biten Çanakkale Harekâtı yaklaşık 1 yıl sürmüştür. Ve bu bir yıl süresince Osmanlı, yaklaşık 600.000 askerini orada tutmak zorunda kalmıştır. Bu, doğrudan doğruya diğer cephelerdeki askeri durumumuzu zayıflatmış ve özellikle, o dönemde Türkiye'nin, Osmanlı'nın durumunu büyük ölçüde zayıflatan bir etki yapmıştır. Suriye ve Irak cephelerini önemle hatırlatmak isterim. Daha sonra Millî Mücadele yıllarında da, Çanakkale Savaşları'nın bu olumsuz etkisi görülecektir. Ayrıca açıklayacağım gibi, bu savaşlarda yaklaşık 200.000 askerimizi gencimizi yitirdik. 200.000 insan oysa, 1919'da başlayıp, 1923'de biten Millî Mücadelemiz süresince bütün mücadelelerde verdiğimiz şehit sayısı yanlış hatırlamıyorsam 40.000'in biraz üzerindedir. 200.000 bir cephede, 40.000 birçok meydan savaşında.

Mustafa Kemâl Mehmetçik'i tanımıştır Çanakkale'de. Mehmetçik'de Mustafa Kemâl'i. Bu da bu karşılıklı inanç ve güvenin temeli Gelibolu tepelerinde atılmıştır. Ata'nın doğduğu yerdir, bir bakıma Çanakkale. Bu iki olayın yani Mustafa Kemâl'in Mehmetçik'i nasıl tanıdığı ve bu tanımanın

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemâl'e ne kazandırdığını iki örnekle sizlere kısaca aktarmak istiyorum. Birincisi; 1918 yılında geçiyor. Mustafa Kemâl yeni tahta çıkan Padişah Vahdettin'le görüşmüş, Kendisine Suriye Cephesi'ne ki o sırada bu cephe neredeyse tümüyle çökmüş, dağılmıştır, yollanacağı söylenmiştir. Huzurdan çıkışta, Enver, İzzet ve Vehip Paşalarla karşılaşır. Enver Paşa mütebessim çehresiyle kendisini selamlar. Enver'dir kendisini Suriye'ye yollatan. Aralarında hepimizin bildiği bir rekabet sözkonusudur. Mustafa Kemâl – Bunları Falih Rıfkı Atay'a 1926 yılında yayınlanan "Atatürk'ün Bana Anlattıkları" Kitabı'nda şöyle naklediyor: "O esnada salonun bir köşesinde Balkan Muharebesi kumandanlarının hararetli bir görüşme içinde olduklarını gördüm. Bir büyük kumandan diyordu ki; Efendim, bu Türk neferlerinden hayır yoktur. Bunlar, hayvan sürüsüdür. Yalnız kaçmayı bilirler. Allah muhafaza etsin, böyle hissiz bir sürüye kimseyi kumandan etmesin. Kendi vaziyetimi unutarak onlarla ilgilendim. Coşkun tartışmanın en çok konuşan kumandanına dedim ki, Paşam biz de askeriz, biz de orduya kumanda etmiş adamız. Türk neferi kaçmaz. Kaçmak nedir bilmez. Eğer, Türk neferinin kaçtığını görmüşseniz, derhal kabul etmelidir ki, onun başında bulunan en büyük kumandan kaçmıştır. Eğer siz kaçtığınız zilletini, Türk neferlerine tahmil etmek istiyorsanız, insafsızlık ediyorsunuz. Muhatabım olan General, beni tanımıyordu veya tanımamazlıktan geliyordu. Bir an durdu sağındaki, solundaki arkadaşlarına sordu. Kimdir? Fısıltılar bu zatı aydınlattı, tenvir etti. Ondan sonra ortalığı derin bir sükut sardı. Mustafa Kemâl kanımca bu kelimelerle en çarpıcı bir şekilde dile getirdiği Mehmetçik'e olan güvenini, Gelibolu'da Anafartalar'da kazanmıştır.

İkinci olay 1 yıl sonradır. 1919'da Mustafa Kemâl Samsun'a gelir, ondan sonra peşpeşe kongreler toplanır. Saray rahatsızdır bundan. Bilindiği gibi görevden azledilir. Bütün apoletleri çıkartılır. Mustafa Kemâl, artık sivildir. Ama hareketin başındadır. Erzurum'da Kâzım Karabekir'le başından geçen bir olay vardır. Kendisi bu olayı Şevket Süreyya Aydemir'e şöyle nakletmektedir:

Mustafa Kemâl çadırda emir eri ile birlikte yalnızdır. Dışarıda da bir tabur asker var. Kendisine Kâzım Karabekir Komutan'ın, yanında üst rütbeli

Levent Şahverdi Arşivi

subaylarla birlikte geldiği bildirilir. Mustafa Kemâl telaşlanır. Rütbesizdir. Belinde tabancası vardır; elini tabancasına atar, içeriye giren, Kâzım Karabekir'in ne diyeceğini heyecanla bekler. Kâzım Karabekir kendisine: "Ben ve tüm komutanlarım emrinizdeyiz" der. Sanıyorum bu da gene 1915'de Çanakkale'de başlayan bir olayın devamıdır.

Çünkü Mehmetçik gibi Türk subayları da kendisini Çanakkale'de üstün bir komutan olarak tanıyıp inanmıştır. Çanakkale Savaşları I. Dünya Savaşı'nı iki yıl uzatır. Bu iki yıllık uzayış içte, iç politikada bazı sorunların çözümünü kolaylaştırır. İlginçtir, örneğin Milliyetçilik ve Türkçülük akımı güçlenir. "Millî İktisat" adıyla bir dergi çıkarmaya başlar. Millî adı kullanılır. Yabancı şirketlerde yabancı dil yerine Türkçe'nin kullanılması zorunlu hale getirilir. Bunlar 1915'in ilk aylarında özellikle 18 Marttan sonraki dönemdedir. Çanakkale'de Mustafa Kemâl İngiltere'yi ve Fransa'yı yakından tanıma fırsatını buluyor. Daha önce Trablus'ta İtalyanları tanımıştır. Onları yakından tanır ve şu gerçeği anlar. Yenmedikçe sonuç alınmayacaktır. Ancak, idealizm ve realizm sınırlarını da iyice belirlemek gerekir. Bu anlayış, bu algılayış, sanıyorum daha sonra Misak-ı Millî sınırlarının çizilmesinde Mustafa Kemâl'e rehber olacaktır. Bu da Çanakkale'nin önemli bir sonucudur diyebiliriz. I. Dünya Savaşı çıkıp da Osmanlı İmparatorluğu savaşa katılınca bildiğiniz gibi Boğaz kapatılır. 1914'de başlayan bu kapatılış savaş sona erene kadar sürer. Ancak, bu süreden sonra da yani Boğaz açıldıktan sonra da Boğaz yoluyla yapılan ticaret gelişmez. İlginçtir, Rusya'da Çarlık yerine kurulan yeni rejin Sovyet Rejimi 1950'li yılların ortalarına kadar Boğazlar yoluyla ticareti geliştirmez. Karadan ticareti ya da Uzak Doğu'dan deniz ticaretini yeğler. Bunun sonucu olarak 1955'li yıllara kadar Çanakkale ve çevresi çok sönük kalır. Daha önceden Çanakkale ve Gelibolu'da bulunan konsoloslukların hepsi kapanır. Şehirde yaşayan Musevi, Rum ve Ermeni azınlıklar göç etmiştir. Boğazdaki yerleşim merkezlerinin ticari önemi, buralardaki ticari faaliyetler giderek azalır. Bu gün de belki Çanakkale ve yöresinin sakin olmasının bir nedeni sanıyorum bu yıllardır.

"Mustafa Kemâl Çanakkale'de Biz Anafartalar'da bir darülfünun gör-

Levent Şahverdi Arşivi

dük, bir üniversite gördük" der. Amerikalı bir araştırmacı Justin McCarty bir araştırmasında 1923'de Cumhuriyet kurulduğu zaman Türkiye nüfusunun 12 Milyon olduğunu söylüyor. Bu nüfusun çoğu da kadın, yaşlı, çocuktan oluşuyor. Okur–yazar oranı % 10'dur. Çanakalede insan kaybımız 200.000'e yakındır demiştik. Bunun içinde Harbiyeli, Mülkiyeli, Tıbbiyeli vardır. Sultani'den mezun olan ve Türk Ocaklarından yetişmiş olan okur–yazar gençler vardır. Çok kaba bir oranlamaya gitmek istiyorum. 200.000, % 10 okur–yazar desek 20.000, onun yarısını alalım. Hatta bunun da yarısını alalım: 5.000 tane Harbiyeli, Mülkiyeli, Tıbbiyeli, Sultaneli Türk Ocaklı okur–yazarın Çanakkale'de kaybedildiğini söylemek sanıyorum abartma olmayacaktır. Hep şunu düşünüyorum: Eğer diyorum Mustafa Kemâl ve arkadaşlarının 1924 ile başlatıp, 1930'lu yıllara kadar yürüttükleri reformlar sürecinde yanlarında bu 5000 aydın olsaydı, acaba diyorum bugünkü Türkiye Cumhuriyeti, bugünkü demokrasimiz, bugünkü ekonomimiz hangi düzeyde olurdu? Sanıyorum, Çanakkale Savaşları'nın bizim açımızdan günümüze yansıyan en önemli sosyal etkilerinden birisi budur. Bu da, Çanakkale Savaşları'nın henüz araştırılmamış, genç tarihçi arkadaşları bekleyen bir yönüdür.

Diğer yandan Çanakkale Savaşları'nın uluslararası sonuçları da vardır. En başta I. Dünya Savaşı'nı tam iki yıl uzattı demiştim. Bu iki yıl uzatış, hem insan kaybı rakamını arttırmıştır. Hem de savaş içi dengelerini alt üst etmiştir. Örneğin İngiliz ve Fransız İmparatorluğu'nun ilk çöküş belirtileri Çanakkale'de görülür. 18 Martta başlayıp, daha sonraki aylar içinde süren çarpışmalarda Türk'ün sömürge ülkelerinde özellikle, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde büyük yankılar yapar. Avusturalya arşivlerinde okumuştum. Bir yazar diyorki: Bizler 25 Nisan 1915'de Gelibolu Yarımadası'nda, Anzak Koyu'nda tepelere asılı kalan, tepelerden yuvarlanan arkadaşlarımızı düşünürken aynı zamanda bir imparatorluğun parçalanışını da izliyorduk. Yine Yeni Zelandalı bir araştırmacı Christopher Pugsly, askeri tarih uzmanıdır. Kitabında şöyle diyor: Bizim evlatlarımız Yeni Zelanda'dan, Avustralya'dan gemilere binip savaşa katılıp, Anavatana yardım için yola çıktıklarında kendilerini İngiliz olarak görüyordu. Anavatana yardım tek amaçlarıydı. Ancak,

Levent Şahverdi Arşivi

geri döndükleri zaman onlar birer Yeni Zelandalı'ydı, Avusturalyalı'ydı. Yani iki ulus, iki halk, ulus olma bilincini Gelibolu'da öğrenmiştir. Çünkü bu askerler Anzaklar, hakikaten Çanakkale'de bulundukları 9-10 aylık süre içinde ne için, kim için çarpıştıklarını ne için bu topraklara getirildiklerini sorgulamaya başlamışlardır. Olup bitenler için, İngilizler'i suçlamaktadırlar.

Çanakkale Savaşları'nın bir diğer etkisi Rus Çarlığı'nın yıkımına varan, devrilmesine varan gelişmeleri hızlandırmasıdır. Boğaz kapatılınca İngiltere ve Fransa'nın müttefikleri Rusya'ya yapacağı yardımlar engellenmiştir. Rusya tek geliri olan buğdayını satamamıştır. Ayrıca, İngiltere ve Fransa çok sıkışık bir durumda olan Rus Çarı'nın yardımına koşamamışlardır. Kuşkusuz boğaz kapanmasaydı İngiltere ve Fransa Çar'ın yardımına koşsaydı da, Sovyet Devrimi gerçekleşecektir. Devrimler, uzun tarihsel süreçlerinin sonunda patlarlar, ortaya çıkabilirler. Ama, en azından gecikebilirdi. Bunu Çorçil şöyle ifade ediyor. "Makul ve ılımlı güçler aşırı uçlar karşısında dayanacak güç bulamadılar. Yanlızlık ve karmaşa içerisindeydi Çar yönetimi. Silah, para yoktu. Hiçbir şeye ulaşamıyordu. Cephe'deyse her ölen Rus Askeri'nin yerine, nöbette bekleyen birisi onun silahını kullanmak üzere savaşa girebiliyordu. Silah yok, Almanlara karşı ise de çok ağır savaşlar verilmekte, durum çok karışık. O devrin grevleri, lokavtları, toplu hareketlerine bir bakıyoruz: 1914 yılında savaş çıktığında 1000 toplu grev yapılmış. 1915'te bu rakam 1034, 1916 da ise 1410'a ulaşmış. Ülke tam birkarmaşa içinde. İşte bu gelişmeler içerisindedir ki Rusya'da Kominstler iş başına daha çabuk, daha erken gelebilmişlerdir.

Rus Dışişleri Bakanı; Çarlık döneminin Dışişleri Bakanı bunu şöyle belirtiyor: "Müttefikler Rusya'ya ulaştığında Rus Halkı artık, bir önceki dönem Rusyası en seçkin evlâtlarının kemikleri üzerinde yükselen bir ihtilâl yapmakla meşguldü." İş işten geçmiştir. Sanıyorum bu da Çanakkale Savaşları'nın Rusya'daki Rejim değişikliğine yaptığı önemli bir etkidir. Ancak Rusya'da rejim'in değişmesi bilindiği gibi, 1919, 1923 ve ondan sonraki yılarda Ankara Hükümeti'nin elinde Batı'ya karşı önemli bir denge unsuru olmuştur. Ankara–Moskova ilişkileri bu yıllarda çok gelişmiştir. Bir bakıma bu, Çanakkale Savaşları'nın hızlandırarak ortaya çıkardığı bir sonuçtur diyebiliriz.

Levent Sahverdi Arşivi

Çanakkale Savaşları'nı bir çok ulus katılmıştır. Bunun için ben Meksika Büyükelçiliği'nin çektiği telgrafı duyunca, acaba atladım mı onlarda mı vardı diye merakla dinledim. Hemen hemen her ulus bir şekilde katılmış. Bu savaşa Museviler de katılmış amaçları için iki tane Rus asıllı Musevi önder birisi Jabodinski, birisi de Turumpeldor. Bunlar Rusya'dan kaçıp Osmanlı'ya sığınan Museviler. Hata bunlardan Jabodinski 1908'de Türkiye'ye gelir, Sultanla tanışır. Türkiye'de çok geniş bir çevre edinir kendisi. Diğeri Trumpeldor 1904-1905 Rus Japon Savaşı'na katılmış sol kolunu kaybetmiştir. İkisi Filistin'de buluşurlar. Amaçları Filistin'de bir gönüllü birlik oluşturup yaklaşan I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında savaşmak ve bu savaşın sonunda da mümkünse Yahudiler için Filistin de bir yurt edinmektir. Ancak Trumpeldor ve Jabodinski görüş ayrılığı içindedirler. Trumpeldor diyorki Savaşı ille de Filistinde Osmanlıya karşı vermenin gereği yok, nerede olursa olsun savaşalım İngiltere'yle. Nasıl olsa bütün yollar "Siyon"a çıkar. Halbuki Jabodonski; "Hayır, Filistin dışına çıkmayalım. Filistin'de örgütlenelim ve Osmanlıya güneyden ayrı bir cephe açalım" görüşündedir. Sonuçta her ikisi de, gönüllü katırlı birlikler, siyonist birlikleri oluşturma konusunda anlaşmaya varırlar. 23 Şubat 1915'de birlik kurulur. Bundan kısa bir süre sonra Jabodinski Avrupa'ya özellikle Londra ve Fransa'ya ziyaretler yapar. Enteresandır, elinde Rus pasaportu vardır ve Çar'dan bizzat yazılıp kendisine verilmiş bir referans mektubu vardır, destek olunması için Çar yardım istemektedir. Amaçlanan Güney'de yeni bir cepe açılmasıdır.

Sonuçta 19 Mart 1915'de, 18 Mart'dan bir gün sonra İngiliz ordusunda bulunan İrlandalı Albay John Petersan Kahire'ye gelir. Görevi: Osmanlı'nın, savaşın çıkmasıyla birlikte İngilizlerle işbirliği yaptığı gerekçesi ile yurt dışına sürdüğü çok sayıda ki Musevi'yi örgütlemek ve savaşa katılacak şekilde hazırlamaktır. Bunlar gönüllü siyon birlikleri olup 26 Nisan 1915'de Seddülbahir'e çıkartılırlar, boşaltılana kadar da yani 9 Ocak 1916'ya kadar orada kalırlar. 600 kişilik bir birlik çıkar, 50-55 tanesi savaşta ölür. Cesaret ve savaş yetenekleriyle çok ilgi çekerler. 1917 2 Kasım'ında Balfour Bildirisi'yle İngiltere, bilindiği gibi Müevilere ilk kez Filistin'de yurt verme

Levent Şahverdi Arşivi

sözü verir. Daha sonra da 1918 Barış Konferansı'nda Yahudi Yurdu gündeme gelir. Jobodinski şöyle yazıyor: "Ben, Gelibolu'ya gitmedim. O nedenle size gönüllü birliklerimizin hikayesini anlatamam. Trumpeldor o zaman ki görüşlerinde haklıydı. Savaşmak için Gelibolu'ya gidiş Siyonizm'e yepyeni Ufuklar açmıştır. Eğer biz 2 Kasım 1917'de Balfour Bildirisiyle, ilk kez Filistin'de Yurt edinme konusunda söz aldıysak buna uzanan yol Gelibolu Tepeleri'nden geçmiştir. Ben Paris ve Londra'da davamıza ilgi ve destek için görüşmeler yaparken cebimde de Gelibolu'da çarpışan soydaylarımız ve şehitlerimizin listesini taşıyordum."

Yalnız burada bilimsel dürüstlük ve objektiflik gereği diğer hususu da belirtmek istiyorum. Biliyorsunuz I. Dünya Savaşı'nda ve daha sonra Millî Mücadele'de Türk Ordularıyla çarpışan çok sayıda Musevi yurttaş var. Bunlardan birisinin günlüğünü okuyordum İngiliz arşivlerinde: Bir ateşkes sırası. Savaş yok, durmuş her şey. Sıcak bir yaz günü bunu yazan İngiliz. Yahudi kökenli bir İngiliz askeri. Bir Yahudi halk türküsü söylemeye başlıyor. Türk siperleriyle aradaki mesafe 8-9 metre. Bir süre sonra Türk siperlerinden bir ses onun bıraktığı türküyü devam ettiriyor. Bu asker, İngiliz Musevi asker günlüğünde: "İşte bölünmüş olmanın hazin gerçeği" diye not düşüyor.

Sadece Çanakkale'de değil daha sonra Millî Mücadele'de de bizlerle birlikte çarpışmış ölen Musevi yurttışlarımız vardır. Nitekim Mustafa Kemâl 1923 İzmir İktisat Kongresi için İzmire gittiği vakit, orada ki Musevi cemaati liderini, özel olarak ziyaret eder ve onlara teşekkür eder. Museviler Çanakkale ve Millî Mücadele'de olup bitenler için bir türkü yakmışlar. Bu türkü Ladino dilinde yazılmıştı. Türküyü, İzmir'den tanıdığım Musevi asıllı Yusuf Sabah bey'e yolladım. Çevirdi benim için. Aynen şöyle;

Türk Ordusu yönetiliyordu

Mustafa Kemâl Komutasında

Çanakkale'yi müdafaa edeceğiz

Levent Şahverdi Arşivi

İleri, ileri diye haykırıyordu

Bu harp'te çok can kaybettik

Hürriyet çığlıklarıyla şehit olarak

Bebekleri kasıklarında hamile kadınlar hunharca öldürüldü.

Günler, seneler geçti savaş bitti

Netice : Hürriyet

Hürriyet şarkıları söylerdik

Kurtarıcı Mustafa Kemâl Paşa'ya şükrederdik

Yine ilginç bir olay: Eminim çoğunuz bilmiyorsunuzdur. Çanakkale'de bir zamanlar oldukça kalabalık bir Musevi cemaati varmış. Bunlar değişik nedenlerle göç etmişler. Bir kısmı İsrail devleti kurulduktan sonra İsrail'e gitmiş, bir kısmı da İstanbul ve İzmir'e göç etmiş. Ama enteresan, son yıllarda başlattıkları bir tören var. 29 Ekim'e rastlayan cumartesi günü İstanbul'dan, İzmir'den hatta bir keresinde İsrail'den de gelenler vardı. Çanakkaleli Museviler bunlar. Çanakkale Şehitlerine ve Cumhuriyet'e Şükran Ayini yapıyorlar. Bu ayinlerin ikisine, davetli olarak katıldım ve orada Haham'ın uzun, uzun Çanakkale'de çarpışan, şehit olan Türkler için, Museviler için dualar okunduğuna şahit oldum. Bu da savaşların enterasan bir boyutu.

Çanakkale Savaşları'nın kuşkusuz uluslararası açıdan en önemli sonuçlarından birisi Türkiye ile Avustralya ve Yeni Zelanda arasında dostluğun temellerinin atıldığı bir yer oluşudur. Enteresandır, savaşlar dostluk temeli atıyor. Bunun da ötesinde sanıyorum tartışmasız olarak herkesin kabul ettiği bir gerçek var ki o da, Türk askerinin dünyaca bilinen seçkin özelliği, mertçe savaşması, kahramanca savaşması, yaralılara eziyet yapmaması, hastaneleri top ateşine tutmaması ya da Almanların istemelerine karşın zehirli gaz kullanmamasıdır. Hem de coğrafi avantajların ken-

Levent Şahverdi Arşivi

dilerinde olmasına rağmen. Yukarılarda olmalarına rağmen. İşin güzel tarafı Anzaklar da bunu, çok açık cümlelerle ve satırlarla, mektuplarla dile getirmişler. Anzak arşivlerinde yaptığım araştırma kitap da topladığım belgeler bunları en çarpıcı şekilde aktarıyor.

Aslında bence Çanakkale Savaşları'nın bir de evrensel boyutu var. O da evrensel insanlık dramı boyutu diyorum. Şöyle objektif gözle yıllar sonra geriye dönüp baktığımızda Çanakkale'ye getirilen Anzak askerlerinin çoğunun nerede çarpışacaklarından bile haberi olmadığını görürüz. Garibanlar tek kelimeyle. Anavatan İngiltere sömürgelerine haber yollanmış. 20.000 gönüllü lâzım demiş. Hatta bir Avustralyalı çiftçi diyor ki: "Bizlerden 20.000 koyun istenseydi bunu anlardık. Ancak 20.000 gönüllü genç isteniyor". Bu gençler Anavatan'a yardım için koşmuş. Türkiye ile savaşmak gibi bir niyetleri yok onu söyliyelim. Bilmiyor zaten Türkler'le savaşacaklarını. İskenderiye'ye getirilip orada eğitim alacakları zaman, 1914'ün sonunda ilk defa öğreniyorlar. Onların bütün hedefi Belçika'ya Fransa'ya gitmek Almanlar'a karşı çarpışıp savaşı hemen bitirmek. Kendilerine zaten hep söylenmiş savaş çok çabuk bitecektir. Londra'ya gidip, yeni yılı Londra'da geçirip hediyelerle filân memlekete dönmek tüm istedikleri. Aralarında 15 yaşında 16 yaşında olan gençler var. Kendilerine ilk kez, Gelibolu'da Türkler'e karşı çarpışacakları söylediğinde hiç mutlu değiller. "Gelibolu mu? Neresi? Türkler mi?" diye şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir.

O sıralar Süveyş kanalında darmadağın olmuş Türk birlikleriyle karşılaşırlar ve kolayca başarılı sonuçlar alırlar. Günlüklerinde diyorlar ki: Çok çabuk tepeledik Türkler'i. Daha sonra Türkiye'ye gelecekler. İlginçtir o günlerin Avustralya ve Yeni Zelanda gazetelerinde Türklerin çok hain olduğu, yaralılara hiç akla gelmeyecek işkenceler yapıldığı, tırnaklarının söküldüğü gözlerinin kör edildiği şeklinde haberler çıkıyor. Önce anlayamadım nasıl oluyor. Bunları o günlerin gazetelerinde okudum. Sonra baktım ki, bütün bu haberler Atina ya da, Selanik kaynaklıdır. Bizim komşu, o zaman da kaynatıyor ortalığı. Yalnız bu propagandaların o kadar önemli etkisi oluyor ki, bir çok Avustralyalı asker, yüzüğünün altında zehir saklıyor. Türkler'e esir düşerse intihar etmek için.

Levent Şahverdi Arşivi

Gelibolu'ya çıktıklarında Türkler hakkındaki imajları budur: "Hain, Barbar, İşkenceci Türk". Ancak çok kısa bir süre sonra bu imaj tamamıyla değişiyor. Memlekete yazdıkları mektupları ya da gazetelerde çıkan asker mektuplarını okusanız inanamazsınız. Zannedersiniz ki Türk Dış İşleri Bakanlığı'nın ya da, Tanıtma Bakanlığı'nın propaganda metinleridir. Öylesine övgüyle dolu. Aslında Anzaklar da, büyük önder Atatürk'ün söylediği gibi kahramanca çarpışmışlar. Ama Türk'ün kahramanlığını da açık açık dile getirmişler.

Ben bu örneklerden sadece birisini izninizle sizlere okumak istiyorum. Bunlar, Avustralya'lıların I. Dünya Savaşı'ndaki Şanlı Eylemleri adlı bir kitapta yer alıyor. 1915'de basılmış. Yazar savaşa katılmış yaralanıp dönmüş, Avustralya'lı bir subay. Naklettiği öykünün adı "Göbekli Dobişlamba": "Birkaç kelimede Avustralya'da askerlerin şişko, dobişlamba adını verdikleri, yaşlıca bir Türk Askeri'nden bahsedeyim. Dobiş Cesarettepe'de karşı Türk siperlerindeydi. Kendisine ateş edildiğinde kapasını sipere sokar, sonradan ıskaladığımızı anlatmak için tek parmağını çıkartıp işaret çekerdi. Bir sabah Avustralya'lı yaralı iki asker siperler arasında açıktaydılar. Yardım için kendilerine kimse ulaşamadığından kızgın güneşte öylesine yatıyorlardı. İnim inim inliyorlardı. O sırada bizlerden birisi "Hey Bakın Şişko lamba göründü" dedi. Yaşlı adam siperden çıkardığı başıyla tıpkı Kahire'de bir dükkan sahibi gibi, eğilip bizlere selâm verdi. Hepimiz dona kalmıştık. Sanki dilimiz tutulmuştu. Dobişko daha sonra siperden çıktı ki buna cesaret isterdi. Bizim yaralılara doğru ilerledi. O an, hani dedikleri gibi yere iğne atsan duyulacak kadar sessizdi. Çıt çıkmıyordu. O'nun yaralı arkadaşlarımız üzerine eğilip su verişini seyrettik. Gözlerimiz hayretten açılmış bu inanılmaz olayı seyrederken O, yaralıları rahat ettirmeye çalıştı. Daha sonra da ilgisiz ve sakince siperine döndü. Arkaya düşmeden önce de bize selam verdi. Hep birlikte bağırıp coşkuyla kendisini alkışladık. Hepsi bu kadar değil. Ortalık karışmadan, yani çatışmalar yeniden başlamadan şişko tekrar göründü. İki yaralı erimizi küçük bir setin üzerinden aşırana kadar bize doğru iteledi. Böylece onları karanlıkta rahatlıkla siperlerimize alabilecektik. İşte ane, barbar ve zalim olduğu söylenen Türkler böyle..."

Bir konuyu daha okumak istiyorum izninizle. 1990 yılında Çanakkale

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşları'nın 75. yılı dolayısıyla her yıl olduğu gibi Anzak Koyu'nda eski adıyla Suğla Koyu'nda bir tören yapılmış. Avustralyalı, Yeni Zelandalı ve diğer savaşa katılan ülkelerin askerleri gelmişlerdi. Büyük bir şafak ayini yapılıyor, ondan sonra da büyük bir tören düenleniyor ardından. 75. yıl olduğu için bir de, savaşlara katılmış ve hâlâ yaşayan Anzaklar'ın sayısı da giderek azaldığından sanırım o yıl çok özel ve büyük bir tören yapılmıştı. O törene ben de davetliydim. 1990 yılında, Çanakkale Savaşları'nın 75. yıldönümü nedeniyle çıkartmanın yapıldığı Suğla Körfezi'nde düzenlenen özel anma törenlerine katılmış ve Mehmetçik ile Coni'nin (Coni yabancıların sanıyorum en popüler isimlerinden birisi) 75 yıl sonra tekrar karşılaşmaları gibi çok ender ve anlamlı tarihsel bir olayı yaşamak fırsatı bulmuştum. Törenlerde, o asırlık delikanlıların yaşlı gözlerle titreyerek birbirlerine sarılıp çiçek ve küçük armağanlar verişleri gerçekten görülmeye değer, çok etkileyici ve bir o kadar da düşündürücüydü. Çünkü o gün arada herşeye burukluk ve acı egemendi. Ama ilginçtir, düşmanlık veya kırgınlık gibi bir şey yoktu. Sanki 75 yıl önce şu tepelerde ve kıyılarda aylarca birbirleriyle ölesiye mücadele edenler onlar değillerdi. Sanırdınız ki onlar eski dostlardı, aynı okulun eski mezunlarıydı ve yıllar sonra tekrar karşılaşmışlardı.

O gün törenler sırasında çok yaşlı bir Çanakkale gazimiz ile, hemen yanında duran kendisi gibi yaşlı bir Anzak askerine rastladım. Kalabalık arasında güçlükle ilerleyerek yakınlarına kadar sokuldum. Gazimiz dayandığı bastonundan güç alarak dik durmaya çalışıyordu. Yanında duran yaşlı Anzak ise, gözlerinde yaşlar şaşkın ve ürkek bakışlarla çevreyi seyrediyordu. Belli ki her ikisi de, yıllar önce yitirdikleri arkadaşlarını ve korkunç savaş günlerini düşünüyordu. Bir ara Gazimiz'in damarları çıkmış iri kemikli elini, yanında duran ve tepelere dalmış sessizce ağlayan Anzak'ın omuzuna koyup okşarcasına hafif hafif vurduğunu gördüm.

Olduğum yerde kaldım ve iliklerime kadar ürperdiğimi hissettim. Çünkü iste o sahne ve gördüklerim, Çanakkale Savaşları'nın özünü en çarpıcı ve anlamlı bir şekilde yansıtıyordu. Besbelli ki Gazi'miz, o sımsıcacık dokunuşuyla savaş arkadaşı Anzak Askeri'ne, kelimelere dökemediği şu duygu ve düşünceleri anlatmak istiyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

Evet, Savaş arkadaşım. Bu savaş hiç olmamalıydı ne varki oldu bir kere. Birlikte çok zor şeyler yaşadık, şu tepelerde yamaç ve kıyılarda binlerce arkadaşımızı yitirdik. Ama şimdi artık her şey geride kaldı, üzülme gel yürüyelim. Aslında hangi kelimeler hangi şiir, hangi kitap ya da doktora tezi, Çanakkale Savaşları gibi destansı bir insanlık dramını, Çanakkale Gazisinin o asil anlatış şeklinden daha güzel daha anlamlı ve öz bir şekilde dile getirebilirdi ki.

Çanakkale Savaşları, neresinden bakılırsa bakılsın gerçekten tam anlamıyla bir insanlık dramı ve trajedisidir.

Sahne Gelibolu Yarımadası'nın kıraç tepeleri ve güzel kıyıları, arkada ışıl ışıl sularıyla Çanakkale Boğazı Mavi Ege Denizi'dir. Ancak bu sergilenen öyle bir dramdır ki, oyuncularının her biri yücelip devleşmiş adeta birer destan kahramanına dönüşmüştür. Ve bu öylesine gerçek bir oyundur ki, oyuncular rollerini kanları ve canları pahasına, ama sonuna kadar büyük bir başarıyla sergilemişlerdir.

Fırsat verildiği için teşekür eder, saygılar sunarım.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İLKELERİ VE ATATÜRKÇÜ ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCE YAPISI*

Doç. Dr. E. Semih YALÇIN**

Milletler tarafından kabul edilen temel düşünce sistemleri, ortaya çıktığı her coğrafya veya ait olduğu her millet için sonuç itibariyle bir genel kültür unsurudur. Milletler, farklı düşünce sistemlerini benimseyebilir. Bununla birlikte aynı düşünce biçimini benimseyen toplumlarda sistemin uygulanmasından doğan sonuç farklı olabilir. Ortaya çıkan sonucun farklı olmasının sebepleri uygulamadaki muhtemel değişkenliğin yanı sıra toplumda var olan farklı alt kültür unsurlarının mevcudiyetidir.

Türk toplumu içinde durum farklı değildir. Türkler, tarihî süreç içinde diğer milletler gibi farklı düşünce sistemleriyle karşı karşıya gelmişler veya temasta bulunmuşlardır. Bu düşünce sistemleri, Türk milletini ancak kabullendiği kıymet hükümleri dairesinde etkilemiştir. Yani karşılaşılan düşünce sistemleri Türk kültürünün etkisinde kalmış ve etkilenmiş aynı zamanda Türk kültürü de bu düşünce sistemleri ile şekillenmiştir.

Türk kültürü, kültür münasebetlerinde ve kültürler alış verişinde dikkate değer bir nüfuz ve tesir kabiliyeti ve değeri göstermiştir. Türk kültürü diğer kültürlere saygılı, onlara baskı yapmaya lüzum görmeyen, müsamahalı ve kendisinden emin bir kültürdür. Bundan dolayı Türk kültürünün müthiş ve kendisini koruma, dayanma, yaşama ve yaşatma gücü vardır. Kapalı bir kültür olmadığı hâlde Türk kültürü başka kültürler karşısında daima şahsiyetini bilmiştir[1]. Bu sebeple de Türk devlet geleneği daima insanları birleştirmiş ve kaynaştırmıştır. Türkler, kültürel ve biyolojik farklılıkları olan insanları kendi birlik ve bütünlüğü dairesinde değerlendirmiştir. Bu bakımdan insan hakları ve hoşgörü Türk milletinin ayrılmaz birer vasfı haline gelmiştir.

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 19.03.1998 tarihinde Kurtalan'da verilmiştir.

** Gazi Ünv., Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Muharrem Ergin, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri,** Ankara, 1988, s. 29.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'e göre kendisini Türk hisseden herkes Türk'tür. Ancak sosyolojik manada hissiyata dayalı bu kabul, batıdan farklı olarak kültür birliğine bağlı olan anlayışı ifade eder. Bu tarz bir hissiyatta, her türlü boy, aşiret, kabile ve kavim asabiyetinin üstünde manevî ve kültürel mutabakat olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne mensubiyet şuuru ön planda yer almaktadır.

Atatürk, tarihî seyir içerisinde Türk kültürünü inceleyerek çağdaş Türk insanını yetiştirecek olan düşünce sisteminin çerçevesini çizmiştir. Onun Türk kimliği anlayışı, Türk'ün karakterine ve tarihine uygun bir kültür anlayışının yaşatılmasıdır. Bu tarz kimlik ve kültür anlayışı ise yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini meydana getiren felsefe ile ifadesini bulmuştur.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" ifadesinde Atatürk'ün ortaya koymaya çalıştığı felsefe, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu sırasında varolan çağdaş düşünce ve çağdaş hayat ile kopuklukları giderecek bir anlayışı ihtiva eden düşünce sistemidir.

Bununla birlikte Atatürk'ün eserini yücelten sadece ülkenin kurtarılması ve tam bağımsızlığa sahip, mütecanis bir devlet kuruculuğu da değildir. Onu olümsüzleştiren olayların belki de en önemlisi, yeniden kurduğu devletin sonsuza kadar bağımsızlığını koruyabilmesi için, almış olduğu tedbirlerdir. Bu tedbirler "Türk İnkılâbı" ve "Türk Çağdaşlaşma Hareketi" şeklinde ifade edilebilir. Çağdaşlaşma denilince Atatürk'ün Türk toplumunu çağdaş medeniyet düzeyinin de üstüne çıkarmak için yapmış olduğu inkılâpların tamamı kastedilmektedir[2].

Türkler, tarih boyunca ileri medeniyetleri benimsemekte daima büyük kabiliyet göstermişlerdir. Türk çağdaşlaşması, farklı ortamlarda gelişen Türk kültür çevresi ile batı kültür çevresinin uyumunu sağlamayı dil, din, tarih, sanat, folklor, gelenek, görenek gibi unsurlardaki ayrılığa rağmen bu ayrılıkları bir ölçüde korumayı amaçlar[3].

---

2 Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce** (Kollektif Eserler), A.A.M. yay, Ankara, 1992, s. 642.

3 Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", **Atatürkçü Düşünce** (Kollektif Eserler), A.A.M. yay, Ankara, 1992, s. 628.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk çağdaşlaşması, insanlığın gelişmesi içerisinde kültürler arası ilişkiler ve uyumlar bakımından bir aşama ve bir deneyler bütünüdür. Özgür düşünce ve bilgi ortamı Türk çağdaşlaşma hareketi ile genişletilmekte, batı kültür çevresini Hristiyanlık ögesi dışında Hristiyanlığın hakim olduğu bir alanın dışında gösterdiği gelişmenin örneği verilmiş olmaktadır[4].

Çağdaş medeniyete yönelmekten güdülen amaçlardan biri de, kendi öz kültürümüzü bilimsel metotlarla geliştirmek, onu öz kaynağından halk kaynağından besleyerek *"kendi değer ve özellikleriyle"* çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmaktır. Böylece yüzyıllar boyu, yabancı kültürlerin etkisi altında yozlaşan, kısırlaştırılan ve horlanan millî kültüre, *"kendi özellikleri içinde"* çağdaş ufuklar açmak başka bir deyimle, Türk kültüründe bir *"Rönesans"* yaratmaktır[5].

Atatürk'e göre meydana getirilmesi elzem olan Türk rönesansının diğer bir ifade ile Türk çağdaşlaşmasının vazgeçilmez unsuru ise millî bağımsızlıktır. Atatürk bu gerçeği şu sözleriyle ifade etmektedir. *"Hiç bir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı vasıtadır, gaye fikirdir. Bu fikrin istihsaline dayanmayan zafer payidar olamaz, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin payidar olması için çağdaş medeniyetin bir ortağı, bir parçası haline gelmek bin bir fedakârlıkla sağlanan bağımsızlığın muhafazası için şarttır."*

Türk çağdaşlaşması, Millî Mücadele hareketimizin amaçlarından birisi ve hatta Türk İnkılâbının her safhasında ve her çağda yenilenen hedefi olmuştur. XX. Yüzyıl başında Türk düşünce ve zihniyet ortamı ile batının çağdaş, sosyal, politik, ekonomik uygulamaları arasındaki bağlantı, Atatürkçü düşünce bütünü ve Atatürkçü zihniyet ile kurulmaya çalışılmış ve büyük mesafeler alınmıştır. Atatürkçülük, düşüncede ve uygulamada, çağ düzeyinde uyumlu atılımları devamlı hayat tarzı olarak benimseyenlerin bağlı olduğu düşünce odağıdır[6].

4 İlhan, **a.g.m.,** s. 624.
5 Çaycı, **a.g.m.,** s. 650.
6 Suat İlhan, **Evrimleşen Türk Devrimi,** A.A.M. yay., Ankara, 1998, s. 170.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk İnkılâbının Dayandığı Bütünleyici İlkeler

Atatürk, devlet adamı, başkumandan ve fikir adamı olarak temayüz etmiştir. Dünya tarihinde, devlet adamı ve başkumandan olarak icraat ve mücadelelerini fikriyata istinat ettirenlerin sayıları sınırlıdır. Zira sosyal ilimlere dayanarak analiz yapmak ve senteze varmak demek olan fikriyat, hem bilgi ve kültür, hem de istidat ister[7].

Tarihî gelişmelerin meydana getirdiği Türk İnkılâbı, bir fikir ve idealin başarıya ulaşmış halidir. Türk İnkılâbındaki fikriyatın yönü Atatürkçülük şeklinde ifade edilir. Türk İnkılâbının fikri gücü ve dayandığı esaslara ise "Atatürk İlkeleri" denir.

Atatürkçülüğün temel ilkeleri olarak değerlendirilen altı ilkenin doğup gelişmesi Türk İnkılâbının başlangıç safhasında olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk tüzüğünde yer alan "Cumuhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilik" ilkelerine[8] "Laliklik, Devletçilik ve İnkılâpçılık" ilkeleri partinin 1931'deki 3. kurultayında eklenmiştir. 5 Şubat 1937'de yapılan Anayasa değişikliği ile C.H.P.'nin nizamnamesinde yer alan altı ilke Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikleri olarak anayasada yer almıştır.

Türk İnkılâbı'nın amacı; Millî modernleşmeyi sağlamak, Türk toplumuna yeni bir şekil ve anlayış kazandırmaktır. Türk İnkılâbı; bağımsızlığı, hür düşünceyi ve insan onurunu temel alan bir Türk rönesansıdır[9]. Mustafa Kemâl Paşa, bu anlayıştan hareketle ilk yapılacak işin "Türkleri yeni baştan Türkleştirmek" olduğunu tespit etmiştir[10]. Bu ideallerin ileriye dönük bir şekilde gelişmesi ve korunması Atatürk İlkeleri'nin gerçek anlamda uygulanması ile mümkündür.

Altı Atatürk İlkesi'nin yanı sıra bu ilkeleri tamamlayıcı nitelikteki

7 Aydın Taneri, **Atatürkçülüğün Tanımı,** Ankara, 1983, s. 5.
8 Klaus Von Beyme, **"Batı ve Marksist Gelişme Teorilerine Göre Kemalizm, Bildiriler ve Tartışmalar", Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu 17-22 Mayıs 1981,** Ankara, 1983, s. 263.
9 İsmet Giritli, **Atatürkçülük İdeolojisi,** Ankara, 1988, s. 1.
10 Charles H. Sherrill, **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemâl,** (Çev: Alp Ilgaz), Tercümen 1001 Temel Eser No: 23, (Tarihi ve Basım yeri yazılmamış), s. 213.

Levent Şahverdi Arşivi

"Millî Hakimiyet", "Millî Bağımsızlık" ve "Millî Birlik" ilkeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde varolan unsurlardandır. Atatürk ilkeleri ile birlikte mütalaa edildiğinde Atatürkçülüğün tanımı daha iyi anlaşılacaktır.

a. Millî Hakimiyet

Millî Hakimiyet, milletin kendi kendini idare etmesi, kendine hükmedecek heyeti seçmesidir. Yani millet tarafından devlete verilen iktidardır. Bu durumda hakimiyet bir kişiye, gruba veya çoğunluğa değil, bütün millete aittir.

Batı menşeli olan Millî Hakimiyet kavramı siyasi hayatımıza Millî Mücadele ile birlikte girmiştir. Atatürk "Millî Hakimiyet" mefhumuna Türk'ün ve kendi yüksek fikirlerinin damgasını vurarak hareket etmiştir. Atatürk, Millî Hakimiyet kavramını izah ederken millete ve Türk Milleti'nin fikrine ağırlık vermiş ve bunun üzerinde ısrarla durmuştur[11].

Mustafa Kemâl Paşa'nın Samsun'dan sadarete gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda yer alan "Millet, Millî Hakimiyet esasını ve Türk Milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır"[12] ifadesi Millî Mücadele hareketinin hedefini göstermesi bakımından önemlidir.

Amasya Tamimi ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya çıkan ana fikir ise "Hakimiyet-i Millîye'ye müstenit bil-a kaydü şart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek" şekliyle tespit edilmiş ve bu ideal ilk BMM'nin açılmasıyla yeni devletin temelini oluşturmuştur. Bu durum 1921 ve 1924 Anayasaları "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesine yer vermekle hukuki bir hüviyet kazanmıştır.

M. Kemal Paşa'ya göre *"Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kat'i manasıyla Millî hakimiyetin kurulmuş olmasına bağ-*

---

11 Aydın Taneri, **Atatürk ve Millî Hakimiyet,** Ankara, 1983, s. 13.
12 Tevfik Bıyıkoğlu, **Atatürk Anadolu'da,** Ankara, 1959, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

lıdır. Bundan ötürü hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası Millî hakimiyettir."[13]

b. Millî Bağımsızlık (İstiklâl-i tam)

Siyasî anlamda bağımsızlık, bir başka devlete veya milletlerarası herhangi bir kuruluşa bağlı bulunmamak demektir. Millî Bağımsızlık milletin bu fikri benimsemesi ve amaç edinmesiyle ortaya çıkar. Türk Milleti için "bağımsızlık" ise vazgeçilemeyecek, taviz verilemeyecek bir karakterdir.

Mustafa Kemâl Paşa'nın bağımsızlık anlayışı kayıtsız ve şartsız bir şekilde bağımsızlıktır:

"İstiklal-i tam, denildiği zaman, bittabi siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilah her hususta İstiklâl-i tam ve serbest-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin mana-yı hakikisiyle bütün istiklâlin muhrumiyeti demektir."[14]

"İstiklâl-i tam, bizim bugün tercih ettiğimiz vazifenin ruh-u aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı tercih de edilmiştir."[15]

Batının emperyalist devletlerine karşı girişilen Millî Mücadele Hareketi'nin temelinde Türk milletinin bağımsızlığını kazanma arzusu yatar. Anadolu Kongrelerinde *"Milletin bağımsızlığından vazgeçilmediği ve vazgeçilmeyeceği"* esası kabul edilmiştir. Bu esas ile kurulan yeni Türk Devleti milletlerarası hayatta yerini Lozan Barış Andlaşması ile almış ve kazandığı Millî Mücadele zaferi, milletlerarası bakımından da bu antlaşma ile teyit edilmiştir[16].

Misâk-ı Millî'nin öngördüğü tam bağımsızlık fikrinin askeri ve siyasi

---

13 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Millî Eğemenlik,** Ankara, 1987, s. 73.; Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1984, s. 24.
14 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** İstanbul, 1986, s. 8.
15 Karal, **a.g.e.,** s. 7.
16 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul, 1982, s. 453.

Levent Şahverdi Arşivi

başarılar neticesinde elde edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bağımsızlık anlayışımızın korunması ile ilelebet yaşacaktır.

c. Millî Birlik

"Millî Birlik ve beraberlik, milletçe, bir arada yaşamayı ve bütünlüğü ifade eder. Millî Birlik ve beraberlik, Türk Devleti'ni oluşturan kişilerin karşılıklı sevgi ve saygı ile birbirlerine bağlanmasını, ortak amaçlara yönelik olarak varlığını devam ettirmesini belirtir.

Millî birlik ve beraberlik, milliyetçilik ilkesinin doğal bir sonucu, milliyetçilik ilkesinin öngördüğü ortak amaçların bir görünümüdür. Millî birlik ve beraberlik, milletçe birliği ve beraberliği ve bütünlüğü de ifade ettiğinden Millî devletin bir yönden de gerçekleşme vasıtasıdır."[17]

Mustafa Kemal Paşa, Millî birliğin taşıdığı anlamı şu şekilde ifade etmiştir:

"Bir yurdun en değerli varlığı, yurttaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygusu ve kabiliyetlerinin olğunluğudur. Ulus varlığını ve yurt erginliğini korumak için bütün yurttaşların canını ve her şeyini derhal ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir ulusun en yenilmez silahı ve korunma vasıtasıdır. Bu sebeple Türk Ulusu'nun idaresinde ve korunmasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir."[18]

"Seneler geçtikçe, Millî ideal verimleri güvenli çalışmada, ilerleme hevesinde Millî birlik ve Millî irade şeklinde daha iyi gözlere çarpmaktadır. Bu bizim için çok önemlidir; çünkü, biz, esasen Millî mevcudiyetin temelini, Millî şuurda ve Millî birlikte görmekteyiz."[19]

Görüldüğü gibi Mustafa Kemâl Paşa, yeni kurduğu devletin de ancak bütün fertleri ile birlikte modernleşmenin gerçekleştirilebileceğini daima

17 Eroğlu, **a.g.e.,** s. 455.
18 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** Ankara, 1991, s. 643.
19 Kocatürk, **a.g.e.,** s. 175.

Levent Sahverdi Arşivi

vurgulamıştır. Bunun yanında millet bilincinin ve millet olma duygunun kuvvetlenmesi ise ancak Türk kültürünün, Türk tarihinin millî bir zemine oturtulmasının gerçekleştirilmesi ile başarıya ulaşacağına inanmaktadır[20]. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür[21].

Millî birliğin gerçekleşmesi için Türkiye Cumhuriyeti devleti çatışı altında toplanan insanların önce ne oldukları bilincine varmaları, hangi ortak kültürden geldiklerini bilmeleri lazımdır[22]. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları; hangi ırktan, hangi dinden, hangi mezhepten gelirse gelsin birlik ve bütünlük içinde hepsi Türk'tür[23]. Bu anlayış ise Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturur.

Türk İnkılâbının Dayandığı Temel İlkeler (Atatürk İlkeleri)

a. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyet kelimesi dilimize Arapça "Cumhur"[24] kelimesinden girmiştir. Bu kelime halk, ahali, büyük kalabalık anlamına gelir. Cumhuriyet veya Cumhurî devlet iktidarın millete, umuma ait olduğunu öngören devlet şekli demektir.

Cumhuriyet dar ve geniş anlamda kullanılır. Geniş anlamda Cumhuriyetle egemenlik topluluğunun bütününe, millete aittir. Dar anlamda Cumhuriyet ise sadece devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi anlamına gelir[25].

Türkiye'de Cumhuriyet, Millî Egemenlik ilkesinin[26] be-

20 Özkan İzgi, "Atatürk ve Millî Birlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. IV, s. 12, Ankara, 1988, s. 671.

21 **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara, 1990, s. 3.

22 İzgi, **a.g.m.,** s. 672.

23 Toktamış Ateş, **"Nasıl Bir Milliyetçilik...", Millîyet,** 10.3.1993, s. 17.

24 Cumhur kelimesi; Şemsettin Sami'nin **Kâmus-ı Türkî**'sinde "Cumhuriyet suretiyle idare olunan", Hüseyin Kâzım'ın **Büyük Türk Lügatı**'nda "Cemaat-ı kesire, halk, nas", Ferit Develioğlu'nun **Osmanlıca–Türkçe Lügatı**'nda "Halk, ahali, kalabalık, başıboş kalabalık" olarak ifade edilmiştir.

25 Eroğlu, **a.g.e.,** s. 381.

26 Atatürkçülük, **Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, (I. Kitap),** Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1982, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

nimsenmesinin bir neticesi olarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nunda yapılan 29 Ekim 1923 tarihli değişiklik sadece yönetim biçimi olarak kabul edilmiştir. 1924, 1961 ve 1982 anayasalarımızda da bir yönetim biçimi olarak da kabul edilmiştir.

Atatürk'ün, Cumhuriyeti devletin siyasî bir rejimi olarak seçmesinin en önemli nedeni; Türkiye'yi modernleştirme çabalarına cevap veren tek rejim biçimi olmasıdır. Cumhuriyeti fazilet olarak niteleyen Atatürk, Ekim 1924 tarihli bir konuşmasında Cumhuriyeti şu şekilde tanımlamaktadır: "Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir."[27]

1937'de, 1924 anayasasında yapılan değişiklikle devletin özellikleri arasında "Cumhuriyetçiliğe" de yer verilmiştir.

Cumhuriyetçilik, devletin siyasi rejimi olarak Cumhuriyeti benimseme ve onu fazilet rejimi olarak tanımlama ve değerlendirme demektir.

Cumhuriyetçilik ilkesi, Atatürk'ün devlet anlayışının temellerinden birini oluşturan Millî Egemenlik ilkesiyle çok sıkı ilişki içindedir. Millî Egemenliğin korunması ve gözetilmesi Cumhuriyet rejimi ile mümkündür.

Atatürkçü düşünce sistemi içerisinde değerlendirdiğimiz Cumhuriyet ilkesi, fertlerin değil, milletin bütünlüğünün benimsendiği bir ilkedir ve Türk milletine aittir.

Cumhuriyetçilik ilkesinin öngördüğü Cumhuriyet rejiminin demokrasi ile ilgisi vardır. Hatta Cumhuriyet, demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Atatürk de bunu "Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir"[28] diyerek ifade etmiştir.

---

27 Karal, **a.g.e.,** s. 41.
28 A. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara, 1959, s. 251.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de cumhuriyet, cumhuriyetçilik ilkesinde de öngörülen modern anlamda devlet şekline ulaşma idealine uygun bir gelişme seyri takip etmiştir.

Türkiye'de cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasî rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin özünü teşkil etmiştir[29].

Devlet şekli cumhuriyet olan yeni Türk Devleti, Misâk-ı Millî ile çizilen, millî sınırların üzerinde millî devlet anlayışını, millet ve devlet birliğini, bütünlüğünü ifade eder[30]. Bu bütünlüğü Atatürk İzmir'de 14 Ekim 1925'te yaptığı konuşmada şu şekilde değerlendirmiştir: "Bugünkü hükûmetimiz, teşkilat-ı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendiliğinden yaptığı bir teşkilat-ı devlet ve hükûmettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükûmet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hukûmet millettir, millet hükûmettir."

Netice itibarıyla Cumhuriyet, en gelişmiş devlet şekli olarak Türk İnkılâbının sonucudur, başarısıdır.

b. Milliyetçilik

Milliyetçilik, millet gerçeğinden hareket eden bir fikir akımı ve çağımızın en geçerli bir sosyal politika prensibidir. Milliyetçilik, Türk İnkılâbının bir temel prensibi olduğu kadar, Türk milletinin kaderini tayin eden bir temel ilke, bir yüce ülkü, milleti huzur ve refaha yönelten bir bağdır[31].

Milliyetçilik ilkesi, millet ve milliyet kavramlarına dayandığından bu kavramları anlamak gerekir.

---

29 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Ankara, 1989, s. 58.
30 Eroğlu, **a.g.e.,** s. 104.
31 Hamza Eroğlu, "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", **Atatürk Yolu,** (Kollektif Eser), (Der. Turhan Feyzioğlu), Ankara, 1987, s. 133.

Levent Şahverdi Arşivi

insan topluluğu" olarak tarif edilebilir. Etrafında toplanılan bu "esas" insan topluluklarının özelliklerine göre değişiklik arz edebilir. Bu "esas" Fransa'da "kültür", Almanya'da "ırk", Araplarda "dil", ABD'de "tabiiyet" mefhumlarından ibaret olabilir. İnsan topluluklarının **millet** olabilmesi için bu bağlardan en az birinin etrafında toplanması gerekir. Buna karşılık bu bağlardan birden fazlası veya hepsiyle birden bağlı topluluklara milliyet ismi verilir[32].

Türkiye Türkleri için bu bağların birden fazlası olduğu konusunda ilim adamlarımız arasında görüş birliği vardır. Ancak tespitler farklıdır. Yusuf Akçura bu esasları "dil" ve "soy" olarak ifade eder[33]. Ziya Gökalp[34] ve İ. H. Danişmend[35] bu esaslara kültür ve din mefhumlarını da ilave ederler.

Atatürk'ün milleti tarifi ise şöyledir: "Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir."[36]

Atatürk, Türk milletini tarif ederken bu tarifi biraz daha açarak, milleti meydana getiren unsurları, siyasî varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihî yakınlık ve ahlakî yakınlık olarak tespit etmektedir. Bu tarif Türk milletinin zengin bir kültür ve medeniyete sahip olduğunu ifade eder.

Milliyetçilik, kişiyi, topluluğu bağlayan bağ olarak "Milliyet, vatandaşlık, Milliyet duygusu" şeklinde de ifade edilmektedir. Ancak, milletle milliyetçilik arasında fark vardır. Milliyet, bir millete mensup olma, bir millete bağlı olma halidir. Milliyetçilik ise, bir millete mensup kişilerin, mensup oldukları millete karşı besledikleri bağlılık duygusu ve şu-

---

32 İsmail Hami Danişmend, **Türklük Meseleleri,** II. Baskı, İstanbul, 1976, s. 12.
33 Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri –1928 yılı yazıları–,** (Haz. Neat Sefercioğlu), Ankara, 1981, s. 5.
34 Ziya Gökalf, **Türkçülüğün Esasları,** (Haz. Mehmet Kaplan), İstanbul, 1976, s. 18.
35 Danişmend, **a.g.e.,** s. 15.
36 A. Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemâl Atatürk'ün El Yazıları,** Ankara, 1969, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

urudur. Kişinin mensup olduğu kitleye karşı duyduğu bağlılık hissi, millet duygusunu esasını, kökünü teşkil etmektedir[37].

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, özellikle Türk milletinin birliği ile beraberliğine yer ve değer vermektedir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı birleştirici ve toplayıcı nitelikte ve millet yararınadır[38]. Bu anlayış Türk milleti gerçeğinden hareket eder ve ona dayanır. Gerçeğe dönüktür. Türk milletinin yükselme ve çağdaş milletlere ulaşma ülküsünü ifade eder. Türk milletini meydana getiren değerleri korumayı esas alır[39].

Milliyetçiliği, millet sevgisi,millete güvenme aşkı olarak kabul eden Atatürk, genç nesillerin mutlaka bu duygu ve düşünceyle yetişmesini istemiştir. O, İstiklâl Harbi'ni ve inkılâplarını, bu büyük millî hisle başarmıştır[40].

Atatürk milliyetçiliği, hürriyete ve insan şahsiyetine değer verir. Zaten gerçek milliyetçilik, medeniliğin özü olan hürriyetten doğar. Hür olmayan, esarete razı olan bir toplumda millî ruh gelişmez. Bu inanışın temeli şudur: "Türk için Türklük, hür olduğu nispette kuvvetlidir ve kuvvetli kalacaktır."[41]

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışı eşitlikçidir, eşitlik fikrine dayanır, bu anlayışın kaynağı ise "Millî Hakimiyet"tir. Demokrasiyi hedef alır ve buna ulaşmanın ilk aşamasını "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesinin kabulü ve uygulanmasıyla mümkün görür[42].

"Bize milliyetçi derler, fakat biz öyle milliyetçileriz ki bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün mil-

---

37 Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları,** İstanbul, 1955, s. 52-53.
38 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** s. 409.
39 Ahmet B. Ercilasun, "Atatürk'ün Milliyetçilik ve Dil Anlayışı", **100. Yıl Atatürk Konferansalrı,** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s. 71.
40 İbrahim Kafesoğlu–Mehmet Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller,** İstanbul, 1983, s. 61.
41 Eroğlu, **a.g.e.,** s. 403.
42 Süleyman Arslan, "Atatürk Millîyetçiliği", **100. Yıl Atatürk Konferansları,** En. ve Tabii Kayn. Bakn. Yayını, Ankara, 1981, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

liyetlerinin gerçeklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve mağrûrâne bir milliyetçilik değildir." Atatürk bu sözleriyle milliyetçiliğimizin milletlerarası ilişkilerde barışçı ve diğer milletlere saygılı bir anlam taşıdığını ifade etmektedir.

Milliyetçilik akılcı, yapıcı, yaratıcı ve idealisttir. Bu özelliklere sahip olan Türk milliyetçiliği modern anlayışı ifade eder. Modern manadaki bu anlayışın başlangıcı bağımsızlık, sonucu ise demokrasidir.

Türk milliyetçiliği bir inanç, bir duygudur. O inanç ve duygunun içinde vatanın bütünlüğü esası vardır[43]. Sosyal ve kültürel faaliyetlerle oluşan ruhsal bir bağdır[44]. Sınıfsız ve imtiyazsız bir toplumu ifade eden bu bağ geçmişte ve gelecekte heyecanını daima hissettiren bir mefkûredir.

Atatürk'e göre Milliyetçilik bir ırkçılık değil, bir vicdan ve duygu işidir[45]. İnsan haklarına ve hürriyete dayanan, kültürel değerlere kıymet veren bir sistemdir[46].

c. Halkçılık

Dilimizde kullanılan halk deyiminin anlamı, insan topluluğudur. Eski dilde "ahali" kelimesiyle aynı manayı ifade eder. Osmanlı Devleti'nde halk deyimi aydın zümrenin dışında kalan insan topluluğunu ifade ediyordu. İlk defa Ziya Gökalp tarafından "halk"ın Türk Milleti'ni ifade ettiği savunulmuştur. Atatürk ile de Millî şuurumuza yerleşmiştir[47].

Türk Devlet geleneğine göre devlet halk için vardır. Halka hizmet halkın korunması ve halkın doyurulması için mevcut bir idari yapıdır. Halkın taşıdığı bu mana Osmanlı Devleti'nin son döneminde unutulmaya yüz tutmuş iken hak ettiği ifade ve önemi Türk İnkılâbı ile tekrar kazanmıştır.

---

43 Necat Tüzün, **Atatürk Milliyetçiliği,** Ankara 1987, s. 10.
44 Turhan Olcaytu, **Dinimiz Neyi Emrediyor Atatürk Ne Yaptı? İnkılâbımız İlkelerimiz,** 7. Baskı, Ankara, 1984, s. 53.
45 İsmet Giritli, **Atatürkçülük İdeolojisi,** Ankara, 1988, s. 30.
46 Aydın Taneri, **Atatürkçülüğün Tanımı,** s. 15.
47 Necat Tüzün, **Atatürk Halkçılığı,** Ankara, 1987, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk İnkılâbı'nın anlayışına göre halk ile millet arasında bir birlik, bir eşdeğerlik vardır. Ancak halk milletin henüz dayanışma duygusu ile bilinçlenmemiş halidir. Halk dediğimiz insan topluluğunun belirli hedeflere yönelerek bilinçlenmesiyle millet ortaya çıkar. Türk halkı, Türk Devleti'nin beşeri unsurunu oluşturur. Türk milleti, Türk Halkının Türklük bilinci içinde gelişmesiyle siyasî ve sosyal alanda değer kazanmasıdır. Türk milleti halklardan teşekkül etmiş değildir. Bunun sonucu olarak Türk Devleti'nin beşeri unsurunu halklar meydana getirmez[48]. Türk halkı şehirlisi, köylüsü ile din ve ırk farkı dahi gözetilmeksizin vatandaşların bütününü ifade eder[49].

Halkçılık, milliyetçilik fikrinin bir sonucudur. Gerçek anlamda milliyetçilik, halkçılığa dayanır, halkçı bir özellik taşır[50].

"Türkiye halkı asırlardan beri hür ve bağımsız yaşamış ve bağımsızlığı yaşama gereği saymış bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımsızlıktan uzak yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır." sözleriyle Atatürk halkçılık anlayışının sömürü düzenine karşı olduğunu ifade etmiştir.

Atatürk'ün, halkçılık anlayışında insan topluluğunun demokratik esaslara göre birleşmiş, hür bir toplum düzeni öngörülmüştür. Bu düzende halk kendisini demokratik esaslara göre yönetir. Siyasi rejim, halk yararına kullanılır.

Modern Cumhuriyet Türkiye'sinde Atatürk'e göre halkçılık:

a. Demokratlık,

b. Fertler arasında imtiyaz tanımamak,

c. Sınıf mücadelelerini kabul etmemektir[51].

48 Eroğlu, **A.g.e.,** s. 415.
49 Tüzün, **A.g.e.,** s. 3.
50 Eroğlu, **A.g.e.,** s. 418.
51 Kafesoğlu–Saray, **A.g.e.,** s. 28.; A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Ankara, 1973, s. 116.

Levent Şahverdi Arşivi

d. Devletçilik

Atatürk İnkılâpları çerçevesinde incelendiğinde devletçiliğin dar ve geniş anlamda iki manayı ifade ettiğini görmekteyiz. Geniş anlamda ele alındığında Türkiye'de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini ortaya koyan bir politik uygulamadır. Dar anlamda ise özel teşebbüse yer veren ekonomik prensiplere sahip iktisadi alandaki uygulamalardır. Ancak, Türkiye'de devletçiliğin asıl uygulamaları ekonomide görüldüğünden, devletçilik ekonomik manayı ifade etmiştir.

Türkiye'de devletçilik, karma ekonomi şeklinde gelişme göstermiştir. Karma ekonomi devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada bulunması demektir. Ancak bu anlayış ekonomide katı bir devletçiliğin uygulanmasını ifade etmez[52].

Atatürk Devletçiliği: *"Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistemdir... Kişinin çalışmasını esas almakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."*[53] şeklinde tarif etmektedir.

Atatürk devletçilikle devleti, ekonomik hayatı destekleyen bir güç olarak düşünmüştür. Devlet yatırımcıya, üreticiye, dağıtımcıya, tüketiciye yön vermek ve bu tür konuları denetlemekle yükümlüdür.

Atatürk devletçiliği tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içinde değerlendirmiş, devletin iktisadi sahada rehberliğini ön planda tutmuştur[54]. Ancak bu rehberlik her şeyi devlet yapar anlamında değildir.

Atatürk 1936 yılında devletçilik konusunda şunları söylüyor:

---

52 Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", **Atatürk Yolu,** (Kollektif Eser), (Der. Turhan Feyzioğlu), Ankara, 1987, s. 80.; Eroğlu, **A.g.e.,** s. 434.
53 Afet İnan, **A.g.e.,** s. 121.
54 Mümtaz Turhan, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma,** İstanbul, 1965, s. 53-54.

Levent Şahverdi Arşivi

"Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin içine almak."

"Devletçilik bilhassa sosyal, ahlaksal ve ulusaldır. Devlet ve fert (özel teşebbüs) biri birine karşıt değil, birbirinin tamamlayacısıdır."[55]

Görüldüğü gibi Atatürk ekonomik kalkınmanın temelinde "ferdi teşebbüs ve menfaatin" bulunmasını doğal bir olgu olarak kabul etmektedir. Ferdin teşebbüsünün ekonomik faaliyetine sınır çizilmesini, hükümetin görevi saymakla birlikte, bu sınırın zaman içinde değişebileceğini düşünmektedir[56].

e. Laiklik

Laik kelimesi latince –laicus– aslından alınmış Fransızca bir kelimedir. Fransızca'da –laic, laique– şeklinde kullanılmıştır. Manası ise ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, müessese, prensip demektir. Katolik dünyasında din adamlarından meydana gelen ruhaniler sınıfına –Clerge– adı verilmiş, bu sınıfa dahil olmayan Hıristiyanlara ise –laic– denilmiştir.

Laik olma "dünya işlerini, din işlerinden, dini otoriteden ayrı olarak ele alma" şekliyle tarif edilmektedir. Bugün hukuki manada laiklik; devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin vicdan hürriyetinin gerçekleşmesinde tarafsız kalmasıdır. Değişik bir ifadeyle; devletin Allah ile kul arasından çekilmesi ve dinin de devlet işlerine karışmaması yani akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılmasıdır[57].

Laiklik kelimesi bize ilk defa meşrutiyet dönemine "la dini", "la ruhbanî" şekliyle girmiş ve kullanılmıştır. Ancak laik kelimesi ifade edil-

55 Karal, **A.g.e.,** s. 106.
56 Olcaytu, **A.g.e.,** s. 264.
57 Yavuz Abadan, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri,** Ankara, 1952, s. 113-114.; Kafesoğlu–Saray, **A.g.e.,** s. 124.; Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik,** 6. baskı, İstanbul, 1991, s. 163-164.

Levent Şahverdi Arşivi

meksizin bu anlayışın bugünkü modern manada olmasa da Türklerde mevcut olduu söylenebilir[58]. Günümüzdeki laik kelimesinin ifade ettiği modern manaya kavuşması, Tanzimat'la birlikte başlar. Gülhane Hattı Hümayunu'nda din ve mezhep hürriyeti öngörülmüş, 1876 "Kanun-i Esasi"nin on birinci maddesiyle laikliğe doğru yöneliş, anayasa teminatı altına alınmıştır. 1909 tarihli Kanun-u Esasi ile bu durum aynı şekilde muhafaza edilmiştir. Yeni Türk Devleti 1921 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nda Millî hakimiyet ilkesi ön planda tutulmak suretiyle laiklik anlayışının gerçekleşmesinde bir adım daha atılmıştır. Nihayet gerek Osmanlı Devleti anayasalarında, gerekse yeni Türk Devleti'nin 1921, 1924 anayasalarında mevcudiyetini muhafaza eden "devletin dini İslâm'dır" ibaresi 10 Nisan 1928 tarihli 1222 sayılı kanunla yapılan bir anayasa değişikliği ile kaldırılmış, 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla "laiklik" bir anayasa ilkesi olarak yerini almıştır.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâpların temelini teşkil eden laiklik, Türk Milleti'nin maddi, manevi ve fikri yapısını modernleştirme istikametine yöneltmiştir[59].

Laiklik prensibi, kongreler döneminden itibaren ortaya çıkan Millî Hakimiyet prensibinin normal bir gereği[60] olarak yeni Türk Devleti'nin temel prensipleri arasında yerini almıştır.

Atatürk'e göre din bir vicdan meselesidir. Din'e saygı, inanan kişinin haklarına saygının bir sonucudur. Buna en güzel delil Atatürk'ün şu sözleridir;

"Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz."[61]

58 Bu konuda geniş bilgi için bkz: Kafesoğlu–Saray, **A.g.e.,** s. 125-132.; Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürü'nün Gelişme Çağları,** Ankara, 1979.; İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini,** Ankara, 1980.; Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk,** İstanbul, 1947.

59 Olcaytu, **A.g.e.,** s. 160.; Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkılâbının Temel Taşı–Laiklik", **Atatürk Yolu,** (Kollektif Eser), Ankara, 1987, s. 224.

60 Tarık Zafer Tunaya, **İslacılık Akımı,** İstanbul, 1991, s. 169.

61 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara, s. 193.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de devletin laikleştirilmesi, toplum hayatında laik değerlere yer verilmesi dinin, devlet hayatında siyasi bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son verme şeklinde görülmüştür. Siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik zorunluluğun sonucu olan[62] laiklik, bu nedenle devlet idaresi ile birlikte hukuk, eğitim, dil alanlarını da kapsar[63].

"Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır."[64]

Atatürk'ün din ve laiklik anlayışında, millet sevgisi ile birlikte dinine saygılı olma hasletini de görmekteyiz. Onun gerçekleştirdiği Türk İnkılâbında laiklik din aleyhtarlığı şeklinde değil, toplum hayatında din hürriyetinin, serbest düşüncenin[65] güvenilir bir teminatı olarak düşünülmelidir.

f. İnkılâpçılık

İnkılâpçılık ileriye, gelişmeye yönelik bir manayı ifade eder. İnkılâpçı bir toplum devamlı bir gelime içerisindedir. Tarihî ve sosyal gelişmeler neticesinde toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kurallar koymak inkılâpçı topluma has bir özelliktir.

Atatürk bu amaçla; *"Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkali ile medeni bir heyeti ictimaiyye haline isal etmektir."*[66] diyerek Türk Devleti'nin ve Türk toplumunun medeni ve insani yaşayışının gereği, meydana gelen yeni düzenin korunmasını lüzumlu görmüştür.

---

62 Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** s. 431.
63 Necat Tüzün, **Atatürk İnkılâplarında Laiklik,** Ankara, 1987, s. 7.
64 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. II, s. 90.
65 İsmet Giritli, **Political Regime–Secularism and Atatürk, Atatürk and Turkey of Republican Era,** (Union Of Chambers of Commerce, Industry, Maritime Commerce and Commodity Exchanges of Turkey), Ankara, 1981, s. 97.
66 Herbert Melzig, **Atatürk'ün Başlıca Nutukları (1920-1938),** Ülkü Matbaası, İstanbul, 1942, s. 93.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk inkılâbını *"Türk milletini son asırlarda geri bırakmış müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müessese koymuş olmak"*[67] şekliyle tarih eden Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışı söz konusu müesseseleri korumak ve savunmaktır.

Toplumsal gelişmelerin sonucu, toplumsal ihtiyaçları karşılayan kurallar konulurken, bilimsel arayış, bilimin ışığı altında gelişmeleri değerlendirme, Türk İnkılâbının, inkılâpçılık anlayışının bir gereğidir[68].

Atatürk'ün inkılâpçılık anlayışının ardında dünya kültür ve medeniyetinden, Türk halkını yararlandırma çabası yatıyordu[69]. Ancak Türk İnkılâbı daima Türk'ün karşısına çıkan ihtiyaçlardan doğması nedeni ile bu anlayışın kendisine mahsus bir özelliği vardır[70].

67 Melzig, **A.g.e.,** s. 97-101.; A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** s. 100.
68 Eroğlu, **A.g.e.,** s. 442.
69 Johannes Glasneck, **Kemâl Atatürk ve Çağdaş Türkiye,** (çev. Arif Gelen), Ankara 1976, s. 228.
70 Yusuf Kemal Tengirşenk, **Türk İnkılâbı, Ekonomik Değişmeler,** İstanbul, 1935, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'TE AĞAÇ SEVGİSİ*

Hayrettin KARACA**

Değerli konuklar Atatürk'te Ağaç Sevgisi üzerinde bir konuşma yapma imkânı bahşettiğiniz için sözlerime sizlere teşekkür ederek ve saygı sunarak başlıyorum.

Ülkenin en önde gelen sorunu olduğuna artık şüphe olmayan toprak erozyonu hakkında bir çok kez konuşmalar yaptım. Atatürk'le ilgili bir konuşma bana verilince hakikaten ne söyleyeceğimi Atatürk'ü hangi yönüyle tanıtmam lâzım geldiği hakkında çok tereddütler geçirdim.

Atatürk'ün ağacı sevdiği, doğayı sevdiği Türk toprağını sevdiği bir gerçek ama Atatürk gibi bir liderin doğa sevgisini nasıl anlatacağım? Buna benim gücüm yeter mi? İşte zorluğum orada! Eğer burada kusurlu kalırsam ki ona inanıyorum öyle olacak; şimdiden affımı diliyorum.

Atatürk'te ağaç sevgisi doğduğu günden beri! Öyle algılanıyor. Hakkında biyografisini okudum, ta Selanik'te babası ölüp dayısının çiftliğinde geçirdiği o anlardan itibaren ağaç ve doğa sevgisi ve toprak sevgisi Atatürk'ün gönlünde yerleşiyor. Ama gelin bunu Ankara'dan başlatalım.

Ankara'da, çorak bir alanda, artık herkesin burada bitki olmaz hatta bir ecnebi profesörün de "Burada bitki olmaz; bir çiftlik kurmanız doğru değildir" sözlerine hayret ediyor, "Burası da vatan toprağıdır; burada her şey yetişir. Bu vatanın toprağı bize her şeyi verir!" Görüyor musunuz yaklaşımını!

Evet, o anıları sizlere aktarmak istiyorum. Efendim böyle bir toprağın

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 26.3.1998 tarihinde Ankara'da Türk Dil Kurumu Konferans salonunda verilmiştir.

** TEMA Vakfı Başkanı

Levent Şahverdi Arşivi

ihyasında bizzat çalışarak bir ziraatçi gibi konuları öğrenip, konular üzerinde tartışmaya yetecek kadar kısa zamanda bilgi sahibi olup çiftlik faaliyetlerini yönlendirdiğini okuyup görünce hayret ettim. Etmedim, bu Atatürk! Yapar mı yapar! Ama Ankara'nın ağaçlandırılması ile başlayan o olay bugün belki Türk ulusunun 7'den 70'e ağaçlandırma ile mutlu olduğu bir hareketin nüvesidir, başlangıcıdır, besmelesidir! Bize o yolda da önder olmuştur.

Atatürk'ten evvel tabiî parklarımız, bahçelerimiz, köşklerimizin ağaçlandırıldığı bir gerçek ama bir şehrin ağaçlandırılması gibi bir olayı Dolmabahçe'deki o ağaçlandırma gibi– hiçbir yerde görmedim veya rastlamadım.

Ama İstanbul'da koşullar, hele Dolmabahçe gibi derin topraklarda o çınarların yetişeceği gayet doğaldır.

Ama Ankara'nın ağaçlandırılmasındaki o inatçı ve ısrarlı yapısı ile bu toprakla da, Ankara gibi çorak bir alanda da ağaçlandırmanın mümkün olduğunu bize göstermiştir. İspatlamıştır!

Yalova'ya geldiğinde; 1929'da gelmiştir. ilk defa termal kaplıcalarına giden yol üzerindeki alanın hemen ağaçlandırılmasını istemiş; 3000'den fazla çınar dikilmiş. Bugün Türkiye'de çınarlı iki yol vardır: Biri Dolmabahçe diğeri de orman bölgesine giden yol üzerinde ama onun dışında belki de en disiplinli olarak yapılmış çınar ağaçlandırılması Yalova'dadır.

Bugün 3000 ağacın 900'e indiği de bir gerçek! Yalova'daki gönüllüler o eksik ağaçları da dikip ulu Atamız'ın ruhunu şad edecekler.

Prof. Afet İnan hatıralarında, bana yazdırmıştı diyor:

"Yurt toprağı sana her şey feda olsun! Kutlu olsun! Hepimiz senin için fedayız. Fakat sen Türk ulusunu sonsuzluğa dek yaşatmak için verimli kalacaksın. Türk toprağı sen, seni seven Türk ulusunun mezarı değilsin Türk ulusu için yaratıcılığını göster.

Levent Şahverdi Arşivi

Evet ağaç sevgisi hakkında bazı anılar var. Çankaya köşkü meclis binasına giderken o günün Ankarası'nda bir tek iğde ağacı vardı, diye yazıyor Afet İnan. Mustafa Kemâl, hergün ağacın önünden geçerken arabayı yavaşlatıyor ve ağacı selâmlıyor.

Birgün o ağacın yerinde olmadığını görüyor büyük bir telâşla otomobili durdurup iniyor. Büyük bir telâşla oradaki işçilere ne oldu buradaki ağaç diyor. Efendim yol genişletmek için ağacı kestik cevabını alıyor. Arabasına dönen Mustafa Kemâl ağlamaya başlıyor.

Atatürk'ün Türk milletine hibe ettiği Yalova'daki çiftlik arazisinde bulunan köşk kendi emriyle 29 yılında yapılmıştır. Köşk'ün yapılışı sırasıda 2. kata sıra geldiğinde öndeki asırlık çınar ağacının dalları inşaata geliyor. Yetkililer bu dalları kesmemiz gerek paşam derler. Atatürk'ün kesin cevabı hayır, kendisini dinleyenlerin şaşkın bakışları arasında, ağacı kesemezsiniz, köşkü kaydırın der. Atatürk asırlık ağacın birkaç dalını kestirmemek için direktif vererek köşkü kaydırır.

Evet, işte ağaca bu kadar tutkun! Ağaç sevgisinin daha nice örnekleri var ama esas topraklara gelelim.

Tarım faaliyeti üzerindeki görüş ve o günkü verdiği savaş, üzülerek söylüyorum ki bugün eğer o değeri verebilseydik topraklarımıza o toplumsal barışın, sosyal barışın bugün ülkemizde esen bir mutlu rüzgar olduğunu görürdük. Ama ne yazık ki bakın biraz sonra anlatmaya gayret edeceğim bugün. Bugün, nasıldır? Ama dün neydi? O bize neler gösterdi? Ne örnekler verdi? Ama biz o örneklerden, yoldan ne kadar ters bir yola saptık onu da anlatmaya gayret edeceğim.

Beni en çok etkileyen deyimlerden biri de "Hatt-ı müdafaa yoktur sath-ı müdafaa vardır. O satıh tüm vatandır." Ne güzel tarif etmiş, Sonra "Yurtta sulh, cihanda sulh" demiş. Ama bugün sulhun, sosyal barışın topraktan geldiğini biliyoruz. Ben bunu savunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün Türkiye'de şu ekonomik ve sosyal meselelerin temelinde toprağın ve verimin gitmesi vardır. Buna göre toplumsal barış verimden, topraktan gelmektedir.

Erozyonla kaybettiğimiz topraklar belki de dünyada başka bir ülkede olmayacak kadar olağanüstü bir hacme ulaşmıştır.

Geçen yıl şubat ayında toplanan, şubat ayında düzenlenen bir sempozyumda aldığımız bilgiye göre Türkiye'de uzman kişiler artık bunun 500 milyon ton değil 1 milyar 200 milyon ton olduğunu söylediler.

Dünyada erozyonla kaybedilen toprakların yekûnu 24 milyar tondur. Eğer bunun 1 milyar 200 milyonunu kaybedersek 20'de birini kaybediyoruz demektir.

Atatürk toprağı tanımlarken burada bir şey olmaz burası çok çoraktır, başka bir yer seçseniz derler. "Burası vatan toprağıdır kaderine terk edilemez!" der. Bunu bir daha tekrar etmek istiyorum, doyamıyorum bunu okumaya, hissetmeye ve duymaya doyamıyorum. "Burası vatan toprağıdır kaderine terk edilemez!"

Sonra tarımı şöyle tarif ediyor. "Millî ekonominin temeli ziraattir." Ama tabiî cumhuriyeti kurduğu günlerde ziraate verdiği önemi, olağanüstü önemi, ziraatin kalkınmasına ilişkin çabalarını burada anlatacak değilim ama Atatürk'ün ölümünden sonra toprağa bakış açımız son derece değişmiştir. Neredeyse Türkiye'nin doğasını ve ormanlarını tahrip ederek onları bir oy kaynağı olarak iktidara gelmeyi amaçlamış siyasî kadrolar maalesef. Köylü, milletin efendisidir ama bugün o köylü nerededir? Biz onu efendi yapabildik mi? Onun çizdiği yolda mı yürüdük, yoksa ters istikametde mi geldik bu günlere?

Bakın 1 milyon 200 bin vatandaşımız doğduğu yerleri terk edip gelirmiş. Neden gelir bunlar? Sanayiî toplumunun birer bireyi olarak mı, yoksa faaliyete iştirak etmek için mi? gelirler? Evet sanayinin kurulduğu 50'li 60'lı yıllarda böyleydi ama artık böyle değil. Gidin görün şehirlerin varoşlarını, o açlığı, o sefaleti, o yoksulluğu görün!

Levent Şahverdi Arşivi

Sayın Başbakan geçen yıl sonbaharda en üst düzeyde vergi verenlere ve ihracatta şampiyon olanlara ödül merasiminde bir cümle söyledi. Bilmiyorum, nereden hatırıma geldi? Daha çok istiyorum, daha büyük başarılara namzetsiniz dedi sevindirdi, övündürdü ama bir cümle çok çok enterasandı: "Gelir dağılımındaki adaletsizlik ülkenin sosyal ekonomik yapısını tehdit ediyor" dedi. Ben işte bu, yarın manşet olur dedim. Ertesi gün birkaç televizyon kanalında, hatta gazetelerde bile canlı olarak verilen bir bölümü kim kimden ödül aldı, kim kime ödül verdi, o çıktı. Evet bu şekilde Tema da sınıfta kaldı. Anlatamamış! Bundan daha anlamlı bundan daha bilmiyorum bir mesaj verdi mi? Sayın Mesut Yılmaz bugüne kadar Türk toplumuna? Son başbakanlığı sırasında, düşünün bakalım hatırlayabilecek misiniz? Daha ne söylesin? Tehdit edecek demedi, ediyor dedi. Cumhurbaşkanı'nın bir deyimini söyleyeyim İspanya sehayatinden evvel Sayın Cumhurbaşkanım bu olay toplumsal patlamaya götürür bizi dedi. Şaşırıp kaldım! Sayın Demirel Türkiye'nin bir sorunu olmadığına dair olağanüstü bir çaba sarfeder, her sorun karşısında hayır merak etmeyin meclis açık, işte adalet çalışıyor, sanayi müesseseleri, ticaret herşey okullar açık, yollar açık herkes istediği yere gidip geliyor; ülkede sorun yok ki yok diyor. İşte böyle işte o Cumhurbaşkanı bir gün patladı. Bu toplumsal patlamaya götürür bizi dedi. Herhalde bir istihbaratı var efendim. Enflasyon % 100 olmuş. Olsun ne olacak 94 yılında % 150, % 165 enflasyon gördük böyle bir tehlike yoktu. Hatta kendisi de o günler muhalefetteydi belki bunu söyleyebilirdi ama tehlike şimdi başlamış. Efendim enflasyon % 100'lere gelmiş, hizmet sektöründe büyük bir artış yok % 60'lar, 70'ler civarında geziyor. Sanayiî mamülleri % 80 civarında bir artış kaydetmiş. İşin sırrı tarım ürünlerinde; tarım ürünleri % 151 artmış. Evet enflasyonu % 101'e getiren ve toplumsal patlamaya doğru bizi götüren olay tarımsal ürünlerin fiyatının artmasıymış. Bak ne güzel bir şey. Bugün fiyatlar da arttı. Üretin satın, çok da para kazanın ama nerede senin toprağın, nerede üreteceksin?

Sayın Pakdemirli bir makine icat etmiş. Bir dönüm alanda alacağın otu bir makinede alıyormuş, artık toprağa da ihtiyaç kalmamış! Ben erozyonla uğraşıyormuşum da hiç telâş etme diyor bana. Ben senin kulağına söy-

Levent Şahverdi Arşivi

leyeceğim hiç kimse işitmesin bu bir devlet sırrıdır. Bana söz veriyor musun açıklamayacaksın dedim şaşırdı çocuk. Bak verse de vermese de söyleyeceğim dedim. Oraya tohum koyuyormuş, tohumlar yeşeriyormuş, çabucak ot oluyormuş ama bir enerji, ışık sarfediyormuş onun değeri yok! O bedava sanki! O doğayı kirletmiyor! Onun için tertemiz, hemen otu alıyormuş. Belki ama o tohum nereden geliyor? Topraktan geliyormuş. Senin toprağın olmazsa o faaliyeti nasıl sürdüreceksin? İşte. Verimli toprakları kaybeden bir ülkenin başına gelecek olanları yaşıyoruz. Basit fikirler değil! Erozyon altında sosyal barışı tehdit eden bir sebep varmış. Artık kişi doğduğu, büyüdüğü yerde mutlu değil! Neden bırakıp geliyor bu vatandaş doğduğu büyüdüğü yeri? Hani derler ya su mu çıktı? Yok su burada. Bu sefer her şey var, asfalt yolu var camisi var, Ege'de ortaokulu var, sağlık ocağı var, telefonu var, elektriği var... Su yok, aşı yok. Gidin görün! İşte erozyon o düzeyde. Canlı toprak artık sıyrılıp gitmiş ve yahut da tarımsal faaliyet sürdürüldüğü sırada toprağın canlılığını öldürmüşüz. Tarımsal ilâçlarla ve dengesiz bir gübreleme ile veya aşırı sulama ile, su sıkma ile, sulama arasındaki farkı bilmemişiz; Çukurova'yı kaybetmişiz! Zirat Odası Dergisi'nde okuduğuma göre Çukurova'da birinci sınıf tarım alanları 276 bin hektardan 100 bin hektara inmiş tuzlanmış bir kısmı, bir kısmına sanayi açmışız, bir kısmına konut yapmışız ve Atatürk'ün kemiklerini sızlatıp duruyoruz.

Burası vatan toprağıdır kaderine terkedilemez! Bu, okumaya da doyamıyorum söylemeye de doyamıyorum. Evet ama biz vatan toprağını sanki bu vatanı kurtarırken düşmanı denize dökmeyi amaçlamışız ama şimdi uğruna öldüğümüz bu aziz vatan topraklarını denize döküyoruz. Bu kadar garip bir olay! Peki bağımsızlık, Atatürk'ün savaşının temelinde bağımsız bir Türkiye var. Acaba biz bugün bağımsız mıyız? Bakın sessiz kaldık. Yorumu hep beraber yapalım. Değiliz! Bana göre birilerine muhtacız. Birilerine tabiiyiz. Birilerinin emri kumandası altındayız. Ne derlerse onu yapmak zorundayız. Bugün bir topluluğa girmek için yalvar yakar. Almıyorlar. Alırlar ama bu durumda seni almazlar! Tabiî o insan hakları bahane. Sorun ulusal değil uluslararası bir sorundur. Dünya çölleşiyor, dünyadaki tarım alanları gittikçe azalıyor. Hatta Amerika'da bile oluyor. 82-92 yılı arasında

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika'da ürün vermeyecek şekilde güç kaybeden topraklar New Jersey Eyaleti'ni kaplayacak kadar. Ama o ülkede tarım ürünü fazlası var. Yapılan hesaplara veya bilgilere göre 2000 yılında dünya buğday fazlası veya tahıl fazlasına sahip olan ülkeler ile sanayi ülkeleri olacaktır. Zaten bugünlerde en önde gelen tarım ülkeleri hep sanayi ülkeleridir. Meselâ Hollanda, Türkiye'nin 19'da biri kadar alana sahip, 38 milyar dolarlık tarımsal ürün ihraç ediyor. Kendi yedikten, içtikten sonra! Ama 2000 yılı veya en geç 2015 yılında tarım, dünyada tarım fazlası ülkelerin 3-5'i 200 milyon ton fazlası olarak düşünülüyor. Burada Kanada, Amerika belki Fransa, İngiltere belki Güney Afrika, Avusturya belki Arjantin ama belki bunlar 2'si 3'ü Fransa belki İngiltere , Kanada ve Amerika ve bu ihtiyar Çin'in de ihtiyacına yetmiyor. 2010 yılında Çin'in de ihtiyacına yetmiyor bu miktar. O halde bu ülkede buğday üretmek zorunda değiller. Ekonomisinin büyük bir değeri yok. Peki üretmede kime verecek bunu? Kim elini öperse! Bir de ayağını öperse ona verecek! Gayet basit. Türkiye bunların içinde hangi sıraya girer bilmiyorum. Ne kadar sözünü dinlersen seni bugün dolarıyla, yeniyle, mahsulüyle, silâhlarıyla ve nükleer silâhlarıyla seni sevk ve idare edenlerin yarın buna ihtiyacı yok! Seni buğdayla terbiye eder! Gelecek asrın en stratejik iki maddesi vardır. Biri tahıl; buğday, pirinç ve su!

Ama bugünden daha bağımlı hale geleceğiz; bundan kimsenin şüphesi olmasın! Ancak topraklara değerini ulu önder gibi vereceğimiz güne kadar. O çorak toprakların bile değerini anlayacağımız güne kadar. Burası vatan toprağıdır kaderine terk edilemez diyor. Ama bu topraklar bize küstü mü? Bu topraklar bize o kadar çok dargın mı? Hayır değil! O, daha çok yönüyle kendi uğruna ölen bu aziz Anadolu evlâdına olağanüstü hizmete hazır! Yeter ki biz onun dilinden anlayalım. Nereden biliyorsun? Uygulamalardan biliyorum. Senin de bir köyün olsun veya bir meran olsun... Tema Vakfı'nın yaptığı uygulamalardan aldığımız bir kaç neticeyi söyliyeyim. Birincisi Bergama Köyü veya Bergama'daki Çamaltı Köyü. Oraya zor girdik. Şüpheleniyorlardı, buraya paralı insanlar niçin para döksünler, bizim meramızı ıslah etsinler? Her halde bir çıkarları var; bizim meramızı elimizden mi alacaklar? Hissettik bunu. Cuma namazını gidip beraber kılıyoruz. İşte haber

Levent Şahverdi Arşivi

alıyoruz, kına geceleri var. Hanımlarımız, gidip kına gecelerine katılıyorlar. Fakat gene de ikna edemiyoruz. En nihayet kaymakam, ben kefilim dedi; ondan sonra girdik oraya. Kasım ayında bir bölümünü tel örgüye aldık. Mayıs ayının son günlerinde gezdiğimizde hepimiz şaşırıp kalmıştık. Merada olağanüstü bir gelişme vardı. Uzman arkadaşlarımız –bu konuya amatörce yardımcı olan uzman arkadaşlarımız– şaşırdılar. Biz böyle bir şey beklemiyorduk! Demek ki bu topraklar bize henüz küsmemiş. Yeter ki biz onun derdinden anlayalım. Hülasa, 3 yıl geçti. O köye, bugünkü değerle 15 milyar lira harcadık; bir daha harcamayacağız artık. Bu sene kaba yem ve meradan edindikleri otlarla 98 milyar lira bir gelir elde ediyorlar. Bu yalnız yemin değeri, kaba otun değeri! Buna, otlayan ineğin eti, sütü, derisi, bağırsağı dahil değil.

Kırık dökük bir mandıraları vardı; Türkiye'nin belki de en modern mandıralarına sahipler şimdi. O iki çeşit peynir yacaklar. İşte, kalkınma köyden başlar! İşte, köylü milletin efendisidir! O artık sana bana muhtaç değildir. Kaderine terk edilemez dediğimiz toprak veriyor bunu. Yalnız onun dilinden anlayanlarla oluyor bu hizmet. O değerli bilim adamlarıyla, o değerli gönüllü hizmet veren uzman arkadaşlarla oluyor bu hizmet. Bir de başka bir şey daha var; köylünün katılımı olmazsa oraya girilmiyor onun da mesaisi var, onun da emeği var. Ama şimdi bir olumsuz olay oluştu, onu da itiraf etmek zorundayım. Kahveye kimse gitmiyor artık; kahveci nerede ise kahveyi kapatacak! Gitmiyorlar işte. Gidin, görün kahvede kimse yok. Kalkınma köyden başlarmış, doğruymuş. İkinci köyümüz Kozlu Köyü, Bolu'da. Orayı da zor ikna ettik. Muhtarın muhalifleri var. Muhtar başarılı olmasın diye yardımcı olmuyorlar. Biz hepimiz şu şartlarda çalışma koşulları var ona göre imzalayacaksınız dedik. Neyse akılları yattı, hepsi imza ettiler; oraya da girdik. Uzman arkadaşlarımız, hocalarımız ilk sene dediler bu topraklarda evvelâ fiğ ekelim. Köylü razı olmuyor, ekemeyiz. Neden? Biz ektik olmuyor. Canım, bakın hoca diyor ki bunun türü varmış, zamanı varmış, toprakdaki fiğin derinliği varmış, topraktaki pulluğun izi varmış. Bak tahlil de yaptılar topaklara. Şu bölüme gübreyi, şu kadar, şu bölüme bu kadar verilecekmiş. Bak birşeyler diyor, dinleyin şunu. Efendim olmuyor. Bakın biz

Levent Şahverdi Arşivi

bu işten vazgeçiyoruz. Peki peki dediler. İki ton fiğ tohumu verdik; o yıl 20 ton fiğ tohumu alındı. Ama hayvan tohum yemez, hayvanın yediği samandır. 44 ton da fiğ samanı alındı. Onlar da şaşırdı biz de şaşırdık kaldık. 2. sene korunga biçimine başlandı, arıcılık ilerledi; kovan yetiştiremiyoruz şimdi köye. 80 ineklik bir modern ahır kuruluyor. Evlerin önünde odun yığınları vardı. Nedir bu, neden kesiyorsunuz? Efendim başka bir çaremiz yok. Çamaşırı bile bununla yıkıyoruz, yok. Hemen bir çamaşırhane kurdurduk; erkekler de yıkıyor. Çok hoşlarına gitti ama odun kesmiyorlar. Muhtar da, bir şey söyleyeceğim ama size öyle acayip bir olay ki... Hadi söyleyeyim size. Muhtar gitmiş ormanın önüne levha asmış: Bu ormana girmek, otlatmak, ağaç kesmek yasaktır. Kozlu Köyü Muhtarı İzzet. Şimdi bu kıyamet alâmetidir, benden söylemesi! Gidin çocuğunuzla çoluğunuzla her ihtimale karşı helâllaşın. Evet bir daha söyleyeceğim "burası vatan toprağıdır" bize verir o; yeter ki biz onun dilinden anlayalım. O hâlâ hoş görülüdür, Anadolu evlâdına bir şey vermeye hazır! Daha neler oluyor o köyde.. Muhtara, geliyoruz haziranın 1'inde televizyoncularla, basınla geliyoruz; merayı merasimle açacağız diyoruz. Olmaz, sakın gelmeyin. Neden gelmeyelim? Daha mera yaş! Ama sen muhtar, sen şubatın 2'si mi 3'ü mü 5'i mi 10'u mu, karın kalktığı zaman hani, hayvanları sokuyordun ya! O geçti diyor. Daha mera yaş! Tema'yı meraya sokmuyor! Bir çaresini bulup kandırmamız gerekiyor. Dedik ki muhtar, merak etme o merasim sırasında açarız, inekleri şöyle bir sokarız dolaşsınlar, televizyoncular çeksin, basın bir görsün sonra çıkarırız. Ha o zaman olur. Neden seni meraya sokmuyor? Çünkü ambarında kaba yemi var! Gayet basit. Slaj makinesi var, slajı öğrendiler; kışın artık hayvanları besleyecek imkânları gelişti. Şimdi bir şey daha oldu tohum fazlası var! Ondan da para kazanıyorlar bu sene –geçen sene üç tonmuş galiba on ton tohum satıyorlar ziraate, devlete. İşte bunlar da kıyamet alâmeti!

Çok enteresan bir Anadolu evlâdını anlatmak istiyorum sizlere. İşte o vakit insanın gözü yaşarıyor. Edirne'de bir köyün merasını ıslah edeceğiz. Kara çalıları ıslah etmek lâzım. Çalışıldı, başarılı olundu. Merasını açıyoruz, vali gelmiş, davul, zurna heyecandan nutuklar çekiliyor, bir bayram yeri. Bir

Levent Şahverdi Arşivi

ihtiyar bana geldi "te be Hayrettin Ağa dedi. E süle dedim. Biz bu işi hallettik, biz sıyırdık biliyorum ki bizim artık dertcağızımız yoktur. İşte ben söylemiyorum ama dedi şurada iki köyceğizimiz daha var onlara da el atsanıza. Yok dedim olmaz. Bir örnek yapıyoruz. Te be olur dedi, onlara da bir el atın dedi." Bakın şimdi buradaki olay şu; yanındakileri öyle görmek istemiyor, ondan huzursuz. İşte Anadolu evlâdı. Ben şöyle dedim. Bak dedim, bak beni dinle ağa! Olanın olmayanın, bilenin bilmeyenin borcu var ya, e var. Şimdi siz sorunlarınızı çözdünüz. Şimdi sıra sizde. Şimdi siz yardım edeceksiniz! Bir an sessiz durdu "tebe niçin olmaz yaparız valla." İşte bu insanın gözünü yaşartır! İşte bu Anadolu evlâdı! Kendisine hizmet büyük bir mutluluk, büyük bir ibadettir. Bu işte bu kadar kara bir tablo çiziyorum ama verdiğim örneklerle Türkiye'nin erozyonla maruz kaldığı tehlike eğer ulusal bir hareket haline gelirse bağımsızlığımızı da kazanırız ve artık Ankara'da o yaşanan olay bir daha yaşanmaz. Geçen yılın o dokuz Kasım'ında Keçiören'de saat üç buçukda fırının önünde bekleyen vatandaşları bir vasıta çiğnedi. On üç kişi yaralandı. Gece saat üç buçuk. Eksi sekiz. Neden onlar orada bekliyorlardı? İkide, üçde kalkıp gelmezsen sabaha kadar sıra sana gelmiyor. Ucuz ekmek alamıyorsun. İki ekmek alacak; on bin lira eksik verecek. Onun için oradaydı vatandış. İşte başbakan haklıydı. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ülkenin sosyal ekonomik yapısını tehdit ediyor. Onun temelinde, ona şifa verecek, o tehlikeyi ortadan kaldıracak olay topraktır!

On üç hane köyüne geri döndü, beş hane evini tamir edip dönecek. İçlerinde yüksek tahsil yapmış gençler de var, gidin görün adres veriyorum. "Burası vatan toprağıdır, kaderine terk edilemez!" Etmediğiniz günlerde neler olduğunu biliyorsunuz! Bir de mera kanununun çıkarılması ile ilgili bir ümidimiz var. Artık siyasî kadrolar da ülkenin bu davasına hizmet etmek için belki yarış edecektir.. Nereden biliyorsun? Onu da anlatayım! Biliyorsunuz 39 yıldır uğraştığımız mera kanunu 25 Şubat'ta bu yıl T.B.M.M.'nde onaylandı. Resmî Gazete'de yayınlandı ve yürürlüğe girdi. Elli dördüncü hükümetimiz zamanında bu yasa Meclis'e sevk edilince biz itirazımızı koyduk. Sayın Musa Demirci'ye gittik. Sayın Bakanım, biz çok

Levent Şahverdi Arşivi

geniş bir kadro ile hatta bakanlığınız üst düzey bürokratları ile bir mera kanunu tasarısı hazırlamış bunu da bakanlığınıza sunmuştuk onu niçin sevk etmediniz? Yok, onu sevk etmem ben doğrusunu yaptım dedi. Çünkü bizim ne kadar iktidarda kalacağımız belli değil. Bakanlık bakanlık dolaşır, komisyon komisyon dolaşır, belki gene de güdük kalır ama bu eski metnin bir komisyondan, müzakeresi kaldı. Tarım Orman ve Köy Hizmetleri'nin orada müzakere edilir, genel kurula gelir. İsteklerinizin hepsini biz nazarı itibare alır, değiştirmeye gayret ederiz merak etmeyin.

Genel kurulda 38-40 maddelik bir kanunun maddeleri üzerinde müzakere açarsak her milletvekili seçmene mesaj diye çıkar, orada kim bilir neler söyler, bu orada zaten çorbaya döner. Herkes bir madde koydurur efendim. İktidar çıksın der, muhalefet şu maddeyi de koydurun, derken daha da bozulur. Ne yapalım çaremiz yok! Bu komisyonun başkanı ile her partinin temsilcileri ile yemek yedik, anlattık derdimizi. Merak etmeyin sizin isteklerinizin hepsini nazarı itibare alırız, merak etmeyin dediler. Çok mutlu olduk. Bir hafta, on gün geçti bir davetiye aldık; mera kanunu müzakerelerine başlıyoruz bir temsilcinizi gönderiniz. Genel Müdürümüzü bu müzakerelere müşahit olarak gönderdik. Onüç maddeyi değiştirdik! Birinde başarılı olamadık; otlakların, yaylaların turizme açılması, fakat bir hüküm koydurabildik ahşap yapılanma yoluyla açılabilir. Derken 54'üncü hükümet uçtu gitti! Nereye gitti bizim mera kanunu? TBMM Başkanı Sayın Hikmet Çetin'e gittik, arz ettik. Merak etmeyin dedi, ben alâkadar olacağım. Meclis'teki bütün partilerin başkan vekillerinin müşterek imzası ile olmazsa bile bunu dokuzuncu sıraya kadar getirdi. Çok mutlu olduk ama bakıyoruz ki ona geliyor on bir oluyor yirmiye geldi, baktık bu çıkmayacak. Yeni kanunlar gelip gelip duruyor. Bir çalışma grubu kurduk, ben içlerindeyim. Bakanlar, bu konuyu bildiğine inandığımız milletvekilleri, grup başkan verilleri üzerinde bir talep geliştiriyoruz. Ne olur bu kanunu çıkarın. Peki çıkarırız. Peki biz de savunuruz muhalefetteyken. Ama diyoruz biz bir şey istiyoruz sizden. Müşterek imza ile gelsin meclise! Bu zor bir şey! İktidar onu sevk eder biz destekleriz.

Yok hayır istemiyoruz, bunu hepiniz imza edin!... Olmaz böyle şey ik-

Levent Şahverdi Arşivi

tidar bize oyun oynar. Biz bunu imza edersek oynamaz. Kefil oluyoruz, işte iktidara kefil olduk muhalefet için. Muhalefete kefil olduk, iktidar için. Meclis'teki bütün partilerin grup başkan vekillerinin imzası ile bu Meclis'te 1'inci sıraya geldik ama bir şey daha rica ettik:

Şimdi uzun uzun konuşursanız bu kanun gene tehlikeye girer. Lütfen gruplar adına konuşurken çok kısa konuşun! Hakikaten çok kısa konuşmalar oldu. Kanun genel görüşmeleri 50 saniyede bitti, sonra gerisi ertesi güne kaldı. Perşembe'den, salıya kaldı. Salı günü de maddelere geçilince parmak indir, parmak kaldır, parmak indir, parmak kaldır. Tarım Bakanı çıktı milletvekillerine teşekkür ediyor. Tabii kendi zorunlu iktidar partilerine de iki lâkırdı etmiş ama konu muhalefetten bu işe verdiği destek. Bu muhalefet neymiş, ne büyük hizmet yapmış. İşte ben evire çevire lâkırdıyı bir yere getirmek istiyorum. Demokrasi var ama demokraside değişik güçler var. Bundan sonra gönüllü kuruluşlar var. Gönüllü kuruluşların inancıyla artık ülkenin sevk ve idaresi mümkün. İşte böyle bir kanunla gördük, yaşadık ve kendilerini kutlama merasimine gittik, kutluyoruz. Hemen hemen hepsi o kadar mutlu ki bu olaya katkılarından dolayı. Birkaçı, ya hoşumuza gitti var mı başka böyle bir kanun, getirin çıkaralım. Gelecek, gelecek! Toprak su geliyor şimdi. Toprak su nasıl gelecek? Muhalefeti nasıl sevk ve idare etmeniz Hayrettin'in işi değil! Ben önde gözüküyorum da bana biraz pay veriyorlar. Burada herkes kadar benim de payım var ama bu hareket ülkenin sorunlarını çözmek için gelmiştir; bunun kıymetini bilelim!

Ancak gene söylemeden geçemeyeceğim izin verirseniz bir uluslararası andlaşmayı ve onun getirdiklerini anlatarak sözlerimi bitirmek istiyorum.

Çölleşme Andlaşması! Dünya çölleşiyor, hatta bu bugün değil bu asrın başından itibaren çölleşmenin getirdiği sorunları bu dünyanın insanları görüyor. Nairobi'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferası'ndan sonra 1977'de bir andlaşma imzalanmış. Bu andlaşma başarıya ulaşmamış. Yardım alan ülkelerin yanında yardım yapılan ülkeler var parasal olarak dünyadaki en uzman kişiler bu çalışmanın içinde, bu faaliyetin içinde fakat ba-

Levent Şahverdi Arşivi

şarılı olamamış. 1992 Haziran Dünya Konferası'nda yeni bir andlaşmaya ihtiyaç olduğu gündeme getiriliyor. Faaliyet gösterilip 94 Eylül'de Paris'de 2. Sözleşme Andlaşması imzalanıyor bu sefer. Devletim de ona taraf olmuş, 1'incinin başarısız olmasının sebebi diyor insan faktörü unutuldu. Fizikî ve biyolojik faaliyet yapıldı ama insan faktörü unutuldu. O insan faktörü neymiş? Yoksulluk, fakirlikmiş. Evet açık seçik yazıyor. Ben bazı cümleler okumak istiyorum, bir şema yapmış burada ben okuyorum size.

Çölleşme bir halka. Neyle birleşmiş? Yoksulluk neyle birleşmiş? Bölgesel faktörlerden dolayı göçle. Göç neyle birleşmiş? Çölleşme. Yani bu böyle bir fasit daire. Çölleşmeyi halledemezsen göçü önleyemezsin. İşte Türkiye'nin başına gelen bu! Nüfusumuz nüfus sayımından sonra kırsal kesimde nüfus % 35'e inmiş. Değil, değil onlar şimdi geldikleri sanayi toplumunun bireyleri değiller onlar daha yoksul varolarda yaşıyor. Onlar da mekân değiştirdiler ama, üreticiyken tüketici oldular Yumurtası vardı, piliçi vardı, birşeyleri vardı. Bugün o da yok. Üreticiydi, tüketici oldu artık. Hepsini marketten, bakkaldan almaktan başka çaresi yok. Orada buluyor mu? Hayır orada da yok. Nasıl yaşıyor gidin örün. Açlığı sefaleti orada gidin görün. İşte onun için korkuyor Cumhurbaşkanı. Bizi toplumsal patlamaya götürür diyor. Ama kısa kısa üç, dört cümleyle hedefi anlatmaya gayret edeceğim size.

Çölleşmeyle yapılan mücadelelerin büyük bir kısmı da asıl sebeplerden ziyade çölleşmenin etkilerini zayıflatmak ve buna sebep olduğu tahmin edilen insan faaliyetleri üzerinde durulmamıştır.

Toprağı haddinden fazla ekiyoruz, otlakların kaldıramayacağı kadar hayvan yetiştirilmesi, evelallah ormanların tahribi ve yanlış sulama gibi olaylarla doğrudan doğruya mücadele edilmiş fakat bunları yaratan sosyal ve ekonomik baskılar gözardı edilmiştir.

Bunun bir sonucu olarak da çölleşmenin kurbanları çölleşmeyi meydana getirmekle suçlanmışlar ve toprağın kaldırabileceğinden çok daha fazla bir seviyede kullanım alanının yol açacağı sebeplerin araştırılmasını

Levent Şahverdi Arşivi

düşünmemişler. 77 eylem alanının başarıya ulaşmamasının temel sebepler'inden birincisinin bu dar bakış açısı olduğu bu gün artık herkesin kabul ettiği bir gerçektir.

Bu, andlaşmanın metnini izah ediyor. Andlaşma bu durumu sosyal ve ekonomik analizlerin ve uygulamaların nüvesi olarak kabul ederek ve çölleşmenin biyolojik ve fiziksel yönlerinin incelenmesinde bunların her ikisini eşit olarak düzeltmeyi tercih etmiştir. Andlaşma bu düzeltmeyi yapmış. Andlaşmanın sorumluluklar bölümünde taraflar çölleşmenin temel sebeplerine inmeye ve çölleşme sürecinin sebepleri arasında yer alan sosyo–ekonomik faaliyetlere özen göstermeye söz vermişlerdir.

Bütün taraflar çölleşmenin ve kuraklığın fiziksel biyolojik sosyo–ekonomik yönlerini entegre bir şekilde ele almak durumundadırlar. Daha açık bir şekilde taraflar çölleşmeyle mücadelede, kuraklığın etkilerinin azaltılma çabalarıyla, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını beraber birbirine paralel yürüteceklerdir.

Evet 24 Şubat'ta bizim Meclisimiz'in onayından çıktı. Ne yapacağız? Bunu da biyolojik çeşitlilik andlaşması gibi bir güzel ciltleyip raflara mı koyacağız?

Hayır! İşte bunun uygulanmasının yani fakirliğin ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının, toprakların erozyonla, çölleşmeyle çoraklaşmasının mücadelesini yapacağız!

Peki buna dair yasalarımız müsait mi? Yeni bir yasaya ihtiyaç var mı? Yok! Anayasa'nın 2'nci maddesinin uzun metninin bir cümlesi buna imkân veriyor. Türkiye Cumhuriyeti sosyal devlettir diye yazıyor. Hani kalkınma köyden başlar diye herkes Atatürk'ün söylediğini söyleyip durdular ya ama yapmadılar olsun. Anayasa emrediyor bunu. Emirdir bu! Ama gel gör ki ne kanunlar çıkarmışız! 4120 sayılı Kanun ormandan kesene, yakana nerdeyse Türkiye'yi vereceğiz. 95 seçimlerinden evvel alelacele bütün partilerin ittifakı ile çıkarılan 4120 sayılı Kanun için Danıştay'a dava açtık, yürütmeyi durdurmayı bekliyoruz. Belki yarın yargıyı da yargılayacağız. Neden? Öyle

Levent Şahverdi Arşivi

bir hazırlık yapmışlar ki bir günde hepsini dağıtacak şekilde hazırlık yapmışlar. Köye köylüye verdikleri bir şey yok! İşte o mal mülk edinecek olanlara, arsa üzerine bina yapacaklara veriyorlar köylü diye! Peki ama şimdi bize dediler ki yargıya karışmayın, yargı bağımsızdır. Doğru ama bütün mebuslar yargıtaydan çıkmıyorlar, danıştaydan çıkmıyorlar. Hani bağımsızdı! E bizim mebusumuz var diye gitmiyecekmiyiz? Gittik, söyledik, durdurma kararı talep ettik. Efendim işte biz cevaplar aldık, cevaplar verdik. Güzel de gidiyor. Siz öldükten sonra beraat kararı vereceksiniz! Durdurun, ondan sonra inceleyin. Yasal yoldan bir imkânı varsa verin ama durdurun işte bunu durdurmazsanız böyle verip verip duruyorlar dedim. Tabiî doğru mu değil mi yargıda yargılanır mı onu artık bilemem; ben hukukçu değilim ama toplum vicdanında yargılanır. Orada da bir mahkeme var. Bakın işte Anayasa'nın 44. maddesi. Onu okumak istiyorum. Devlet toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter torağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun bu amaçla değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tespit edebilir.

Topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçültülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azaltılması sonucunu doğuramaz. Bunu yaparsın ama bunları yapamazsın! Üretimi düşüremezsin, ormanların azaltılmasına ve yeraltı servetlerinin azaltılmasına izin verme diyor bunu yaparken. Buna dikkat edin diyor. 35. madde çok daha enteresan. Ezbere okuyayım. Mülkiyet hakkının kullanılması kamu yararına aykırı olanlar! O halde toprak senin mülkiyetindir bunu kamu yararına aykırı olarak kullanamazsın. Peki bunu yapanlar anayasal suç işlerler efendim. Kanun olmadan ceza yok! E çıkarın kanunu onu da biz çıkaracak değiliz ya! Anayasa'nın amil hükmü, onu çıkart, mülkiyet haklarını koru ama kamu yararını da koru. Ben soruyorum milletvekillerine 35'inci maddeyi okudum mu? Daha bir tek okuyana rast gelmedim. Ama sen yemin ettin ya! Hani çıktın ülkenin, devletin, milletin, bölümez bütünlüğü dedin namusum, şerefim hani sen dedin ya! E dedim. İşte, dediysen bunu sen yapacaksın ben değil! And içtin, namusun yok mu

Levent Şahverdi Arşivi

senin? Namusuz musun ya? O kürsüye tüfek çekerek çıkarmadık! İlle de beni seçin diye yalvar yakar oldun niye bu? Bunu söylemeye benim hakkın var! Seçmen olarak, vatandaş olarak bu hakkım var! Evet şimdi bilhassa diğer yasa 169. madde, 170. madde, bunlar maalesef toprakların güçsüz olmasını ve artık ülkenin yararı dışında kullanılmasına sanki teşvik edici imkânlar hazırlamışlar. Suat Aksoy hocamız panelde –Anayasa Mahkemesi salonlarında Tema Vakfı'na bir panel yapma imkânı verdi. Sayın Yekta Güngör Özden, bize sağ olsun. Tema'ya çok değer veriyor– burada konuşacak bu yüce divanda bu yüce divanın salonunda konuşacak. Hocalarımız geldiler orada anlattılar. Tarım arazilerini yorumlayan Profesör Suat Aksoy hocamız bir şey anlattı ben de bilmiyordum. Şimdi öyle bir tedbir almışlar ki tarım alanlarının amaç dışı kullanılmasına ve tahribine engel olmaya Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gücü yetmez artık. Adım adım efendim, kararnameler yasalar çaktırmadan öyle bir yere getirmişler ki! Hepsini yapıyorlar bugün, ben iddia ediyorum, iddia ediyorum değil görüyoruz 1. sınıf tarım alanlarına sanayi kuruyoruz. 1. sınıf tarım alanlarına konut yapıyoruz.

Ey ulu önder seni nasıl arıyoruz! Trakya toprakları Türkiye topraklarının ortalamasının 2 onda 8 istikaka değerindedir. Yalnız Tekirdağ ilinde 563 mü 468 mi sanayi müessesesi kurulmuş bunların 250'sine izin verilmiş. Hepsi de çat raporu almışlar. Böyle bir şey olamaz! Pehlivan köyünde artık bir eyleme başlıyoruz. 11 Nisan'da bütün vatandaşlar davetlidir.

İşte böyle bir kara tablo çizmek sizi o yolda da bilgilendirmek benim görevim. Toplumsal bir bilince ulaşmadan, dünyanın nereye gittiğini bilmeden, ülkenin nereye gittiğini bilmeden o prime saatlerde yalnız eğlence ve müsabakaları ve şunları, bunları dinliyoruz.

Prime saatte, herkesin dinleyeceği, herkesin uyanık olacağı saatte eğlence programından başka hiçbir şey yok. Olur mu böyle bir şey? Reklam al kullanmadan at, eskisini bırak, yenisini al. Şimdi tüketim toplumu olduğumuz sürece ülkeyi nasıl kalkındıracağız? Kalkındırırız, kalkındırırız. İşte, toplumsal hareket dediğimiz olay başladı ona verdiğiniz imkânlarla.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendim, ulu önderin ağaç ve orman hakkındaki sözlerinden derlenen bir kaç bilgiyi de arz etmek istiyorum: Ağaç, çiçek ve yeşillik medeniyet demektir. Yeşil görmeyen gözler renk zevkinden mahrumdur. Burasını öyle ağaçlandırınız ki kör insan bile yeşillikler arasında olduğunu fark etsin.

Son arzum yeşillik ve ağaçtır. Fakat yaz ve kış yeşil olan ağaçlar arasında olmaktır. Son arzum, vasiyetim gerek ziraat ve gerek memleketin servet ve sıhhat-i umumiyesi nokta-yı nazarından ehemiyet-i muhakkak olan ormanlarımızı da asrî tedavi ile üst seviyede bulundurmak, temsil etmek ve azamî ifade ile temin etmek esas düsturlarımızdan biridir.

Orman servetlerimizin korunmasına, lüzumuna ayrıca işaret etmek isterim. Ancak burada mühim olan koruma esaslarını memleketin tüm ağaç ihtiyacını devamlı olarak karşılaması icap eden ormanlarımızı muvazeneli ve teknik bir suretle işleterek istifade etmek esasıyla makbul bir şekilde teyid etmek mecburiyeti vardır.

Ağaçsız orman ve ağaçsız toprak vatan değildir. Eğer vatan denen şey kupkuru dallardan, taşlardan, ekilmemiş alanlardan, çıplak ovalardan, kentlerden, köylerden oluşmuş olsaydı onun zindandan hiçbir farkı olmazdı. Eğer milletimizin çoğunluğu çiftçi olmasaydı biz bugün dünya yüzünde bulunamayacaktık. Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftlikteki emeklerini asrî iktisadî emeklerini tedbirlerle azamî seviyeye çıkarmalıyız. Köylünün çalışmalarını, netice ve semeresini kendi menfaati lehine çıkarmak iktisadî siyasetimizin temel taşıdır. Kalkınma köyden başlar diyor. Bu temel taşıdır iktisadî siyasetimizin temel taşıdır.

80'li yıllarda büyüğümüz dövizin olsun da herşeyi ifade edersin demiş.

Şimdi, Atatürkçü düşüncede olmak toprağı sevmektir! Özet bu. Toprağı sevmeyen Atatürkçü olamaz okuduklarımdan bu çıkıyor.

Ben Atatürk ve ağaç sevgisi, Atatürk ve toprak sevgisini böyle yorumlamak istiyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Arkadaşlar, kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetihler yapanlara mağlup olurlar ve netice itibariyle mevkilerini onlara bırakmaya mecburdurlar.

Onun için bir taraftan çiftçinin emeğini arttıracak ve bilgi, vasıta ve fennin kullanılma ve yapılmasında öte yandan onun çalışmalarında neticelerinden azamî derecede faydalanacak, temin edecek iktisadî tedbirlerin alınmasına çalışmak lâzımdır.

Bu bir hakikatir ki tarihin her devrinde, dünyanın her yerinde aynen baki olmuştur. Meselâ Fransızlar Kanada'ya kılıçla girerken, İngilizler çiftçiyle girmiştir.

Sabanla, kılıç mücadelesinde kazanan sabandır ve Kanada'ya sahip oldu! Millî ekonominin temeli ziraattir. İşte istediğimiz yer böyle olmalıdır. Profesör Schmit söylüyor. Schmit diyor ki burası çorak, burada bir şey olmaz. İşte istediğimiz yer böyle olmalıdır. Ankara'nın kenarında hem batak, hem çorak, hem de fena yer. Bunu biz ıslah edemezsek kim ıslah eder?

Toprak denen bu doğal kaynağa en etken biçimde egemen olunmalı ve bu kaynaktan alınan üretim adaletli ve dengeli bir biçimde değerlendirilmelidir.

Evet daha nice böyle veciz sözlerle bize yol gösteriyor ama bir şey daha söylemek istiyorum. Toprağa ihanet Atatürk'e ihanettir! Bugün Türkiye topraklarının verimini azaltanlar kimse iddia etmesin ben Atatürkçüyüm diye, herkes Atatürkçü bugün. Hayır toprağı sevmeyen Atatürkçü değildir! Toprak sevgisi Atatürk sevgisi ile eşittir.

Bana bu araştırmayı, bu imkânı verdiğinizden dolayı size çok teşekür ederim.

Ben de Atatürk'ü tanımıyordum. Tanıyordum da Atatürk'ü başka yönleriyle tanıyordum. Ama şimdi Atatürk'ü tanıyorum! Size çok teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

HATIRAT TÜRÜNDEN KAYNAKLARIN TARİHİ ARAŞTIRMALARDAKİ YERİ VE DEĞERİ*

Doç. Dr. Ali BİRİNCİ**

Yakın çağ tarihi ve bilhassa II. Meşrutiyet (1908) sonrasına dair tarih araştırmalarının en mühim kaynaklarından biri de, hiç şüphesiz hatırat türünden eserlerdir. Ancak bu gibi kayanakların gereği gibi değerlendirilmedikleri veya ancak en çok bilinenlerine atıfta bulunulduğu dikkati çekmektedir.

I. Hatırat Türünden Eserler:

Hatırat bir mefhum ve terim olarak yeni olmasına rağmen, edebi bir tür olarak çok eskidir. Hatıra ve hatırat günümüz manasıyla ilk defa Muallim Naci'nin (1850-1893) lûgatine girmiş (s. 369) ve daha sonra bu türün ismi olmuştur. Hatıra: "Hatıra gelen hususi bir fikir (Burasını bir hatıra olmak üzere arz ediyorum), hatırda kalmış olan husus, keyfiyet, hatıra-ı ahd-i şebab, Cem'i: Hatırat, bunlara dair yazılmış eserlere de hatırat deniliyor." Kelime bu son manasıyla Salâhi'nin (**Kâmus-ı Osmanî,** İstanbul, 1316, Kısım: 3, s. 286) ve Şemseddin Sâmi'nin (**Kâmus-ı Türkî,** İstanbul, 1316, s. 568) lûgatlerine girmemiştir. Hatırat bir bakıma hayat tecrübelerinin ve intibalarının, bakıyelerinin sonradan tespitidir ve bu bakımdan günlük'ten (Rûznâme) büyük bir farkı vardır. Günlük, günün tesbiti veya fotoğrafı ise, hatırat bütün bir hayatın veya bir safhasının, bir tarafının hâfızadaki bakıyesinin sonradan çekilmiş fotoğrafıdır. Bir başka ifadeyle kişi hatırat yazarı olarak kendi kendisinin vak'anüvisidir. Bu bakımdan ortaya çıkan metin şahsın kendi zaviyesinden, kendisi tarafından kaleme alınmış tarihidir. Bu içinde ortaya çıkan metin son derece şahsî ve indî bir muhtevaya sahiptir. Burada kişinin kendi hayat anlayışı ve zih-

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 7, 5. 1998 tarihinde Ankara'da Türk Dil Kurumu Konferans Salonu'nda verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

niyet yapısından geçerek kağıda yansımış bir tasvir, bakış mevzuudur. Bunun içindir ki insan ruhunun karmakarışık ve bilmecelerle dolu ruh yapısının ürünü olan hatırat aynı zamanda tarihin en hassas ve tehlikeli malzemesini teşkil etmektedir[1].

II. Hatırat Türünün Tarihçesine Bakış

Tür olarak çok eski olan hatıratın en eski örneklerinden biri olarak Sezar'ın (İ.Ö.100. y.y.) Gallia Savaşı zikredilmektedir. 16. asırda başlı başına bir edebi tür haline geldiği görülmektedir.

Türkçe'deki ilk örneği olarak Bilge Kağan'ın (Ö.734) **Göktürk Kitabeleri** bilinmektedir. Dikkati çeken diğer örneklerinin de 16. asırda ortaya çıkmasına rağmen tür olarak yaygınlaşmamıştır. Bu asırdaki ilk büyük örneği Bâbür'ün (1483-1530) **Vekâyi**'dir.

Diğerleri şöyle sıralanabilir:

1. Barbaros Hayrettin Paşa'nın Seyyid Muradi Reis'e yazdığı hatıraları **"Gazâvât-ı Hayreddin Paşa"** (Defalarca basıldı).

2. Fahir İz tarafından neşredilen **"Macuncuzade Mustafa'nın Malta Anıları"** (TDAY –Belleten– 1970, Ankara, 1971, s. 69-119)

3. Robert Anhegger'in neşrettiği **"Sergüzeşt-i Zaifi"** (İ.Ü.TDED, C. IV, Sayı 1-2, 1950, s. 135-166) İstanbul'da kitap halinde de basıldı (1996).

4. İsmet Parmaksızoğlu da yine bu asra dair, 1534-1555 senelerinde Kuzey Irak'taki hadiseleri anlatan bir hatırat neşretti. **"Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Me'mun Bey'in Hatıraları"**, (Belleten, Sayı 146, 1973, s. 1919-230)

1 Geniş bilgi için: Orhan Oktay, "Hatırat", **TDV İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 1997 C. 16, s. 445-449.

Levent Şahverdi Arşivi

17. asırda bu türün ilk hatırlanması gereken örneği Temaşvarlı Osman Ağa'nın 2. Viyana kuşatmasında (1683) nasıl esir düştüğünü ve senelerce Viyana'da kaldıktan sonra nasıl kurtulduğunu anlatan hatıralarıdır. En iyi metni Prof. Dr. Harun Tolasa tarafından hazırlanmış ve Selçuk Üniversitesi tarafından (Konya, 1986) basılmıştır. Bir başka örnek ise **"Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin Arapça Kaleme Aldığı Hatıraları"** (Haz. Ahmet Türek – Fahri Çetin Derin, İ.Ü. Tarih Dergisi, Sayı: 23, 1963, s. 205-218) olmuştur.

18. asırda pek fazla tanınmayan, ama hayli dikkate değer olan bir örnek bulunmaktadır. Talâti mahlaslı bir Osmanıl askeri Ruslar'la yapılan harplerde Karadeniz seferine katılmış ve hatıralarını yazmıştır: Haz. Fevzi Kurtoğlu, **"1736-1737 Seferine İştirak Eden Bir Türk Denizcisinin Hatıraları"**, İstanbul, 1935, s. 42.

19. asırda dikkati çeken ilk hatırat Keçecizade İzzet Molla'nın (1785-1829) **Mihnet–Keşan** (İstanbul, 1269) isimli manzum eseridir. Bunun yanı sıra Bozoklu Akif Paşa'nın **Tabsıra**'sı da (İstanbul, 1300) zikredilebilir. 1870'den sonra bu türe dair eserler çoğalmaya başlamıştır. İlk akla gelen ise Muallim Naci'nin imzasını taşır (**Ömer'in Çocukluğu, Medrese Hatıraları, Sünbüle).**

Bu türün asıl gelişmesi ve yaygınlaşması ise II. Müşrutiyet'in ilanından sonra (1908) olmuştur. Bir taraftan bilhassa Sultan II. Abdülhamid devrinin ricali eski devrin günahlarından kendilerini hariçte tutmak ve mes'uliyetleri olmadığını göstermek için bir kısmı alelacele, bir kısmı ise daha sonra hatıralarını kaleme almışlardır. Esasen yaptıklarını müdafaa insiyakı bu türe giren eserlerde hakim bir halet-i ruhiyedir ve beşer tabiatına da uygun, hatta kaçınılmaz bir keyfiyettir. Bu bakımdan hatıraların büyük bir kısmı yazılış sebeplerine göre devrelere ayrılabilir:

1- Sultan II. Abdülhamid devri ricalinden hatıralarını yazanlar: Kâmil Paşa, Said Paşa, Maarif Nazarı Haşim Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Ranmi Paşa, Serasker Rıza Paşa, Mekatib-i Askeriye Nazırı Mustafa Zeki

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, Paris Sefir-i Kebiri Salih Münir Paşa, Selim Melheme Paşa. Bunlardan bilhassa ilk ikisi vesikalar külliyatı gibidir ve birbirlerinin hatıratına karşı birer de reddiye yazmışlar ve bu münakaşalara başkaları da karışmıştır.

2- II. Meşrutiyet'in ilânında bir emeği ve şeref payı olduğunu ifade etmek için yazanlar: Leskovikli Mehmet Rauf (Kırçak), Mehmed Reşid (Şahingiray), İbrahim Temo, Kâzım Nami Duru, Mithat Şükrü Bleda, Kürt Şerif Paşa ve diğerleri.

3- Büyük harplerden sonra da çekilen acıları tasvir eden veya mağlubiyetlerden dolayı bir kusuru olmadığını veya harpteki hizmetlerini ifade etmek için yazılan hatıraların da birçok örnekleri bulunmaktadır. 1293 Harbi'nden (1877-1878 Osmanlı–Rus Harbi) sonra yazanlar ilk akla gelenler A. Muhtar Paşa, Mehmed Arif ve Zağra Müftüsü Râci Efendi'nin hatıraları ilk akla gelenlerdir.

4- Balkan Harbi'nden sonra hatıralarını yazanlar: M. Muhtar (Katırcıoğlu), Abdullah (Kölemen) Paşa, (Hasan) Basri (Saran) Paşa.

5- I. Dünya ve İstiklâl Harbi'nden sonra hatıralarını yazan sivil ve bilhassa asker birçok kişi bulunmaktadır: Ahmet İzzet (Kurgaç) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Ali Fuad (Erden) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Fahretin Altay Paşa, Kâzım Özalp Paşa bunlardan bazılarıdır.

6- 1960 ihtilâlinden sonra ihtilâli yapanlardan hatırat bırakanlar: Dündar Seyhan, Sıtkı Ulay, Talât Aydemir, Orhan Erkalınlı, Cemal Madanoğlu.

7- 1950-1960 devresinde TBMM'inde bulunan DP.'li mebuslardan hatıralarını yazanlar: Samed Ağaoğlu, Nusret Kirişçioğlu, Rıfkı Salim Burçak, Mithat Perin, Mükerrem Sarol, Fikri Karanis. Şüphesiz bu isimlere başkaları da eklenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

8- Hatıralar, yazanlar meslekleri itibariyle de bir tasnife tutulabilirler:

1- Edebiyatçılar, 2- Tiyatrocular, 3- Gazeteciler, 4- Saray çevresinde olanlar, 5- Ulema ve Meşayih zümresine dahil olanlar, 6- Muallimler ve ilim adamları, 7- Hariciye mensupları, 8- Hapishane ve sürgünde bulunanlar, 9- Esarette bulunanlar, 10- İşadamları, 11- Askerler, 12- Hukukçular, 13- İdareciler, 14- Polisler ve başka meslek mensupları. Bilhassa son zamanlarda Cumhuriyet devri hariciyesine mensup olanların ve arıca kadın edebiyatçıların ve ilim mensuplarının hatıralarını yazmaları ve bastırmaları dikkati çekmektedir.

III. Hatırat Dizileri Hakkında

Son asır tarihinin en dikkate değer ve zevkle okunan kaynağı olarak hatırat türünden eserler zaman zaman bazı yayınevleri tarafından diziler halinde basılmıştır. Günümüzde de hemen birçok yayınevi bu türden kitaplar basmaya çalışmaktadır.

Hatırat dizileri arasında en dikkate değer olanı ve bilhassa I. ve II. Meşrutiyet devirlerine dair kıymetli bilgiler ihtiva edeni Türkiye Yayınevi (Sahibi Tahsin Demiray) **Canlı Tarihler** dizisidir (1945-1947). Bu dizide 19 kişinin hatıraları basılmıştır ve en güvenilir hatırat dizisidir. Bu kişilerin isimleri şöyle sıralanabilir: Ebubekir Hazım Tepeyran, Mehmed Ali Aynî, Halit Kaçar, Hâzım Bellisan, Cemil Topuzlu, Celâl Muhtar Özden, Eşref Albatı, Ahmet Reşit Rey, Veled İzbudak, Selim Sırrı Tarcan, Semih Mümtaz, Nizameddin Delilbaşı, İsmail Fenni Ertuğrul, Rıfat Yazgan, Hüsamettin Karaoyvat, Galip Kemalî Söylemezoğlu, Ethem Ruhi Balkan, Kadri Reşid Anday, Lemi Atlı.

Tarih araştırmaları bakımından zikre değer bir hatırat dizisi, Babıali'nin en eski Türk kitapçılarından İbrahim Hilmi Çığıraçan tarafından gerçekleştirilmiştir. Burada da Semih Mümtaz, Esat Cemal Paker, Hüsamettin Ertürk, Ahmet Cevat Emre ve Süreyya Sami Berkem'in hatıraları basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu İhtilâli kitabının yazarı Sabahattin Selek'in sahibi olduğu Selek Yayınları arasında ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Galip Kemali Söylemezoğlu, Cemal Paşa ve Sultan II. Abdülhamid'in hatıraları neşredilmiştir.

Haldun Sel'in sahibi olduğu Sel Yayınları, bilhassa İstiklâl Harbi ve Cumhuriyet'in ilk zamanları için vazgeçilmez kaynak durumunda olan ve Atatürk Kütüphanesi adını taşıyan bir hatırat dizisi gerçekleştirmiştir. Bu diziden sırasıyla Celal Bayar, Mustafa Kemâl (Atatürk), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Ali Kılıç, Falih Rıfkı Atay, Behçet Cemal ve Süreyya Örgeevren'in hatıraları ve Cumhuriyet'in ilk zamanlarına dair kitapları basılmıştır. Bunun bir benzeri Ekicigil Tarih Yayınları'ndan Feridun Kandemir'in hatırat tarafı ağır basan bir dizi kitabı basılmıştır. **Milliyet** ve **Hürriyet** gazeteleri de hatırat türünden kitaplara, zaman zaman, yayınları arasında yer vermektedir.

Son zamanlarda İletişim Yayınları arasında Refik Halid Karay, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Hüseyin Kâzım Kadri, Enver Paşa, Hasan Ali Yücel, Celal Esad Arseven, Mehmed Ubuydullah (Hatiboğlu), Niyazi Berkes ve Ahmed İhsan Tokgöz'ün yakın tarihe dair dikkate değer bilgiler ihtiva eden hatıraları basılmıştır. Ancak bunlardan Refik Halid'inkinin metni eksiktir. Ahmed İhsan'ın bilhasa mutbuat hayatımız için çok mühim olan hatıraları ise gereksiz ve yanlış bir şekilde sadeleştirildiği için bir tarih kaynağı olmaktan çıkmıştır. Bu yayınevinin hatırat neşri devam etmektedir.

IV. Gazete ve Mecmualarda Kalan Hatıralar

Hatıra metinleri gazete ve mecmualarda II. Meşrutiyet'in ilanından sonra neşredilmeye başlanmış ve büyük bir alâka görmüştür. Günümüzde de aynı alâka ile okunan metinler halindedir. İstiklâl Harbi'nden sonra gazete ve mecmualarda I. ve II. Meşrutiyet devirleri için gerçektende ihmal edilemeyecek değerde bilgiler ihtiva eden bu gibi tefrika hatıraların bir dökümü bile yapılabilmiş değildir. Bu zamana kadar yapılan tarih araştırmalarında bazen hiç kullanılmamış olan, bazen de usule uyulmadan kul-

Levent Şahverdi Arşivi

lanılan, bu cümleden olarak hatırat sahibinin ismi ve şahsiyeti bile ortaya konulamamış olan bir çok hatırat dizisinden bazı örnekler vermek mümkündür.

Usulünce kullanılmayan hatırat tefrikalarına bir örnek olarak M. Razi Yalkın'ın M. Sıfır imzasıyla[2] ve "Konya İsyanının İçyüzü" başlığıyla **Yeni Sabah** gazetesinde (18.1.1940-22.3.1940) neşredilen hatıraları gösterilebilir. Bir metnin müellifini yeteri kadar tanımadan kullanmak telif zaafıdır. M. Sıfır'ın gerçek bir kişi değil, bir müstear olduğunun ve sahibinin tespiti tarihçinin ilk meselesi olmalıdır. M. Razi Yalkın'ın yine benzer başka tefrikaları yanında, yine aynı gazetedeki, "Millî Mücadelede İzmir" (1.10.1939-6.12.1939) isimli tefrikası da henüz İzmir hakkındaki tefrikalara kaynak olamamıştır[3].

Ahrar Fırkası'nın biricik mebusu olarak 1908'de Meclis-i Mebusan'a girebilen Ankaralı Mahir Said'in (Pekmen) hala en çok tartışılan "31 Mart Vak'ası" hakkındaki (**Yeni Politika,** 2.1.1931-16.5.1931) hatıralarının varlığı dahi bilinmemektedir. Arabistan'da Osmanlı idaresinin son zamanlarını son Yemen Valisi Mahmud Nedim'in kaleminden okumak herhalde tarihçiler için büyük bir kazanç olmalıdır: "Arabistan'da Osmanlı İmparatorluğu nasıl Yıkıldı" **Milliyet,** Nu. 3197 (1.2.1935)-3302 (21.4.1935) s. 2.

Henüz araştırmalara malzeme olamayan benzer hatırat tefriklarına dair birkaç örnek daha gösterilebilir:

1. A.B. "Balkan Harbinin Sebebleri", **Tasvir-i Efkar** (15 Nisan 1943'den başlıyor).

2. Rauf Ahmet (Hotinli), "Büyük Harbe Nasıl Girdik", **Milliyet,** Nu. 1451 (24.2.1930). 1488 (2.4.1930)s. 2.

---

2 Hüsameddin Ertürk (Haz. S.N. Tansu), **İki Devrin Perde Arkası,** İstanbul, 1957, s. 240.
3 Burada zikredilen tefrikaları kullanmayan ve basılmış bulunan tez seviyesindeki çalışmaları kastediyoruz. Bir örnek vermeyi gereksiz buluyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Millici (Mahmud Soydan) "Ankaralının Defteri", **Milliyet,** (14.4.1933'de başladı).

4. M. Şeref Aykut, "Milli Mücadele Hatıraları", **Yeni Sabah,** Nu.1 (6 Mayıs 1938'de başlıyor).

5. M. Şeref Aykut, "Birinci Millet Meclisi", **Milliyet,** Nu. 2070 (15.11.1931)-2138 (22.1.1932) s. 2.

6. Aziz Hüdayi (Akdemir), "Kara Bir Gün", **Milliyet,** Nu. 1987 (23.8.1931)-2033 (8.10.1931) s. 2.

Gazete ve mecmuaların sayfalarında kalmış bu gibi kıymetli kaynakların sayısı yüzlerle, belki de binlerle ifade edilebilecek kadar çoktur.

V. Hatıraların Kaynak Olarak Tarih Araştırmalarında Yeri

Bu türden metinler son bir asırlık tarihe dair yapılacak araştırmalarda; arşiv, süreli yayınlar ve kitapların yanı sıra dördüncü kaynak grubunu teşkil eder. Esasen bir tarih araştırmasında bu dört grubun hepside asgari bir ölçüde değerlendirilmek zorundadır. Çünkü hatırat türünden metinler ilk üç grup kaynağın vazgeçilmez tamamlayıcısıdır. Her şeyden önce bu gibi metinlerde bizatihi beşerî gerçeklerle ve diğerlerinde olmayan bilgilerle karşılaşılır. Hele siyasi tarih veya zihniyet tarihi çalışmaları bahis mevzuu olduğunda bunlar büsbütün vazgeçilmez ve birinci sırada kaynaklar olarak karşımıza çıkarlar. Resmi vesikalardaki kuruluk ve yeknesaklık bu türden kaynaklarla telafi edilir. Yaşanan hayatın tespitinde çok kıymetli kaynaktırlar.

Bu bakımdan bir tarihçi araştırmaya başlarken diğerlerinin yanı sıra mevzuu ile alâkalı hatıraların, sadece matbu değil, bu niyeti taşıması bir usul şartının yerine getirilmesi bakımından mühimdir. Ancak bu şarta pek uyulmadığı, bazen metinde anlatılan kişilerin hatıralarının adı anılsa bile merak edilip bakılmadığı dikkati çekmektedir[4].

4 **İstiklâl Mahkemeleri** (C. I-II 1920-1927, İzmir, 1988 s. 486) kitabında Ergun Aybars ta-

Levent Şahverdi Arşivi

VI. Hatıraların Kaynak Olarak Tarih Araştırmalarındaki Değeri

Hatırat türünden metinlerin tarih araştırmalarındaki yerinin çok mühim olduğu her türlü izahtan varestedir. Ancak bunların az veya çoğu kere yanlış usul bilgisiyle kullanıldıkları dikkati çekmektedir. Kısaca tarih usulü bilgisinin azlığı bu meselede ilk menfiliği teşkil etmektedir. Herşeyden önce bu türden metinlerin ne olduğu hakkında bilgi azlığı bahis mevzuudur. Bir kere bir metnin önce yazarı iyi tanınmalı ve hatıralarını hangi saiklerle yazdığı iyi tespit edilmelidir. Açık veya gizli bir hedefi olup olmadığına dikkat edilmelidir. Bunlara dair metin bir süzgeçten geçirilmeli, irdelenmelidir. Bundan sonra başka elde bulunan metnin asli nüsha olup olmadığının tespiti işi gelmektedir. Sadeleştirilmiş veya seçme yapılmış bir metin olup olmadığına karar verilmeyen bir hatırata atıfta bulunmak usûlsüzlüktür. Hele sadeleştirilmiş bir metin ilmî usul bakımından asla kullanılamaz. Burada tarihçi başkalarının yorumladığı metni yorumluyor demektir ki işin garabeti ortadadır. Bu bakımdan mesela yakın tarih araştırmalarının en kıymetli ve hassas kaynağı olan bu gibi metinleri sadeleştirerek neşredenler mesela Cemal Kutay, Şemseddin Kutlu (müsteari Kudret Sinan), Rauf Mutluay ve Alpay Kabacalı imzasını taşıyanlardan hiçbiri bir tarih araştırmasında kullanılmamalıdır.

Bu meselede yapılması gereken bir başka temel şey ise aynı meselede birden fazla hatıratın ifadelerinin toplanıp tanıtılması ve farklı ifadelerin telif edilmesi yani tarihin "karşı tarafı da dinle" (Audi alteram partem) kaidesinin yerine getirilmesidir. Halihazırda hatıra metinlerinin kullanılmasında nâkilci tavrın hakim olduğunu söylemek mümkündür. Her türden hatıratın usulünce neşri yakın tarih araştırmaları için büyük ufuk açacak ve bilgileri çeşitlilik ve yorumlara doğruluk ve yumuşaklık getirecektir.

---

rafından İstiklâl Mahkemesi azarlarından Avni Doğan'ın hatıraları olduğundan bahsetmiş, ancak bunu kaynak olarak kullanmamıştır. Halbuki hatıraların (**Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası,** İstanbul, 1964 s. 170-175) bazı sayfaları da İstiklâl Mahkemeleri'ne tahsis edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihçi bu şekilde bir bakıma kişinin tarihi sayılabilecek hatırat türünden kaynakları tarihin usullerine riayetle değerlendirip kullanarak, kişilerin tarihinden cemiyetin tarihine yükselecektir. Bu bakımdan bu gibi metinlere tarihin kendisi değil, bilhassa yakın tarihimiz bakımından, tarihin en kıymetli malzemesi olarak bakmak ve bu gibi metinleri bir külliyat halinde neşretmenin tarihçiliğimizin en acil işleminden biri olduğunu göz önüne almak gerekiyor[5].

5 Hatıraların neşredilmeleri çok eski bir temennidir: Hasan Said, "Ebedi Hatıralara Dair", **Alemdar**, Nu. 362-2662 (12 Kânun-ı evvel 1335) s.2; Nahid Sırrı Örik, **Hayat ile Kitaplar,** İstanbul, 1946, s. 180-184; Türk Tarih Kurumu'nun hatıraları sadeleştirmeden neşretmesi temenni olunur.

Levent Şahverdi Arşivi

GÜNÜMÜZ IŞIĞINDA "LAİKLİK", "MİLLÎ EGEMENLİK" ve "MİLLÎ BİRLİK ve BERABERLİK" İLKELERİ

Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ*

3 Mart, 3 Mart 1924 günü TBMM'nin kabul ettiği 429, 430, 431 sayılı kanunların yıldönümüdür. Bu kanunlarla Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, eğitim ve öğretim, Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde birleştirilmiş ve Halifelik kaldırılmıştı.

Bu nedenle 3 Mart 1924 gününün Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleşmesinde önemli bir aşama olduğu ve bu üç kanunun Türkiye Cumhuriyeti'nin laik hukuki alt yapısını kurduğu kabul edilmektedir.

Oysa bilindiği üzere laiklik, Türk inkılâbının temel taşı, Atatürkçü düşünce sisteminin özünü oluşturan akılcı ve bilimsel tutumunun ayrılmaz parçası ve onun zorunlu sonucudur. Diğer taraftan laiklik, Türk inkılâbının temel hedefi olan çağdaşlaşmanın vazgeçilmez şartıdır. Laiklik olmadan ne akılcı yaklaşımın varlığından söz edilebilir, ne de çağdaşlaşma hedefine ulaşılması mümkün olabilir. Zira **"Çağdaş toplum"** demek, **"Laik toplum"** demektir. Başka bir deyimle "Laik toplum" olmadan "Çağdaş toplum" olmak mümkün değildir. Bilindiği gibi, İslâmlık'ın Hristiyanlık'ın aksine, hem bir din hem de bir devlet düzeni olarak sosyal hayatın geniş bir bölümünü düzenlemiş olması nedeni ile memleketimizde devlet ve hukuk düzeninin din kurallarından ayırma çabası Atatürk'e gelinceye kadar, daima direnişle karşılaşmış, İslâmiyet'te din ve devletin birbirinden ayrılamayacağı iddia edilmiştir. Yüzyıllar süren bu çatışmanın tek çözüm yolu: Dinin, kişinin vicdan alanına ilişkin olduğunu ve sadece inanç ve ibadet konularını kapsadığını, dünya işlerinin ise, dünyevi iktidarlar tarafından ve din kurallarına göre değil, toplumun

* Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

değişen ve gelişen ihtiyaçlarından kaynaklanan akılcı kurallara göre yürütüleceğini kabul etmekti. İşte Atatürk'ün ve Atatürkçü laikliğin Türkiye'de gerçekleştirmek istediği şey budur. Ne var ki, bu büyük hedefe, bilindiği üzere, bir aşamada varılamamış ve **"Laikleşme süreci"** çeşitli aşamalardan geçmiştir. Gerçekten yine bilindiği üzere, 23 Nisan1920'de millî egemenlik ilkesine dayalı TBMM yönetimi kurulmuş, 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilerek devlet yapısının laikliğe gidişinde büyük adımlar atılmıştır. Fakat bu konuda en önemli, gerçekçi ve sağlıklı adım, bu yıl 73. kabul yıldönümünü kutladığımız 3 Mart 1924 tarihli üç kanunla atılmış, en son aşama ise, anayasada yer alan devlet dini ile ilgili hükümlerin anayasadan, 19 Nisan 1928 değişikliği ile çıkarılarak, memleketimizde "laik devlet" esasının hukuken gerçekleştirilmesi olmuştur.

II

Toplumumuzda yeterince anlaşılamamış ve bunun sonucu olarak farklı tariflere konu olan "Laiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık, Milliyetçilik ve Muhafazakârlık" gibi birçok kavram vardır. Gerçekten, ya yanlış anlaşıldığı veya kasıtlı olarak yanlış değerlendirildiği için muhafazakarlık, bazılarınca her türlü yeniliğe ve gelişmeye karşı olmak anlamında **"Tutuculuk"** zannedilir. Oysa geniş anlamıyla muhafazakârlık, hem milleti diğer milletlerden ayıran özelliklerin korunması, hem de geliştirilmesi demektir. Yani muhafazakârlıkta değişme karşısında ne peşin kabul, ne de peşin red söz konusudur. Zira bir toplum kaynaklarından koparak mazideki her şeye karşı bir tavır takınırsa yozlaşır, her türlü gelişmeye şuursuzca kapanır ise zamanla fosilleşir. Kısaca, toplumları bekleyen tehlikeler, millî kültür kökünden kopmak şeklinde görüleceği gibi, körü körüne geçmişi taklit ve mutlak olarak geçmişte ısrar etmek demek olan "İrtica–Gericilik" şeklinde de ortaya çıkabilir. Evet, hiçbir toplumda ne **"Eski"**, sadece eski olduğu için atılamaz, ne de **"Yeni"** sadece yeni olduğu için, kabul edilemez. Eskiye "yeni" de zamanla ilave olunur. İşte Muhafazakârlık budur. Başka bir deyimle muhafazakârlık; "İrtica–Gericilik"ten farklı olarak, ne her tür gelişmeye kapalı, ne de her türlü ge-

Levent Şahverdi Arşivi

lişmeye şuursuzca açıktır. Kısaca; muhafazakârlar, değişmeyi, toplumda olumlu sonuçlar doğurması halinde kabul ederken, mürteciler her türlü yeniliğe karşı bir tavır takınır ve her müesseseyi, yüzyıllar ve çağlar öncesindeki özellikleriyle yaşatmak eğilimini sergileyen "Radikallik" içinde bulunurlar. Muhafazakârlara göre, toplumun, "Ödün vermesi gereken, aile yapısı, demokratik rejim, ahlak anlayışımız, dilimiz, dinimiz, tarihimiz, san'at edebiyatımız ve musikimiz ile güzel örf ve adetlerimiz gibi konularda **"Koruyucu"**, kırtasiyecilik, İdare-i maslahatçılık, laubalilik, israf, sorumluluktan kaçınma, gösterişçi tüketim gibi değişmesi gereken konularda ise "Reformcu ve değişmeci" bir tavır sergilemesi lazımdır. Yayınlarında "kültürdeki muhafazakârlık" konusunu çok başarılı bir şekilde işleyen eski öğrencim ve meslektaşım Sosyoloji Profesörü Dr. Mustafa E. Erkal, yukarıdaki ifadeleri açıklığa kavuşturan ve somutlaştıran şu beyanlarda bulunuyor ve aynen "Atalarımız yer sofrasında yemek yerdi diye, biz de yer sofrasında veya tahta kaşıkta ısrar mı edeceğiz? Telefon etmeyerek mektup mu yazacağız? Pantolon giymeyip şalvarda mı karar kılacağız? "Peygamber Efendimizin döneminde yoktu" diye, otomobile binmeyerek, TV seyretmeyecek, bilgisayar kullanmayacak, radyo dinlemeyecek miyiz? Zamanın ve insanlığın istifadesine sunulmuş imkânları yakalayabildiğimiz takdirde, tahta kaşıkta ve benzeri araç, gereç ve kıyafette ısrar ettiğimiz sürece ise muhafazakâr değil; **reaksiyoner** oluruz" diyor. Bizce son zamanlarında muhafazakârlıkla irtica arasındaki farkı en güzel sergileyen örnek, Afganistan'daki Taliban örgütünün TV ve sinemayı ve radyoda musiki dinlemeyi yasaklayan, erkekleri sakal bırakmaya, kadınları da kara çarşaf giymeye zorlayan davranışları olmuştur.

III

31 Mart 1909'da İstanbul'da meydana gelen ve İkinci Meşrutiyet rejimi ile bunun ilânında gücünü kanıtlayan İttihat ve Terakki Cemiyetini hedef alan ve tarihe bir "İrtica Denemesi" olarak geçen **"31 Mart Vakası"** nedir? 31 Mart olaylarından sadece 10 gün önce kurulan **İttihad-ı Muhammedi** adlı siyasal parti, **Volkan Gazetesi** yayınlarına göre bu hareketlerin baş yöneticisi durumunda göründüğü için "31 Mart Vakası" ile

Levent Şahverdi Arşivi

bu fırka özdeşleşmiştir. Gerçekten 21 Mart 1325 (1908) günü Ayasofya Camiinde okunan mevlitten sonra, Volkan Muharriri Derviş Vahdeti'nin bir nutku ile Fırkanın kuruluşu ilân edilmiş, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) günü Mebusan Meclisi toplantı halindeyken (Şeriat İsteriz) sesleri ile ayaklanan askerlerin koruyuculuğunda meclise giren heyetlerden birinin başında bulunan kişiler **"31 Martçı İstekleri"** mebuslara bildirmişler, yasama ve yürütme organlarını kontrol altına alırken, Mebusan reisinin ve Kabinenin istifalarında rol oynamışlar, dikte ettikleri istekler arasında "Şeriatın tüm fert ve Devlet hayatına egemen olması, mebusların dindar olmaları" gibi şartlar yer almıştır.

Merhum Prof. Tarık Zafer Tuna'ya; İttihad-ı Muhammedi'nin Türkiye'de kurulmuş ilk irtica partisi ve liderini 31 Mart irtica olayının belli başlı kahramanı telakki etmektedir. 31 Mart Hareketi'nin ilk işaretlerini Volkan Gazetesi'nin baş yazarı ve adı Fırka Kurucuları arasında en sonda yazılmakla beraber, lider olan İngiliz yanlısı (Kıbrıslı) **Derviş Vahdeti** vermiştir. **Volkan**'da yer alan asilerin talepleri, "Kabinenin düşürülmesi, Mebusan Reisi Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit ile Talat Bey'in Meclisten çekilmesi", "Alaylı zabitandan açığa alınanların yerlerine iadesi", "Ahkami Şeriye'nin tam uygulanması" ve "bu harekete katılanların affı" istenmektedir.

Olaylar, başlatıcıların plânlarını aşarak daha ilk gün Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmet Rıza Bey'e, Lazikiyye Mebusu Aslan Bey de Hüseyin Cahit Bey'e benzediği için öldürülmüş, Bahriye Nazırı Rıza Paşa yaralanmıştır. Belki bir **"Hükümet Darbesi"** şeklinde tasarlanan hareket Mektepli ve Dipomalı avına dönüşmüş, Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti istifaya zorlayarak, yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuş, nihayet 13 gün süren tehlikeli gidiş. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle bastırılmış, Divan-ı Harpler, tutuklamalar, ağır mahkûmiyetler birbirini izlemiş ve kışkırtıcıların tahriklerine kapılan 10.000 Nefer İstanbul'dan taşraya yollanarak, Selanik, Kosava, Manastır Vilayetleri dahilinde çalıştırılmak suretiyle çezalandırılmıştır.

Fırka, askerleri kendi direktifleri altında hareket etmekle ödevli en

Levent Şahverdi Arşivi

güçlü yardımcıları saymış ve bu yolda Orduyu politize etme düşüncesini uygulamaya koymuştur. Dervis Vahdeti idam edilmiş, eylemlere katılan birçok kişi idam ve ağır cezalara mahkûm olmuştur. Abdülhamit II'nin bu hareketin yapıcılarından değilse bile destekleyicilerinden sayılabileceği görüşü ortaya atılmış, **Hüseyin Cahit Yalçın,** "Abdülhamit'in bu olayla ilişkisi vardır" derken **Yusuf Kemâl Tengirşenk** "31 Mart Abdülhamit'in eseri değildir. Bundan casuslar ve gericiler faydalanmışlardır", **Dr. Rıza Nur** ise "Abdülhamit 31 Vakası'nda tamamen masumdur" diye yazmıştır. Buna rağmen Abdülhamit'in bu ayaklanmada rolü olduğu gerekçesi ile ve bir fetva ile 27 Nisan 1909'da tahttan indirilerek, yerine V. Mehmet Reşat'ın getirildiği bilinmektedir.

Doğrusu istenirse, 31 Mart Vakası hala bilinmezlerle doludur. Bu hareketin nedenleri ve yapıcıları kimlerdir? Soru günümüzde bile hala cevapsızdır. Hareketin bilinmezleri içinde bilinen gerek; İttihad-ı Muhammedi'nin eylemlerin başında görüldüğü ve 31 Mart Vakası'nın ideolojik yönünü sağlamak ve saptamak istediğidir. Volkanda yayınlanan **"Umum Askerler"** imzalı bir uyarıda, İslâm kadınlarının Beyoğlu civarlarında dolaşmaktan ve dükkünlar içinde alışveriş yapmaktan vazgeçmeleri **"umum asker kardeşler"** tarafından istenmiştir. Fırka, 31 Mart ayaklanmasının bastırılmasıyla siyasal hayattan silinmiş, fakat ardında derin izler ve tepkiler bırakmıştır.

IV

13 Nisan, 13 Nisan 1909'da patlak veren ve fakat bu tarih, Rumi Tavime göre 31 Mart 1325'e denk geldiği için **"31 Mart Olayı"** olarak adlandırılan ve Şeriatçılar yani "Şeriat devleti" taraftarları ile, İkinci Meşrutiyete ve Anayasasına karşı olanların giriştikleri bir **"irtica ayaklanması"**nın yıldönümüdür.

Gerçekten, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) günü ayaklanıp "Şeriat İsteriz" diye bağıranların ayaklanması, Meşrutiyet ve Anayasaya karşı girişilmiş ve günlerce sürerek ancak Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle bastırılabilmiş bir **"İrtica Terörü"** idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa o zaman "Din isteriz" anlamında "Şeriat isteriz" diye bağırmanın hiçbir anlamı yoktu. Çünkü yürürlükte bulunan 1876 Anayasası'nın 3. maddesi; Osmanlı Saltanatı'nın Halifeliği de haiz olduğunu; 4. maddesi; Padişah'ın İslâm dininin hamisi olduğunu söylüyor, 64. madde de; üyeleri Padişah tarafından seçilen Ayan Meclisi'nin dine (Şeriata) aykırı gördüğü kanun tekliflerini red veya Mebusan Meclisine iade edebileceği hükmünü içeriyordu.

Öyleyse belli ki, "Şeriat İsteriz" diye bağıranlar veya bağırtılanlar, muhtemelen farkında olmayarak Anayasa'nın kaldırılarak sadece Kuran-ı Kerim'e dayalı bir "Din Devleti" istiyorlardı. Oysa 31 Mart 1924'de Hilafetin kaldırılması ile ilgili TBMM toplantısında devrin Adalet Bakanı ve din bilgini Seyit Bey'in söylediği gibi: Kuran-ı Kerim'de İslâm Hilafeti hakkında bir ayet olmadığı gibi, Devlet yönetimi konusunda da sadece Şura suresiyle, Nisa suresinde iki ayet mevcuttur. Bu nedenle de özellikle günümüzde, çağdaş ve demokratik bir devleti sadece Kutsal Kitabımıza dayandırmak mümkün değildir. Bunun da en güzel örneği; 11 Şubat 1979 günü İran'da yıkılan Şah Yönetimi yerine Ayetullah Hümeyni'nin 30 Mart 1979 günü kurduğu "İran İslâm Cumhuriyeti"nin de Kuran-ı Kerime değil, Aralık 1979'da Ulusal referandumda onaylanan bir Anayasaya göre yönetilmesidir.

Demek oluyor ki, günümüzde, en koyu bir Teokratik bir rejim içinde bile "Din Devleti"ni gerçekleştirmek mümkün olmadığı gibi bu, Hazreti Muhammed'in öğretisine de uygun değildir. Zira Hz. Muhammed komşu devletlere, elçiler aracılığı ile gönderdiği davet mektuplarında; "Hak dini İslâm dinidir. Bunu kabul ediniz ve fakat zannetmeyiniz ki sizin milletinize, hükümetinize el koyacağım, siz hangi hükümet şeklindeyseniz o yine aynı kalacaktır. Yalnız Hak dinini kabul ediniz ve koruyunuz" buyurmuştur.

Hal böyleyken, günümüzde "Köktenci–Fundamentalist" olarak adlandırılan ve Kuran-ı Kerim'deki Bakara Suresi'nin 256. ayetinde yer alan "Dinde zorlama yoktur" esasına aykırı olarak Şeriat Devletinin kurulması

Levent Şahverdi Arşivi

için Cezayir'de olduğu gibi gerekirse şiddet kullanılarak mücadeleyi emreden, aşırı akım, "Din Devleti perdesi altında, gerçekte bir ülkeyi tek partili fanatik ve totaliter bir Dikta rejimine götürmek istemektedir. Bu nedenle de TC; Faşizm Nasyonal sosyalizm, Marksizm–Leninizm gibi her biri bugün yıkılmış, Totaliter Rejimlerin sonuncusu ve ötekiler gibi yıkılması mukadder olan **"Köktencilik–Fundamentalizm"** de, Demokratik düzenin korunması amacıyla, Anayasa, TCK ve Siyasi Partiler Kanunu ile yasaklanmıştır.

V

23 Nisan, 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM'nin Kuruluş Yıldönümü ve "Millî Egemenlik" Bayramıdır. Bu münasebetle Millî Egemenlik kavramının çağdaş ve bugünkü Anayasamızda ifadesini bulan şekli üzerinde kısaca duracağım.

Bilindiği üzere, **"Millet Egemenliği",** Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün temel ilkesidir. Ancak Millet Egemenliği, günümüzde meclis çoğunluğuna sınırsız yetki tanımak, azınlık üzerinde tahakküm etmek değildir. Fransız Devrimi'nin "Kanlı" ve "Keyfî"icraatini gözönünde tutan Atatürk, "çoğunluk istibdadı" tehlikesine dikkat çekmiş; "Meclisler de istibdad yapabilirler ve istibdad şahsi istibdad'dan daha tehlikeli ve öldürücü olabilir" demiştir. Tarihte birçok diktatörler, başlangıçta, halkın çoğunluğunu sürükleyerek, seçimle işbaşına gelmişler, hatta belli aralıklarla halk oylamaları düzenleyerek çoğunluğun kendileri ile beraber olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Bunun tipik örneği, propaganda makinesini ve totaliter rejimin imkânlarını kullanarak, Alman halkını felakete götüren Hitler'dir.

Oysa Demokrasinin ölçüsü, sadece halkın ve meclisin çoğunluğunu değil, serbestçe teşkilâtlanıp görüşlerini savunabilen bir Muhalefetin bulunmasıdır. Çağımızdaki Faşist, Nasyonal–Sosyalist, Komünist ve "Fundamentalist–Köktenci" totaliter rejimlerin hepsinde ise "iktidarı eleştirmek" ile "ihanet" arasında bir ayırım yapılmaz. "eleştiri" ile "Vatana ihanet"in birbirinden ayrılmadığı bir ülkede ise Demokrasiden bahsedilemez.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu nedenle, "Çoğunlukçu Egemenlik" anlayışı günümüz demokrasilerinde, eleştiri ve muhalefete de yer veren **"Çoğulcu Egemenlik"**e dönüşmüştür.

Millî Mücadele ve köklü Devrim dönemlerinin 1921 ve 1924 Anayasaları "Çoğunlukçu Egemenlik"e yer verirken, İkinci Dünya Savaşı sonrasının modern anayasalarından ve "Çoğulcu Demokrasi" anlayışından esinlenen 1961-1982 Anayasalarımız "çoğulcu" anlayışını benimsemiştir.

Nitekim 1982 Anayasası'nın Anayasa metnine dahil **"Başlangıç"** kısmında, Egemenlik yeni kayıtsız şartsız Türk Milletine verilmiş ve fakat bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun Anayasa'da gösterilen hukuk düzeni dışına çıkamayacağı vurgulanmıştır.

Bunun gibi Anayasa'nın **"Egemenlik"** kenar başlığı taşıyan 6. maddesi, 1. fıkrasında; "Türk Milleti, egemenliğini Anayasası'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eli ile kullanır" demektedir. Söz konusu **"yetkili organlar"** nelerdir? Bunun cevabı şudur: Yasama Organı olan Meclis, Yürütme organı olan Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu gibi idari kuruluşlar ve nihayet başta "Anayasa Mahkemesi" olmak üzere "Yargı"yı oluşturan yargısal organlardır. Anayasanın "Başlangıç"ında; Kuvvetler ayrımının Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmediği ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu "ifade edildiğine göre" artık **"herşeyin sahibi Meclistir"** ve **"Millet egemenliğinin tek temsilcisi Meclistir"** gibi beyanlar, hem Anayasaya ve Çağdaş demokrasiye ve hem de hukuki gerçeklere aykırıdır.

VI

Alışılagelmişten değişik ve şaşırtıcı olmak ve bu suretle "Atatürk" ve "Atatürkçülük" konusunda "Özgün–Orjinal" görünmek isteyen sözde Atatürkü bazı köşe yazarları, zaman zaman bu çabalarının somut örneklerini sunmaktadırlar. Nitekim 1995'de bir yazarın "Mustafa Kemâl, Selanik'te değil de, Musul'da doğmuş olsaydı Atatürk mü olurdu?" garip tar-

Levent Şahverdi Arşivi

tışmasının gündeme geldiğini hatırlıyoruz. Aynı yazar 1997 yılının Şubat ayında yazdığı bir başka köşe yazısında "Mustafa Kemâl, 'Altı ok' içinde 'laiklik' yerine 'demokrasi' demiş olsaydı bu kadar çok Atatürkçümüz olur muydu?" diye sormaktadır. Bunun gibi bir başka "İkinci Cumhuriyetçi"nin, bundan birkaç yıl önce verdiği bir beyanatta; "Atatürk İlkeleri arasında 'Demokrasi' sözcüğü yok. İşte biz bunu tamamlamaya çalışıyoruz." Mealinde bir beyanda bulunduğunu yine hatırlıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, Meşrutiyet'ten bu yana her dönemde bu çeşit **"Çelişkili beyanlarda bulunmayı"** bir "Fikir modası" haline sokan bu gibi "Harika Çocuklar", Atatürk'ün kurduğu CHP'nin programının bazı hedeflerini ifade eden "Altı Ok" ile "Atatürk İlkeleri"ni eş anlamda almakta, başka bir deyimle Atatürk İlkelerini "Altı Ok"tan ibaret sanmaktadırlar. Oysa daha evvel de vurguladığım üzere "Atatürk İlkeleri" Altı Ok ile sınırlanamaz. Zira Atatürkçülüğün "Millî egemenlik", "Akla ve bilime bağlılık", "Yurtta Sulh ve Cihanda sulh", "Millî birlik ve beraberlik" gibi başka önemli ilkeleri de vardır. Özellikle, Atatürk'ün Millî Egemenliğe verdiği önem herkesin malumudur. Atatürk Millî Mücadeleye, "Millî Egemenlik" bayrağı ile başlamış, emperyalizme, istibdada, esarete karşı bu bayrakla savaşmıştır. Oysa çağımızda "Millî Egemenlik" eski bir teoriyi değil, "Demokrasi İdealini" ifade etmek üzere kullanılmakta ve Atatürk bu çağdaş yorumu benimsemiş bulunmaktadır. Nitekim Atatürk, Marksizm–Leninizm, Faşizm, Nasyonal sosyalizm gibi çağının totaliter ideolojilerine kapılmayarak, bunların temelden yanlış olduğunu görmüş Avrupa'da tarihin en koyu ve kanlı diktatörlüklerinin hüküm sürdüğü 1929'da "Artık bugün demokrasi fikri daimi yükselen bir denizi andırmaktadır. 20. Yüzyıl çok mestebit hükümetlerin bu denizde boğulduğunu görmüştür", diyerek, Mussolini ve Hitler'in sonunu, milletine bağımsızlık, özgürlük ve çağdaşlaşma yolunu açmıştır. Kısaca Atatürk, "Demokrasi" sözcüğünü çok sık kullandığı gibi, demokrasi idealini "Millî Egemenlik" ilkesi içinde ifade etmiştir. Bu itibarla "Demokrasi" de tıpkı "Laiklik" gibi Atatürk'ün inkılâbının değişmez hedeflerinden birisidir. Nitekim köşe yazarının "Darbe Anayasalar" olarak nitelidiği 1961-1982 Anayasaları "Millî Egemenlik" ilkesinden de, en az "Laiklik" ilkesi kadar söz etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

VII

Atatürkçü Toplumsal dayanışma "Millî Birlik ve Beraberlik İlkesi"ne uygun hareket etmektir. Bilindiği gibi **"Kemalizm"** veya **"Atatürkçülük"** deyimleri ile ifade ettiğimiz **"Atatürkçü Düşünce Sistemi"**, Atatürk'ün bize hitap halinde miras bıraktığı bir ideolojik değil, Mustafa Kemâl Atatürk'ün beyan ve eylemlerinden oluşan bir **"Yaşam Tarzı"**dır. Atatürk çeşitli beyanları ile, Türk toplumunu, çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için adına **"Atatürk İlkeleri"** dediğimiz hedefler ve yöntemler gösterir ve oluştururken, Türk toplum ve insanının tümüyle "Çağdaş" hale getirmek için adına **"Atatürk İlkeleri"** dediğimiz bir seri reformu yürürlüğe sokmuştur. Atatürk İlkelerini, sadece Atatürk'ün kurduğu CHP'nin 1927 ve 1931 Kurultaylarında kabul edilen "Altı Ok"tan ibaret sayan yanlış görüşe rağmen Atatürkçülüğün "Millî Egemenlik", "Akla ve bilime bağlılık", "Yurtta sulh ve cihanda sulh" ve "Millî birlik ve beraberlik" gibi diğer bazı önemli ilkeleri daha vardır. İşte bize göre Atatürkçü Düşünce sistemine **"Toplumsal Dayanışma"** özellikle Millî birlik ve beraberlik ilkesini gözetmekle ve ona uymakla sağlanır.

Gerçekten, Atatürk'ün "Millî Birlik ve Beraberlik" ilkesine büyük önem verdiğini ve 1919-1936 yılları arasındaki birçok beyanat ve söylevinde bunu dile getirdiğini görüyoruz: **"Onuncu Yıl Nutku"**nda; "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir" dedikten sonra, "Bundaki muvaffakiyeti Türk Milletinin ve Onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz" sözlerini eklemekte, daha çok ve büyük işler yapmak zorunluluğunu ise Millî Birlik ve Beraberlikle güçlükleri yenmesini bilen Türk Milletinin gerçekleştireceğini, bunun için de, milletimizin Millî Birlik duygusunu besleyerek geliştirmenin millî ülkümüz olduğunu söylemektedir. "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye Halkı'na Türk Milleti denir" demek suretiyle Milliyetçiliğin **"Etnik Irkçılık"** demek olmadığını vurgulayan Atatürk, 1929'da şunları söylemektedir: "Bugünkü Türk Milleti siyasal ve sosyal topluluğu içinde, kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta

Levent Şahverdi Arşivi

Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat geçmişin istibdat devirlerinin ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, düşmana alet olmuş, birkaç gerici beyinsizden başka hiçbir millet ferdi üzerinde kederlenmekten başka bir etki meydana getirmemiştir. Çünkü bu milletin fertleri de, genel Türk toplumu gibi, aynı ortak geçmişe, tarihe ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar." Atatürk aynı kanaatı 1932'de "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı, Mekadonyalı hep bir ırkın evlatları hep aynı cevherin damarlarıdır." sözleriyle tekrarlayarak, 1935'de şunları ilave ediyor. "Bir yurdun en değerli varlığı yurttaşlar arasında Millî Birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur. Ulus varlığını korumak için bütün yurttaşların canını ve herşeyini derhal ortaya koymaya karar vermiş olması bir ulusun en önemli silâhı ve korunma vasıtasıdır." Diğer taraftan Mustafa Kemâl, Millî Mücadelenin Millî Birlik ve beraberlikle, yani milletçe kazanıldığı görüşünü 1925'de: "Millî Mücadeleyi yapan doğrudan doğruya milletin kendisidir, milletin evlatlarıdır. Millet analarıyla, babalarıyla, hemşireleriyle mücadeleyi kendisine ülkü edinmiş. Millî Mücadelede Millî Ülkü, Millî İzzeti Nefis hakiki etken olmuştur." sözleri ile tekrarlamıştır. Mustafa Kemâl Atatürk'ün, Türkiye üzerine tezgahlanan ve vatandaşları birbirine düşürmeyi amaçlayan her türlü bölücü oyunlar hakkındaki kanaati 1929'da şu beyanında yer almaktadır; "Türk Milleti'nin toplumsal düzenini bozmaya yönelen didinmeler boğulmaya mahkumdur. Türk Milleti, kendinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, alçak vatansız ve milliyetsiz beyinlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirli emelleri anlayamayacak ve onlara müsamaha edecek bir topluluk değildir. O, şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye, kahredilmeye mahkumdur." Millî Birlik ve Beraberlik ilkesinden hareket eden Atatürk'ün, vatanın bütünlük ve bölünmezlik konusundaki kanaati ise, 1924 ve 1927 yıllarındaki beyanlarında ifade edilmektedir. Bütün dünya bilmelidir ki, Türk Milleti hakkını, haysiyetini, şerefini tanıtmaya kadirdir. Türk vatanının bir karış toprağı için, bütün millet, bir vücut olarak ayağa kalkar... İcabında vatan için bir tek fert gibi yekpare azim ve

Levent Sahverdi Arşivi

karar ile çalışmasını bilen bir millet, elbette büyük istikbale müstehak ve namzet olan bir millettir." 1923'de "Bir milletin başarısı, mutlaka bütün Millî güçlerin bir istikamette oluşması ile mümkündür. Bu nedenle bilelim ki, elde ettiğimiz başarı, milletin güç birliği etmesinden ileri gelmiştir" diyen Atatürk, 1927'de "Memleketin huzuru, milletin kurtuluş amacı noktasında birlik ve dayanışması sağlanmadıkça, ne dış düşman istilalarının köklerini kurutmak mümkündür, ne de bundan bir fayda ve sonuç beklenmelidir" sözleri ile düşüncesini sürdürmektedir. Fakat Atatürk Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923'de bile "Toplumsal Dayanışma"yı gerçekleştirmedeki güçlüğü ve sorumluluğu şu sözlerle vurgulamaktadır, "...Bütün birlik ve beraberliğe rağmen yine de en güzel, en doğru düşünceleri ve idealleri bozmaya çalışacak insanlara rastlanacaktır. Öylelerine karşı milletin bütün fertleri çok sert karşılık vermelidir... Zira bozgunculuk yapacak insanlara hoşgörü göstermek ve kıymet vermek hakkına hiçkimse sahip değildir."

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE DESTANI
(Tarihî Oyun)

M. Vehbi TANFER*

Oyunda Rol Alan Kişiler

Tarih	: Yaşlı; uzun, beyaz sakallı. Yakasız, uzun, beyaz bir libas içinde.
Şiir	: 20 yaşında bir kız. Uzun saçlı. Beyaz bir elbise giymiş.
Mustafa Kemâl	: 35 yaşında; Osmanlı Miralayı (Albay). Askerî kıyafet içinde.
Liman Von Sanders	: Alman Mareşal. 45 yaşlarında. Zayıf, uzun boylu. Alman askerî kıyafeti içinde.
Üsteğmen Hasan	: 25 yaşında Osmanlı ordusunda subay.
Tegmen Mevsuf	: 20 yaşında Osmanlı ordusunda subay.
Mehmet	: 20 yaşında Osmanlı ordusunda er.
Er	: 20 yaşında Osmanlı askerî.
Yusuf Çavuş	: 30 yaşında Osmanlı ordusunda subay.
Çavuş	: 30 yaşında Osmanlı ordusunda subay.
Barboros Hayrettin Paşa	: Tarihi kıyafeti içinde. Beyaz sakallı, 50 yaşlarında.

* Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Aslî Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Koro – 1. Grup, 2. Grup : Gruplar bir erkek bir kızdan oluşuyor, koro ise, iki grupta yer alan dört kişiden oluşuyor.

TARİH – (Yaşlı; beyaz, uzun sakallı. Sahne karanlık. Işık, yalnız Tarih'in yüzünü aydınlatıyor. O, ağır bir müzik eşliğinde, tok bir sesle konuşmaktadır): Çanakkale sularında şeref ve şan hareleniyor. Beş yüz yıldır, Türk'ün ebedîleşmiş destanı tarih dolu. Tarihi süsleyen, zenginleştiren Çanakkale!.. İki kıt'anın omuzları üerinde zafer köprüleri kuran Çanakkale!.. İhtiyar tarihin koynuna ellerinizi daldırınız! Orada Eski Çağlardan, Orta Çağ'dan Çanakkale'ye ait birçok kahramanlık destanları bulacaksınız. Türk Çanakkale, Orta Çağ'ın sonunda doğdu. Küçük Osmanoğlulları Beyliği'ni, Çanakkale Boğazı İmparatorluğa götürdü. XIV. yüzyıl başında, Orhan Gazi'nin zinde kuvvetleri kırkar kişilik sallarla Trakya'ya geçti. Bu geçiş, beylikten imparatorluğa geçişti. 1453'te İstanbul surlarını yıkan Fatih'in heybetli balyemez topları (Fonda, uzaktan gelen hafif top sesleri işitilir) ...Orta Çağ'ın çürümüş yapraklarını dürüp, tarihin mahzenine attı... Ve artık, yeni bir çağın kapısını açtı. Boğaz kıyılarına yerleştirilen o toplar, yüz elli yıl sadece muzaffer olmak için Akdeniz'e açılan veya zaferden dönen Türk Donanması'nı selamlamak için gürledi. (Tarih susar. Yüzündeki ışık gittikçe azalır, sonunda kaybolur. Top sesleri şiddetlenir, sahne çok hafif aydınlanır; Barboros Hayrettin Paşa'nın silueti belirir).

BAROROS HAYRETTİN PAŞA – (Sahne pek az aydınlanıyor. Barboros'un silueti belli belirsiz. Çevresinde askerleri sağa sola koşuşturuyorlar. Top sesleri aralıksız sürüyor. Top sesleriyle birlikte sahne aydınlanıyor, terar ışık azalıyor.): Haydi arslanlarım, haydi yiğitlerim! (Sahne tamamen kararıyor, Barboros'un silueti kayboluyor).

TARİH – (Yeniden yüzü aydınlanır; eski ses tonuyla konuşmaya devam eder): XVII. yüzyılda Venedik Donanması Osmanlı İmparatorluğu'nun boğazını sıkmak için Çanakkale'ye saldırdı. Boğaz ağzından içeri girmeyi başaran Venedikli amiral gemisi, Topçu Kara Meh-

Levent Şahverdi Arşivi

met'in attığı tek bir gülle ile ve içindeki bin kişiyle birlikte, boğazın mavi sularına gömülüverdi. Daha o zaman bir gülle ile bir düşman donanmasını yendik. Çanakkale'nin son tarihi, 1915'te yazıldı. Bu, tarih daha öncekileri unutturdu. Artık bu tarihin yerine yeni bir tarih yazılmayacak. Eski zafer yıldızlarının yanında bu son zafer, güneş kadar heybetli ve azametli. Çanakkale Boğazı, bugün tarihin yolunu çizenlerin elinde; yarın da aynı yiğit ellerde kalacak. Boğaz'ın sularında kanımızın, bayrağımızın rengi var. Yamaçlarında dedelerimizin, babalarımızın kemikleri abideleşmiş... Boğaz sularının Ege'ye doğru yuvarlanıp giden dalgalarında da bu milletin geçmişten getirdiği şerefler, zaferler yaşar durur. Bugün o geçmişle övünüyoruz. Geleceğe 18 Mart yamacında ışıklanan Çanakkale'nin dev kahramanı Atatürk'ün gözleriyle bakıyoruz. (Tarihin yüzündeki ışık azalır, silueti kaybolur.)

(Teftiş edilmeyi bekleyen askerler hazır, yan yana dizilmişler. Ordu Komutanı Alman General Liman von Sanders ve Miralay Mustafa Kemal bekleniyor. Askerlerin hepsi zayıf ve güçsüz görünüyorlar).

ÇAVUŞ – (Bütün gücüyle bağırır): Dikkaaat! (Bütün askerler hazır ola geçerler. Ordu Komutanı Liman von Sanders sert tavırlı ve sinirli).

MUSTAFA KEMAL – Bu askerler hastaneden yeni geldiler general. Daha önce cephede yaralanmışlardı. Yaraları yeni iyileşti. Cepheye gitmek için can atıyorlar.

LİMAN VON SANDERS – (Sert çehresiyle hiç cevap vermeden teftişe devam ediyor. Bir ara bir erin karşısında duruyor. Sert bir sesle soruyor): Adın ne senin?

MEHMET : Mehmet komutanım!

LİMAN VON SANDERS : (Mehmet'in hiç beklemediği bir şekilde, ani bir hareketle, Mehmet'in göğsüne sert bir yumruk atıyor. Mehmet yere yuvarlanıyor. Mehmet düştüğü yerden kalkarken, Liman von Sanders

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'in yüzüne bakmadan, sert bir sesle bağrıyor): Bunları mı cepheye götürüyoruz? Bunlarla mı savaşacağız? (Teftişe devam ediyor.)

MUSTAFA KEMAL – (Liman von Sanders'ten geride kalmıştır. Ayağa kalkmış olan Mehmet'in yanına yaklaşır, kulağına eğilir; Liman von Sanders'in duymayacağı biçimde): Ulen sen nasıl düşersin? Gördüğün general bizden değil, yabancı general. (Mehmet'in yüzüne anlamlı anlamlı bakmaktadır.)

MEHMET – (Şaşırmış ve heyecanlanmış bir vaziyette): Bilmiyordum komutanım. Affedin!

MUSTAFA KEMAL – (Hızlı adımlarla yürüyerek, teftişe devam eden Liman von Sanders'e yetişir): Lütfen bir dakika general!

LİMAN VON SANDERS – (Durur, Mustafa Kemal'in yüzüne bakar): Buyurun!

MUSTAFA KEMAL – :Paşam! Rica etsem, aynı ere aynı hareketi yeniden yapar mısınız?

LİMAN VON SANDERS – (Yüzünde anlamlı, alaycı bir bakış olmuştur): Yaa! (Güler): Ha ha ha!.. (Mehmet'e yaklaşır. Aynı darbeyi Mehmet'in göğsüne indirmek için elini yumruk yapar, havaya kaldırır, Mehmet'in göğsüne indirmek için savurur.)

MEHMET – (Liman Paşa'nın yumruğu Mehmet'in göğsüne inmeden, Mehmet ani bir hareketle, onun karın boşluğuna sert bir tekme indirir.) Gidinin gâvuru seni... Gidinin gâvuru... (Mehmet gergin bir yay gibidir. Yere düşen Liman von Sanders acıyla kıvranmaktadır.)

LİMAN VON SANDERS – (Şaşkın ve canı yanmış bir vaziyettedir. Mustafa Kemal eğilir, Paşayı elinden tutup ayağa kaldırır): Ah ah Miralay!

MUSTAFA KEMAL – (Yüzünde hafif bir gülümseme belirir. Ulusal

Levent Şahverdi Arşivi

gururu okşanmış bir vaziyette): Paşam! Az önce harbetmez dediğiniz er, dostunun karşısında olduğu için yere düştü. Oysa şimdi, düşmanın karşısında olduğunu zannediyordu. İşte bu kahramanlar, Mehmet'in size yaptığı gibi, düşmanın karşısında kükreyen bir volkan olurlar!

LİMAN VON SANDERS – (Yüzündeki şaşkınlık geçmiş, yerini hayranlık almıştır): Mükemmel, mükemmel! Bu askerlerle neler yapılmaz? (İki elini uzatır, Mehmet'in şakaklarından tutarak, alnından öper. Sert bir müzikle sahne kararır.)

TARİH – (Sahnedeki eski yerini almıştır. Hafifleyen müzik eşliğinde konuşmaya devam eder): Yıl 1915... Çanakkale'deyiz. Birinci Dünya Savaşı başlayalı bir yıl oldu. (Top sesleri şiddetlenir, azalır.) 1914 yılında iki gruba ayrılan dünya devletleri, birbirleriyle kıyasıya bir savaşa girmişlerdi. Bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu; diğer tarafta İngiltere, Fransa, Rusya başta olmak üzere birçok devlet yer almıştı. Düşman kuvvetleri Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmek, Ruslar'a denizden yardım ederek Almanlar'ı ezmek için, bütün güçleriyle Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardı. Bu suretle, I. Dünya Savaşı'nın kaderi Çanakkale Boğazı'nda, onların istedikleri gibi tayin edilmiş olacaktı. İtilâf Devletleri dediğimiz saldırgan düşmanlar, plânlarını düşünceye göre hazırlamışlar, ülkemizi sömürge yapmak istemişlerdi. Fakat zaferin en önemli ögesi olan iman gücünü hesaba katmamışlardı. (Top sesleri yeniden şiddetlenir ve Tarih'in sesi, top sesleri arasında boğulur) Gerçek gücünü ulu Tanrı'sından ve yüce ruhundan alan Türk Ulusunu... (Top seslerinden artık Tarih'in sesi duyulmaz. Yüzü gittikçe kaybolur. Top sesleri gittikçe azalır ve fona Çanakkale Türküsü'nün müziği hâkim olur; aynı anda Şiir'in yüzü belirir).

ŞİİR – (Bir kız. Sahnede yerini alır. Işık yüzünü aydınlatmaktadır. Çanakkale Türküsü hafif bir sesle fona hâkim olur. Şiir, tatlı bir ses tonuyla şiirini okur.)

Şu boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi,

Levent Şahverdi Arşivi

En kesif orduların yükleniyor dördü beşi,
Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya,
Kaç donanmayla sarılmış, ufacık bir karaya.
....
Eski dünya, yeni dünya, bütün akvam-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi... mahşer mi, hakikât mahşer,
Çehreler başka, lisanlar deriler rengârenk,
Sade bir hadise var ortada; vahşetler denk...
Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ,
Hani tauna da zûldür bu rezil istilâ...

TARİH – (Konuşmaya devam eder. Şiir'in görüntüsü kaybolmuş, Tarih'in yüzü aydınlanmıştır): 18 Mart 1915'te 16 zırhlı, 2 kruvazör, 1 uçak gemisi, birçok muhrip, arama tarama gemisinden kurulu muazzam düşman donanması üç sıra hâlinde yavaş yavaş boğaza yaklaşıyor. Saat 10.30... Triumph (Trayım) zırhlısı ağır toplarıyla ilk salvoda Dardanos'u ateş altına aldı. Prens Georg Tenger (Corc Tenger) Mesudiye; Lord Nelson (Lord Nelsın), Agemenon ve İnflexibe (İnfleksibı Namazgâh ve Rumeli Mecidiyesi) Queen Elisabeth (Kuin Elizabet) Anadolu Hamidiyesi ile Çimenlik tabyalarını 16.000 metreden ateşe tuttular. (Kuvvetli top sesleri. Bir süre devam eder. Tarih, top sesleri kesilinceye kadar susmuştur. Top sesleri kesilince konuşmaya devameder). Bu ateşe hiçbir bataryamız karşı koymadı. Düşmanın menzillerimize girmesi sabırsızlıkla beklendi. Türk'ün yok edildiğini zanneden düşman kuvvetleri, mızıka ve bando eşliğinde ve bir bayram havası içinde saf saf ilerlerken, beklenen an gelmiş, Türk'ün sabrı tükenmişti. 13.500 metreden düşman donanması üzerine ateş açılması emri verildi. (Top sesleri arasında Tarih'in yüzü kaybolur, Şiir belirir).

ŞİİR – O gün artık, ne ana, ne bacı, ne kardeş,
İlle vatan, vatan diye haykırırken Hasan,
Şehit düştü Dardanos Tabyası'nda o yiğit kumandan.
Onu yalnız bıakır mıydı Mevsuf'la yiğit erleri,
İşte o gün, hepsi almışlardı en büyük rütbeyi.

Levent Şahverdi Arşivi

Kan, ateş içerisinde boğuşuyordu Mehmet,
Artık düşmana geri çekilmek olmuştu kısmet,
Hayatla ölüm, karıştı birbirine,
Yine Çanakkale'm kaldı, asıl sahiplerine.

(Şiir kaybolur; sahnede Dardanos Tabyası belirir. Dekorda siper hâkimdir. Üsteğmen Hasan ayakta, dürbünüyle karşıyı gözlemektedir. Yanında Tarassut Subayı Mevsuf ve birkaç er vardır. Fondan hafifçe mızıka sesi gelmektedir).

TEĞMEN MEVSUF – Duyuyor musunuz komutanım? Mızıka sesi, eğleniyorlar.

ÜSTEMEN HASAN – Evet duyuyorum, mızıka çalıyorlar. Tam bir zafer sarhoşluğu içndeler. Bizleri susturduklarını sanıyorlar. Hele bir menzile girsinler!.. (Bir süre sessiz kalırlar. Mızıka sesi gittikçe artmaktadır. Üsteğmen Hasan birden var gücüyle bağırmaya başlar): Dikkaaat! En önde, soldaki en yakın gemiye nişan al! Mesafe 13.500 tahrip danesi. Hazır ol!

ÇAVUŞ – (Üsteğmen Hasan'ın komutunu almıştır): Bütün batarya hazır komutanım!

ÜSTEĞMEN HASAN – Ateeeş! (Bu komutla bütün sahneyi top sesleri insan haykırışları kaplamıştır. Bir er koşarak Üsteğmen Hasan'ın yanına gelir. Nefes nefese ve heyecanlıdır. Üsteğmen Hasan, elinde dürbünü, savaşı gözlemeye devam etmektedir).

ER – Bouvet (Bove) Fransız Zırhlısı tam isabet aldı komutanım! Yanıyor! Kaçmak isterken mayınlarımıza çarptı. Sağa yattı, kendisini kurtarmaya çalışıyor!

(Sahne kararır, sonra sahnenin bir köşesinde Tarih'in yüzü aydınlanır; fonda, Çanakkale Türküsü'nün müziği belli belirsiz çalmaktadır).

Levent Şahverdi Arşivi

TARİH – Bataryalarımızla düşman zırhlıları arasında şiddetli muharebe başlamıştı. Savaş gittikçe şiddetleniyordu. Bouvet (Bove) Zırhlısı, yediyüzden fazla er ve subayıyla boğazın derinliklerinde kaybolup gitti. Kısa bir süre sonra da Suffren (Zufren) ve Şarlman zırhlıları isabet aldı. Düşmanda panik hâli başlamıştı. Düşman filosunun bu dağınık hâli, 18 Mart Zaferimizin başlangıcı ve harp tarihimizin bir dönüm noktası olmuştur. Plân gereğince çekilen Fransız zırhlıları yerine, İngiliz zırhlıları geçtiler. Saat 14.00... Dardanos Bataryası'ndayız.

(Dardanos Bataryası; sahne karanlık... Birden büyük bir patlama sesi işitilir; haykırışlar ve "Allah Allah" nidaları, top ve silâh seslerine karışmaktadır. Yavaş yavaş sahne aydınlanmaya başlar. Sesler azalmıştır. Üsteğmen Hasan ve Tarassut Subayı Mevsuf şehit olmuş yerde yatmaktadırlar. Çevrede başka şehitler de vardır. Bir er koşarak içeri girer, Üsteğmen Hasan'ı görür ve seslenir).

ER – Komutanım, komutanım! (Teğmen Mevsuf'un cesedini görür): Mevsuf, Mevsuf! (Şehit olduklarını anlar, üsteğmenin üzerine kapanır, hıçkırarak ağlamaya başlar ve bu arada mırıldanır): Aziz şehitlerimiz! Vatan sağ olsun. Millet var olsun. (Er, üsteğmenin üzerine kapanıp kalmış bir hâlde donup kalmıştır. Sahne yavaş yavaş loş bir görüntü alır, bir köşede Şiir belirir).

ŞİİR – (Yankı yapan sesiyle şiirini okur).

Çatlamış dudakların, inliyorsun su diye,
Gözlerin bir noktaya dikilmiş bakar, niye?
Yüzyıllar geçse de, hep dalgalanır o bayrak,
Al kanından bize o, senden kaldı hediye.
...
Bu vatanı kurtaran, senin asil kanındır,
Yurduna adadığın, o mukaddes canındır,
Aziz şehit rahat yat, kefensiz mezarında,
Göklerde dalgalanan bayrak senin şanındır.

Levent Şahverdi Arşivi

TARİH – (Şiir'in tam aksi istikametteki köşede yüzü aydınlanır; Tarih belirdikçe, Şiir kaybolur) - Savaş bütün şiddetiyle devam ediyor. Saat 14.30... Altı İngiliz zırhlısı, 11.000 metreden istihkâmlarımızı bombardımana başladılar. Düşman bütün gücünü harcıyor, sonucu değiştirmeye çalışıyordu. Tabyalarımız ve Mehmetçiklerin imanlı göğüsleri, bir anda mermi tarlasına dönmüştü. Kahraman Mehmetlerin top uğultularıyla birlikte gürleyen "Allah Allah" sesleri, boğazın her iki yakasında akisler yaratıyordu. (Top sesleriyle birlikte "Allah Allah" nidaları işitilir).

ŞİİR – (Birden Tarih'in karşısında belirir):

Şüheda gövdesi baksana dağlar taşlar,
O rükû olmasa, dünyada eğilmez başlar.

(Şiir ve Tarih kaybolurlar; sahne yeniden aydınlanmaya başlar. Aydınlanan sahnenin ortasında Yusuf Çavuş sırtüstü uzanmış, başı "Yüzbaşı Hilmi"nin kucağındadır. Sahne yavaş yavaş aydınlanırken, bu süre içinde Tarih'in yalnızca sesi duyulur).

TARİH – Akşamın matemi boğazın mor sularıyla, Kilitbahir Tepeleri'ne bir dantel gibi çökerken Hamidiye Tabyası'ndan Yusuf Çavuş aldığı yaralarla, şehadet yolculuğuna gitmeye hazırlanıyordu. Son nefesinde kendisini yaşlı gözlerle kucaklayan Yüzbaşı Hilmi'ye titrek bir sesle fısıldıyordu.

YUSUF ÇAVUŞ – (Ölmek üzeredir. Yüzbaşı Hilmi'nin kucağındadır ve Yüzbaşı Hilmi ağlamaktadır): Ağlama yüzbaşım, ağlama! Ölen arkadaşlarımın intikamını aldım, yanlarına gidiyorum, huzur içindeyim. Vatan sağ olsun. Elveda hayat! Elveda yüzbaşım!

ŞİİR – (Sahnenin bir köşesinde tekrar görünür; şehit olan Yusuf Çavuş ve Yüzbaşı Hilmi'nin üzerindeki ışık zayıflar, loş bir görüntü hâkim olur. Şiir, şiirini okumaya başlar.)

Levent Şahverdi Arşivi

Ben asker çocuğu, şehit evlâdıyım,
Boğazın havasında değil, kavgasındayım,
Bence boğaz için, kıyasıya kavga olur, Hürriyet için, İstiklâl için millet için,
Gök parça parça kesilir, sis olur, duman olur.
Her zerresiyle sular kahraman olur.
Diyarbakırlı Seyfi'yi bilir misin Ahmet?
Hani anası mum yakmış, adak adamıştı.
Dalyan boylu, burma bıyıklı delikanlıydı.
Onu da Çanakkale'de vurdular,
Üstüne kıyak bir de türkü yaktılar:
'Çanakkale içinde aynalı çarşı,
Anam ben gidiyom, düşmana karşı'.

(Bundan sonraki iki dizede Çanakkale Türküsü'nün sesi sahneye yayılır, melodinin eşliğinde şiir tamamlanır.)

O gün bugündür ağlar,
Dalyan boylumun ardından.
Tarih ağlar, destan ağlar, yâr ağlar.

TARİH – (Şiir sahneden kaybolur. Tarih belirir ve konuşmaya başlar): Artık düşman mermilerinin etkisi kalmamıştı. İrresistible (İrrezistibl) Zırhlısı aldığı tam isabetle alev alev yanıyor, Ocean (Oşin) Zırhlısı ateş hattından kurtulmak için acele ediyordu. Türk topçusunun zaferi gülleleri ardı ardına düşman gemilerini dövüyordu. Kahraman Yüzbaşı Hakkı komutasındaki Nusret Mayın Gemisi'nin Çanakkale Boğazı'na döktüğü kahredici mayınlarla düşman, Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceğini anlayarak, gururu ve kolu kanadı kırılmış, bitkin bir hâlde bulunuyordu. Donanma Komutanı Amiral de Robeck (Amiral dö Robek) Başkomutan Hamilton'a (Hamilton) vermiş olduğu raporda: "Çanakkale Geçilemez" diyordu. Böylece donanmasına geri çekilme emri verirken, batmakta olan güneş de, Türk'ün dünya tarihindeki bu eşsiz zaferini, gülümser bir çehre ile âdeta müjdeliyordu. Böylece Türk'ün imanı, Türk milletinin kahramanlığı, Çanakkale Boğazı'nı geçilemez yaptı. Mustafa Kemal Ça-

Levent Şahverdi Arşivi

nakkale'de, Anafartalar'da bir sabah yıldızı gibi doğdu Samsun'da da batmayan güneş oldu.

(Şiir eşliğinde, bir kız bir erkekten oluşan ikişer kişilik iki grup sahneye girer, belli bir düzen içinde sahneye dağılırlar.)

ŞİİR – Neden kurşinîdir, o mavi suyun hep,
Söyle bogaz?
Altında yatan zırhlıların rengi mi bu?

1. GRUP – Hâlâ barut ve duman rengi göğün,
Sende neden her yaz, her çiçek kan rengi açar?

2. GRUP – Övün ey Çanakkale, övün,
Taşınla toprağınla!

KORO – (Bütün sahnedekiler hep bir ağızdan)

Bayrağınla!

ŞİİR – Bir acı duyuyorum,
Kalbimdeki yaradan.

1. GRUP – Kanlı Çiçekler açan,
O baharın rengini,
Anlatamam görmedim,
Çanakkale cengini.

2. GRUP – Şimdi söyle ey anam,
Bu çiçekler nedir?
Eminin diyeceksin.
Bu vatan bir cennettir.

1. GRUP – Hakkın var garip anam,
Bu toprakta yatanın,

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün için savaşan,
O kahraman atanın,
Bu toprakta can veren,
Evlâdının ruhu var.

KORO – Ey Çanakkale şehitleri,
Ey hürriyet çiçekleri,
Size kefen dolu o şanlı bayrak.
Size binlerce minnet,
Size binlerce şükran.

(PERDE)

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK HAKKINDA ÖZBEKİSTAN'DA YAYINLANAN BİR KİTAP "TÜRK HALKININ BÜYÜK EVLADI ATATÜRK"

Uzm. Yrd. Ali TUNA*

Ulu Önder Atatürk Türkiye dışında yaşayan aynı soydan gelen dış Türklerle bağların koparılmamasına çok önem vermiştir. Ama bu ilgi de bir Hitler ve Mussolini'nin milliyetçiliği gibi olmamıştır. O bu konuda yani Türk soydaşlar konusunda çeşitli vesilelerle beyanlarda bulunmuştur. Atatürk Türk soydaşlar için düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. "Türk milleti kurtuluş savaşından beri, hatta bu savaşa atılırken bile mahkum milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülemez. Fakat milliyet davası şuursuz ve ölçüsüz bir dava şeklinde mütalaa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası siyasi bir mücadele konusu olmadan önce şuurlu bir ülkü meselesidir. Şuurlu ülkü demek müspet ilme, ilmi usullere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O halde propagandalarda müspet usullere müracaat etmek şarttır. Hareketlerin imkan sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler, ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Nitekim biz Türklük davasını böyle bir müspet ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz."[1]

Atatürk 1933 yılında henüz Cumhuriyetin 10. yılı kutlanırken söylediği şu sözleriyle de hem ileri görüşlülüğünü hem de Dış Türklere olan ilgisini göstermiştir: "Bu gün Sovyetler Birliği, dotumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı

1 Abdülkadir İnan, **Türk Kültürü Dergisi,** Sayı: 13, 1963, s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

kimse bu günden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya–Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostluğumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlamak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür...

...Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türkler'in) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli..."[2]

Türk dünyasına bu kadar ilgi gösteren ulu önder Mustafa Kemâl Atatürk yeni bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri tarafından da hak ettiği değere ulaşmaktadır. Bu ülkelerden Özbekistan da ilk defa Özbekçe olarak "ÖZ-SİLM" Özbek–Türk Liseleri Genel Müdürlüğü tarafından "Türk Halkının Büyük Evladı" adlı bir kitap yayınlanmıştır.

Bu konuda Özbek diliyle yazılan ilk kitap olma özelliğine sahip olan bu eser, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov'un şu önsözüyle başlıyor: "Sadece kardeş Türk halkının değil, belki tüm Türk halklarının büyük evladı ve gururu olmuş Mustafa Kemâl Atatürk... Dünyadaki ünlü politikacılardan biridir. O, 29 Ekim 1923'te Türk Devleti'nin yeni yönetim biçimi olan Cumhuriyeti ilan etti. Ülkenin kalkınması için devlet yönetimi tamamen değiştirildi. Politika, ekonomi ve kültürün tüm alanlarında reformlar yaptı.

Atatürk reformlarının anlamı ve amacı ulusal geleneklere zarar vermeden ülkeyi dünyanın ileri ülkeleri düzeyine çıkarmaktı. Atatürk eserlerinde, konuşmalarında yaşamın tüm alanlarındaki gelişmeleri derin bir

2 İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Sofrası,** Kervan Yayıncılık, İstanbul 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

şekilde analiz etmiş, uzun dönemli önlemler ve yapılması gerekenleri açıkça belirtmiştir."

Kitapta Özbek–Türk Liseleri Genel Müdürü Mahmut Bal'ın "Atatürk Ata Yurdunda" adlı makalesi de yer almaktadır.

Kitabın ilk bölümü "Mustafa Kemâl Atatürk'ün yaşamı, ilkeleri ve reformları" olarak adlandırılıyor. Bu bölümde Mustafa Kemâl'in yaşamı ve yaptıkları açıkça anlatılıyor. İkinci bölümde Atatürk'ün "Nutuk" adlı eserinden 1919-1924 yılları arasındaki olayların anlatıldığı bölümler veriliyor. Kitabın üçüncü bölümünde Atatürk'ün demokrasi, devlet, inkılâp, dış politika, din, eğitim, ekonomi, kadın, basın konularındaki görüşlerine yer veriliyor. Kitabın dördüncü bölümünde dünya politikacılarının Atatürk ile ilgili görüşleri yer alıyor. ABD'li politikacılar Rooswelt, Truman, Dawight Eisenhover, Kennedy, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle, Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno, Irak Cumhurbaşkanı Arif, Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han, İngiltere Kraliçesi İkinci Elisabeth, İran Şahı Pehlevi ve diğer bir çok ülke lideri bunlar arasında bulunuyor. Bu görüşlerle Atatürk'ün 20. yüzyılın en büyük devlet adamlarından biri olduğu kabul ediliyor.

Bu kitap Özbek basını tarafından da büyük ilgi ile karşılanmıştır. 22 Nisan 1998 tarihinde çıkan gazetelerde bu habere şu şekilde yer verilmiştir. "Atatürk adını insanlar iyi biliyor. Ama bizim buralarda bu isim yeterince tanınmadı. Ancak Atatürk, Amerika'dan Almanya'ya, İngiltere'den Fransa'ya, İran'dan Pakistan'a, yani eski Sovyetler Birliği halkları dışında, dünyanın tüm insanları tarafından ülkü bir isim olarak tanınıyor. Türk halkı, Atatürk'ü büyük hizmetlerinden dolayı daha ölümünden önce O'nu Türk'ün atası, yani Atatürk (1934) olarak adlandırdı. Atatürk giderek gerileyen ülkeyi kurtardı. Onun amacı, Türkiye'yi çağdaş, ileri bir kültür düzeyine ulaştırmaktı. Atatürk, batının deneyimlerine dayandı. Ama Türklüğü inkar eden, ulusçuluğa zarar veren düşünceleri kabul etmedi. Ulusal kalkınmada, çağdaşlıkta batıyı bir araç olarak gördü. Türkiye'yi gelişmiş ülkeler arasında görmek onun ar-

Levent Şahverdi Arşivi

zusuydu. Atatürk yeni Türk devletinin esaslarını belirledi. Türkiye'yi yeni bir yoldan götürdü. İşte bu ulu insan adına yazılan kitap "Türk Halkının Büyük Evladı Atatürk" adıyla ilk kez Özbekçe'ye çevrildi." Gazetede yer alan yazıda dikkati çeken bölümlerden biri de şöyle yer almaktadır: "En ilginç noktalardan biri de, 20. yüzyılda totaliter rejimin kurucusu olan Lenin ve onun ardından gelen Kruscev, Kosigin gibi isimler de Mustafa Kemâl'den övgüyle söz ediyorlar. Ne yazık ki Atatürk'ün özgürlük, ulusseverlik konusundaki görüşleri bizden gizlenmiştir. 20'li ve 30'lu yıllarda Özbek halkının asıl ulussever kişileri "ulusçu", "yabancı ülke ajanı", "pan-Türkist" gibi siyasi suçlarla birlikte "Kemalci", "Atatürkçü" diye hapse atıldılar. Fakat bağımsızlıktan sonra bu suçlamaların asıl anlamı ortaya çıktı. Tutuklanan kişilerin vatansever, ulussever oldukları anlaşıldı."

Görülüyor ki Atatürk soydaşları tarafından sahiplenilmektedir. Bu ve bu gibi kitapların yayınlanması ulu önderin tanınmasına daha da katkıda bulunacağı kuşkusuzdur. Böylece Atatürk sağlığında sürekli olarak ilgilendiği soydaşlarınca tam olarak tanınacak, onun Türkiye Cumhuriyeti için yakmış olduğu meşale soydaş Türkleri de aydınlatacak ve onlara önlerindeki zorlu günlerde rehber olacaktır. Bu kitap ve benzerleri, Atatürk'ün sadece Türkiye'nin değil, tüm Türk dünyasının ve mazlum milletlerin örnek alması gereken bir lider, bir ilham kaynağı olduğunu bir kere daha ispat etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 75. YIL DÖNÜMÜ MÜNASEBETİYLE ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN YAPILAN FAALİYETLER

Uzm. Yrd. Ali TUNA*

Mondros Mütarekesi'ni bahane ederek Türkiye'yi işgal eden kuvvetler, Lozan Antlaşmasından sonra Türk topraklarını terk etmişler, ülke bağımsızlığını kazanmış ama her şey halledilememiştir. Yeni devletin rejiminin ne olacağı konusunda büyük tartışmalar yaşanmıştır. Ulu Önder Gazi Mustafa Kemâl Atatürk başından beri özlemini çektiği cumhuriyet idaresinin uygulanması için gerekli ortamı hazırlamış, saltanatı kaldırmıştı. TBMM ise 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'i ilân edip Atatürk'ü ilk Cumhurbaşkanı seçmiştir.

Cumhuriyetin ilânı ülkede coşku ile karşılandı. Zaten millet cumhuriyet rejimini arzulamaktaydı. Atatürk de o güne kadar cumhuriyetin ismini kullanmadan gereklerini yerine getiriyordu.

Bugün Cumhuriyet'in ilânı üzerinden 75 yıl geçmiş ve Türk halkı tarafından yaşama biçimi olarak kabul edilmiştir. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaşı olan bir çok lider de yönetim biçimi cumhuriyet olan rejimler kurmuşlar ama hiç biri Türkiye Cumhuriyeti gibi uzun ömürlü olmamıştır. Bunun sebebi, Atatürk'ün ulusunun hizmetinde olması, diğerlerinin ise diktatörlük peşinde koşmalarıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin aradan geçen uzun yıllara rağmen mevcudiyetini daha da kuvvetli olarak devam ettirmesi, Cumhuriyetin temelinin sağlam zeminlere ve demokratik ilkelere dayanmasındandır. Mustafa Kemâl Atatürk kurduğu ve yaşaması için her türlü şartları hazırladığı Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine duyduğu güveni şu sözleri ile anlatmaktadır: "Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır ama Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır."

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemâl Atatürk Türk kültürüne diline ve tarihine çok önem vermiştir. Zira o bilmektedir ki bir milletin uygar bir millî devlete sahip olabilmesi için, fennî ve teknik ilimlerin yanında; kültürüne, diline ve tarihine de önem vermesi gerekmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Atatürk sağlığında Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarını kurmuştur. Dil ve tarih ile ilgili olan çalışmalarını vefatına kadar sürdürmüştür. 1982 Anayasası ile Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesine dahil olan, bu kurumlarla birlikte faaliyet gösteren Atatürk Araştırma Merkezi; Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı çerçevesinde bu yılın önemine yakışır faaliyetler gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir.

GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER

A. Yayın Faaliyetleri

B. Bilimsel Faaliyetler (Kongre, toplantı, seminer vs.)

C. Diğer Faaliyetler.

A. YAYIN FAALİYETLERİ

I. Basılan Eserler

Derginin 39. sayısı dışında diğer eserler "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümüne Armağan" logosuyla basılmışlardır.

1. Yusuf Hikmet Bayur'un "Atatürk Hayatı ve Eseri" (İkinci basım),

2. Cemil Sönmez'in "Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım" adlı eseri (Birinci basım),

3. Mustafa Kemâl Atatürk "Orjinal Nutuk 1919-1927" (İkinci basım),

4. "10 Kasım 1996 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Millî Birlik ile Bağımsızlık Benim Karakterimdir" adlı Panel konuşmaları (Birinci basım),

Levent Şahverdi Arşivi

5. Suat İlhan'ın "Evrimleşen Türk Devrimi" adlı eseri (Birinci basım),

6. Yard. Doç. Dr. Ahmet Avanos'un "Millî Mücadele'de Konya" adlı eseri (Birinci basım),

7. Yard. Doç. Dr. A. Ender Gökdemir'in "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti" adlı eseri (Birinci basım),

8. Prof. Dr. Hamza Eroğlu'nun "Atatürk ve Millî Egemenlik" adlı eseri (İkinci basım),

9. Yard. Doç. Dr. Güney Çağlar'ın "Hüsrev Bey Hey-et'i Nasihası" adlı eseri (Birinci basım),

10. Prof. Dr. Reşat Genç'in "Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar" adlı eseri (Birinci basım),

11. "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi"nin 39., 40. sayıları.

12. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi" (Doç. Dr. Bayram Bayraktar) (Birinci basım),

13. "Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul" (Kollektif),

14. "Trakya–Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" (1 Aralık 1918 – 13 Mayıs 1920) (Yard. Doç. Dr. Zekai Güner) (Birinci basım),

15. "Atatürk"ün Annesi Zübeyde Hanım" (Cemil Sönmez) (İkinci Basım).

Levent Şahverdi Arşivi

II. Basım Aşamasında Olan Eserler

1. İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları" (Yard. Doç. Dr. Mustafa Eski) (Birinci basım),

2. "Un Libertador y un Modernista Genial Kemâl Atatürk" (Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, İspanyolca'ya çeviri),

3. "Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri" (Serpil Sürmeli),

4. "Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını" (1908-1960) (Yard. Doç. Dr. Leyla Kaplan),

5. "Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri" (Birinci basım)

III. Basımına Karar Verilen Eserler

1. "Anıtkabir ve Projeler Albümü" (Birinci basım Türkçe, İngilizce),

2. "Çanakkale Savaşları Belgeseli" (Birinci basım),

3. "Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi" (Yard. Doç. Dr. Mehmet Evsile) (Birinci basım),

4. "Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati" (Yard. Doç. Dr. Mustafa Eskici) (Birinci basım),

5. "Atatürk'ün Cumhuriyet Düşüncesini Etkileyen Kaynaklar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması" (Dr. Mustafa Albayrak),

6. "Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa" (Doç. Dr. Cemalettin Taşkıran),

7. "Ali Çetinkaya'yı Anma Paneli",

Levent Şahverdi Arşivi

8. "Atatürk ve Laiklik" Paneli ile "3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları",

9. "Atatürk ve Cumhuriyet" (Prof. Dr. Hamza Eroğlu) (Tıpkı basım),

10. "İstiklâl Savaşı ve Lozan" (İsmet İnönü) (Tıpkı basım),

11. "Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği" (Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu).

IV. İncelemede Olan Eserler

1. "Tarihi Açıdan Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı" (Prof. Dr. Mustafa Keskin),

2. "Anadolu Tahkik Heyetleri" (1919) (Fehamettin Yılmaz),

3. "Irak ve Kemalizm Hareketi" (1919-1923) (Dr. Qassam Kh. Al-Jumaily),

4. "Mersinli Cemal Paşa'nın Askeri Faaliyetleri" (Dursun Gök),

5. "Millî Mücadele'de Kayseri" (Zübeyir Kars),

6. "Millî Mücadele Yıllarında General Harbord Heyeti'nin Erzurum'daki İncelemeleri" (Ali Karakaya),

7. "Milli Mücadele'de Batı Anadolu Kongreleri" (19191-1920) (Dr. Mustafa Albayrak),

8. "Hey'et-i Temsiliye'yi Anadolu'da Destekleyen Mülki İdare Amirleri" (7 Ağustos 1919 – 27 Aralık 1919) (Yard. Doç. Dr. Ahmet Semerci),

Levent Şahverdi Arşivi

9. "Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün" (Yard. Doç. Dr. Nurettin Gülmez),

10. "Bristish Opinion and the Turkish Republic 1923-1938" (Doç. Dr. Mustafa Yılmaz),

11. "Atatürk Dönemi Valileri" (Yard. Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu),

12. "Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı" (Dr. Sıtkı Aydınel),

13. "Aydın Vilayet'inde Yunan Mezâlimi ve Tepkiler" (1918-1923) (Mustafa Turan),

14. "Türkiye Gürcistan İlişkileri" (1928-1921) (Yard. Doç. Dr. Serpil Sürmeli),

15. "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nin İaşesi" (Dr. Tuncay Öğün),

16. "Türk Hint Münasebetleri" (Dr. Vahdet Keleşyılmaz),

17. "Atatürk Devriminin Temeli Bilimsel Zihniyet" (Prof. Dr. Cihan Dura)

B. BİLİMSEL FAALİYETLER

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca toplam 44 Bilimsel Toplantı düzenlenmiştir. Bunlar, Ankara'da 14 ve 1 Radyo Konuşması, Ankara dışında 9, Üniversitelerle işbirliği yapılarak 12, yıkıcı–bölücü faaliyetlerle mücadele amacıyla Üniversitelerle ve Valiliklerle işbirliği yapılarak 7, Yurt dışında da 1 adet Bilimsel Toplantı gerçekleştirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA KONFERANSLARI

Tarih	Konuşmacı	Konu	Yer
26.02.1998	Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT	"Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş"	T.D.K.K.S.
26.02.1998	Doç. Dr. Mustafa BALCIOĞLU	"Atatürk'ün Kişisel Özellikleri"	Ank. Anadolu Otelcilik Turizm Meslek Lisesi
26.02.1998	Doç. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	"Atatürk'ün Ulusal Egemenlik Anlayışı"	Ank. Anadolu Otelcilik Turizm Meslek Lisesi
03.03.1998	Oturum Başkanı: Ord. Prof. Dr. Reşat KAYNAR Konuşmacılar: Prof. Dr. Reşat GENÇ Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU	"3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları" (Panel)	T.D.K.K.S.
18.03.1998	Prof. Dr. Mete TUNCOKU	"Çanakkale Savaşlarının Günümüze Yansıyan Stratejik Sonuçları"	T.D.K.K.S.
26.03.1998	Hayrettin KARACA	"Atatürk'te Ağaç Sevgisi"	T.D.K.K.S.
30.04.1998	Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ	"70. Yıldönümü Dolayısıyla Anayasa ve Laiklik"	T.D.K.K.S.
30.04.1998	Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT	"Atatürk'ün Tek Hukuk Sistemini Seçiş Nedenleri"	Kara Harp Okulu
07.05.1998	Doç. Dr. M. Akif TURAL	"Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlık" (Bu Konferans Şube Müdürlerine Verilmiştir.)	Başbakanlık Personel Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü
07.05.1998	Doç. Dr. Ali BİRİNCİ	"Tarih Araştırmalarında Hatırat Türünden Kaynakların Yeri ve Değeri"	T.D.K.K.S.
11.05.1998 11^{15}–12^{15}	Doç. Dr. M. Akif TURAL	"Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlık" (Bu Konferans Şeflere Verilmiştir.)	Başbakanlık Personel Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü
11.05.1998 15^{45} – 16^{45}	Doç. Dr. M. Akif TURAL	"Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlık" (Bu Konferans Şeflere Verilmiştir.)	Başbakanlık Personel Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü
20.05.1998	Doç. Dr. M. Akif TURAL	"Atatürk İlkeleri ve Çağdaşlık" (Bu Konferans Araştırmada Görevli Kişilere Verilmiştir.)	Başbakanlık Personel Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü

Levent Şahverdi Arşivi

18.06.1998	Oturum Başkanı Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER Konuşmacılar Prof. Dr. Reşat GENÇ Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ Prof. Dr. Sadık TURAL Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN	"75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk"	T.D.K.K.S.

ANKARA DIŞI KONFERANSLARI

Tarih	Konuşmacı	Konu	Yer
27.02.1988	Doç. Dr. Ahmet ÖZGİRAY	"Ali Çetinkaya" (Panel)	Afyon
24.04.1998	Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	"Atatürk'ü Anlama ve Anlatma Konusundaki Görüş ve Düşünceler"	Kırşehir
27.04.1998	Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	"Atatürk'ü Anlama ve Anlatma Konusundaki Görüş ve Düşünceler"	Yozgat
29.04.1998	Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	"Atatürk'ü Anlama ve Anlatma Konusundaki Görüş ve Düşünceler"	Nevşehir
29.04.1998	Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK	"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Millî Mücadele'ye Katkıları"	Diyarbakır
06.05.1998	Prof. Dr. Enver KONUKÇU	"Tunalı Hilmi ve TBMM"	Bartın
21.05.1998	Doç. Dr. M. Akif TURAL	"Atatürk ve Gençlik"	Kırıkkale
28.05.1998	Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK	"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Millî Mücadele'ye Katkıları"	Bitlis
29.05.1998	Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK	"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Millî Mücadele'ye Katkıları"	Muş

Levent Şahverdi Arşivi

ÜNİVERSİTE REKTÖRLÜKLERİ İŞBİRLİĞİ İLE DÜZENLENEN KONFERANSLAR

Tarih	Konuşmacı	Konu	Yer
03.03.1998	Oturum Başkanı Prof Dr. Azmi SÜSLÜ Konuşmacılar Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI Dr. Necdet EKİNCİ	"Atatürk ve Laiklik" (Akdeniz Üniversitesi)	Antalya
11.03.1998	Oturum Başkanı Prof. Dr. İsmail ÇALLI Konuşmacılar Prof. Dr. Reşat GENÇ Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ	"Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri"	Sakarya
20.03.1998	Yönetici Prof. Dr. Reşat GENÇ Konuşmacılar Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI Prof. Dr. Sadık TURAL Dr. Müjgan CUMBUR Dr. Cevat HEY'ET	"Türk Tarih ve Kültüründe Nevruz" (Akdeniz Üniversitesi)	Antalya
23.04.1998	Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	"TBMM'nin Açılmasını Hazırlayan Şartlar" (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Trabzon
14.04.1998	Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI Prof. Dr. Reşat GENÇ Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ	"Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümünde Atatürk ve İlkeleri" (Muğla Üniversitesi)	Muğla
16.04.1998	Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI	"Tarihi Süreç İçinde Atatürk ve Çağdaşlaşma" (Celal Bayar Üniversitesi)	Manisa
30.04.1998	Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI	"Tarihi Süreç İçinde Atatürk ve Çağdaşlaşma" (Afyon Kocatepe Üniversitesi)	Afyon
05.05.1998	Yönetici Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN Konuşmacılar: Prof. Dr. Reşat GENÇ Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ	"Cumhuriyet'in Kuruluşunun 75. Yıldönümünde Millî Birlik" (Panel) (Afyon Kocatepe Üniversitesi)	Afyon
07.05.1998	Prof. Dr. Reşat GENÇ Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ Prof. Dr. Refik TURAN	"Cumhuriyet'in Kuruluşunun 75. Yıldönümünde Millî Birlik" (Panel) (Zonguldak Karaelmas Üniversitesi)	Zonguldak

Levent Şahverdi Arşivi

18.05.1998	Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI	"Atatürk'ü Anlama ve Anlatma Konusundaki Görüş ve Düşünceler" (İnönü Üniversitesi)	Malatya
22.05.1998	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	"Millî Mücadele'de Türk Çocukları" (Denizli Pamukkale Üniversitesi)	Denizli
22.05.1998	Prof. Dr. E. KONUKÇU	"Ulu Önder'in Adapazarı Ziyaretleri" (Sakarya Üniversitesi)	Sakarya

RADYO KONUŞMALARI

Tarih	Konuşmacı	Konu
28.01.1998	Doç. Dr. Mustafa BALCIOĞLU	"Misak-ı Millî" (TRT Ankara Radyosu)

AYDINLATMA KONFERANSLARI

Tarih	Konuşmacı	Konu	Yer
18.03.1998	Prof. Dr Adnan ŞİŞMAN	"Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü Çağdaş Düşünce Yapısı"	Hakkari
18-19. 03.1998	Doç. Dr. Semih YALÇIN	"Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü Çağdaş Düşünce Yapısı"	Batman Kurtalan
18-19. 03.1998	Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK	"Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü Çağdaş Düşünce Yapısı"	Mardin Kızıltepe
30.03.1998	Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT	"Atatürk'ün Hukuk Sistemi"	Van
30.03.1998	Yard. Doç. Dr. Salih MERCAN	"Atatürk İlkeleri ve Atatürkçü Çağdaş Düşünce Yapısı"	Muradiye

YURTDIŞI KONFERANSLARI

Tarih	Konuşmacı	Konu	Yer
18-20. 05.1998	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ	"Atatürk ve Modern Türkiye" (Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü)	Rusya

Rusya'da verilen bu sempozyumda Atatürk'ün Nutuk CD Rom'unun tanıtımı da yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

C. DİĞER FAALİYETLER

1. Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve diğer kurumlar ile şahıslardan gelen bilgi isteklerine Merkezimizce cevap verilmiştir.

2. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları Ödül Yönetmeliği gereğince Atatürk Araştırma Merkezi tarafından üniversite öğrencileri arasında "Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır ve Neler Yapılmalıdır?" konulu bir makale yarışması düzenlenmiştir. Yarışmaya katılacak makalelerin daha önce ödül almamış olması, doğru ve güzel bir Tükçe ile hazırlanmış olması gerekmektedir. Yapılacak değerlendirmeden sonra bu sonuçlar adayların kendilerine doğrudan bildirilecek ve ayrıca Basın ve İnternet aracılığıyla duyurulacaktır. Birinciliği kazanan yarışmacıya 400.000.000 TL, ikinciliği kazanan yarışmacıya 300.000.000 TL ve üçüncülüğü kazanan yarışmacıya da 200.000.000 TL. ödül verilecektir.

3. Projeler:

Bilindiği üzere Merkezimizin devam eden iki projesi bulunmaktadır.

a. "Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyasının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması Projesi" çerçevesinde kitaplara ait künye girişleri tamamlanmış, çıktılar dil kontrolü ve eksiklikler açısından tamamlanmak üzere son kontrole gönderilmiştir. Bu yıl içerisinde Kataloğun basılması plânlanmıştır. İmkânlar ölçüsünde yurt dışında basılmış yayınlar satın alınacaktır.

b. "Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi" çerçevesinde, Mustafa Kemâl Atatürk'ün "Nutuk 1919–1927", Yusuf Hikmet Bayur'un "Atatürk Hayatı ve Eseri", Yard. Doç. Dr. Günay Çağlar'ın "Hüsrev Bey Hey'et'i Nasihası", Yard. Doç. Dr. Ahmet Avanos'un "Millî Mücadele'de Konya" ve Prof. Dr. Hamza Eroğlu'nun "Atatürk ve Millî

Levent Şahverdi Arşivi

Egemenlik" adlı eserinin basımı yapılmıştır. Yard. Doç. Dr. Zekai Güner'in "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adlı eseri matbaadadır. Nutuk'un CD-ROM'a aktarılması tamamlanmıştır. Çoğaltılıp satışa sunulmuştur.

4. Basın–yayın, Internet kanalıyla ve resmi kurumlardan elde edilen bilgiler çerçevesinde Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti aleyhine yapılmış yayınlara Merkezimizce bilimsel cevaplar verilmekte ve belgelere dayanan yayınlar yapılmaktadır. Merkezimizce bu iftiralara cevap hazırlamak üzere çalışan Fikir Oluşturma Komisyonu'nun önerisi üzerine Adalet Bakanlığı ile irtibata geçilerek Türkiye'de bu konda işlenen suçların dökümü temin edilmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı ile yurtdışında bu konuda yayınlanan yayınların temini konusunda işbirliği yapılmaktadır.

5. Yurtdışında kurulan Atatürk Araştırma Merkezleri'ne ilaveten Yugoslavya Prizren'de Atatürk Araştırma Merkezi kurulması için grekli girişimlerine Merkezimizce mevzuat ve bilgi aktarımı şeklinde destek sağlanmıştır.

GERÇEKLEŞTİRİLMESİ PLANLANAN FAALİYETLER

Finansmanı sağlandığı taktirde Atatürk Araştırma Merkezi tarafından aşağıdaki faaliyetler de gerçekleştirilecektir.

Yayın Faaliyetleri

Atatürk Araştırma Merkezi tarafından;

1. 1998 yılında çıkacak tüm yayınlara "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümüne Armağan" logosunun basılması,

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Kuruluş Yıldönümüne Armağan kitabının,

Levent Şahverdi Arşivi

3. Atatürk Araştırma Merkezi'nin 15. Yıldönümü tanıtım kitabının,

4. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Özel Sayısının,

5. Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI tarafından Atatürk'ün Hayatı kitabının,

6. Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI başkanlığındaki bir heyetçe Atatürkçü Düşüncede Laiklik ve Din Anlayışı El Kitabı'nın,

7. Yüksek Kurum ve bağlı kuruluşların katılımıyla yapılacak "75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti" panelinde sunulan bildirilerin Merkezce bastırılması,

8. Prof. Dr. Mete TUNCOKU tarafından "Çanakkale Savaşlarının Belgelerle Değişik Yönleri" adlı eserin,

9. Gerekli finansman sağlandığı takdirde diğer yayın faaliyetlerinin iki katına çıkarılması,

10. Atatürk Araştırma Merkezi'nin Kol ve Komisyonları tarafından hazırlanacak eserlerin yayınlanması,

11. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin Sadeleştirilmesi.

Uluslararası Bilimsel Toplantılar ve Faaliyetler

1. Yurt içinde; 1999 yılında yapılacak olan "IV. Uluslararası Atatürk Kongresi"nin Cumhuriyet Bayramı günlerinde gerçekleştirilmesi ve Kongrenin bir seksiyonunun "75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti" konulu bildirilerin tartışılmasına ayrılması,

2. Yurt dışında;

a. Finansmanı sağlandığı taktirde, Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Türklerin yoğun bulunduğu ülkelerde "75. Yılında Çağdaş Türkiye Cum-

Levent Şahverdi Arşivi

huriyeti" konusunda bilimsel toplantılar gerçekleştirilmesi,

b. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Gönüllüler Birliği'nce başlatılan Atatürk'ün Nutku'nun Internet'e aktarılarak Dünya kamuoyuna tanıtılması çalışmasının Merkez'ce desteklenmesi,

c. Gelecek yayın ve konferansçı isteklerinin karşılanması.

Sunulan Projeler Çerçevesinde Yapılacak Faaliyetler

1. Nutuk'un Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından Rusça'ya tercüme edilerek yayınlanması için bir proje hazırlanmış ve finansmanın sağlandığı takdirde 1999 yılı içerisinde bu proje tamamlanacaktır.

2. 18-20 Mayıs 1998 tarihinde Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yıldönümü dolayısıyla Moskova'da yaptığı "Atatürk ve Modern Türkiye" konulu uluslararası sempozyuma sunulan bildirilerin Rusça ve Türkçe bir kitap halinde yayınlanması için hazırlanan proje finansman sağlandığı takdirde gerçekleştirilecektir.

Üniversitelerdeki Faaliyetler

1. Bu konferansların "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisı"nde ya da ayrı bir kitap halinde yayınlanması,

2. Üniversitelerden gelebilecek yayın ve konferansçı isteklerinin imkânlar ölçüsünde karşılanması.

Ankara ve Ankara Dışı Faaliyetler

1. Amasya'da 22 Haziran 1998'de Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI tarafından "75. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk" konulu konferansın verilmesi,

Levent Şahverdi Arşivi

2. Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 15 Ekim 1998'de "71. Yılında Büyük Nutuk" konulu bir konferans veya panelin düzenlenmesi.

Satış ve Dağıtım Faaliyetleri

1. Atatürk Araştırma Merkezi'nin mevcut ve çıkacak yayınlarının yurtiçi ve yurtdışındaki ilgili kurum ve kişilere satış ve dağıtımı yapılacaktır.

2. Tüm yayınlarımızın 1-30 Ekim 1998 tarihleri arasında 1 ay süreyle % 40 indirimle satışı yapılacaktır.

DİĞER FAALİYETLER

1. Cumhuriyet'in kuruluşunun 75. Yıldönümü dolayısıyla Atatürk Araştırma Merkezi'nin bilimsel toplantıları ile Yürütme Kurulu toplantılarının değişik il ve ilçelerde (Afyon Akşehir, İzmir, Samsun, Erzurum, Sivas vb.) ve yine, maddi imkânlar elverdiği takdirde, bilimsel bir toplantısının da yurtdışında yapılması,

2. Yurtiçindeki Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüleri, Bölümleri ve Araştırma ve Uygulama Merkezleri ile, Atatürkçülükle ilgili diğer kurum ve kuruluşların katılımıyla Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi İkinci seminerinin yapılması,

3. Yurtdışında kurulmuş olan Atatürkçü dernek, vakıf ve gönüllü kuruluşlarla ortak bilimsel toplantılar düzenlenmesi ve İnternet'le iletişim kurulması,

4. Atatürk Araştırma Merkezi'nin 75. Yıl kutlamaları çerçevesinde yapacağı bilimsel faaliyetlerin İnternet kanalıyla da tanıtımının yapılması Web sayfasında tartışmaya açılması,

5. 75. Yıl kutlamaları çerçevesinde TRT ile işbirliği halinde ve Bilim Kurulu Üyelerimizin iştirakiyle çeşitli programlar hazırlanması veya ha-

Levent Şahverdi Arşivi

zırlanacak programlara bilimsel destek sağlanması,

6. 1998 yılında yayınlanacak olan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin 41. ve 42. Sayılarından birinin 75. Yıl Özel Sayısı halinde yayınlanması,

7. Nutuk CD ROM'unun ve kaset serisinin Türkçe ve yabancı dillerde hazırlanması,

8. Bir Atatürk CD ROM'unun hazırlanması,

9. Atatürk posterleri, kartpostalları, 10. Yıl Nutku, Gençliğe Hitabe, İstiklâl Marşı ve Atatürk rozetlerinin bastırılması, hatıra porselen, tabak vb. malzemelerin satışının yapılması,

10. Yurtiçindeki ve yurtdışındaki üniversite, valilik ve Atatürkçü kuruluşların konferansçı ve yayın taleplerine imkânlar ölçüsünde yardımcı olunması,

11. Başbakanlık 75. Yıl Kutlama Kurulu, Yüksek Kurul, Yüksek Kurum ve Bilim Kurulu Üyelerimizden gelebilecek faaliyetlerin bütçe imkânları ölçüsünde gerçekleştirilmesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNCE HAZIRLANAN NUTUK CD–ROM'U

Uzm. Yrd. Ali TUNA*

Gazi Mustafa Kemâl Atatürk'ün yazmış olduğu Nutuk, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kongresi'nde 15–20 Ekim 1927 tarihleri arasında bizzat kendisi tarafından 6 gün içinde 36 saat, 33 dakikada okunmuştur. Nutuk, bir tarih yazıcısı tarafından değil o olayların içinde bizzat bulunmuş bir tarih yapıcısı tarafından kaleme alınmış olması özelliği ile Türkiye Cumhuriyeti tarihi için çok önemli bir kaynak eser özelliği taşımaktadır. Nutuk "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım" cümlesiyle başlamakta ve "Gençliğe Hitabe" ile bitmektedir. Atatürk'ün mesai arkadaşlarından ünlü yazar Falih Rıfkı ATAY Nutuk'un hazırlanışı sırasındaki bir hatırasını şöyle anlatmaktadır: "Atatürk, çalışma odasında yarı ayak üstü, yarı oturarak ve yüzlercesi arasından vesikalar ayırarak, Nutkunu dikte ederdi. Yorulan değişirdi. Bir defasında genç bir arkadaşı baygınlık geçirmişti. Akşama doğru bir banyo aldıktan sonra, hiç dinlenmeden sofraya iner, o gün yazdıklarını bize okur veya okutur, hadiseler üzerinde terütaze bir muhakeme ile tartışmalar yapardı."[1] Gazinin kaleme aldığı Nutuk, 19 Mayıs 1919 ile 20 Ekim 1927 tarihleri arasındaki olayları anlatmaktadır.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ tarafından bugünkü dile aktarılan ve Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan Nutuk esas alınarak, 1 yılı bulan hazırlık ve 5 ay süren üretim aşaması sonrası satışa sunulabilir bir hale getirilen Nutuk CD–ROM'unun hazırlanmasında, Proje Başkanı olarak Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ, Genel Koordinatör, Dr. Hüsamettin YILDIRIM, Proje Danışmanı olarak; Doç. Dr. M. Akif TURAL, Neşe ÇETİNOĞLU ve Yakup ÇOBAN Fotoğraf seçimi, metin ve ses kontrolörleri olarak; Nilgün İNCE Berna TÜRK-

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı

1 Falih Rıfkı ATAY. **Çankaya,** Bateş A.Ş., İstanbul, 1984, s. 484.

Levent Şahverdi Arşivi

DOĞAN ve Zekiye KOPAÇLI, Genel sanat yönetmeni olarak Semih SERGEN ayrıca seslendirmelerinde Semih SERGEN'in başkanlığında Devlet Tiyatrosu Sanatçıları; Mehmet ATAY, Ahmet AKSOY, Erdal KÜÇÜKKÖMÜRCÜ, Sönmez ATASOY, Zafer ERGİL, Ümit SERGEN ve Bülent TÜRKMEN görev almışlardır.

İki CD'den oluşan Nutuk CD–ROM'u 394 bölümden meydana gelmektedir. İndeksten seçilen herhangi bir bölüm sesli ve görüntülü olarak ekrana gelmektedir. Durdurma düğmesine basılarak o bölüm durdurulabilmekte eğer basılmadıysa o bölüm sonuna kadar okunmakta ve bitiminde bir sonraki bölüm başlığı ekrana gelmektedir. CD–ROM'da okunan bölüm metin olarak görülebilmekte ve eğer istenirse bu bölüm yazıcıdan çıkarılabilmektedir. Nutuk CD–ROM'una fotoğraf, ses ve görüntü efektleri eklenerek, daha cazip bir hale getirilmiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi'nce hazırlanan Nutuk CD–ROM'unda Nutuk dışında Gazi Mustafa Kemâl Atatürk'ün 10. Yıl Nutku, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin 5. Dönem ikinci toplanma yılının açılışında yapmış olduğu konuşmanın orijinali, CD–ROM'un tanıtımı ve okunan bölümlerle birlikte Cumhuriyet tarihinden kesitler sunan filmler de bulunmaktadır. Böylece Nutuk CD–ROM'u zevkle izlenebilmekte ayrıca sinevizyon veya projeksiyon cihazları aracılığıyla izletilebilmektedir. Bunlara ilaveten Nutuk CD–ROM'una İstiklâl Marşı ve Gençliğe Hitabeyle birlikte Atatürk'ün çeşitli dönemlerine ait fotoğraflarının yer aldığı "Sen Mustafa Kemalsin" adlı şiirsel bir bölüm eklenmiştir.

CD–ROM, Uluslararası Atatürk Barış Ödülü'nün Prof. Dr. Bernard Lewis'e verilmesi münasebetiyle, Sn. Cumhurbaşkanımız ile askeri ve mülkî erkânın katılımıyla düzenlenen 14 Mayıs 1998 tarihli ödül töreninde tanıtılmıştır.

CD–ROM'un Çalıştırılması

CD–ROM'un sorunsuz çalışabilmesi için gerekli olan Bilgisayar donanımı ve yazılımı;

Levent Şahverdi Arşivi

CD–ROM'un çalışabilmesi için minimum olarak 486 işlemcili bir PC, 8 Mb Ram, en az 4 hızlı CD–ROM sürücü, 16 bit ses kartı, 1 Mb ekran kartı ve Windows 95 işletim sistemi gereklidir. Önerilen ise; Pentium işlemcili bir PC, 32 Mb Ram, 16 hızlı CD–ROM sürücü, 16 bit ses kartı, 2 Mb ekran kartı ve Windows 95 işletim sistemine sahip bir kişisel bilgisayardır.

Nutuk CD–ROM'unda seslendirmeler Devlet Tiyatrosu Sanatçıları tarafından yapılmış ve müzik ile birlikte 16 bit, 11 Khz olarak kaydedilmiştir. Kullanılan fotoğraf ve filmleri net olarak görmek için ekran çözünürlüğünü en az 640x480 ve renk çözünürlüğünün 16 bit ve üzeri olması gerekmektedir.

CD–ROM'un Kullanımı

1. Windows 95 çalıştırılır.

2. Windows Explorer (Windows Gezgini) veya My Computer (Benim Bilgisayaram)'dan CD–ROM sürücüsü seçilir.

3. Sisteminizde "Quick Time 32" yazılımı yoksa Nutuk CD–ROM'unun ana dizininden "Qt32inst.exe"yi çift tıklatarak yükleme yapılır. Yükleme bittiğinde bilgisayar yeniden başlatılır.

4. CD–ROM çift tıklanır (Genellikle "D" sürücüsüdür) açılan menüden NUTUK.EXE çift tıklatılarak Nutuk çalıştırılır.

NUTUK CD–ROM'unda, başlangıç jeneriğinden sonra karşınıza ana ekran tasarımı çıkar.

Kitap şeklinde tasarlanan 394 bölümden oluşan Nutuk ikonu seçildiğinde ekrana indeks gelir. Birinci CD–ROM için 125 bölüm. İkinci CD–ROM için ise 269 bölüm bulunmaktadır. İndeksten herhangi bir konu seçildiğinde o bölüm sesli ve görüntülü olarak başalamaktadır. Ekran'ın altındaki durdurma ikonuna basılmadığı takdirde NUTUK sonuna kadar

Levent Şahverdi Arşivi

okunmaya devam edecek, o bölüm bittiğinde bir sonraki bölümün başlığı ekrana gelecektir. Seslendirilen bölümün metni, metin ikonuna basılarak görülebilmekte ve istendiğinde en sağda yer alan yazıcı ikonuna basılarak yazdırılabilmektedir. Ana ekrana dönmek için İndekse geçip, Menü ikonunu seçmek yeterlidir.

Türk bayrağı şeklinde tasarlanmış ikona basıldığında, özellikle ilköğretim çağındaki çocukların İstiklâl Marşı ve Gençliğe Hitâbe'yi kolayca öğrenebilmeleri için eklenen bir bölüme geçilmiş olacaktır.

Anıtkabir şeklinde tasarlanmış ikona basıldığında; ulu önder Atatürk'ün yaşamının çeşitli dönemlerine ait fotoğraflarla desteklenmiş ve şiirsel anlatımlı "Sen Mustafa Kemal'sin" adını taşıyan bir film seyredilebilir.

Atatürk'ü konuşma esnasında gösteren resmin bulunduğu ikona basıldığında 10. YIL NUTKU Atatürk'ün kendi sesinden dinlenilebilmekte ve Cumhuriyet tarihinden kesitler sunan bir film bu nutuk eşliğinde zevkle seyredilebilmektedir.

Ana ekrandan TBMM'nin fotoğrafı seçildiğinde, 1 Kasım 1936 tarihindeki ulu önder Atatürk'ün TBMM'nin 5. Dönem ikinci toplanma yılını açarken yapmış olduğu kanuşma kendi sesinden dinlenilebilmektedir.

Atatürk portresi şeklinde tasarlanmış ikona basıldığında ise NUTUK CD–ROM'unun tanıtımı ile ilgili bir film seyredilebilmektedir.

Var olan büyük bir boşluğu doldurduğuna inandığımız NUTUK CD–ROM'u Atatürk Araştırma Merkezi tarafından perakende 35 $, toptan 30 $'dan satışa sunulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN NUTUK CD-ROM'U ÇIKTI

Atatürk'ün 1927 yılında okuduğu ve Türkiye Tarihi'nin 1919-1927 dönemini içeren Nutuk'u, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca CD-ROM'a aktarılmıştır.

Nutuk CD-ROM'u tarihi yapan ve yazan Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kaleminden 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışından, 20 Ekim 1927 tarihine kadarki olayları anlatır. 3000 fotoğraf, harita ile, bilgisayar animasyonu ve müzikle desteklenerek, Devlet Tiyatrosu Sanatçıları tarafından sade bir dille okunan bu çalışma iki CD-ROM'dan oluşmaktadır. Her çevre için özellikle de orta öğretim, askeri okullar ve üniversiteler için önemli bir eğitim aracıdır.

Bu konuda büyük bir ihtiyacı karşılayan Nutuk CD-ROM'u, Atatürk Araştırma Merkezi'nde satışa sunulmuştur.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı
No: 133 06570 Maltepe-ANKARA

http : www.atam.gov.tr
e-mail : info@atam.gov.tr.

Tel : (0312) 231 28 38
Faks : (0312) 426 98 15

ISBN : 975-16-0995-X

FİYATI
Perakende : 35 $
Toptan : 30 $

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi